

ISSN 3105-370X (PRINT)
3105-3718 (ONLINE)

**ИҚТИСОД ВА САЙЁҲЎ: ТАМОЮЛ ВА
ДУРНАМО (МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И
ПЕРСПЕКТИВЫ (НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND
PROSPECTS (SCIENTIFIC JOURNAL)**

2025. №4(8)

**МАЧАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМИИ “ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ:
ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти
иттилооти дар мақолаҳо истифодашударо
дар маҷаллаи мазкур ба муаллиф
воғузор карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонии расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии
Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.
Борбад 48/5

Сомонии маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и
предпринимательства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно
содержания и достоверности
использованной информации несет автор
статьи в данном журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса
научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и
английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов
размещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры
Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском
центре МУТПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL “ECONOMY AND TOURISM:
TRENDS AND PROSPECTS”**

**Journal Founder: International University
of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is
responsible for the content and reliability of
the information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the
official website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of
27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET
Publishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue,
Dushanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармуҳаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Зоирзода И.С. - муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Зоирзода И.С. - заместитель главного редактора, кандидат экономических наук, доцент	Zoirzoda I.S. - deputy chief editor, candidate of economic sciences, associate professor
Шаропов Ф.Р. - муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Шаропов Ф.Р. - заместитель главного редактора, доктор экономических наук, профессор	Sharopov F.R. - deputy chief editor, doctor of economic sciences, professor
Қудратов Н.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Қудратов Н.А. - доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - doctor of law sciences, professor
Қўрабоев Ғ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джўрабоев Ғ. - доктор экономических наук, профессор	Juraboev G. - doctor of economic sciences, professor
Ҷамшидов М.Ҷ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джамшидов М.Дж. - доктор экономических наук, профессор	Jamshedov M.J. - doctor of economic sciences, professor
Ҷақеров Ҳ.Н. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Ҷақеров Ҳ.Н. - доктор экономических наук, профессор	Fakerov H.N. - doctor of economic sciences, professor
Ҷумъаев Б.М. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джумаев Б.М. - доктор экономических наук, профессор	Jumaev B.M. - doctor of economic sciences, professor
Ғайзулло М.К. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Ғайзулло М.К. - доктор экономических наук, профессор	Fayzullo M.K. - doctor of economic sciences, professor
Қудратов Р.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Қудратов Р.Р. - доктор экономических наук, профессор	Kudratov R.R. - doctor of economic sciences, professor
Обидов Ф.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Обидов Ф.С. - доктор экономических наук, профессор	Obidov F.S. - doctor of economic sciences, professor
Қодирова З.Ҳ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Қодирова З.Х. - доктор экономических наук, профессор	Kadirova Z.Kh. - doctor of economic sciences, professor
Қурбонзода М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Қурбонзода М.Р. - доктор экономических наук, профессор	Kurbonzoda M.R. - doctor of economic sciences, professor
Иброҳимзода И.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Иброҳимзода И.Р. - доктор экономических наук, профессор	Ibrohimzoda I.R. - doctor of economic sciences, professor
Ҳоҷаев П.Д. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Ходжаев П.Д. - доктори экономических наук, профессор	Khojaev P.D. - doctor of economic sciences, professor
Садриддинов М.И. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Садриддинов М.И. - доктор экономических наук, профессор	Sadriddinov M.I. - doctor of economic sciences, professor
Сафозода А.К. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Сафозода А.К. - доктори экономических наук, профессор	Safozoda A.K. - doctor of economic sciences, professor
Ҷабборов Ф.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Джабборов Ф.А. - кандидат экономических наук, доцент	Jabborov F.A. - candidate of economic sciences, associate professor
Раҳимов М.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Раҳимов М.А. - кандидат экономических наук, доцент	Rakhimov M.A. - candidate of economic sciences, associate professor
Алишоев Ҳ.Ҳ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Алишоев Ҳ.Х. - кандидат экономических наук, доцент	Alishoev Kh.Kh. - candidate of economic sciences, associate professor
Исмоилов А.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Исмоилов А.А. - кандидат экономических наук, доцент	Ismoilov A.A. - candidate of economic sciences, associate professor
Султонзода Ҷ.У. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Султонзода Дж.У. - кандидат экономических наук, доцент	Sultonzoda J.U. - candidate of economic sciences, associate professor
Мариншоев М.М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Мариншоев М.М. - кандидат экономических наук, доцент	Marinshoev M.M. - candidate of economic sciences, associate professor
Валиев Н.Ш. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Валиев Н.Ш. - кандидат экономических наук, доцент	Valiev N.Sh. - candidate of economic sciences, associate professor

МУНДАРИЧА		
1.	Абдуллоева Г.А., Абдуллоева Ш.А. Маданият ва этикаи фаъолияти соҳибкории рақамӣ	7
2.	Абдуллоева Г.А. Рақамикунонии ҷои кори иқтисодӣ	14
3.	Баёнова М.Г. Рушди инфраструктураи сайёҳӣ дар Тоҷикистон дар шароити саноаткунӣ дар асоси созишномаҳои консессиявӣ: дурнамоишҳо, механизмҳо ва самарадори	23
4.	Воҳидова С. Мақоми Тоҷикистон, Италия ва Фаронса дар арсаи сайёҳии байналмилалӣ	30
5.	Зиёев М.Д. Афзалиятҳои технологияи рақамӣ ба самаранокии меҳнати кормандони илмӣ - педагогӣ	37
6.	Қурбонов А.В. Идоракунии стратегияи инноватсиякунонӣ дар мақомоти гумруки кишвар	45
7.	Мариншоев М.М. Таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи технологияҳои сабз дар савдои чакана	55
8.	Муҳаммадҷусупова Ш.А. Тамоюлҳои инноватсионӣ ва таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва омории рушди энергетика дар Тоҷикистон	62
9.	Назарбекова Р.М. Омилҳои геоиқтисодӣ ва хусусиятҳои рушди устувори фазои сайёҳии марзӣ дар қисмати тоҷикистону афғонистон	71
10.	Назарова Г.Ш., Қаландаров А. А. Тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба захираҳои энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ	79
11.	Розиқов Б.Х. Идоракунии муассисаҳои санаторияю курортҳои Тоҷикистон: усулҳои баланд бардоштани самарайи иқтисодии хизматрасони	86
12.	Самизода М.Б. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли	95
13.	Самизода М.Б. Рақамикунонии истеҳсолот омилҳои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли	101
14.	Соҳибӣ Б., Шарифзода С. Рушди ҳамкориҳои иқтисодии Чин ва Руссия бо Осиёи Марказӣ дар соҳаи энергетика	107
15.	Тоиров М.И. Масъалаҳои рушди кластерҳои саноатӣ	115
16.	Хасанов Ф.А. Таҳлили интиқодии таъсири мутақобилаи неолибералҳо ва механизмҳои танзимкунанда	123
17.	Ҳабибов А.Х. Рақамикунонӣ - имконият барои рушди устувори иқтисоди миллӣ	129
18.	Шабонов Ш. С. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард кафили баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ	137
19.	Шарипов А. М. Микротуризми гастронómӣ дар Тоҷикистон: имкониятҳо, моделҳои рушд ва таҷрибаи ҷаҳонӣ	143
20.	Шарипов Б. Р., Шарифзода Б. М. Асоси концептуалӣ ва эволюсионии мафҳуми инклюзияи молиявӣ	151
21.	Шарипов Б.Р. Асосҳои назариявии технологияи маркетингӣ дар бонкҳои тижоратӣ	161
22.	Шомаҳмадзода Ф. Ш., Одинаев Ф. Ф. Даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммоҳо ва масъалаҳои рушди он	173
23.	Шомаҳмадзода Ф.Ш. Нақш ва мақоми даромадҳои буҷети давлатӣ: таҳлил, сохтор ва нишондиҳандаҳои он	182
24.	Шоҳзода Н. И. Идоракунии хатарҳои сармоягузорӣ: нақши Конвенсияи сеули дар рушди кафолатҳои бисёрҷониба барои сармоягузoron	188
Маълумот барои муаллифон		198
Маълумот барои тамос:		201

СОДЕРЖАНИЕ		
1.	Абдуллоева Г.А., Абдуллоева Ш.А. Культура и этика деятельности цифрового предпринимательства	7
2.	Абдуллоева Г.А. Цифровизация рабочего места экономиста	14
3.	Баёнова М.Г. Развитие туристической инфраструктуры Таджикистана в условиях индустриализации на основе концессионных соглашений: перспективы, механизмы и эффективность	23
4.	Вохидова С. Статус Таджикистана, Италии и Франции в области международного туризма	30
5.	Зиёев М.Д. Преимущества цифровых технологий для повышения эффективности работы научно-педагогического персонала	37
6.	Курбонов А. В. Стратегическое управление инновациями в таможенных органах страны	45
7.	Мариншоев М.М. Мировой опыт применения «зеленых» технологий в розничной торговле	55
8.	Мухаммадсупова Ш.А. Инновационные тенденции и их влияние на экономико-статистические показатели развития энергетики Таджикистана	62
9.	Назарбекова Р.М. Геоэкономические факторы и особенности устойчивого пространственного развития приграничного туризма в таджикско-афганской части Бадахшана	71
10.	Назарова Г.Ш., Каландаров А.А. Изменение климата и его влияние на энергетические ресурсы в Центральной Азии	79
11.	Разыков Б.Х. Управление санаторно-курортными учреждениями таджикстана: методы повышения экономической эффективности услуг	86
12.	Самизода М.Б. Развитие предпринимательской деятельности в повышении уровня жизни населения	95
13.	Самизода М.Б. Цифровизация производства фактор повышения уровня жизни населения	101
14.	Сохиби Б., Шарифзода С. Развитие экономического сотрудничества Китая и России со странами Центральной Азии в области энергетики	107
15.	Тоиров М.И. Проблемы развития промышленных кластеров	115
16.	Хасанов Ф.А. Критический анализ взаимодействия неолиберальных и регулирующих механизмов	123
17.	Хабибов А.Х. Цифровизация – потенциал для устойчивого развития национальной экономики	129
18.	Шабонов Ш.С. Развитие предпринимательской деятельности в сфере строительство автомобильных дорог, как залог выхода из коммуникационного тупика	137
19.	Шарипов А. М. Гастрономический микротуризм в Таджикистане: возможности, модели развития и мировой опыт	143
20.	Шарипов Б. Р., Шарифзода Б. М. Концептуальные основы и эволюция понятия финансовой инклюзии	151
21.	Шарипов Б.Р. Теоритические основы маркетинговые технологий коммерческих банках	161
22.	Шомахмадзода Ф. Ш. Одинаев Ф. Ф. Доходы государственного бюджета Республики Таджикистан: проблемы и вопросы его развития	173
23.	Шомахмадзода Ф.Ш. Роль и состояние доходов государственного бюджета: анализ, структура и показатели	182
24.	Шохзода Н.И. Управление инвестиционными рисками: роль Сеульской конвенции в развитии многосторонних гарантий для инвесторов	188
Памятка для авторов		198
Контактная информация		201

CONTENT		
1.	Abdulloeva G.A., Abdulloeva Sh. A. Culture and ethics of digital entrepreneurship activities	7
2.	Abdulloeva G.A Digitalization of the economist's workplace	14
3.	Bayonova M.G. Development of tourism infrastructure in Tajikistan under industrialization based on concession agreements: prospects, mechanisms, and efficiency	23
4.	Vohidova S. The status of Tajikistan, Italy and France in the field of international tourism	30
5.	Ziyoev M.D. Advantages of digital technology to the efficiency of the work of scientific-pedagogical staff	37
6.	Qurbonov A.V. Strategic management of innovation in the country's customs authorities	45
7.	Marinshoev M.M. Worldwide experience in applying green technologies in retail trade	55
8.	Mukhammadyusupova Sh. A. Innovation trends and their impact on economic and statistical indicators of energy development in Tajikistan	62
9.	Nazarbekova R. M. Geoeconomic factors and features of sustainable spatial development of border tourism in the tajik-afghan part of Badakhshan	71
10.	Nazarova G.S., Kalandarov A. A. Climate change and its impact on energy resources in Central Asia	79
11.	Razykov B.H. Management of health resorts in Tajikistan: methods of increasing economic efficiency of services	86
12.	Samizoda M.B. Development of entrepreneurial activity in raising the standard of living of the population	95
13.	Samizoda M.B. Digitalization of production is a factor for improving the standard of living of the population	101
14.	Sohibi B., Sharifzoda S. Developing economic cooperation between China and Russia with Central Asian countries	107
15.	Toirov M.I. Problems of industrial cluster development	115
16.	Khasanov F. A. A critical analysis of the interaction of neoliberals and regulatory mechanisms	123
17.	Habibov A.H. Digitalization – potential for sustainable development of the national economy	129
18.	Shabonov Sh.S. The development of entrepreneurial activity in the field of road construction is a key factor in overcoming the communication impasse	137
19.	Sharipov A.M. Gastronomic microtourism in Tajikistan: opportunities, development models, and global experience	143
20.	Sharipov B.R., Sharifzoda B.M. Conceptual framework and evolution of the concept of financial inclusion	151
21.	Sharipov B.R. Theory of marketing technologies in commercial banks	161
22.	Shomahmadzoda F. Sh., Odinaev F. F. Revenues of the state budget of the Republic Of Tajikistan: problems and issues of its development	173
23.	Shomahmadzoda F.Sh. Role and status of state budget revenues: its analysis, structure and indicators	182
24.	Sohzoda N. I. Investment risk management: the role of the Seoul convention in developing multilateral safeguards for investors	188
Note for authors		198
Contact information		201

МАДАНИЯТ ВА ЭТИКАИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ РАҚАМӢ

Абдуллоева Гулноза Абдучаборовна

н.и.и, муаллими калони кафедраи математика ва информатикаи Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд. Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, микроноҳияи 27. E-mail: gulijona@gmail.com. Телефон: (+992) 92-787-87-24.

Абдуллоева Шахноза Абдучаборовна

н.и.и, дотсенти кафедраи информатикаи МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”. Суроға: 735000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. E-mail: fgai2012@mail.ru Телефон: (+992) 92-808-26-25

Аннотатия: Мақолаи мазкур ба таҳқиқи яке аз самтҳои нав ва муҳимтарини бозори муосири иқтисодӣ – маданият ва этикаи фаъолияти соҳибкорӣ рақамӣ бахшида шудааст. Дар замонҳои рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунони истеҳсолоту хизматрасонӣ ва ташаккули иқтисоди донишбунёд, рафтору муоширати соҳибкорон дар муҳити онлайн аҳамияти бениҳоят калон касб менамояд. Муаллифон таъкид мекунанд, ки соҳибкорӣ рақамӣ танҳо шакли нави фаъолияти хоҷагидорӣ нест, балки муҳити иҷтимоӣ-фарҳангии тамоман дигар мебошад, ки талаботи нав ба меъёрҳои рафтор, муносибати ахлоқӣ, тарзи қабули қарор ва муошират бо истеъмолкунандагон эҷод мекунанд. Дар мақола хусусиятҳои муҳити рақамӣ баррасӣ мешаванд, ки аз фазои анъанавӣ ба таври кулӣ фарқ доранд.

Муаллифон ба масъалаи саводнокии рақамӣ таваҷҷуҳи махсус медиҳанд. Тавре зикр мешавад, саводнокии рақамӣ танҳо донишҳои истифодаи компютер ё телефон нест; он дарбаргирандаи донишҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, амниятӣ ва иқтисодии фазои рақамӣ мебошад. Шахси дорои фарҳанги пасти рақамӣ метавонад ба хатарҳои киберӣ, таблиғоти зараровар, ахбори бардурӯғ ва поймолшавии ҳуқуқҳои шахсӣ дучор гардад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамӣ барои ҷомеа аҳамияти стратегӣ дорад. Ҷузъи муҳими дигаре, ки дар мақола таҳлил шудааст, таъсири зехни сунъӣ (ЗС) ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Бо вучуди афзалиятҳо, алгоритмҳои ЗС метавонанд таъйид, ҳатогӣ ва ноадолатиро ба вучуд оранд. Дар мақола ҳамчунин масъалаи амниятии киберӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Тибқи таҳқиқоти муаллифон, сабаби асосии раҳна шудани системаҳои рақамии ширкатҳо аксаран ҳуди кормандон мебошанд, ки бо сабаби сатҳи пасти фарҳанги амниятӣ ба фиреби фишинг, зарароварҳо ва қаллобии рақамӣ дучор мешаванд. Аз ин рӯ, ташаккули маданияти амниятии киберӣ, таълими кормандон, таҳқиқи сиёсати дохилии амниятӣ ва истифодабарии ҳалли муосири муҳофизатӣ барои ҳар як ширкат ҳатмист.

Калимаҳои калидӣ: Соҳибкорӣ рақамӣ; маданияти рақамӣ; этикаи рақамӣ; маълумоти шахсӣ; амниятии киберӣ; зехни сунъӣ; муоширати онлайн; рақобати ахлоқӣ; саводнокии рақамӣ; масъулияти иҷтимоӣ.

КУЛЬТУРА И ЭТИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦИФРОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Абдуллоева Гулноза Абдуджаборовна

к.э.н., старший преподаватель кафедры математики и информатики Худжандского международного института. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 27 микрорайон. E-mail: gulijona@gmail.com. Телефон: (+992) 927-87-87-24.

Абдуллоева Шахноза Абдуджаборовна

к.э.н., доцент кафедры информатики ГОУ “ХГУ имени академика Бободжана Гафурова” Адрес: 735000, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: fgai2012@mail.ru Тел.: 928082625.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию одного из новых и важнейших направлений современного экономического рынка – культуры и этики деятельности цифрового предпринимательства. В эпоху стремительного развития информационных технологий, цифровизации производства и услуг, а также формирования экономики, основанной на знаниях, поведение и коммуникация предпринимателей в онлайн-среде приобретают чрезвычайно большое значение. Авторы подчеркивают, что цифровое предпринимательство – это не просто новая форма хозяйственной деятельности, а принципиально иная социально-культурная среда, формирующая новые требования к нормам поведения, этическому отношению, способам принятия решений и взаимодействию с потребителями. В статье рассматриваются особенности цифровой среды, которые радикально отличаются от традиционного пространства. Особое внимание уделяется вопросу цифровой грамотности. Как отмечается, цифровая грамотность – это не только знание того, как пользоваться компьютером или телефоном; она включает правовые, этические, экономические и безопасностные аспекты цифровой среды. Человек с низким уровнем цифровой культуры может столкнуться с киберугрозами, вредоносной рекламой, ложной информацией и нарушением личных прав. Поэтому повышение уровня цифровой грамотности имеет стратегическое значение для общества. Другой важный компонент, проанализированный в статье, – влияние искусственного интеллекта (ИИ) на предпринимательскую деятельность. Несмотря на преимущества, алгоритмы ИИ могут порождать дискриминацию, ошибки и несправедливость. В статье также рассматривается вопрос кибербезопасности. По исследованиям авторов, основной причиной взлома цифровых систем компаний нередко являются сами сотрудники, которые из-за низкого уровня культуры безопасности становятся жертвами фишинга, вредоносных программ и цифрового мошенничества. Поэтому формирование культуры кибербезопасности, обучение персонала, укрепление внутренней политики безопасности и использование современных защитных решений – обязательное условие для каждой компании.

Ключевые слова: Цифровое предпринимательство; цифровая культура; цифровая этика; персональные данные; кибербезопасность; искусственный интеллект; онлайн-коммуникация; этическая конкуренция; цифровая грамотность; социальная ответственность.

CULTURE AND ETHICS OF DIGITAL ENTREPRENEURSHIP ACTIVITIES

Abdulloeva Gulnoza Abdujaborovna

c.e.s., Senior Lecturer, Department of Mathematics and Informatics, Khujand International Institute. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Khujand city, 27th microdistrict. E-mail: gulijona@gmail.com. Phone: (+992) 927-87-87-24.

Abdulloeva Shahnoza Abdujaborovna

c.e.s., Associate Professor, Department of Informatics, Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. Address: 735000, Republic of Tajikistan, Khujand city, 1 Mavlonbekov passage. E-mail: fgai2012@mail.ru. Phone: 928082625.

Abstract: This article is devoted to the study of one of the newest and most significant directions of the modern economic market – the culture and ethics of digital entrepreneurship. In the era of rapid development of information technologies, digitalization of production and services, and the formation of a knowledge-based economy, the behavior and communication of entrepreneurs in the online environment acquire exceptional importance.

The authors emphasize that digital entrepreneurship is not merely a new form of economic activity, but a fundamentally different socio-cultural environment that establishes new requirements for norms of conduct, ethical attitudes, decision-making methods, and interactions with consumers. The article examines the features of the digital environment, which differ radically from the traditional sphere.

Particular attention is paid to the issue of digital literacy. As noted, digital literacy is not only the ability to use a computer or smartphone; it includes legal, ethical, economic, and security aspects of the digital space. A person with a low level of digital culture may face cyber threats, malicious advertising, false information, and violations of personal rights. Therefore, enhancing digital literacy is of strategic importance for society.

Another important component analyzed in the article is the influence of artificial intelligence (AI) on entrepreneurial activity. Despite its advantages, AI algorithms may generate discrimination, errors, and unfair outcomes.

The article also examines the issue of cybersecurity. According to the authors' research, one of the main reasons for corporate system breaches is often the employees themselves, who, due to low security culture, fall victim to phishing, malware, and digital fraud. Therefore, developing a culture of cybersecurity, employee training, strengthening internal security policies, and using modern protective solutions are mandatory requirements for every company.

Keywords: Digital entrepreneurship; digital culture; digital ethics; personal data; cybersecurity; artificial intelligence; online communication; ethical competition; digital literacy; social responsibility.

Маданияти соҳибкорӣ дар замони муосир аз зухуроти муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, зеро раванди рушди ҷаҳонии иқтисод, густариши иқтисоди рақамӣ ва таъсири технологияҳои иттилоотӣ сабаби пайдоиши шаклҳои нави рафтори соҳибкорӣ ва муоширати иқтисодӣ гардидааст. Соҳибкории рақамӣ на танҳо як навъи ҷаҳонии хоҷагидорӣ, балки муҳити куллан нави иҷтимоӣ-фарҳангист, ки дар он меъёрҳои рафтор, ахлоқ, муносибатҳои мутақобилаи соҳибкор ва истеъмолкунанда, тарзи қабули қарорҳо ва арзишҳои асосии корпоративӣ бо таъсири технологияҳои рақамӣ дигар мешаванд. Ба ҳамин хотир, таҳқиқи масъалаи маданият ва этикаи соҳибкории рақамӣ ҳамчун яке аз самтҳои асосии илмҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ аҳамияти пажӯҳиши хеле баланд касб кардааст.

Муҳити рақамӣ нисбат ба муҳити анъанавӣ хусусиятҳои комилан нав дорад. Аввалан, фазои рақамӣ бепоён ва фарогир буда, муносибатҳои иқтисодиро берун аз марзҳои ҷуғрофӣ меғузаронад. Дуюм, маълумот ё иттилоот дар ин муҳит ба манбаи асосии қудрати рақобат табдил шудааст. Сеюм, суръати муошират ва гардиши молиявӣ дар соҳибкории рақамӣ аз ҳама шаклҳои ҷаҳонӣ бештар мебошад. Ҷаҳорум, дар ин муҳит ҷавобгарии иҷтимоӣ ва ахлоқии ширкатҳо, новобаста аз андоза ва шакли моликият, аҳамияти махсус мегирад.

Пояи маданияти соҳибкории рақамӣ дар ҷамъият аз сатҳи саводнокии рақамии шаҳрвандон ва кормандони ширкатҳо вобаста аст. Саводнокии рақамӣ на танҳо донишҳои истифодаи абзорҳои технологӣ, балки фаҳмиши тамоми паҳлӯҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ рақамиро дар бар мегирад. Шахсе, ки саводнокии рақамии паст дорад, метавонад ноогоҳона ба хатари киберӣ гирифта шавад, ба паҳншавии ахбори бардурӯғ (fake news) мусоидат намояд ва дар шароити

муайян ҳуқуқҳои дигаронро вайрон кунад. Баръакс, сатҳи баланди фарҳанги рақамӣ шартӣ асосии рушди иқтисоди миллӣ мебошад [1., с. 447-451].

Бо соҳибкории рақамӣ маданияти нави муоширати иқтисодӣ ба вучуд омадааст. Муоширати электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, робитаҳои онлайн, платформаҳои савдо ва хизматрасониҳои интеллектуалӣ имконият медиҳанд, ки корхонаҳо муносибати сифатан нав бо муштариён ба роҳ монанд. Маданияти муоширати рақамӣ талаб мекунад, ки ширкатҳо бо забони содда ва раван, бе истилоҳоти мураккаб, бо эҳтиром, бо зудӣ ҷавоб додан ва бо риояи меъёрҳои этикӣ ба дохили шабакаҳо ворид шаванд. Ҳар як паёми нодуруст, омили ноқис, сухани сахт ё муомилаи беэҳтиромӣ метавонад дар як лаҳза ба паҳншавӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ оварда расонад ва роҳандозии «бӯҳрони обрӯ» шавад. Мисолҳои зиёди ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки баъзе ширкатҳо танҳо бо як ҷумлаи номуваффақ дар Twitter миллионҳо доллар зарари маънавию иқтисодӣ дидаанд. Аз ин рӯ, маданияти муошират дар муҳити рақамӣ яке аз мавзӯҳои калидӣ барои таҳқиқоти илмӣ шудааст.

Яке аз мавзӯҳои марказии этикаи соҳибкории рақамӣ – ин муносибати дуруст бо маълумот мебошад. Дар иқтисоди рақамӣ ҳилофи соҳаҳои анъанавӣ, маълумот (data) ба сармояи стратегӣ табдил ёфтааст. Ширкатҳое, ки мизони бештар ва дақиқтари маълумот доранд, дар бозор устувортар ва рақобатпазиртаранд. Вале истифодаи он бе принципҳои ахлоқӣ метавонад ба мушкilotи ҷиддӣ бирасонад. Масалан, ҷамъоварии махфӣ маълумоти шахсӣ, фурӯши он ба шахсони сеюм, истифодаи нодурусти маълумот барои таблиғ, фишор ба истеъмолкунанда, ҷалби ноболиғон ба муҳтавои зараровар – ин ҳама масъалаҳоеанд, ки этикаи соҳибкории рақамиро ба сатҳи масъалаи глобалӣ мебардоранд.

Баъзе кишварҳои пешрафта, мисли Иттиҳоди Аврупо, қонунгузориҳои хеле шадидро қабул намудаанд, ба монанди GDPR, ки истифодаи маълумоти шахсиро бо назорати қонунӣ таъмин мекунад. Барои Тоҷикистон низ риояи меъёрҳои байналмилалӣ ҳифзи маълумот ва мутобиқати қонунгузорӣ бо стандартҳои ҷаҳонӣ аҳамияти калон дорад, махсусан дар шароити татбиқи «Стратегияи рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030». Ширкатҳои тоҷикӣ ҳар қадар бештар ба принципҳои ахлоқии коркарди маълумот риоя кунанд, ҳамон қадар ба бозорҳои ҷаҳонӣ роҳ ёфта метавонанд.

Боз як масъалаи муҳими этика – масъулияти сунъии алгоритмҳо мебошад. Бо вучуди афзалиятҳои зиёд, зеҳни сунъӣ (ЗС) метавонад ҳатогӣҳо ва таъбири алгоритмӣ (bias) эҷод кунад. Масалан, системаҳои тавсиядиҳӣ метавонанд ба гурӯҳи муайяни одамон маҳсулоти гаронбаҳо ё хизматрасониҳои дорои хавфро пешниҳод намоянд; алгоритмҳои муайяни қарздиҳӣ метавонанд ба асоси маълумоти нодуруст ба шахрванд қарз надиданд; ё системаҳои таҳлили ҷеҳра дар баъзе ҳолатҳо одамони гурӯҳҳои этникӣ ё синнӣро хато муайян кунанд. Аз ин рӯ, назорати инсон ва шаффофият дар коркарди алгоритмҳо, санҷиши пайвастаи онҳо ва риояи меъёрҳои этикаи ЗС зарур мебошад.

Соҳибкории рақамӣ аз ҷиҳати муносибатҳои ҳуқуқӣ низ ҳосияти мураккаб дорад. Ҳуқуқи муаллиф, ҳуқуқи истифодаи мундариҷаи рақамӣ, ҳифзи тамғаи савдо дар интернет, баҳсҳои ҳуқуқӣ дар бораи доменҳо, қаллобии электронӣ, шикастани системаҳои амнияти киберӣ – ин ҳама масъалаҳоеанд, ки аз соҳибкор дониши амиқи ҳуқуқи рақамӣ талаб мекунанд. Маданияти соҳибкории рақамӣ бе риояи қонунгузориҳои миллӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ ғайриимкон аст. Дар ин замина, таҳкими маданияти ҳуқуқии рақамӣ дар Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад.

Масъалаи дигари муҳими маданияти соҳибкории рақамӣ – ин фарҳанги амнияти киберӣ мебошад. Дар шароити афзоиши ҳамлаҳои киберӣ, вирусҳои зараровар, fishing, hacking, ransomware ва дигар шаклҳои ҷинояткории рақамӣ, ҳар як ширкат бояд сатҳи баланди муҳофизати иттилоотиро таъмин намояд. Бисёр

ширкатҳои хурд ба сабаби он, ки сиёсати амниятӣ рақамӣ надоранд, ба талафоти калон дучор мешаванд. Дар бисёре аз ҳолатҳо, сабаби асосии раҳна шудани амният – бесаводии кормандон аст, ки дари рақамиро ҳуди онҳо бо роҳи нодуруст мекушоянд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани маданияти амниятӣ киберӣ вазифаи доимии ҳар як корхона ба ҳисоб меравад.

Дар замони муосир ширкатҳо ба воситаи рақамикунонӣ ба ҷомеа таъсири бузург доранд. Масъулияти иҷтимоии рақамӣ тақозо мекунад, ки корхонаҳо дар ташаккули муҳити онлайн масъулияти ахлоқӣ ва иҷтимоиро эҳсос кунанд. Ин метавонад дар шакли дастгирии лоиҳаҳои таълимӣ, ташкили курсҳои саводнокии рақамӣ, дастгирии соҳибкории ҷавонон, коҳиш додани нобаробарии дастрасӣ ба технологияҳо, мусоидат ба навовариҳои миллӣ ва муаррифии фарҳанги миллӣ дар фазои рақамӣ ифода ёбад. Дар Тоҷикистон, ки аҳолии ҷавон ва рушди иқтисод босуръат аст, ташаккули маданияти соҳибкории рақамӣ метавонад ба баланд шудани сатҳи зиндагӣ ва рушди устувори иқтисод мусоидат кунад.

Соҳибкории рақамӣ инчунин ба фарҳанги дохилии ширкатҳо таъсир мерасонад. Маданияти корпоративӣ, ки ба инноватсия, шаффофият, мубодилаи иттилоот, омӯзиши ҳамешагӣ, кор дар муҳити рақамӣ ва эҳтироми кормандон асос ёфтааст, ба рушди захираҳои инсонӣ ва беҳтар шудани натиҷаҳои ширкат мусоидат менамояд. Корхонаҳое, ки фарҳанги муосири корпоративӣ доранд, одатан ба рушди босуръаттар ноил мешаванд, зеро кормандоне, ки худро кадр мекунанд, ҳавасмандии бештари эҷодӣ ва истеҳсоли нишон медиҳанд.

Дар муҳити рақамӣ инчунин масъалаи этикаи рақобат хеле муҳим аст. Баъзе ширкатҳо барои гирифтани муштариёни бештар аз усулҳои ғайриахлоқӣ истифода мекунанд: қаллобии рақамӣ, истифодаи боти сунӣ барои зиёд нишон додани лайк, харидани баррасиҳои сохта, паҳн кардани ахбори бардурӯғ нисбат ба рақибон, истифодаи маълумоти махфӣ шахсӣ барои фишор ба муштариён ва ғайра. Ин амалҳо аз нуқтаи назари ахлоқ ва қонун қомилан нодурустанд ва ба бадномшавии муҳити рақамӣ оварда мерасонанд. Маданияти соҳибкории рақамӣ талаб мекунад, ки рақобат дар асоси сифат, навовариҳо ва масъулияти иҷтимоӣ сурат гирад.

Ҳамчунин, яке аз унсурҳои ҷолиби маданияти соҳибкории рақамӣ – ин «маданияти сурати рақамӣ» мебошад. Дар замони муосир бренди ширкат на танҳо тавассути маҳсулот, балки тавассути ҳузури он дар интернет муайян мешавад. Намуди вебсайт, тарзи муаррифӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ, истифодаи забони фарҳангӣ ва боэҳтиром, эҷоди мундариҷаи босифат, ҳифзи манфиатҳои муштариён ва муносибати инсонӣ ба мушкилоти онҳо – ҳамаи ин нишондиҳандаи маданияти рақамии соҳибкор аст. Ширкатҳое, ки мавқеи расмӣ худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ дуруст идора мекунанд, обрӯи бештар ва эътимоди устувори ҷомеаро ба даст меоранд.

Барои таҳкими маданияти соҳибкории рақамӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, зарур аст, ки барномаҳои таълимии рақамӣ, курсҳои онлайнӣ оммавӣ, муҳити омодагии мутахассисони соҳаи технология, омӯзиши амалии истифодаи зеҳни сунӣ ва ташкили марказҳои дастгирии соҳибкории инноватсионӣ ривож дода шаванд. Бунёди инфрасохтори рақамии устувор, дастрасии одилонаи аҳолии ба интернет, ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунанда, дастгириҳои давлатӣ, механизмҳои сармоягузорӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ аз омилҳои муҳими ин раванданд.

Ҳамин тавр, маданият ва этикаи фаъолияти соҳибкории рақамӣ дар шароити ҷаҳони муосир як рукни асосии рушди иқтисоди рақамӣ, таҳкими эътимоди ҷомеа, афзоиши рақобатпазирии корхонаҳо ва беҳтар шудани ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Он на танҳо як мафҳуми назариявӣ, балки низоми амалиест, ки тамоми ҷанбаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро мегирад. Риояи принципҳои ахлоқии фаъолияти рақамӣ ба соҳибкор имкон медиҳад, ки дар муҳити рақобатӣ бо роҳи

шаффоф, устувор ва инноватсионӣ рушд намояд. Дар ниҳоят, маданияти соҳибкори рақамӣ бунёди мустаҳкамаи ҷомеаи иттилоотии муосирро таъмин мекунад ва ба рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳонҷӯбаи стратегияи миллии рақамсозии иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Абдуллоев А., Абдуллоев А.А. Самаранокии таҳсили фосилавӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конференсияи байналмиллалии нақши иқтисоди рақамӣ дар саноатикунории босуръати кишвар (26-27 – уми сентябри соли 2025) ш. Хуҷанд, МДТ “ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров”. 447-451 с.

2. Абдуллаев А. Взаимодействие студентов и преподавателей в цифровой образовательной среде вузов Таджикистана. Министерство образования и науки Республики Таджикистан ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова» Научный журнал «Учёные записки» Серия гуманитарно-общественных наук. №2 (83) 2025.

3. Абдуллоева Г.А. Цифровизация системы образования как основа для устойчивого развития экономики. Международная научно-практическая конференция на тему «Актуальные проблемы финансов, учёта, аудита и точных наук в условиях цифровизации» 30 апреля 2025 г.

4. Абдуллоева Г.А. Технологияҳои рақамӣ ва муаммоҳои ҳифзи иттилоот дар низоми таҳсилоти фосилавӣ. Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкори тоҷикистон. Иқтисод ва сайёҳӣ: тамоюл ва дурнамо (Маҷаллаи байналмиллалии илмӣ). №4 2024.

5. Анисимова В.Ю. Региональные инновационные системы как фактор развития цифровизации: коллективная монография / В. Ю. Анисимова, Г. П. Гагаринская, О. Н. Киселева [и др.]. - Самара: Самара, 2022 - 157 с.

6. Поснова М.В. Цифровизация и её влияние на жизнь современного общества: [монография / Адмаев О. В. и др.]; под общей ред. М. В. Посновой. Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2020. – 230 с.: ил. – Коллектив авторов.

7. Мочалова Е.А. Цифровая трансформация современного образования : материалы Всероссийской научно-методической конференции с международным участием (Чебоксары, 2 ноября 2020 г.) / редкол.: Е.А. Мочалова, Л.Н. Порфирьева. – Чебоксары: ИД «Среда», 2020. – 388 с.

8. Кириллова Р.И. Цифровизация образования: вызовы современности: материалы Всероссийской научно-методической конференции с международным участием (Чебоксары, 13 ноября 2020 г.) / редкол.: Р.И. Кириллова, Н.Н. Тимофеева. – Чебоксары: ИАД «Среда», 2020. – 220 с.

Literature

1. Abdulloev A., Abdulloev A.A. The effectiveness of distance learning using digital technologies in higher education institutions of the Republic of Tajikistan. Materials of the international conference on the role of the digital economy in the rapid industrialization of the country (September 26-27, 2025) Khujand, State Technical University “Academician Bobojon Gafurov”. 447-451 p.

2. Abdulloeva G.A. Digitalization of the Education System as a Basis for Sustainable Economic Development. International Scientific and Practical Conference on "Actual Issues of Finance, Accounting, Auditing, and Exact Sciences in the Context of Digitalization", April 30, 2025.

3. Abdulloeva G.A. Technology and the Development of the Scientific and Practical Systems in the Context of Digitalization. The purpose of this work is to: influence the development of digitalization (Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ). No. 4 2024.

4. Anisimova V. Yu. Regional innovation systems as a factor in the development of digitalization: a collective monograph / V. Yu. Anisimova, G. P. Gagarinskaya, O. N. Kiseleva [et al.]. – Samara: Samara, 2022 – 157 p.
5. Posnova M.V. Digitalization and its impact on the life of modern society: [monograph / Admaev O. V. et al.]; edited by M. V. Posnova. Petrozavodsk: MCNP "Novaya Nauka", 2020. - 230 p. : ill. – Collective authors.
6. Mochalova E.A. Digital transformation of modern education: Proceedings of the All-Russian scientific and methodological conference with international participation (Cheboksary, November 2, 2020) / editorial board: E.A. Mochalova, L.N. Porfiryeva. – Cheboksary: ID "Sreda", 2020. – 388 p.
7. Kirillova R.I. Digitalization of education: challenges of our time: Proceedings of the All-Russian scientific and methodological conference with international participation (Cheboksary, November 13, 2020) / editorial board: R.I. Kirillova, N.N. Timofeeva. – Cheboksary: IAD "Sreda", 2020. – 220 p.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ РАБОЧЕГО МЕСТА ЭКОНОМИСТА.**Абдуллоева Гулноза Абдуджаборовна**

старший преподаватель кафедры математики и информатики Худжандского международного института. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 27 микрорайон. E-mail: gulijona@gmail.com. Телефон: (+992) 927-87-87-24.

Аннотация: В условиях ускоренной цифровой трансформации и модернизации государственного управления особую актуальность приобретает вопрос адаптации профессиональной деятельности экономистов к цифровой среде. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы, институциональные аспекты и практические направления цифровизации рабочего места экономиста в системе государственного сектора. Проведён анализ цифровых инструментов, применяемых в экономической деятельности, описаны вызовы и барьеры, сопровождающие внедрение цифровых решений. Особое внимание уделено проблемам кадрового дефицита, фрагментации цифровой инфраструктуры, рискам кибербезопасности и нормативно-правовой неопределённости. Автором предложены стратегические подходы к обеспечению эффективной цифровой трансформации, включая развитие компетенций, стандартизацию цифровых платформ и институционализацию цифрового управления.

Ключевые слова: цифровизация, экономист, государственное управление, цифровое рабочее место, цифровые платформы, информационные системы, цифровая трансформация, цифровые компетенции, аналитика данных, цифровая инфраструктура.

РАҚАМИКУНОНИИ ҶОИ КОРИ ИҚТИСОДЧӢ.**Абдуллоева Гулноза Абдучаборовна**

муаллими калони кафедраи математика ва информатика, Институти байналмилалии Хучанд. Сурога: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хучанд, микроноҳияи 27. Почтаи электронӣ: gulijona@gmail.com. Телефон: (+992) 927-87-87-24.

Аннотатсия: Дар заминаи табдили рақамии суръатбахш ва навсозии маъмурияти давлатӣ, масъалаи мутобиксозии ғавҷияти касбии иқтисоддонҳо ба муҳити рақамӣ махсусан муҳим гаштааст. Дар ин мақола асосҳои назариявӣ ва методологӣ, ҷанбаҳои институтсионалӣ ва самтҳои амалии рақамӣ қардани ҷои қори иқтисоддон дар баҳши давлатӣ баррасӣ мешаванд. Таҳлили абзорҳои рақамии истифодашаванда дар ғавҷияти иқтисодӣ пешниҳод қарда мешавад ва мушкилот ва монеаҳои марбут ба татбиқи роҳҳои ҳалли рақамӣ тавсиф қарда мешаванд. Таваҷҷӯҳи махсус ба масъалаҳои норасоии кадрҳо, пора-пора шудани инфрасохтори рақамӣ, хатарҳои амнияти киберӣ ва номуайянии танзимкунанда равона қарда шудааст. Муаллиф равишҳои стратегиро барои таъмини табдили муассири рақамӣ, аз ҷумла рушди салоҳиятҳо, стандартикунонии платформаҳои рақамӣ ва институтсионализатсияи идоракунии рақамӣ пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, иқтисоддон, маъмурияти давлатӣ, ҷои қори рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, системаҳои иттилоотӣ, табдили рақамӣ, салоҳиятҳои рақамӣ, таҳлили маълумот, инфрасохтори рақамӣ.

DIGITALIZATION OF THE ECONOMIST'S WORKPLACE

Abdulloeva Gulnoza Abdujaborovna

senior Lecturer, Department of Mathematics and Computer Science, Khujand International Institute. Address: 27th Microdistrict, Khujand, 734018, Republic of Tajikistan. Email: gulijona@gmail.com. Phone: (+992) 927-87-87-24.

Abstract: In the context of accelerated digital transformation and modernization of public administration, the issue of adapting the professional activities of economists to the digital environment is becoming particularly relevant. This article explores the theoretical and methodological foundations, institutional aspects, and practical directions of digitalizing the economist's workplace within the public sector system. The study analyzes digital tools used in economic activities and describes the challenges and barriers accompanying the implementation of digital solutions. Special attention is given to issues such as personnel shortages, fragmentation of digital infrastructure, cybersecurity risks, and regulatory uncertainty. The author proposes strategic approaches to ensuring effective digital transformation, including the development of digital competencies, standardization of digital platforms, and the institutionalization of digital governance.

Keywords: digitalization, economist, public administration, digital workplace, digital platforms, information systems, digital transformation, digital competencies, data analytics, digital infrastructure.

В условиях стремительного развития цифровых технологий и глобальных процессов цифровизации, происходящих во всех отраслях экономики и социальной сферы, особую актуальность приобретает исследование трансформации профессиональной деятельности в государственных структурах. Цифровая трансформация затрагивает не только технологические аспекты, но и кардинально меняет методы организации труда, характер выполняемых функций, требования к профессиональным компетенциям, а также инфраструктуру рабочего места. Одной из ключевых профессий, находящихся в эпицентре этих изменений, является экономист, особенно в системе государственного управления.

Цифровизация рабочего места экономиста в государственном секторе представляет собой комплексное явление, включающее внедрение цифровых платформ, автоматизированных систем анализа данных, электронного документооборота, облачных технологий, а также развитие новых форм взаимодействия между структурами и гражданами. На современном этапе цифровое рабочее место должно обеспечивать не только выполнение базовых функций — сбор, обработку и анализ информации, подготовку экономических отчётов, планирование и прогнозирование — но и использование интеллектуальных систем поддержки принятия решений, визуализации данных, мониторинга макроэкономических показателей в реальном времени.

Важным вызовом становится необходимость переосмысления роли экономиста в контексте цифровой трансформации управления. Традиционно экономист в государственном секторе ассоциировался с аналитиком, работающим с бумажной отчётностью, стандартными моделями расчёта и сравнительным анализом статистики. Сегодняшние реалии требуют от него навыков работы с большими массивами данных (Big Data), знания принципов машинного обучения, использования программных пакетов типа Python, R, Excel Power BI, Tableau и других инструментов обработки и визуализации экономических данных. Более того, важным становится умение интегрировать данные из различных источников, работать с открытыми данными (Open Data), учитывать аспекты кибербезопасности и цифровой этики [3, с. 115].

Целью настоящей статьи является комплексное исследование вопросов цифровизации рабочего места экономиста в контексте системы государственного управления, а также выявление существующих вызовов, возможностей и рисков, сопровождающих этот процесс. Основное внимание будет уделено институциональным, технологическим и кадровым аспектам, отражающимся на эффективности деятельности органов государственной власти в условиях цифровой трансформации.

Методологическая база исследования включает методы системного, структурного и сравнительного анализа, а также методы эмпирических исследований, таких как экспертные интервью, контент-анализ нормативных документов и аналитических отчётов. Используемый подход позволит не только выявить текущее состояние цифровизации рабочих мест экономистов в государственных органах, но и предложить практические меры по их совершенствованию с учётом международного опыта.

Актуальность темы обусловлена рядом факторов. Во-первых, необходимость повышения эффективности государственного управления в условиях ограниченных ресурсов требует модернизации экономического анализа и управления на всех уровнях. Во-вторых, цифровизация государственных услуг и переход к электронному правительству предъявляют новые требования к кадровому и технологическому обеспечению. В-третьих, внедрение принципов прозрачности, подотчётности и открытости возможно лишь при наличии соответствующих цифровых инфраструктур и подготовленных специалистов.

Кроме того, пандемия COVID-19 выступила катализатором цифровых изменений в государственном управлении. Удалённая работа, автоматизация процессов, расширение каналов электронного взаимодействия показали, насколько важно обеспечить цифровую адаптацию рабочих процессов, в том числе экономических функций. Однако, несмотря на достигнутые успехи, остаются значительные вызовы, в том числе несогласованность цифровых платформ, слабая интеграция данных, кадровый дефицит в области цифровых компетенций, а также недостаточная нормативно-правовая база.

Цифровизация рабочего места представляет собой качественно новый этап в развитии организации труда и функционирования специалистов в условиях цифровой экономики. Под цифровым рабочим местом в научной и прикладной литературе понимается интегрированная совокупность программных и аппаратных средств, технологий и цифровых платформ, обеспечивающих доступ к информации, взаимодействие и выполнение профессиональных функций в гибкой, автоматизированной и сетевой среде. В контексте деятельности экономиста это понятие обретает особую значимость, поскольку именно экономист ежедневно работает с большими объемами данных, информационно-аналитическими процессами и решениями, требующими высокой точности и обоснованности [2, с. 12].

Цифровизация профессиональной деятельности экономиста представляет собой системную трансформацию его функций, методов и инструментов работы. Традиционно деятельность экономиста основывалась на статических таблицах, ручной обработке статистических данных и классических методах экономического анализа. Современные условия требуют кардинального переосмысления этих подходов и перехода к цифровым экосистемам, включающим облачные технологии, интеллектуальные системы, автоматизированные аналитические платформы, цифровые модели прогнозирования и визуализации.

Современное рабочее место экономиста не может эффективно функционировать без интеграции с цифровыми экосистемами. В рамках системы государственного управления это означает подключение к внутренним базам данных

министерств, автоматизированным системам бюджетного контроля, платформам межведомственного взаимодействия, а также возможность оперативного получения и обработки информации из внешних источников – международных баз данных, отраслевой статистики и т.д.

Отдельного внимания заслуживает классификация цифровых инструментов, используемых экономистами. Их условно можно разделить на следующие группы:

- **Системы сбора и хранения данных** – базы данных, онлайн-опросники, автоматические сенсоры и сборщики статистики.
- **Инструменты анализа и прогнозирования** – статистические пакеты (SPSS, Stata, EViews), системы машинного обучения (Scikit-learn, TensorFlow), модели оптимизации и имитационного моделирования.
- **Визуализационные платформы** – Power BI, Tableau, Google Data Studio, позволяющие строить дашборды и визуальные отчёты.
- **Средства коммуникации и совместной работы** – платформы Google Workspace, Microsoft Teams, Zoom, Slack и т.д.
- **Инструменты управления проектами и процессами** – Trello, Jira, Asana, системы электронного документооборота и мониторинга задач.

Таким образом, цифровизация рабочего места — это не просто технический апгрейд, а глубокая институциональная трансформация, затрагивающая уровень подготовки кадров, структуру профессиональных ролей и системы управления результатами труда. Следует отметить, что цифровизация в государственном секторе отличается рядом особенностей по сравнению с частным сектором. Во-первых, она должна учитывать требования нормативно-правового регулирования, конфиденциальности, защиты персональных и государственных данных. Во-вторых, внедрение цифровых технологий требует системного институционального сопровождения, в том числе наличия политической воли, программ цифрового обучения, наличия ИТ-инфраструктуры. В-третьих, высокая степень бюрократизации может тормозить процессы инноваций, если не предусмотрены адаптивные механизмы. Кроме того, в условиях развивающихся стран, включая Таджикистан, цифровизация рабочего места экономиста сопровождается дополнительными вызовами, связанными с ограниченностью ресурсов, неравномерным доступом к цифровым технологиям, недостаточной цифровой грамотностью, слабой интеграцией государственных информационных систем и низкой мотивацией кадров к цифровому обновлению. Однако эти трудности могут быть преодолены при условии проведения целенаправленной государственной политики, развития цифровой инфраструктуры и внедрения программ повышения квалификации.

С точки зрения методологии, важно учитывать, что цифровизация не является универсальным процессом и требует индивидуального подхода к каждому уровню и органу государственного управления. Это означает необходимость проведения аудита цифровой зрелости учреждений, формирования дорожных карт цифровизации и оценки цифровых рисков.

Итак, цифровизация профессиональной деятельности экономиста — это многоуровневый процесс, охватывающий технологические, кадровые, организационные и правовые аспекты. Теоретико-методологическая база для анализа и внедрения цифровых решений должна быть построена на синтезе подходов из экономики, информатики, менеджмента и государственного управления. Только такой междисциплинарный подход позволит максимально эффективно адаптировать рабочее место экономиста к требованиям цифровой эпохи.

Цифровизация государственного управления представляет собой приоритетное направление институциональной модернизации, в основе которой лежит стремление к повышению эффективности, прозрачности и управляемости процессов на всех

уровнях. В условиях цифровой трансформации особую роль начинают играть специалисты-экономисты, чья профессиональная деятельность напрямую связана с обработкой, интерпретацией и прогнозированием социально-экономических показателей. В последние годы наблюдается устойчивая тенденция к внедрению цифровых решений в повседневную практику работы государственных экономистов, однако данный процесс носит фрагментарный и неравномерный характер [4, с. 98].

Уровень цифровизации рабочих мест экономистов в структурах государственного сектора существенно варьируется в зависимости от институциональной зрелости, уровня технической обеспеченности, кадрового потенциала и географических условий. В ряде министерств и ведомств наблюдается активное внедрение интегрированных цифровых платформ, позволяющих автоматизировать процессы бюджетного планирования, мониторинга исполнения государственных программ, формирования отчётности и визуализации ключевых показателей. В частности, в Министерстве финансов Республики Таджикистан функционируют автоматизированные системы управления государственными расходами, обеспечивающие оперативный доступ к аналитической информации и формирующие инструментарий для обоснованного принятия решений. Подобные механизмы постепенно внедряются и в налоговых структурах, где приоритет отдан технологиям анализа больших массивов данных и межведомственному обмену информацией.

Тем не менее, в региональных и особенно в сельских подразделениях государственных учреждений процесс цифровизации протекает значительно медленнее. Отсутствие устойчивой цифровой инфраструктуры, слабая техническая база и недостаточный уровень подготовки кадров создают серьёзные барьеры на пути внедрения современных решений. Эти факторы формируют выраженное цифровое неравенство, которое снижает общую результативность реформ и препятствует формированию единого информационного пространства в государственном управлении.

В практической деятельности экономистов всё чаще применяются цифровые инструменты, среди которых особое место занимают системы электронного документооборота, аналитические панели, программные решения для финансового анализа, а также средства визуализации данных. Широко используются инструменты бизнес-аналитики (Power BI, Tableau), облачные платформы для совместной работы, интеграционные шлюзы для обмена данными между различными ведомствами. Подобные средства позволяют существенно оптимизировать процессы обработки информации, повышать достоверность прогнозов и оперативно реагировать на изменения во внешней и внутренней экономической среде.

Международный опыт показывает, что эффективная цифровизация органов государственного управления требует стратегического подхода и системной реализации. Так, в ряде стран СНГ и Европы успешно функционируют электронные бюджетные системы, цифровые платформы межведомственного взаимодействия и онлайн-инструменты мониторинга государственных программ. Эти решения не только повышают эффективность деятельности государственных экономистов, но и способствуют формированию доверия со стороны общества за счёт прозрачности процессов.

Несмотря на очевидные достижения, процесс цифровизации сопровождается рядом системных проблем. Основными из них являются фрагментация цифровых решений, слабая координация между ведомствами, недостаточность правового регулирования, ограниченность доступа к цифровой инфраструктуре, а также низкий уровень цифровой грамотности значительной части государственных служащих. Кроме того, устойчивое сопротивление изменениям, вызванное привычкой к

традиционным методам работы, формирует внутренние барьеры, замедляющие внедрение инноваций.

Для преодоления указанных проблем необходимо формирование единой цифровой политики в государственном секторе, усиление кадрового потенциала, проведение широкомасштабных программ повышения квалификации, модернизация нормативной базы и развитие платформ цифрового взаимодействия. Целесообразно внедрение унифицированных решений и стандартов, обеспечивающих совместимость информационных систем и формирующих единую цифровую архитектуру управления. Только при таких условиях цифровизация рабочих мест экономистов будет способствовать не только повышению эффективности отдельных ведомств, но и качественному преобразованию всей системы государственного управления в направлении интеллектуального и устойчивого развития.

В процессе цифровизации рабочего пространства экономиста в системе государственного управления наряду с перспективами и возможностями проявляется широкий спектр вызовов и рисков, способных существенно повлиять на эффективность и устойчивость реализации цифровых инициатив. Эти вызовы охватывают как внутренние организационные и технологические аспекты, так и внешние факторы, связанные с нормативно-правовой средой, общественным доверием и уровнем цифровой зрелости общества в целом.

Одним из ключевых вызовов является проблема фрагментации цифровых систем и отсутствия интеграции между различными платформами, используемыми в отдельных ведомствах. Отсутствие унифицированных стандартов хранения, обработки и передачи данных ведёт к дублированию информации, нарушению согласованности отчётности и снижению аналитической достоверности. Экономисты в различных государственных структурах вынуждены работать в разрозненных цифровых средах, что препятствует оперативному обмену информацией и усложняет координацию межведомственного взаимодействия. Отсутствие единой цифровой архитектуры усугубляется тем, что каждое учреждение стремится внедрить собственные решения, не всегда совместимые с общегосударственной ИТ-инфраструктурой.

Следующий важный вызов — дефицит кадров, обладающих достаточным уровнем цифровых компетенций. Многие специалисты-экономисты, особенно в старших возрастных группах и в отдалённых регионах, не владеют в полной мере инструментами обработки данных, программами бизнес-аналитики, электронными финансовыми системами и другими элементами цифровой среды. Отсутствие системного и обязательного повышения квалификации, а также ограниченные ресурсы на обучение кадров ещё больше усиливают этот дисбаланс. В результате вместо повышения эффективности цифровизация может приводить к росту нагрузки, формальному выполнению требований и даже искажению экономических показателей из-за некорректного применения цифровых инструментов.

Наряду с кадровым дефицитом, немаловажной проблемой является технологическое отставание. В ряде государственных учреждений наблюдается изношенность парка компьютерной техники, отсутствие устойчивого доступа к высокоскоростному интернету, слабая защищённость локальных сетей. Особенно это характерно для бюджетных организаций низшего звена, в которых цифровизация нередко ограничивается установкой базового офисного пакета. Такие условия не позволяют в полной мере использовать современные аналитические платформы, облачные сервисы, базы открытых данных и другие элементы цифровой инфраструктуры.

Кроме того, цифровизация сопровождается возникновением новых рисков, связанных с информационной безопасностью и защитой персональных и служебных

данных. Чем больше объём данных обрабатывается в цифровой форме, тем выше становится уязвимость систем перед киберугрозами. Утечки, взломы, несанкционированный доступ к служебной информации могут не только нарушить конфиденциальность, но и нанести значительный ущерб экономической и репутационной стабильности учреждения. В то же время многие государственные органы не имеют чётко выстроенной политики кибербезопасности, а сотрудники не обучены базовым правилам цифровой гигиены, что создаёт дополнительные точки уязвимости.

Не менее значимым барьером в процессе цифровизации выступает инерционность управленческих структур и сопротивление изменениям со стороны персонала. Многие сотрудники воспринимают цифровые реформы как угрозу своим привычным методам работы, опасаются автоматизации и возможной утраты рабочего места, испытывают тревожность перед необходимостью переобучения. В результате нововведения встречают пассивное сопротивление, которое проявляется в формальном выполнении требований, игнорировании новых инструментов и сознательном саботаже технологических изменений.

Существенным риском является и нормативно-правовая неопределённость, проявляющаяся в несогласованности действующих регламентов, отсутствии адаптированных стандартов документооборота, слабом развитии правовых механизмов признания цифровых подписей, электронных контрактов и удалённой формы трудовых отношений. Это затрудняет юридическое закрепление результатов работы, снижает доверие к цифровым системам со стороны как специалистов, так и руководства. В условиях, когда цифровая трансформация опережает законодательное регулирование, возникает правовой вакуум, чреватый злоупотреблениями и правовой неустойчивостью.

Наряду с институциональными барьерами существуют и структурные риски, связанные с цифровым неравенством. Оно проявляется в разнице между столичными и региональными учреждениями, министерствами и подведомственными организациями, а также между крупными проектами и рядовой текущей деятельностью. Такие диспропорции приводят к нарушению принципа справедливого доступа к цифровым ресурсам и ограничивают потенциал всесторонней модернизации управления.

Однако наиболее долгосрочным риском является вероятность дегуманизации процессов управления. Внедрение автоматизированных систем, алгоритмов принятия решений и цифровых регламентов может привести к утрате личной ответственности, снижению роли профессионального суждения и переоценке формальных критериев эффективности. Экономист, работающий в условиях жёсткой регламентированной цифровой среды, рискует утратить творческий и критический подход к анализу и формированию экономической политики.

Для преодоления указанных рисков необходимо комплексное сопровождение цифровой трансформации со стороны государства, включающее создание координирующих структур, разработку единой цифровой стратегии для органов управления, нормативное обеспечение, кадровую подготовку и мониторинг результатов. Не менее важным является обеспечение открытого диалога между разработчиками цифровых решений и их непосредственными пользователями – экономистами, аналитиками, управленцами. Такой подход позволяет учитывать реальные потребности и особенности профессиональной деятельности, создавая устойчивые и адаптивные цифровые решения.

Кроме того, необходимо стимулировать внедрение культуры цифровой безопасности и устойчивости, включая обучение персонала основам кибербезопасности, внедрение многоуровневых систем защиты информации,

регулярный аудит цифровых процессов. Важно также развивать инструменты мотивации персонала, которые позволяют снизить уровень сопротивления изменениям: система премий за цифровую активность, карьерное продвижение по результатам цифровой эффективности, участие в цифровых акселераторах и проектах.

Таким образом, цифровизация рабочего места экономиста в государственном управлении открывает широкие перспективы, но сопровождается целым рядом вызовов, преодоление которых требует системного, многоуровневого и междисциплинарного подхода. Только при наличии скоординированных усилий всех участников процесса — государства, ИТ-отрасли, образовательной системы и самих специалистов — можно обеспечить устойчивую и результативную цифровую трансформацию, соответствующую современным требованиям и вызовам эпохи.

Современная реальность диктует необходимость не просто признания важности цифровой трансформации в органах государственного управления, но и разработки чётких, реалистичных и прагматичных подходов к реализации цифровизации на уровне конкретных рабочих мест. В контексте деятельности экономиста это означает формирование эффективной цифровой среды, способной поддерживать аналитическую, прогностическую и управленческую функции специалиста, а также создавать условия для оперативного принятия решений на основе достоверных данных. Выводы, полученные в результате анализа теоретических основ и практического состояния цифровизации в государственных структурах, позволяют определить как достигнутые успехи, так и области, требующие целенаправленных усилий по совершенствованию.

Цифровизация рабочего места экономиста в государственном секторе должна рассматриваться не как изолированная ИТ-инициатива, а как часть широкой стратегии институционального развития. Она предполагает системные изменения в организационной структуре труда, перераспределение ответственности, внедрение новых цифровых компетенций, усиление роли аналитических инструментов и развитие цифровой культуры. Вместе с тем следует отметить, что успешная цифровизация невозможна без активной вовлечённости самих специалистов, которые должны выступать не пассивными пользователями, а соучастниками и соразработчиками цифровых решений. Их практический опыт, профессиональная интуиция и потребности должны быть учтены при проектировании цифровых платформ и механизмов автоматизации.

В ходе анализа можно выделить несколько ключевых направлений, по которым следует формировать политику устойчивой цифровой трансформации экономической деятельности в государственном управлении. Во-первых, необходимо ускорить процесс стандартизации и унификации цифровых инструментов, используемых в различных ведомствах. Это позволит устранить фрагментарность информационных систем, повысить их совместимость и создать единую цифровую архитектуру. Разработка общегосударственных регламентов цифрового взаимодействия, моделей метаданных, протоколов обмена и форматов хранения информации станет важным шагом на пути к целостному и согласованному цифровому пространству. Во-вторых, остро стоит задача повышения квалификации кадров и развития цифровых навыков. Образовательные учреждения, включая вузы и академии госслужбы, должны оперативно адаптировать свои программы, вводить модули по цифровой экономике, аналитике данных, информационным системам управления. Параллельно необходимо разрабатывать механизмы непрерывного профессионального обучения на рабочем месте, внедрять форматы онлайн-курсов, вебинаров, дистанционного сертифицированного повышения квалификации. Особое внимание следует уделить обучению не только техническим навыкам, но и стратегическому использованию цифровых данных в процессе принятия решений.

Третьим направлением является развитие цифровой инфраструктуры. Без устойчивого доступа к высокоскоростному интернету, защищённых серверов, вычислительных мощностей и совместимых программных решений невозможно обеспечить стабильную цифровую рабочую среду. Инвестиции в модернизацию технической базы должны рассматриваться как неотъемлемая часть бюджетных программ цифровизации. Важно также учитывать необходимость адаптации цифровых решений к региональным условиям: гибридные модели хранения данных, офлайн-доступ, использование мобильных решений в условиях нестабильного подключения.

Особое значение приобретает обеспечение информационной безопасности и защита персональных данных. Рост объёмов обрабатываемой информации, включая конфиденциальные финансовые и экономические данные, требует многоуровневого подхода к обеспечению цифровой устойчивости. Это предполагает внедрение технологий шифрования, многофакторной аутентификации, контроля доступа, а также регулярный аудит уязвимостей. Создание служб информационной безопасности и формирование культуры цифровой гигиены среди сотрудников — важный элемент цифровой зрелости организации.

Сделанные в данной статье выводы свидетельствуют о наличии объективных предпосылок для успешной цифровой трансформации рабочих мест экономистов в госструктурах. Вместе с тем необходима дальнейшая научная и практическая проработка вопросов оценки цифровой зрелости учреждений, разработки адаптивных моделей внедрения цифровых решений и формирования индикаторов цифровой эффективности. Будущие исследования в этом направлении должны основываться на междисциплинарных подходах и учитывать национальные особенности управленческой системы, социокультурные факторы и уровень цифровой инфраструктуры.

Литература

1. Ачилова Л.И., Аюпова Г.Т. Развитие общества и науки в условиях цифровой экономики / Л.И. Ачилова, Г.Т. Аюпова / Монография. - Под общ. ред. А.Б. Черемисина. - Петрозаводск: Новая наука, 2020. - 167 с.
2. Атаманчук Г.В. Цифровизация государственного управления: вызовы и возможности. // Государственная служба. - 2021. - № 2. - С. 12–20.
3. Щербаклова Е.М., Волкова С.А. Формирование цифровых компетенций у экономистов в условиях цифровой трансформации. // Экономика и предпринимательство. - 2022. - № 5 (146). - С. 115–118.
4. Федорова А.Э., Дворжакова З., Коропец О.А. и др. Факторы благополучия работников эпохи цифровизации: эмпирические исследования. / А.Э. Федорова, З. Дворжакова, О.А. Коропец / Монография. - Sedlcan: Ustav personalistiky, 2021. - 184 с.

Literature

1. Achilova, L.I., Ayupova, G.T. Development of Society and Science in the Context of the Digital Economy / L.I. Achilova, G.T. Ayupova / Monograph. - Under the general editorship of A.B. Cheremisin. - Petrozavodsk: Novaya Nauka, 2020. - 167 p.
2. Atamanchuk, G.V. Digitalization of Public Administration: Challenges and Opportunities // Civil Service. - 2021. - No. 2. - pp. 12–20.
3. Shcherbakova, E.M., Volkova, S.A. Formation of Digital Competencies among Economists in the Context of Digital Transformation // Economy and Entrepreneurship. - 2022. - No. 5 (146). - pp. 115–118.
4. Fedorova A.E., Dvorzhakova Z., Koropets O.A. et al. Factors of well-being of employees in the digitalization era: empirical research. / A.E. Fedorova, Z. Dvorzhakova, O.A. Koropets / Monograph. - Sedlcan: Ustav personalistiky, 2021. - 184 p.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ НА ОСНОВЕ КОНЦЕССИОННЫХ СОГЛАШЕНИЙ: ПЕРСПЕКТИВЫ, МЕХАНИЗМЫ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Баёнова Мунира Гавхаровна.

*старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана
(Республика Таджикистан, г. Душанбе) muniratj@inbox.ru*

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования концессионных механизмов в развитии туристической инфраструктуры Таджикистана. В последние десятилетия концессии стали одним из наиболее эффективных инструментов развития различных отраслей экономики, в том числе туризма, во многих странах. В Таджикистане, с учетом его богатых природных, исторических и культурных ресурсов, концессионные соглашения могут сыграть важную роль в развитии туристической инфраструктуры, привлечении инвестиций и создании условий для устойчивого и долгосрочного роста отрасли.

Ключевые слова: туризм, концессия, концессионные соглашения, инвестиции.

РУШДИ ИНФРАСТРУКТУРАИ САЙЁҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ САНОАТКУНӢ ДАР АСОСИ СОЗИШНОМАҲОИ КОНСЕССИЯВӢ: ДУРНАМОИШҶО, МЕХАНИЗМҶО ВА САМАРАНОКӢ

Баёнова Мунира Гавхаровна

*муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг, Донишгоҳи байналмилалии
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе)
muniratj@inbox.ru*

Аннотатсия. Дар ин мақола имкониятҳои истифодаи механизмҳои концессия дар рушди инфрасохтори сайёҳии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Дар даҳсолаҳои охир, концессияҳо дар бисёр кишварҳо яке аз воситаҳои муассиртарин барои рушди бахшҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла сайёҳӣ, гардидаанд. Дар Тоҷикистон, бо назардошти захираҳои бойи табиӣ, таърихӣ ва фарҳангии худ, созишномаҳои концессионӣ метавонанд дар рушди инфрасохтори сайёҳӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувор ва дарозмуддат нақши муҳим бозанд.

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, концессия, созишномаҳои концессионӣ, сармоягузорӣ.

DEVELOPMENT OF TOURISM INFRASTRUCTURE IN TAJIKISTAN UNDER INDUSTRIALIZATION BASED ON CONCESSION AGREEMENTS: PROSPECTS, MECHANISMS, AND EFFICIENCY

Bayonova Munira Gavharovna

*senior lecturer, Department of Management and Marketing, International University
of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan (Republic of Tajikistan, Dushanbe)
muniratj@inbox.ru*

Abstract. This article examines the potential of using concession mechanisms in developing Tajikistan's tourism infrastructure. In recent decades, concessions have become one of the most effective tools for developing various economic sectors, including tourism, in many countries. In Tajikistan, given its rich natural, historical, and cultural resources, concession agreements can play an important role in developing tourism infrastructure, attracting investment, and creating conditions for sustainable and long-term growth.

Key words: tourism, concession, concession agreements, investments.

Туризм одна из самых прибыльных отраслей экономики в современном мире и сегодня занимает третье место в мировом экспорте товаров и услуг после нефтепродуктов, производства и продажи автомобилей. Туризм имеет не только региональное и республиканское, но и международное значение. Также ни для кого не секрет политические, экономические, культурные и экологические аспекты туризма.

Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан объявил 2019-2021 годы «Годами развития села, туризма и народных ремесел». Разнообразные природные условия, наличие исторических и архитектурных памятников позволяют нам развивать туристическую сферу в Таджикистане, вносить свой вклад в обогащение государственного бюджета и улучшение благосостояния народа страны.

Основной целью государственной политики в сфере туризма является обеспечение благоприятных правовых условий для эффективной организации субъектов туристической деятельности в Республике Таджикистан, что дает возможность удовлетворить потребности отечественных и иностранных граждан в разнообразных и качественных услугах отрасли.

В этом контексте концессионные механизмы могут стать средством привлечения внутренних и внешних инвестиций в туристический отрасль страны. Концессия как форма взаимодействия между государством и частным сектором позволяет эффективно регулировать проблемы капиталовложения и внедрения современных технологий, создавая стабильную и привлекательную среду для финансовых партнеров.

Концессия — это сложное и многостороннее понятие; её можно рассматривать и как акт публичной власти, и как систему отношений, и как механизм, и как договор (соглашение).

В наиболее общем плане под концессией понимается акт публичной власти, посредством которого орган государственной власти или орган местного самоуправления передаёт частному лицу права на управление и пользование государственным или муниципальным имуществом или на выполнение отдельных видов деятельности органа государственной власти или органа местного самоуправления.

Крупнейший российский исследователь государственно-частного партнёрства В.Г. Варнавский трактует концессию как «систему отношений, с одной стороны, государства или муниципального образования (концедента), а с другой стороны, частного юридического или физического лица (концессионера), складывающуюся в соответствии с действующим законодательством и договором между ними, предметом которого выступает объект государственной (муниципальной) собственности или общественная услуга» [5, с. 50].

По определению Д.Б. Матвеева, концессия — это система отношений между, с одной стороны, государством (концедентом) и, с другой стороны, частным юридическим или физическим лицом (концессионером). Данная система возникает в результате предоставления концедентом концессионеру прав пользования

государственной собственностью (по договору, за плату и на возвратной основе), а также прав на осуществление видов деятельности, которые составляют исключительную монополию государства [7. с. 34]

По мнению М.Ю. Лебедевой, «концессия — это договор на временную сдачу в эксплуатацию иностранному государству, юридическому или физическому лицу (концессионеру) на определённых, согласованных сторонами условиях, предприятий, земельных участков, недр и других объектов и ценностей в целях развития или восстановления национальной экономики и восстановления природных богатств» [8, с. 24]. В туристическом секторе концессия является эффективным способом привлечения инвестиций, особенно для строительства и эксплуатации крупных гостиниц, санаториев, курортов и туристических объектов.

Признавая значимость туристической индустрии в современной экономике, в Республике Таджикистан поставлена задача опережающего, ускоренного развития отрасли. В связи с этим был принят ряд законодательных и подзаконных нормативно-правовых актов, определяющих и регулирующих туристическую сферу деятельности, разработаны программы и мероприятия по развитию различных видов туристических услуг, определены стратегические направления его развития на перспективу. Основным юридическим документом, регулирующим туристическую деятельность в Республике Таджикистан, является Закон «О туризме» [1]. В нём прежде всего представлены основные понятия, непосредственно касающиеся туризма и туристической деятельности, а также определены правовые, экономические, социальные и организационные основы, сформулированы единые правила туристической деятельности на территории РТ.

Одним из целей Стратегии развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года [11], является - формирование и развитие туристических кластеров за счёт внешних и внутренних инвестиций.

Как раз концессия как долгосрочное соглашение между государством и частным инвестором, в рамках которого частная сторона получает право на использование и эксплуатацию государственного объекта или ресурса за определённую плату или долю от прибыли. В области туризма концессионные соглашения могут касаться строительства и эксплуатации гостиничных комплексов, курортов, туристических центров, а также создания и управления туристическими маршрутами и аттракционами.

Важность концессий для туристической отрасли заключается в том, что они позволяют привлечь частные инвестиции в инфраструктурные проекты, которые традиционно требуют крупных капиталовложений, что может быть трудно осуществить только за счет государственных средств. Это также способствует развитию новых рабочих мест, улучшению качества туристических услуг и увеличению налоговых поступлений в государственный бюджет.

Преимущества концессионных соглашений в туристической сфере

1. Привлечение инвестиций - концессионные модели по природе могут привлекать частные и зарубежные средства без полного государственного финансирования.

2. Повышение качество услуг - так как от эффективности, стандартов качества и качества обслуживания зависит удовлетворённость потребителей, частный сектор проявляет заинтересованность.

3. Ускоренное развитие регионов – концессии могут способствовать развитию туризма и созданию новых рабочих мест в горных районах, где катастрофически не хватает инвестиций.

4. Развитие устойчивого туристического сектора - Государство не обязан брать на себя всю финансовую ответственность за реализацию туристических проектов.

Такую нагрузку с него может снять концессионные механизмы и могут обеспечить стабильность доходов.

Таблица 1. Преимущества и проблемы концессионных соглашений в туристическом секторе

Преимущества	Проблемы
Привлечение иностранных инвестиций	Низкий уровень инвестиций и доверия со стороны инвесторов
Создание рабочих мест и улучшение социальной инфраструктуры	Бюрократические барьеры и сложности с разрешениями
Развитие регионов и создание новых туристических объектов	Риски для инвесторов, такие как нестабильность и природные катастрофы
Устойчивое развитие туристического сектора	Недостаток финансовых и людских ресурсов

Таджикистан обладает уникальными природными и культурными ресурсами, которые могут быть использованы для развития туризма. Туризм имеет несколько направлений, каждое из которых имеет свои проблемы, особенности и различия и требования:

- Оздоровительный туризм, спа и отдых;
- Альпинизм, горный спорт и экологический туризм;
- Историко-образовательный и этнографический туризм;
- Профессиональный туризм (геологический, географический, биологический);
- Коррозия в горных реках (рэтинг);
- Горнолыжный спорт;

-Туризм по охоте, рыбалке, организации экспедиций, экскурсий в труднодоступные места и др. В настоящее время в Республике Таджикистан зарегистрировано более 185 хозяйствующих субъектов, как юридических лиц с их отделами и представительствами, так и физических лиц, связанных с деятельностью в сфере туризма. Среди них 51 гостиница, 125 курортных и туристических учреждений, 9 санаторно-курортных учреждений, а также спортивные и оздоровительные учреждения, специализированные торговые предприятия, Парки и природные заповедники, транспортные предприятия, рестораны, агентства и рекламные агентства и многое другое.

Приоритетным и весьма динамичным направления туризма в Таджикистан может стать развитие «зелёного туризма». «Зеленый туризм» в форма активного и непосредственного посещения территорий с особыми природными и культурными условиями. Этот вид туризма направлен на охрану природной и культурной среды регионов, посещаемых туристами. Привлекательные стороны зелёного туризма состоит в ценности природной среды, этнографические объекты, активные туристические занятия без ущерба для окружающей среды. В большинстве случаев спокойная обстановка подкреплена позитивным эмоциональным воздействием на туриста окружающей местности, будь то горы или леса, реки, озера или море и др. [13]

Все вышеизложенное позволяет нам сделать выводы о том, что Таджикистан, как горная страна, располагает огромным потенциалом для развития туризма, который в свою очередь может стать прорывным направлением для повышения благосостояния жителей страны и экономического развития в 21 веке.

Для того чтобы раскрыт этот потенциал важно привлечь финансовые вложения в инфраструктуру, улучшить транспортные и гостиничные условия, а также проводить эффективную рекламную кампанию на международном уровне.

Несмотря на значительный туристический потенциал, Таджикистан сталкивается с рядом проблем и вызовов, которые мешают полному раскрытию этого потенциала:

1. **Недостаток финансирования:** Отсутствие достаточных инвестиций в инфраструктуру и маркетинг туристических услуг ограничивает развитие сектора.

2. **Бюрократические препятствия:** Долгие административные процедуры и сложность в получении разрешений для реализации туристических проектов замедляют процесс развития отрасли.

3. **Недостаточная промоция и реклама:** Таджикистан недостаточно рекламируется как туристическая дестинация на международной арене, что ограничивает поток туристов в страну.

Таким образом, туристический сектор Таджикистана обладает значительным потенциалом для роста и развития, благодаря своим уникальным природным и культурным ресурсам, разнообразию климатических зон и богатому историческому наследию. Страна может стать привлекательным туристическим направлением для любителей активного отдыха, экологического туризма, а также культурных и исторических путешествий. Однако для того чтобы полностью реализовать этот потенциал, необходимо создать условия для модернизации инфраструктуры, улучшения качества обслуживания и повышения инвестиционной привлекательности [12, с. 56].

Одним из наиболее эффективных механизмов для привлечения инвестиций в туристический сектор является использование концессионных соглашений. Этот инструмент позволяет государству передать в управление частным инвесторам объекты и ресурсы, требующие значительных капитальных вложений, что в свою очередь способствует развитию инфраструктуры, созданию новых рабочих мест и улучшению качества услуг в сфере туризма. Концессии дают возможность государству обеспечить устойчивое развитие сектора без значительной нагрузки на бюджет, а инвесторам - гарантии защиты их капиталовложений и прибыльности проектов.

В заключении хотелось бы отметить, что туристический потенциал Таджикистана огромен. Однако для реализации этого потенциала необходимо активное участие государства, совершенствование законодательной базы и привлечение международного опыта.

Развитие туристического сектора Таджикистана при поддержке концессионных соглашений является важным шагом на пути к созданию устойчивой и конкурентоспособной экономики. В будущем это может существенно повысить уровень жизни населения, улучшить социальную инфраструктуру и способствовать увеличению валютных поступлений в страну, а также укрепить позиции Таджикистана на мировой туристической карте.

Литератур:

1. Закон «О туризме» от 3.09.1999, № 824, изменения и дополнения к Закону от 26.12.2005, № 126 и от 19.05.2009, № 530.

2. Закон Республики Таджикистан «О концессиях» 26.12.2011г. № 783 <http://www.andoz.tj>

3. Абдуллоев, С. (2020). Развитие туризма в Таджикистане: проблемы и пути решения. Душанбе: "Иқтисод".

4. Муродова, С. (2019). Туризм в Центральной Азии: вызовы и возможности. Душанбе: Академия.

5. Всемирная организация туризма (UNWTO) (2020). Состояние туризма в странах с развивающейся экономикой. Женева: UNWTO.
6. Варнавский В.Г. Государственно-частное партнёрство. — М.: ИМЭМО РАН, 2009. В 2-х т. Т. 1 — 312 с.
7. Мохов, В. (2021). Туризм и устойчивое развитие: мировой опыт и перспективы Таджикистана. Душанбе: "Альфир".
8. Матвеев Д.Б. Государственно-частное партнёрство: зарубежный и российский опыт. — СПб.: Наука, 2007 — 171 с
9. Лебедева М.Ю. Проблемы применения закона «О концессионных соглашениях» в аэропортах Российской Федерации // Транспортное право. — 2006. — № 3. — С. 24–29.
10. Шарипов, Р. (2019). Инвестирование в туристическую отрасль Таджикистана: возможности и риски. Душанбе: "Таджик Пресс".
11. Комитет по туризму при Правительстве Республики Таджикистан – <http://ctd.tj>
12. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года. Постановление правительства Республики Таджикистан от 01.08.2018, №372.
13. Одилова Р.К. Институциональные вопросы развития рекреационно-туристической сферы в Республике Таджикистан: научная статья, // Вестник ТГУПБП. — 2020. — №3, 55-62 стр.
14. Шодиев Дж.Р. Основные этапы развития туризма в Таджикистане в годы независимости. Научная статья, из сайта Института экономики и демографии НАНТ.) электронный ресурс. <http://ied.tj/tg/osnovnye-etapy-razvitiya-turizma-v-tadzhikistane-v-gody-nezavisimosti> дата обращения (23.10.2025).

Literatura:

1. Law "On Tourism" of September 3, 1999, No. 824, amendments and additions to the Law of December 26, 2005, No. 126 and of May 19, 2009, No. 530.
2. Law of the Republic of Tajikistan "On Concessions" of December 26, 2011, No. 783 <http://www.andoz.tj>
3. Abdulloev, S. (2020). Tourism Development in Tajikistan: Problems and Solutions. Dushanbe: "Iktisod".
4. Murodova, S. (2019). Tourism in Central Asia: Challenges and Opportunities. Dushanbe: Academy.
5. World Tourism Organization (UNWTO) (2020). The State of Tourism in Emerging Economies. Geneva: UNWTO.
6. Varnavskiy V.G. Public-Private Partnership. Moscow: IMEMO RAS, 2009. In 2 volumes. Vol. 1, 312 p.
7. Mokhov V. (2021). Tourism and Sustainable Development: Global Experience and Tajikistan's Prospects. Dushanbe: Alfir.
8. Matveyev D.B. Public-Private Partnership: Foreign and Russian Experience. St. Petersburg: Nauka, 2007. 171 p.
9. Lebedeva M.Yu. Problems of Applying the Law "On Concession Agreements" at Airports of the Russian Federation // Transport Law. 2006, No. 3, pp. 24–29.
10. Sharipov R. (2019). Investing in the Tourism Industry of Tajikistan: Opportunities and Risks. Dushanbe: Tajik Press.
11. Tourism Committee under the Government of the Republic of Tajikistan – <http://ctd.tj>
12. Tourism Development Strategy in the Republic of Tajikistan through 2030. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated August 1, 2018, No. 372.

13. Odilova R.K. Institutional Issues of Developing the Recreational and Tourism Sphere in the Republic of Tajikistan: Research Article // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Tourism. - 2020. - No. 3, pp. 55-62.

14. Shodiev J.R. Main Stages of Tourism Development in Tajikistan since Independence. Research article, from the website of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. (Electronic resource). <http://ied.tj/tg/osnovnye-etapy-razvitiya-turizma-v-tadzhikistane-v-gody-nezavisimosti> accessed (23.10.2025).

МАҚОМИ ТОЧИКИСТОН, ИТАЛИЯ ВА ФАРОНСА ДАР АРСАИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Воҳидова Санавбарбону

доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шӯъбаи Аврупои Институти омӯзишии масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734035, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: + (992) 935008732. Почтаи электронӣ: sanajanvohidova@gmail.com

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур мақоми Тоҷикистон, Италия ва Фаронса дар арсаи сайёҳии байналмилалӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Муаллиф бори нахуст чойгоҳи Тоҷикистонро ҳамчун кишвари самти сайёҳии байналмилалӣ нишон дода, паҳлуҳои афзалиятноки онро омӯхта ба хонандагон пешниҳод менамояд. Самти сайёҳии байналмилалӣ кишварҳои аврупоӣ, амсоли Италия ва Фаронсаро бо Тоҷикистон муқоиса намуда пешниҳодҳои мушаххасро нишон дода тавонистааст. Инчунин мо метавонем таҷрибаи кишварҳои Аврупоӣ Италия ва Фаронсаро ҳамчун намунаи самти сайёҳӣ ба худ қабул карда, махсусан механизмҳои хидматрасонии сайёҳии Тоҷикистонро рушд намоем.

Калидвожаҳо: Аврупо, Италия, Фаронса, Тоҷикистон, Помир, Марко Поло, самт, сайёҳӣ, хидматрасонӣ, дарёҳои тиллоӣ.

СТАТУС ТАДЖИКИСТАНА, ИТАЛИИ И ФРАНЦИИ В ОБЛАСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА

Воҳидова Санавбарбону

доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом Европы Института стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734035, Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел: + (992) 935008732. Электронная почта: sanajanvohidova@gmail.com

Аннотация. В статье анализируется и обсуждается статус Таджикистана, Италии и Франции на международной туристической арене. Впервые автор анализирует статус Таджикистана, как международного туристического направления и представляет читателям его приоритетные аспекты. Автору удалось сравнить тенденции международного туризма европейских стран, таких как Италия и Франция, с Таджикистаном и представить конкретные предложения. Мы также можем перенять опыт европейских стран, таких как Италия и Франция, в качестве модели для развития туризма, особенно для развития механизмов туристических услуг в Таджикистане.

Ключевые слова: Европа, Италия, Франция, Таджикистан, Памир, Марко Поло, направление, туризм, сервис, золотые реки.

THE STATUS OF TAJIKISTAN, ITALY AND FRANCE IN THE FIELD OF INTERNATIONAL TOURISM

Vohidova Sanavbarbonu

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Europe of the Institute of Asian and European Countries, NAST. Address: 734035 Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel: + (992) 935008732. E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

Abstract: This article analyzes and discusses the status of Tajikistan, Italy and France in the field of international tourism. The author first shows the position of Tajikistan as an international tourism destination studies its priority aspects and presents them to the readers. The author was able to compare the international tourism destination of European

countries, such as Italy and France, with Tajikistan and make specific suggestions. We can also adopt the experience of European countries, Italy and France, as a model of a tourism destination, and especially develop the mechanisms of tourism services in Tajikistan.

Keywords: Europe, Italy, France, Tajikistan, Pamir, Marco Polo, destination, tourism, services, golden rivers.

Бори нахуст дар Тоҷикистон Стратегияи рушди сайёҳӣ то соли 2030 ва Барномаи рушди сайёҳӣ тасдиқ гардидааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади вусъат бахшидан ба рушди сайёҳӣ солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон кардаанд. Тоҷикистон дорои бехтарин маконҳои сайёҳии ҳозиразамон аст. Бозёфтҳои қадимтарине, ки дар атрофи шаҳри Хучанд ёфт шудааст, шаҳри қадимаи Саразм ва шаҳри қадимаи Панҷакент намунаи хуби таърихи ғании ниёконамон мебошанд. Соли 1932, дар кӯҳи Мух ҳуччатҳоеро пайдо кардаанд, ки бо забони суғдӣ буда, ҳамаи олимону мутафаккирони ҷаҳонро ба ҳайрат овардааст. Олими бузурги олмонӣ К. Пандер дар китоби хеш «Осиёи Марказӣ» (Zentralasien) қайд карда буд, ки бо шарофати кашфиёти бостоншиносони Шуравӣ “Панҷакент яке аз шаҳрҳои «беназири» Осиёи Марказӣ ба шумор меравад” [6,50-53]. Мавқеи Тоҷикистон аз замонҳои қадим дар макони асосии Роҳи бузурги абрешим ҷойгир буда шарқи онро бо ғарбаш мепайваस्त, дар соҳаи тиҷорат, доду гирифт ва робитаҳои фарҳангии миёни Бактрия, Тахористон ва Суғдро таъмин менамуд.

Дар Тоҷикистон ташкилоти умумиҷаҳонии сайёҳӣ Юнеско дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои сайёҳии ватанӣ чунин фарҳанги бойи ғании таърихиро, ки дар ҳудуди Роҳи абрешим ҷойгир аст, сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб мекунад. Яке аз воқеаҳои таърихи ин аст, ки дар Хучанду Панҷакент ва Бухоро масолаҳои ёфт шудааст, ки далели қадима будани ҳунарҳои мардумӣ, хусусан ҳунарҳои кулолгарӣ, заргарӣ, ҷавохиротҳои аз марворид сохташуда, катибашиносӣ дар девор ва ҳайкалҳои қадима мебошад. Дар Панҷакенти қадима аниқтараш дар замони “Малику-ш-шуаро” Рӯдакӣ чунин ҳунарҳо аз қабилҳои рассомӣ, санъати менестурӣ, кандакорӣ дар дарахт, омода сохтани ҷавохироти занона, ҳунари кашидадӯзӣ инкишоф ёфтааст. Қабилҳои қайд аст, ки яке аз таҳкурсии амали гардонидани нақшаи сайёҳии Тоҷикистон «Ташкилоти Байналмилалӣ Савдо», «Туризм» ва «Роҳи абрешим» мебошад. Шаҳрҳои қадимтарини Тоҷикистон аз қабилҳои Хучанд, Истаравшан, Панҷакент ва Кӯлоб имрӯзҳо то андозае тағйир ёфтааст, ки фарҳанги ғании мардумиро ҳамчун як осори муқаддас пос медоранд. Хушбахтона дар замони муосир ҳунарҳои зардӯзӣ, ҳунари шоҳибобӣ, астардӯзӣ, (батика), гулдӯзӣ, тоқидӯзӣ, заргарӣ, ҳунари кордсозӣ, кулолгарӣ боқӣ мондааст, ки дар тамоми ҷаҳон машҳур мебошад [1,10].

Вакте, ки суҳан дар бораи сайёҳии Италия меравад, Италия кишварест, ки дар баробари Фаронса ва Испания маркази сайёҳии байналмилалиро низ ба худ касб кардааст. Ҳамасола зиёда аз 50 миллион нафар сайёҳон ба шаҳри истироҳатгоҳҳои ин кишвар сафар мекунанд. Италия дорои 155 осори мероси умумиҷаҳонии ЮНЕСКО мебошад, ки нисбат ба дигар кишварҳои ҷаҳон зиёдтар аст [7]. Дар марҳилаи ҳозираи тараққиёт Италия давлати бонуфузи дорои иқтисодиёт ва саноати хеле тараққикарда мебошад. Ин кишвар низ дар ибтидои таъсиси Иттиҳоди Аврупо саҳмгузор буд. Италия як кишвари аҷибест, ки дар он таърихи қадим ва муосир, давраҳои гуногун ва мероси ғании фарҳангӣ, анъанаҳо ва ҳувиёт ба ҳам пайванд шудаанд. Метавон аз ёдгориҳои замонҳои қадим, Рим, романтикаи дилрабои Венетсия, панорамаи кӯҳии Тоскана, нишебиҳои ҷанубии Алп, табиати аҷиб, офтоб, баҳр, ҳаво ёдовар шуд, ки ҳамаи ин муъҷизаҳо Италия аст! Онҳо дар қисми марказии баҳри Миёназамин мавқеи “беназири ҷуғрофӣ” дошта, ба ғаҳвораи тамаддуни Аврупо табдил ёфтааст. Дар Апеннин, империяи Рими қадим ба вучуд омад, ки ба олимони машҳури ҷаҳон, амсоли Данте Алигерӣ рассомони шуҳрати ҷаҳони доштаи истеъдодҳои давраи эҳё

“Ренессанс” амсоли Леонардо Да Винчи, Рафаэлло, Пабло Пикассо ва Клод Манэ ва шумораи зиёди аттракционҳо машхур аст. Дар Италия шахсиятҳои аҷоиб зиндагӣ мекунад, ки шабеҳияти тоҷикона дошта бо табиӣ гарми худ, ошкорбаёнӣ, самимият, муоширати аҷиб ва меҳмоннавозии худ машхуранд [8].

Дар миёни сайёҳони ҳар ду кишвар, ки ин шаҳрҳои қадимаро тамошо мекунанд аз ҳама маъмултарин намуди сайёҳӣ ин мардумшиносӣ аст, зеро дар ин навъи сайёҳӣ ба ғайр аз омӯзиши ҳунаҳои қадима, ҳунар ва тарзи зиндагии мардум, имконияти омӯختан ва аз нав барқарор кардани ҳунаҳои аз байн рафта, зиёд ба назар мерасад. Обамбори Қайрокумро баҳри тоҷик низ меноманд, ки дар Хучанд ҷойгир аст ва дар натиҷаи сохта шудани нерӯгоҳи барқӣ дар Сирдарё пайдо шудааст ва яке аз маконҳои фароғатӣ барои сайёҳон ба ҳисоб меравад. Қобили қайд аст, ки маркази табобатӣ фароғатии “Баҳористон”, ки дар канори обанбор сохта шудааст, яке аз марказҳои табобатӣ фароғатие мебошад, ки ба тамоми стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошад ва яке аз манбаҳои асосии сайёҳӣ дар Тоҷикистон ба шумор меравад.

Тоҷикистон макони қуллаҳои баланди куҳӣ, шаршараҳои зебо аз пиряхҳои калон сарчашма гирифта, дарёҳои пурталотум, кӯлҳое зебо, кӯҳҳои осмонбӯс, манзараҳои зебои нотақрор, гиёҳҳо ва ҳайвонҳои нодир диққати сайёҳони Аврупоӣ ва инчунин Италияро ба худ ҷалб мекунад. Тоҷикистон дорои табиати ба худ хос аст, барои мисол танҳо як соат парвоз дар фазои Тоҷикистон имконият медиҳад, ки аз гармии тоқатфарсо яъне аз водии Вахш ба Бадахшон ба қуллаҳои ҳамеша барфпӯши Помир рафта расем, ин аст боигарии Тоҷикистон аз замони қадим маркази таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб мекунад. Дар Тоҷикистон бисёр мамнӯъгоҳҳои давлатӣ вуҷуд доранд, аз қабилӣ Зоркул, Ромит, Даштиҷум ва бисёр мавзеҳое, ки аз ҷиҳати экологӣ тоза нигоҳ дошта шудаанд. Бисёр растаниву ҳайвонотҳое мебошанд, ки номашон дар китоби сурх ворид карда шудааст. Ноғуфта намонад, ки яке аз оҳуи кӯҳии зеботарини Тоҷикистон ба номи сайёҳи италийӣ Марко Поло номгузори карда шудааст. Қобили қайд аст, ки ҷойи сукувати оҳуи Марко Поло дар Тоҷикистон Помири Шарқӣ – Мурғоб, қаторкӯҳҳои Музкол, Пшарт, Аличури Ҷанубӣ ва Шимолӣ, Вахон, Сарикӯл, Зулумарт ва Пасиолоӣ мебошад [8].

Тоҷикистон ва Италия бо шабоҳатҳои зиёди таърихӣ ба ҳам мепайванданд. Яке аз далелҳои аҷиб, ки Италияро ба ҷаҳониён шинос мекунад, Колизеи Рум мебошад, ки бо номи Амфитеатри Флавӣ низ маъруф аст. Ин Колизеи рамзи муҳандисии қадим ва бузургии Рум ба ҳисоб меравад. Ин сохтори бузург дар тӯли тақрибан ду ҳазор сол ҳамчун шаҳодати таҷрибаи меъморӣ ва нозуқиҳои иҷтимоии империяи Рум боқӣ мондааст. Гарчанде ки он макони бозиҳои гладиаторӣ ва тамошои оммавӣ буд, дар бораи ин арсаи қадима далелҳои аҷиб мавҷуданд, ки барои оммаи васеъ ва сайёҳон хеле ҷолиб мебошанд [6]. Ҳамзамон дар давоми солҳои гузашта рушди инфраструктураи сайёҳии экологӣ дар баландии Помир барои сайёҳон омода карда шуда аст. Инчунин, дар ҳудуди ҷумҳурӣ 125 иншооти дорои самти сайёҳии курортӣ мавҷуданд, аз ҷумла 51 меҳмонхона, 9 санаторияҳо (хонаҳои истиқоматӣ ва истироҳат), лагерҳои истироҳатии сайёҳӣ бо намудҳои машҳури байналмиллалӣ эътирофшудаи сайёҳӣ дар кишвар барраси мешаванд;

- Истироҳатгоҳҳо, кӯҳҳои сайёҳӣ ва экологӣ;
- Варзиши рафтинг, пара планеризм, ва лижаронӣ;
- Интерохота (шикор);
- Сайёҳии таърихӣ ва мардумшиносӣ;
- Маконҳои истироҳатӣ ва шифохонаҳо.

Дар ҳудуди Тоҷикистон Помири бузург, яке аз марказҳои машҳури ҷаҳон бо баландтаринҳо аз 2800 то 7495 м. аст. Дар сатҳи боло аз сатҳи баҳр, дар саросари ҷаҳон, ба монанди “Сақфи ҷаҳон” машхур аст.

Масоҳати машҳури кӯҳӣ – Исмоили Сомонӣ ва Евгения Корженевский, дар баландии 7000 метр, об таъминкунии заминҳои табиӣ, манбаъҳои гармидиҳӣ ва газӣ мачуд аст. Ҳар сол дар Тоҷикистон экспедисияҳои байналмилалӣ баргузор мегардад, ки дар он кӯҳнавардон аз кишварҳои мухталифи дунё ба “Баландии баландтарин” дар муқобили кишвар мераванд. Барои баромадан ба қуллаи Исмоили Сомонӣ (7.495м), ки баландтарин қуллаи қаторкӯҳҳои Помир ба ҳисоб рафта тамоми кӯҳнавардон, махсусан аз кишварҳои аврупоӣ кушиш мекунанд, ки ин қулларо кашф кунанд. Масалан сайёҳони аврупоӣ аз ҷумла италявӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ ин ҷойҳоро хело дӯст медоранд.

Дар Тоҷикистон намудҳои гуногуни варзиш ба монанди кӯҳнавардӣ, алпинизм, рафтинг, сайёҳии кӯҳӣ ва дигар намуди варзиши экстрималӣ амал мекунанд. Инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чашмаҳои шифобахш мавҷуданд, ки сайёҳони хориҷиро аз дигар кишварҳои дунё ба худ ҷалб менамояд, амсоли;

1. Хоҷа оби гарм.
2. Чилучаҳор чашма.
3. Ҳавоток.
4. Баҳористон.
5. Зумрад.
6. Сафед - дара.

Мавҷуд аст, ки сайёҳон аз тамоми ҷаҳон ба ин ҷо ташриф меоранд. Вакте, ки мо сайёҳӣ дар арсаи байналмилалӣ мегӯем, барои мо сайёҳии Италия ва Фаронса дар баъзе аз самтҳои хизматрасонӣ хело ҷолиб аст.

Мо бояд таърибаи кишварҳои хориҷиро дар самтҳои хизматрасонии соҳаи туризм омӯхта дар кишварамон татбиқ намоем. Ҷумҳурии Италия ба монанди Фаронса дар Аврупо дорои захираҳои ғании саёҳӣ мебошад, ки барои пешрафти ин кишвар мусоидат мекунанд. Омӯзиш ва таҳқиқи вазъии сайёҳии муосир дар Италия ва Фаронса рӯз то рӯз инкишоф меёбад. Вуруди сайёҳон имконият медиҳад, то як қисми асосии иқтисоди миллӣ тақвият ёбад. Аз рӯи гуфтаи муҳаққиқон саноати сайёҳӣ яке аз бахшҳои муҳими саноатии минтақаи Аврупо ба ҳисоб меравад, ки ин ба иқтисоди кишвар хело назаррас аст. Ҳамчунин, сайёҳӣ миқдори зиёди соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва алоқамандии байни онҳоро фаро мегирад. Ҳукумати Ҷумҳурии Италия, монанди Фаронса, таваҷҷуҳи зиёдро ба рушди соҳаи сайёҳӣ равона кардааст. Шароитҳое, ки дар солҳои охир барои ин соҳа фароҳам оварда шудаанд, воқеан қобили таҳсинанд. Барои рушди соҳаи сайёҳӣ, бунёди роҳҳои байналмилалӣ баландсифат хеле муҳим мебошад, ки имрӯзҳо дар тамоми қаламрави кишварҳои Аврупо роҳҳои бузурги бо сифати баланд сохта шудаанд.

Имрӯз қисмати зиёди роҳҳои асосии саёҳӣ дар минтақаи Аврупо хусусан дар Италия низ воқеъ гардидаанд, ки ниёз ба омӯзиши таърихӣ бостоншиносӣ доранд. Ин далелеҳоро моро водор месозад, ки шароит ва фазои лозимаро барои таҳқиқотчиён ва сайёҳон муҳаё созем. Инчунин, Ҷумҳурии Фаронса дар бозори сайёҳии хизматрасонӣ ҷои намоёнро ишғол мекунанд. Бо назардошти хусусиятҳои хоси табиӣ ва таърихиву фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Фаронса намудҳои гуногуни сайёҳӣ ба мисли саёҳии экологӣ, таърихӣ, фарҳангӣ, кишоварзӣ, гастрonomӣ ва кӯҳнавардӣ самтҳои афзалиятнок ба ҳисоб мераванд [2,57].

Аз ҷониби Кумитаи рушди сайёҳӣ дар якҷоягӣ бо ширкатҳои саёҳии дохилии ватанӣ барои рушди саёҳии таърихӣ зиёратӣ, ки ҳамчун намуди саёҳии пешрафта эътироф гардидааст талабот ба ин навъи саёҳӣ хеле зиёд шуда истодааст. Имрӯз ба ин намуди сайёҳӣ, ки бештар Институтҳои таърихӣ машғул мебошанд ва барои кашф ва омӯзиши ҷойҳои таърихӣ рӯз аз рӯз талош меварзанд. Сайёҳон, ки бештар ба минтақаҳои таърихӣ сафар мекунанд, сайёҳии таърихӣ ва зиёратиро бештар дӯст медоранд. Дар баробари ин, дар минтақаҳое, ки ин намуди сайёҳӣ рушд ёфтааст,

сайёҳон бештар бо мардуми маҳаллӣ, расму оин ва урфу одатҳо шинос мешаванд, ки ин ба онҳо кӯмак мекунад, то ин намуди сайёҳӣ дар кишвар бехтар ташаккул ёбад. Ҳамасола дар кишварҳои аврупоӣ баҳусус Ҷумҳурии Италия конфронси байналмилалӣ кишварҳо дар соҳаи сайёҳӣ баргузор мешавад, ки дар он мутахассисон ва меҳмонони гуногун аз кишварҳои мухталиф иштирок мекунанд. Ҳар як меҳмон назар ва андешаҳои худро пешниҳод мекунад, ки ин андешаҳо барои рушди соҳаи сайёҳӣ дар минтақа хеле муҳим мебошанд. Дар солҳои охир, кишваре, ба монанди Италия, меҳмонони зиёдеро ба худ ҷалб мекунад ва онҳо бо намудҳои гуногуни сайёҳӣ дар ин кишвар шод мешаванд. Бештари сайёҳон ба сайёҳати пиёдагардӣ ва кӯҳнавардӣ тавачҷӯх доранд. Ҳар як меҳмон метавонад мавзеи ҷолиби худро пайдо кунад.

Маврид ба зикр аст, ки дар давоми сад соли охир бинобар сабаби зиёрати сайёҳони хориҷӣ, симои пойтахти Ҷумҳурии Фаронса шаҳри Париж низ ба кулли тағир ёфта истодааст. Сайёҳон бошанд аввал ба инчо ворид мешаванд, ки пойтахти мамлакат бо тамоми инфрасохторҳо, меҳмонхонаҳову боғу гулзорҳо ба онҳо хуш меояд. Форум ва намоишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ таҳти унвони «Фаронса ҳамчун минтақаи бузурги сайёҳӣ» аз шашум то даҳуми июни соли равон дар шаҳри Париж ва қисмате аз шаҳру ноҳияҳои кишвар доир гардид. Ин форуми муҳимми дар сатҳи баланд дар партали дастуру ҳидоятҳои бевоситаи вазорати сайёҳии ҷумҳурии Фаронса баргузор гардида, беш аз нӯҳсад нафар намоёндогон аз панҷоюшаш кишвари ҷаҳони иштирок варзиданд. Фаронса метавонад арзишҳои зиёди фарҳангӣ, табиӣ ва таърихӣ худро ба сайёҳон пешкаш наояд. Он дорои кӯҳҳои зебо ва ҷашмаҳои гарм, ҳамчунин фарҳанги барҷаста ва мардуми меҳмондӯст мебошад. Аммо Фаронса ҳанӯз иқтисодии худро ҳамчун мақоми сайёҳӣ зиёд истифода накардааст. Сабаб аз ин мавҷуд будани баъзе мушкилот ба монанди дастрасӣ ба кишвар тавассути ҳавопаймо, бозёбӣ ба маблағгузори барои тавсияи фаъолияти корхонаҳои хурду миёна ва дигар мушкилот мебошад [5,27]. Воқеаи таърихи ин аст, ки моҳи октябри соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Фаронса муҳтарам Эманнуэл Макрон дар маросими ифтитоҳи Намоиши нигораҳои Тоҷикистон таҳти унвони “Тоҷикистон - кишвари дарёҳои тиллоӣ” дар Осорхонаи Гимейи Ҷумҳурии Фаронса иштирок карданд [10].

Ноғуфта намонад, ки Намоиши нигораҳои Тоҷикистон таҳти унвони “Тоҷикистон - кишвари дарёҳои тиллоӣ”-ро 9 миллион нафар сайёҳони фаронсавӣ дидан кардаанд. Ин ғалабаи дипломатияи сайёҳии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки маҳз саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беназир аст. Зеро Фаронса бисёр кишвари аҷиб, зебо ва ғаҳвораи тамадуну фарҳанги қадима мебошад. Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад таҷрибаи ғании кишварҳои Аврупоӣ амсоли Италия ва Фаронсаро ҳаматарафа омӯхта, баҳусус тарзи хидматрасонӣ ба меҳмонони хориҷӣ, муоширати инсонӣ, дониши баланди кишваршиносӣ, таърихи зиёратгоҳҳо ҳамчун намуна қабул карда, механизмҳои муосири сайёҳиро дуруст ба роҳ монем. Бо дар назардошти чунин пешниҳодот, кушишҳо барои дар сатҳи баланд қабул намудани меҳмонони хориҷӣ идома дорад.

Адабиёт:

1. Burchard Brentis. – Kunst des Islam Kunsterlag. Leipzig, - 1979. S. 10.
2. De Hervé Beaumont, Asie centrale: Le guide des civilisations de la route de la soie - Paris, 1993,- pages. 39.
3. Pander Klaus. Zentralasien; (Usbekistan, Kirgistan, Tadshikistan, Turkmenistan, Kasachstan) - Dumont. Kunst Reisefuhrer 1996,- s. 50-53.

4. Воҳидова С., Баҳриддинзода П. Мақоми Тоҷикистон ва Фаронса дар арсаи сайёҳии байналмилалӣ. Маҷмуаи мақолаҳои шӯъбаи Аврупо ва Амрико. Душанбе – 2021. –С 285. Саҳ 87-99.

5. Vohidova S. Die Stellung der iranisch-Tajikshten Kultur in der Geschichte der Zenfralasiens Europea- Milano, Italien, 2006, с. 535-541.

Мавод аз интернет:

6. 10 далели ҳайратангез дар бораи Колизеи Рум. Маҷаллаи ETIC. <https://etichotels.com/tg>. [Санаи дархост: 12-05-2025]

7. Воҳидова Санавбарбону. Италия маркази сайёҳии байналмилалӣ. Сомонаи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо. 2022-05-11. <https://osiyoavrupo.tj/tg/post/italiya-markazi-sajjo-ii-bajnalmlal> [Санаи дархост: 12-05-2025].

8. Воҳидова Санавбарбону. Нигоҳе ба таърихи Ҷумҳурии Италия: дирӯз ва имрӯз. Сомонаи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо. 2023-01-18. <https://osiyoavrupo.tj/tg/post/nigo-e-ba-ta-rikhi-um-urii-italiya-dir-z-va-imr-z> [Санаи дархост: 12-05-2025].

9. Дар Тоҷикистон нақшаи идоракунии гӯсфанди кӯҳии Марко Поло таҳия мегардад. Сомонаи АМИТ «Ховар». 18.10.2024. <https://khovar.tj/2024/10/11dar-to-ikiston-na-shai-idorakunii-g-sfandi-k-ii-marko-polo-ta-iy-megardad/> [Санаи дархост: 12-05-2025].

10. Иштирок дар Намоиши нигороҳии Тоҷикистон таҳти унвони “Тоҷикистон - кишвари дарёҳои тиллоӣ” дар Осорхонаи Гимей Ҷумҳурии Фаронса. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. 13.10.2021. https://president.tj/event/foreign_trips/24405 [санаи дархост: 19-05-2025]

Literature:

1. Burchard Brentis. – Kunst des Islam Kunsterlag. Leipzig, - 1979. S. 10.

2. De Hervé Beaumont, Asie centrale: Le guide des civilisations de la route de la soie - Paris, 1993,- pages. 39.

3. Pander Klaus. Zentralasien; (Uzbekistan, Kirgistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kazakhstan) - Dumont. Kunst Reisefuhrer 1996,- s. 50-53.

4. Vohidova S., Bahriddinzoda P. The status of Tajikistan and France in the international tourism arena. Collection of articles of the European and American department. Dushanbe – 2021. –S. 285. Pg. 87-99.

Material from the magazine:

5. Vohidova S. The position of Iranian-Tajik culture in the history of Central Asia - Milano, Italy, 2006, p. 535-541.

Material from the Internet:

6. 10 amazing facts about the Roman Colosseum. ETIC magazine. <https://etichotels.com/tg>. [Retrieved: 12-05-2025]

7. Vohidova Sanavbarbonu. Italy is the center of international tourism. Website of the Institute for the Study of Asian and European Countries. 2022-05-11. <https://osiyoavrupo.tj/tg/post/italiya-markazi-sajjo-ii-bajnalmlal> [Retrieved: 12-05-2025].

8. Vohidova Sanavbarbonu. A look at the history of the Italian Republic: yesterday and today. Website of the Institute for the Study of Asian and European Countries. 2023-01-18. <https://osiyoavrupo.tj/tg/post/nigo-e-ba-ta-rikhi-um-urii-italiya-dir-z-va-imr-z> [Request date: 12-05-2025].

9. A management plan for the Marco Polo mountain sheep is being developed in Tajikistan. NIAT "Khovar" website. 18.10.2024. <https://khovar.tj/2024/10/11dar-to-ikiston-na-shai-idorakunii-g-sfandi-k-ii-marko-polo-ta-iy-megardad/> [Request date: 12-05-2025].

10. Participation in the Exhibition of Tajik paintings entitled "Tajikistan - the country of golden rivers" at the Guimet Museum of the Republic of France. Press Service of the President of Tajikistan. 13.10.2021. https://president.tj/event/foreign_trips/24405 [request date: 19-05-2025].

АФЗАЛИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ БА САМАРАНОКИИ МЕҲНАТИ КОРМАНДОНИ ИЛМӢ - ПЕДАГОГӢ

Зиёев Муҳаммадҷон Дадочоновиҷ

ассистенти кафедраи баҳисобгирӣ ва технологияҳои рақамии МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хуҷанд» - и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. E-mail: Muhammadjohn@inbox.ru. Тел.: (+992)92-008-63-08.

Аннотатсия: Истифодаи технологияҳои рақамӣ ба натиҷаҳои сифатан нави таълимӣ оварда мерасонад, раванди фаъолияти идоракуниро суръат мебахшад ва дар маҷмӯъ самаранокии онро баланд мебардорад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунии сҳҳои маориф ба тартиб имкон медиҳад, ки сифат ва фарҳанги фаъолияти идоракуниро баланд бардорад, захирахоро барои кор дар роҳи рушд ва эҷод тақвият бахшад.

Калимаҳои калидӣ: технологияи рақамӣ, идоракунии муассисаҳои таълимӣ, фаъолияти таълимӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ.

ПРЕИМУЩЕСТВА ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА

Зиёев Муҳаммадҷон Дадочоновиҷ

ассистент кафедры бухгалтерского учета и цифровых технологий Государственного образовательного учреждения «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: Muhammadjohn@inbox.ru. Тел.: (+992)92-008-63-08.

Аннотация: Использование цифровых технологий приводит к качественно новым образовательным результатам, ускоряет процесс управленческой деятельности и в целом повышает ее эффективность. Использование цифровых технологий в управлении образовательными секторами позволяет упорядоченно повышать качество и культуру управленческой деятельности, расширять ресурсы для работы на пути развития и повышения авторитета.

Ключевые слова: цифровые технологии, управление образовательными учреждениями, образовательная и научно-исследовательская деятельность

ADVANTAGES OF DIGITAL TECHNOLOGY TO THE EFFICIENCY OF THE WORK OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL STAFF

Ziyeov Muhammadjon Dadojonovich

assistant of the Department of Accounting and Digital Technologies of the State Educational Institution "Khujand International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: Muhammadjohn@inbox.ru. Tel: (+992)92-008-63-08.

Abstract: The use of digital technologies leads to qualitatively new educational results, accelerates the process of managerial activity and generally increases its effectiveness. The use of digital technologies in the management of educational sectors makes it possible to improve the quality and culture of management activities in an orderly manner, expand resources to work towards development and increase credibility.

Keywords: digital technologies, management of educational institutions, educational and research activities

Тараққиёти ҷомеа дар шароити муосир ба рушди босуръати ҳаҷми иттилоот, ба ҳалли муаммоҳои мураккаб соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон оварда расонид. Дар чунин шароит воридкунии технологияҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи соҳаи иқтисодиёт, инчунин ҷузъи муҳими раванди ташаккул ва рушди иқтисодии кадрӣ маҳсуб меёбад.

Рақамикунории васеъ ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ тавассути истифодаи воситаҳои муосири техникаи компютерӣ ва коммуникатсионӣ амалӣ карда мешавад, ки ба гузариш ба системаи идоракунӣ, ҳамкорӣ ва амалӣ намудани намудҳои муайяни фаъолият дар шакли электронӣ имкон медиҳад.

Технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ субъектҳои маъмурӣ бо равандҳои иттилоотӣ зарурӣ таъмин гардад, иттилооти пешниҳодшуда зуд коркард карда шаванд, имконият фароҳам оварда шавад, ки вазифаҳои гузошташуда самаранок ҳал карда шаванд ва инкишофи рақамикунории ҷомеа аз самаранокии меҳнати зеҳнӣ, ки ба истифодаи усулҳо ва технологияҳои эҷодӣ, маърифӣ ва рақамӣ асос ёфтааст, ки он таҳсилоти олии мебошад.

Афзалиятҳои бевоситаи низомии электронӣ боиси он шуданд, ки онҳо дар муҳити таълимӣ васеътар паҳн шаванд. Аммо дар ин ҷо рақамикунонӣ хусусиятҳои муайяне дорад, ки пеш аз ҳама ду самти истифодаи онро бояд ба назар гирифт:

- самти 1 - истифодаи технологияҳои рақамӣ барои идоракунии муассисаи таҳсилоти олии;

- самти 2- истифодаи технологияҳои рақамӣ барои ба даст овардан ва интиқоли иттилооти таълимӣ, визуализатсияи маълумот, ташкили шакли таълими фосилавӣ, пешниҳоди мундариҷаи интерактивии таълимӣ ва ғайра.

Низомии муассисаҳои таҳсилоти олии на танҳо технологияҳои оморасозии мутахассиси ояндаро барои иқтисоди рақамӣ тавлид мекунад, балки худ технологияҳои нави рақамии таълимӣ, мундариҷа, хидматҳо, муҳити ҳамроҳангии рақамӣ ва ҳамкорӣ дар асоси дониши зеҳнӣ эҷод мекунад. Дар шароити ноустувории геополитикӣ ва таъмини устувории иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо масъалаҳои дастгирии шуғл, афзоиши музди меҳнат, фароҳам овардани шароити бароҳати корӣ, ҳавасмандгардонии иловагии кормандон барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт муҳим ва саривақтӣ мебошанд. Қобилияти инсонӣ, ҳавасмандии омӯзгорон, тавачҷӯх ба натиҷаҳои меҳнат афзалиятҳои рушди стратегияи маориф ва илм мебошанд. Соҳаи таҳсилоти олии бо навоариҳои рақамӣ рӯ ба рӯ шудааст, ки бо истифодаи технологияҳои онлайн ва офлайнӣ таълим, пешбурди фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ ва иҷрои дигар намудҳои корҳо алоқаманданд.

Шароити муосири фаъолияти муассисаҳои таълимӣ истифодаи воситаҳои рақамиро, ки барои иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ дастрас ва муҳим мегарданд, муайян мекунад. Равандҳои рақамикунонӣ ба шароити меҳнат ва ҷузъҳои самаранокии он таъсир мерасонанд, шароити афзоиши ҳосилнокии меҳнатро ҳангоми расонидани хидматҳои таълимӣ фароҳам меоранд. Тағйироти рақамӣ ба ҷустуҷӯи зуд ва самаранокии иттилоот, баланд бардоштани сифати раванди таълим ва дар натиҷа, хизматрасониҳои таълимӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат тавассути баланд бардоштани самаранокии он мусоидат мекунад. Бо дарназардошти зарурати ҳавасмандгардонии пешрафти рақамии технологияҳои таълимӣ, дастовардҳои илмӣ, маҳсулоти интеллектуалӣ, омӯзиши на танҳо ҳолати муосири рақамикунонӣ дар соҳаи маориф, балки самтҳои табдили донишгоҳҳо мувофиқи тамоюлҳои муосири рақамӣ, омӯзиши самаранокии меҳнати кормандон дар шароити дигаргуниҳои рақамӣ барои иҷрои вазифаҳои стратегияи донишгоҳҳо муҳим аст.

Дар шароити дигаргуниҳои рақамӣ низоми ташкили меҳнати кормандони илмӣ-педагогӣ (КИП) як қатор тағйироти муҳимро аз сар мегузаронад, ки пеш аз ҳама бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба равандҳои фаъолияти таълимӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ алоқаманд аст. КИП асоси ташкили фаъолияти таълимӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебошад. Меҳнати (КИП) бо фаъолият оид ба ҷамъоварӣ, табдил, паҳн ва ҷойгиркунии иттилооти рақамӣ, эҷоди маҳсулот ё хизматрасонии рақамӣ, омӯзиши мутахассис оид ба салоҳиятҳои рақамӣ дар шароити воқеияти виртуалӣ, ҳамкориҳои шабакавӣ, омӯзиши фосилавӣ алоқаманд аст. Салоҳиятҳои рақамӣ дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ ва иҷрои кори муайян амалӣ карда мешаванд, ки хусусияти меҳнатро дар низоми илм ва таҳсилоти олӣ муайян мекунад. Нишондиҳандаҳои самаранокии меҳнати кормандони илмӣ педагогӣ на танҳо барои ҳисоб кардани иловапулиҳои ҷубронкунанда ва ҳавасмандкунанда ба маош асос мебошанд, балки ҳангоми гузаштан аз интиҳоби озмунӣ, аттестатсияи корӣ, интиҳоб ба вазифа, гирифтани унвонҳои илмӣ ба назар гирифта мешаванд [5].

Бояд қайд кард, ки дар соҳаи илм ва таҳсилоти олӣ тафсири мафҳуми "самаранокии меҳнат" бо натиҷагирӣ муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, Н.Н. Кочеткова, Н. А. Иглин самаранокии меҳнати омӯзгори мактаби олиро чунин муайян мекунанд: "самаранокии меҳнат ин муносибати натиҷаҳои бадастовардаи корҳои таълимӣ, илмӣ, ташкилию методӣ, ҷамъиятӣ ва эътирофи касбӣ ба хароҷоти меҳнати корманди педагогӣ бо сифати зарурии хизматрасониҳои таълимӣ мебошад" [4].

Ба ақидаи муаллифон, арзёбии самаранокии меҳнат ҳамчун ҷенкунии натиҷаҳои кор бо назардошти ҳамаи самтҳои фаъолияти ҳайати профессорон ва омӯзгорони донишгоҳ баррасӣ карда мешавад. Яъне, таъсир дар соҳаи илмӣ-таълимӣ ҳангоми ба даст овардани натиҷаҳо дар шакли корҳои, ки КИП мустақилона ё дар гурӯҳ, коллектив, ҳамкориҳои илмӣ-таълимӣ иҷро мекунанд, ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, ҳангоми муайян кардани самаранокии меҳнати кормандон дар соҳаи таҳсилоти олӣ хусусияти бисерфункционалии онро, ки бо иҷрои вазифаҳои гуногун дар соҳаҳои гуногуни фаъолият вобаста аст, ба назар гирифтани лозим аст. Бояд қайд намуд, ки самаранокии меҳнати КИП метавонад сатҳи таносуби хароҷоти меҳнат ва натиҷаҳои корҳои таълимӣ, таълимӣ-методӣ, илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилию лоиҳавӣ ва тарбиявиро, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои муассисаи таълимии таҳсилоти олӣ бо дараҷаи зарурии қаноатмандии ҳамаи шахсони манфиатдор мувофиқат мекунад, ҳисоб кунад. Дар ин ҳолат, бо натиҷаҳои меҳнат бояд хизматрасониҳои таълимӣ ва бо хароҷот хароҷоти музди меҳнат, баланд бардоштани ихтисос ва мучаҳҳаз кардани ҷойҳои кории КИП фаҳмида шаванд. Инчунин бояд қайд кард, ки самаранокии умумии меҳнати КИП нишондиҳандаи умумии самаранокии намуди таълимӣ, таълимӣ-методӣ, илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилию лоиҳавӣ ва тарбиявии кори иҷрошударо ташкил медиҳад. Самаранокии ин намудҳои фаъолият, дар навбати худ, бо системаи нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, хусусиятҳои моддӣ ва ахлоқӣ муайян карда мешавад. Дар ин ҳолат, самаранокии меҳнат дараҷаи мувофиқати натиҷаи бадастомада ба арзиши нақшавии он мебошад. Натиҷаи меҳнати муассисаи таҳсилоти олии КИП бояд дараҷаи ба даст овардани нишондиҳандаҳои ба нақша гирифташудаи корҳои таълимӣ, таълимӣ-методӣ, илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилию лоиҳавӣ ва тарбиявӣ фаҳмида шавад. Самаранокии меҳнати КИП бо самаранокии меҳнати онҳо алоқаманд аст ва бо расидан ба ҳадафи фаъолияти меҳнатӣ аз рӯи намудҳои корҳои иҷрошаванда ё дараҷаи наздикшавӣ ба чунин ҳадаф тавсиф карда мешавад. Самаранокии меҳнати КИП аз рӯи арзишҳои нишондиҳандаҳои мушаххаси арзёбӣ ва меёриҳое, ки натиҷаи ҷамъбасти бадастомадаро инъикос мекунанд, муайян карда мешавад.

Дар ҳамаи даври замон дар адабиётҳои илмӣ назарияҳои гуногуни ба даст овардани самаранокии баланд ва ҳосилнокии меҳнат пешниҳод карда шуданд ва дар амал равишҳои гуногуни фаъолсозии фаъолияти меҳнатӣ санҷида шуданд. Бо вучуди

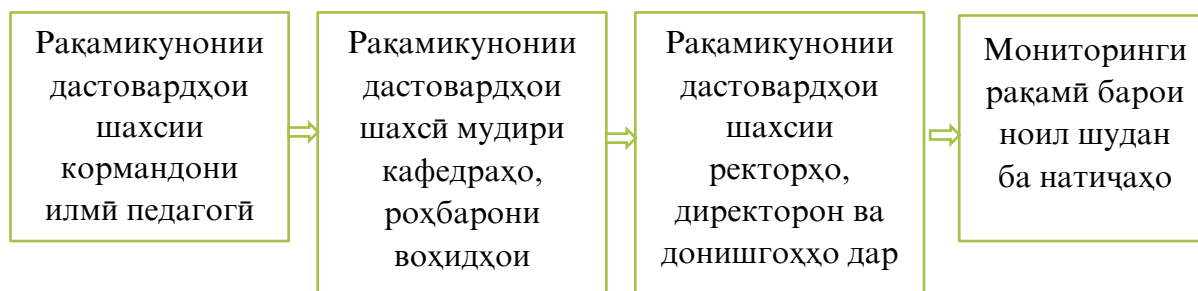
мавқеи назарраси тадқиқоти илмӣ дар соҳаи таъмини самаранокии меҳнат, мушкилоти асосии методологӣ дар набудани объекти дақиқи муайяншудаи идоракунии самаранокии меҳнати КИП мебошад: дар баъзе корҳо - омилҳои меҳнат, дар дигар ҳолат ҳароҷоти меҳнат, дар сеюм захираҳо ва манбаҳои баланд бардоштани он.

Қисми зиёди корҳо, дар навбати худ, як навъ муносибати универсалиро ҳангоми идоракунии самаранокии меҳнати кормандон пешниҳод мекунанд. Мушкилоти методологӣ номбаршуда дар ташаккули муносибати илмӣ асоснок ба баланд бардоштани самаранокии меҳнати кормандони муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ дар асоси идоракунии равандҳо мушкилот эҷод мекунанд. Тавре Н.А. Горелов қайд мекунад, "идоракунии ҳосилнокӣ ва самаранокии меҳнат банақшаگیرӣ, ташкил, ҳавасмандкунӣ ва назорати ин хусусиятҳо аз нуқтаи назари сахмгузорӣ дар расидан ба ҳадафҳои корхона дар бар мегирад" [2].

Баланд бардоштани самаранокии меҳнат дар доираи раванди ягонаи идоракунӣ, ба истилоҳ "ҳалқаи идоракунӣ" ба амал меояд ва ҳамчун татбиқи зерпроцессҳои умумии идоракунӣ (нақшаگیرӣ, ташкил, назорат ва ҳавасмандкунӣ), ки як қисми нисбатан мустақили фаъолияти идоракуниро ташкил медиҳанд, баррасӣ карда мешавад. Барои баланд бардоштани самаранокии меҳнати КИП риояи як қатор омилҳо зарур аст, ки дар шароити татбиқи стратегияи табдилдиҳии рақамии донишгоҳҳо низ тағйир меёбанд ва низоми нави маъноӣ ва функционалӣ мегиранд. Омилҳо ва шароити ташкили меҳнат ба равандҳои идоракунӣ ва баланд бардоштани самаранокии меҳнат ҳангоми расидан ба нишондиҳандаҳо ба таври назаррас таъсир мерасонанд. Коршиносон омилҳои таъсирбахшро дар шароити талаботҳои рақамӣ муайян мекунанд: истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ, навсозии парки таҷҳизот, касри кадрӣ, ҳавасмандгардонии кормандони мавҷуда, андешидани чораҳои ҳавасмандгардонии давлат, ҷорӣ намудани ҳавасмандгардонии нави андоз барои навовариҳои техникӣ [7].

Дар адабиёти илмӣ омилҳои баланд бардоштани самаранокии меҳнат ба омилҳои беруна ва дохилӣ тақсим карда мешаванд. Омилҳои беруна аз нуқтаи назари ҷонибҳои манфиатдор оид ба мусоидат ба рушди рақамии илм ва маориф баррасӣ карда мешаванд. Омилҳои дохилӣ ташаккул ва фаъолияти муҳити рақамиро муайян ва таъсир мерасонанд, ки афзоиши самаранокии меҳнатро дар ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандгардонии омӯзгорон таъмин мекунанд.

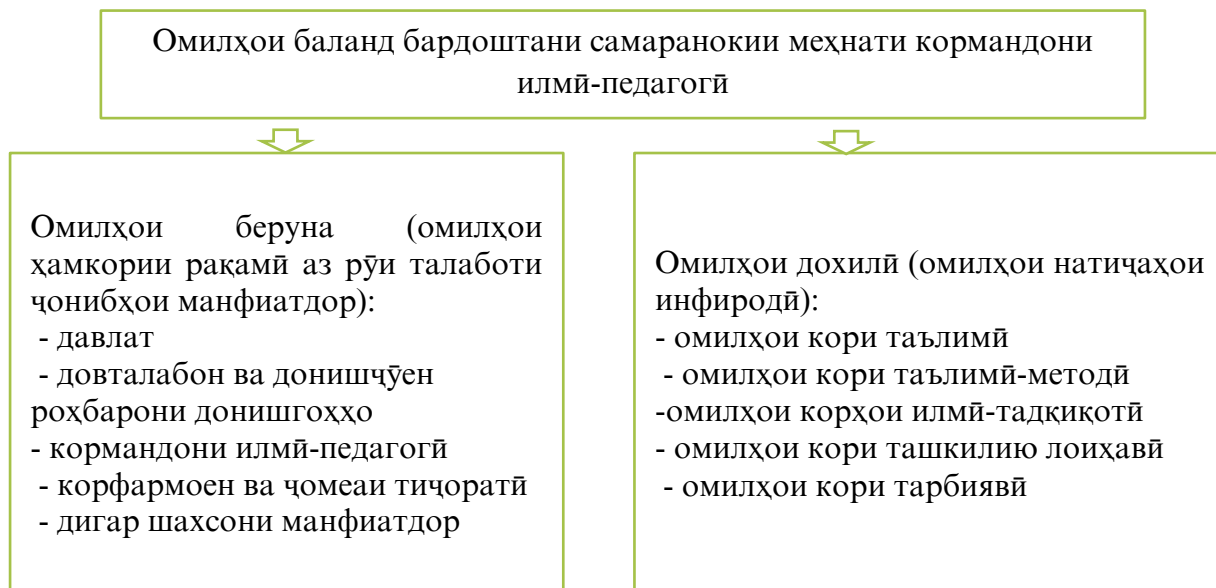
Омилҳои дохилии баланд бардоштани самаранокии меҳнат, ки ба ноил шудан ба нишондиҳандаҳои самаранокӣ таъсир мерасонанд, бо намудҳои корҳои иҷрошаванда алоқаманданд, тавре ки дар сиёсати роҳбарияти давлат оид ба татбиқи шартномаҳои муассир муайян карда шудааст. Азбаски занҷири "рушди рақамӣ" аз дастовардҳои шахсӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнати КИП оғоз меёбад, омилҳои дохилӣ ба гурӯҳи омилҳои натиҷаҳои шахсии меҳнат муттаҳид карда мешаванд: омӯзгор, корманди илмӣ, коллектив ё гурӯҳи кормандон, роҳбари воҳиди сохторӣ, ректор ё директори донишгоҳ. (Расми 1.)

Занчири "рушди рақамӣ" ҳангоми баланд бардоштани самаранокии меҳнати
КИП

Яке аз ҷанбаҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии меҳнати КИП-и донишгоҳҳо дар шароити дигаргуниҳои рақамӣ қабули қарорҳо дар соҳаи ҳосилнокии меҳнат, ҷустуҷӯи шаклҳои нави фаъолияти касбӣ, мутобиксозии кадрҳо ба таҷдиди технологӣ ва зехнӣ мебошад. Рақамикунонии равандҳои дар соҳаи таҳсилоти олии ва илм рухдода ба тағйирёбии намудҳои кор, истифодаи шаклҳо, воситаҳо ва усулҳои нави таълим ва пешбурди фаъолияти илмӣ, рушди салоҳиятҳои фосилавӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ таъсир расонд. Аз омӯзгорон ва кормандони илмӣ талаб карда мешавад, ки ба равандҳои ташкили рақамии меҳнат ҷалб карда шаванд, кори пурмашаққат ва пуршиддат, ки бояд дар асоси тақсироти маблағҳои фонди музди меҳнат ба андозаи зиёд пардохт карда шавад. Ташкили меҳнат дар донишгоҳҳо хусусиятҳои хоси худро дорад, ки бо иҷрои корҳои зехнӣ, эҷодӣ ва солҳои охир кори рақамӣ алоқаманд аст, ки ба ташаккули музди меҳнат ва таъини имтиёзҳои ҳавасмандкунанда таъсир мерасонад.

Агар ҳаҷми кори асосии таълимӣ дар асоси маоши муқаррарнамудаи гурӯҳҳои таҳассусии касбии мансабҳои ҳайати профессорон ва роҳбарони воҳидҳои сохторӣ пардохт карда шавад, пас иловапулиҳои ҳавасмандкунанда барои нишондиҳандаҳои кор таъин карда мешаванд. Ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандгардонии кормандон, баҳодихии одилонаи арзиши меҳнат тибқи натиҷаҳои бадастомада дар корҳои таълимӣ, илмӣ, ташкилӣ ва тарбиявӣ асоси ташаккули механизмҳои нави идоракунии самаранокии меҳнатро барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва таъмини шуғл дар иқтисодиёт ташкил медиҳанд. (Расми 2)

Омилҳое, ки ба баланд бардоштани самаранокии меҳнати КИП дар шароити тағйирёбии рақамӣ таъсир мерасонанд.

Омилҳои беруна, ки ҳамкории рақамии ҷонибҳои манфиатдорро инъикос мекунанд, як қатор талаботи муайянро дар бар мегиранд. Давлат ба гузаронидани аккредитатсияи рақамӣ, назорати давлатӣ (назорат); мониторинги рақамӣ; нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти ташкилотҳои таҳсилоти олии; аз рӯи ҳаҷми маблағгузорӣ талабот мегузорад.

Довталабон ва донишҷӯён ба сифати таҳсилот дар донишгоҳ ва сатҳи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ; ба талаботи хатмкунандагон дар байни корфармоён; мавқеи рейтингии ташкилоти таълимӣ; маблағгузориҳои хизматрасониҳои пулакии таълимӣ, сахмҳо ва хайрияҳои талабот мегузоранд.

Рохбарони ташкилотҳои таълимӣ ба ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсадноки лоиҳаҳои миллӣ ва нишондиҳандаҳои соҳавӣ манфиатдоранд; гузаштан аз аккредитатсияи рақамӣ; тичоратикунони хизматрасониҳои таълимӣ; табодули таҷрибаҳои беҳтарин; ноил шудан ба нишондиҳандаҳои самаранокии ректор, директорон ва роҳбарони воҳидҳои сохторӣ.

Кормандони илмӣ-педагогӣ ба шароити меҳнат; инфрасохтори рақамӣ барои кор; шаффофияти системаи музди меҳнат ва иловапулиҳои ҳавасмандкунанда; ба даст овардани нишондиҳандаҳои самаранокӣ дар асоси арзёбии рейтингӣ таваҷҷӯҳ доранд.

Корфармоён ва ҷомеаи тичоратӣ ба сифати таҳсилоти касбӣ, сатҳи ташаккули салоҳиятҳои рақамӣ; маблағгузори таҳқиқоти илмӣ ва тадқиқотӣ; маблағгузори хизматҳои пулакии таълимӣ (таълими мақсадноки мутахассисон, баланд бардоштани ихтисос) талабот мегузоранд.

Дигар шахсони манфиатдор (ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ; иштирок дар лоиҳаҳо ва барномаҳо; таҳияи стартапҳои иҷтимоӣ; мубодилаи малакаҳои рақамӣ; натиҷаҳои ҳамкориҳои касбӣ).

Дар байни омилҳои дохилӣ: омилҳои қори таълимӣ омилҳои навсозии низомҳои иттилоотии рақамии таълимро дар бар мегиранд; омилҳои қори таълимӣ-методӣ – шароити таҳияи хизматҳо ва захираҳои рақамӣ дар соҳаи маориф, омилҳои қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва рушд – экосистемаи идоракунии маълумоти илм, омилҳои қори ташкилию лоиҳавӣ-омилҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ ва инфрасохторӣ ва омилҳои қорҳои таълимӣ омилҳои тафаккури рақамиро дар бар мегиранд.

Аз намудҳои пешниҳодшуда омилҳои баланд бардоштани самаранокии меҳнати КИП дар шароити тағйирёбии рақамӣ чудо карда шудаанд:

- қорӣ намудани модулҳои платформавии системаи ташкили рақамии меҳнат дар ташкилотҳои таълимии таҳсилоти олий;

- танзими меҳнати рақамии КИП; - пайваста баланд бардоштани сатҳи салоҳиятҳои рақамии КИП ташкилотҳои таълимии таҳсилоти олий;

- қорӣ намудани модели шуғли самараноки КИП бо истифодаи меъёрҳои самараноки пардохт ва ҳавасмандгардонии меҳнат;

- ҳамгирии санаҳо оид ба ҷамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди натиҷаҳои фаъолияти меҳнати КИП бо системаи баҳисобгирии нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодии фаъолияти донишгоҳҳо; таъмини амнияти рақамӣ ва зехнии натиҷаҳои меҳнати КИП.

Омилҳои ҷудошуда имкон медиҳанд, ки самтҳои баланд бардоштани самаранокии меҳнати КИП вобаста ба таъсири фарқкунандаи системаи ҳавасмандгардонии меҳнат ба натиҷаҳои фаъолияти кормандон ва даромади муассисаи таълимӣ ташаккул диҳад.

Дигаргуниҳои рақамӣ на танҳо ба баланд бардоштани сифати қувваи қорӣ, рушди малака ва малакаҳои нав мусоидат мекунанд, балки имкон медиҳанд, ки ба натиҷаҳои самараноки инфиродӣ, дастовардҳои донишгоҳҳо ва афзоиши даромади донишгоҳҳо ноил шаванд. Қорӣ намудани шартномаи самарабахш барои арзёбии меҳнати КИП механизми ҳавасмандгардонӣ мебошад, ки метавонад ба афзоиши самаранокии меҳнат дар шароити тағйирёбии рақамӣ мусоидат кунад. Илова бар ин, гирифтани иловапулиҳои ҳавасмандкунанда ба маоши тахассусӣ маблағи музди меҳнати як омӯзгорро ташкил медиҳад, ки андозаи он метавонад бо таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна, инчунин дастгирии давлатии донишгоҳҳо фарқ кунад. Дар формати рақамӣ дар асоси пур кардани профилҳои рақамии кормандон ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои бадастомада ва муайян кардани андозаи музди меҳнат ба нақша гирифта шудааст. Дар ин ҳолат бояд усулҳои илмӣ ва қарорҳои платформавӣ истифода шаванд, ки танҳо истифодаи амалии худро мегиранд ва дар оянда рушд хоҳанд кард.

Дар маҷмӯъ, баланд бардоштани самаранокии меҳнати КИП дар марҳилаи тағйирёбии рақамии мактаби олий ҳамаҷун яке аз самтҳои ояндадори сиёсати давлатӣ ва идоракунии стратегии фаъолияти молиявии хоҷагии муассисаҳои таълимӣ баррасӣ карда мешавад. Шиддат ва сарбории омӯзгорон сол аз сол ба таври назаррас меафзояд, ки бо омезиши усулҳои анъанавӣ ва инноватсионии таълим, таҳқиқоти илмӣ алоқаманд аст. Илова бар ин, аз КИП иштироки фаълоне дар лоиҳаҳои таълимӣ, илмӣ ва байналмилалӣ бо истифода аз шаклҳои нави муоширати коммуникатсионӣ, иттилоотӣ ва рақамӣ талаб карда мешавад. Тағйироти рақамии ҳома ва иқтисодиёт ба ташкил ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати КИП таъсири ҳудро мегузорад. Хусусиятҳои нави меҳнат ва шароити ташкили он ба ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсаднок, иҷрои сарбории таълимӣ, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва афзоиши даромади омӯзгорон таъсир мерасонанд.

Адабиёт

1. Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. – 2001. – № 4. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/journal/n/vektor-nauki-tolyattinskogo-gosudarstvennogo-universiteta-seriya-pedagogikapsihologiya>.
2. Горелов Н.А. Интенсивность и производительность труда в контексте сокращения рабочей недели в России / Н.А. Горелов, В.В. Никитина // Экономика труда. 2019. – Т. 6, № 4. – С. 1288
3. Дмитриев Д.А. Использование информационных технологий в управлении образовательным учреждением [Электронный ресурс] / Д.А. Дмитриев //
4. Кочеткова Н.Н. Управление эффективностью труда преподавателя высшей школы / Н.Н. Кочеткова, Н.А. Иглина // Проблемы управления. 2019. – Т. 2, № 1. – С. 107
5. Лапина Т.А. Отношение к труду преподавателей вузов в условиях изменения систем стимулирования / Т.А. Лапина, Т.Ю. Стуken // Вестник Омского университета. Серия: Экономика. 2017. – № 1 (57). – С. 92–99.
6. Низамов И.Г. Внедрение современных информационных технологий в управлении лечебно-профилактическими учреждениями [Электронный ресурс] / И.Г. Низамов, М.В. Русак // Казанский медицинский журнал. – 2002. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/journal/n/kazanskiy-meditsinskiy-zhurnal>.
7. Образование в цифрах. 2021: краткий статистический сборник / Л.М. Гохберг, О.К. Озерова, Е.В. Саутина и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2021. – 132 с. – <https://www.hse.ru/primarydata/oc2021/>
8. Региональная экономика / под ред. В.И. Видяпина, М.В. Степанова. М.: ИНФРА-М, 2008. 686 с.
9. Региональная экономика / под ред. проф. Т.Г. Морозовой. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 472 с.
10. Татаркин А.И. Влияние интегрированных корпоративных структур на социально-экономическое развитие региона // Вестник УГТУ–УПИ. Серия экономика и управление. 2005. № 6. С. 68–75.

Literature

1. Vector of Sciences of Tolyatti State University. Series: Pedagogy, psychology. – 2001. – No. 4. – Access mode: <http://cyberleninka.ru/journal/n/vektor-nauki-tolyattinskogo-gosudarstvennogo-universiteta-seriya-pedagogikapsihologiya>.
2. Gorelov N.A. Labor intensity and productivity in the context of shorter working weeks in Russia / N. Gorelov, V.V. Nikitina // Labor economics. 2019. – Vol. 6, No. 4. – p. 1288
3. Dmitriev D.A. The use of information technologies in the management of an

educational institution [Electronic resource] / D.A. Dmitriev //

4. Kochetkova N.N. Management of the labor efficiency of a higher school teacher / N.N. Kochetkova, N.A. Iglina // Problem management. 2019. Vol. 2, No. 1. P. 107

5. Lapina T.A. Attitude to the work of university teachers in the context of changing the stimulation system / T. Lapina, T.Y. Stuken // Bulletin of Omsk University. Series: Economics. 2017. – № 1 (57). – Pp. 92-99.

6. Nizamov.G. Introduction of modern information technologies in the management of medical and preventive institutions [Electronic resource] / IG. Nizamov, M.V. Rusak // Kazan Medical Journal. – 2002. – Access mode: <http://cyberleninka.ru/journal/n/kazanskiy-meditsinskiy-zhurnal> I'm not.

7. Education in numbers. 2021: a short statistical collection / L.M. Gokhberg, D.K. Ozerova, E.V. Sautina et al.; National research. University of Higher School of Economics, Moscow: Higher School of Economics, 2021, 132 p. – <https://www.hse.ru/primarydata/oc2021/>

8. Regional economics / edited by V.I. Vidyapin, M.V. Stepanov. Moscow: INFRA-M, 2008. 686 P.

9. Regional economics / edited by prof. T.G. Morozova. 2nd ed., revised and additional M.: Banks and Stock exchanges, UNITY, 1998. 472 p.

10. Tatarkin A.I. Attraction of integrated corporate structures to the socio-economic development of the region // Bulletin of UGTU-UPI. Economics and Management series. 2005. No. 6. pp. 68-75.

ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ ИННОВАТСИЯКУНОНӢ ДАР МАҚОМОТИ ГУМРУКИ КИШВАР

Қурбонов Алиахмад Ватаншоевич

*асистенти кафедраи бехатарии иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва
иқтисоди Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, ноҳияи Сино 64/14
Телефон: 988939910 Почтаи электронӣ: kurbonovaliahmad.@gmail.com*

Аннотатсия: Мақолаи мазкур дар мавзӯи идоракунии стратегии инноватсиякунонӣ дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон навишта шудааст. Идоракунии стратегии инноватсиякунонӣ дар мақомоти гумруки кишвар яке аз масъалаҳои муҳими рушди гумрук дар шароити иқтисоди ҷаҳонишавӣ ва рақобатпазирӣ ба ҳисоб меравад. Он ба тақмили самаранокии хизматрасониҳои гумрукӣ, соддагардонии расмиёти савдо ва баланд бардоштани шаффофият дар амалиётҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Татбиқи стратегии инноватсионӣ имкон медиҳад, ки мақомоти гумрук ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ гарданд ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи савдо тақвият ёбад. Идоракунии дурусти равандҳои инноватсионӣ на танҳо ба рушди иқтисоди миллӣ, балки ба таъмини амнияти иқтисодии кишвар низ таъсири мусбат мерасонад. Дар шароити рақобати афзояндаи ҷаҳонӣ, мақомоти гумрук бояд ба истифодаи технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумот таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд, то ки самаранокии фаъолияти худ ва эътимоди ҷомеа ро баланд бардоранд.

Калидвожа: Идоракунии стратегии кишвар, мақомоти гумрук, байналмилалӣ, амнияти иқтисодӣ, инноватсияҳои инфрасохторӣ, автоматизатсия, кадрҳои баландихтисос.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИЯМИ В ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНАХ СТРАНЫ

Қурбонов Алиахмад Ватаншоевич

*ассистент кафедры экономической безопасности Таджикского
государственного университета финансов и экономики. Адрес: Республика
Таджикистан, г. Душанбе, район Сино, 64/14. Телефон: 988939910 Электронная
почта: kurbonovaliahmad.@gmail.com*

Аннотация: Статья посвящена теме стратегического управления инновациями в таможенных органах Республики Таджикистан. Стратегическое управление инноватизацией в государственных таможенных органах страны является одной из ключевых задач развития таможенного дела в условиях глобализованной экономики и нарастающей конкуренции. Оно способствует повышению эффективности таможенных услуг, упрощению процедур торговли и усилению прозрачности экономических операций. Внедрение стратегии, ориентированной на инновации, позволяет таможенным органам соответствовать международным стандартам и укреплять международное сотрудничество в сфере торговли. Грамотное управление инновационными процессами не только поддерживает развитие национальной экономики, но и положительно влияет на экономическую безопасность государства. В условиях растущей глобальной конкуренции таможенные органы должны обратить особое внимание на использование цифровых технологий, искусственного интеллекта и аналитики данных для повышения эффективности работы и укрепления доверия общества.

Ключевые слова: Стратегическое управление страной, таможенные органы, международный, экономическая безопасность, инфраструктурные инновации, автоматизация, высококвалифицированные кадры.

STRATEGIC MANAGEMENT OF INNOVATION IN THE COUNTRY'S CUSTOMS AUTHORITIES

Qurbonov Aliahmad Vatanshovich

assistant at the Department of Economic Security, Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sino District, 64/14.

Phone: 988939910 Email: kurbonovaliahmad.@gmail.com

Annotation: This article is devoted to the topic of strategic management of innovations in the customs authorities of the Republic of Tajikistan. Strategic innovation management in the country's customs authorities is one of the key issues for customs development in the conditions of a globalised economy and growing competitiveness. It contributes to the improvement of customs services efficiency, facilitation of trade procedures and enhancement of transparency in economic operations. Implementing an innovation-driven strategy allows customs agencies to align with international standards and strengthen international cooperation in trade. Proper management of innovation processes not only supports the national economy's development but also positively impacts the country's economic security. In the context of increasing global competition, customs authorities must pay special attention to the use of digital technologies, artificial intelligence and data analytics to enhance operational performance and build public trust.

Keywords: Strategic management of the country, customs authorities, international, economic security, infrastructural innovations, automation, highly qualified personnel.

Яке аз самтҳои муҳими мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ин идоракунии стратегияи инноватсия мебошад, ки ба таври мустақим ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрук, таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори миллӣ мусоидат мекунад.

Идоракунии стратегӣ ин раванDEST, ки дар он мақсадҳо, самтҳои афзалиятнок ва усулҳои амалӣ намудани фаъолияти мақомоти гумрук бо назардошти тағйирёбии муҳити дохилӣ ва хориҷӣ муайян карда мешаванд. Инноватсиякунонӣ бошад, чорӣ намудани технологияҳо, усулҳо ва шаклҳои нав барои беҳтарсозии самаранокӣ ва шаффофияти фаъолияти гумрук мебошад.

Идоракунии стратегӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук, бахусус дар самти инноватсиякунонӣ, на як ихтиёр, балки зарурати ҳаётан муҳим барои давлат аст. Ин зарурият аз як қатор омилҳо ва воқеиятҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ сарчашма мегирад. Бо густариши робитаҳои байналмилалӣ ва афзоиши гардиши мол, гумрук бояд самаранок ва босуръат фаъолият намояд. Агар мақомоти гумрук бе инноватсия амал кунад, расмиёти гумрукӣ тӯлонӣ мегардад ва ин ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таъсир мерасонад.

Амнияти иқтисодӣ ва миллӣ дар асоси идоракунии стратегияи инноватсия дар мақомоти гумруки кишвар мубориза бо қочоқи мол яъне чорӣ намудани сканерҳои муосир, назорати электронии сарҳад ва системаҳои таҳлили хавф имкон медиҳанд, ки молҳои ғайриқонунӣ (тамоку, нӯшокиҳои спиртӣ, молҳои қалбакӣ, доруҳои стандартнашуда) пешгирӣ шаванд. Инчунин пешгирии талафоти буҷет воридоти мол бе пардохти андоз ва боҷ зарари калон ба буҷети давлат мерасонад. Инноватсияҳо (гумруки электронӣ, пардохти онлайн) сатҳи ҷамъоварии буҷетро баланд мебардоранд. Ва назорати содирот ва воридоти захираҳои стратегӣ, маҳсулоти нафтӣ, газ, металлҳо ва ғизо бояд зери назорати қатъӣ бошанд. Инноватсияҳо имкон

медиханд, ки гардиши чунин захираҳо шаффоф идора гарданд. Инчунин боз соддагардони тичорат бо рақамигардонӣ соҳибкорон бо суръаттар мол ворид ва содир мекунад. Ин ба рушди иқтисод ва ҷалби сармои хориҷӣ мусоидат мекунад.

Идоракунии стратегии инноватсия дар мақомоти гумрук барои он татбиқ мегардад, ки фаъолияти гумрук бо талаботи иқтисоди муосир ва амнияти миллий мувофиқ гардад. Ҳадафаш бошад баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрук, яъне самаранокии мақомоти гумрук маънои онро дорад, ки тамоми расмиёти бақайдгирӣ, назорат ва барасмиятдарории молу воситаҳои нақлиёт бо сарфи камтарин вақт, маблағ ва захираҳо анҷом дода шавад ва ҳамзамон сифат ва беҳатарӣ таъмин гардад.

Барои расидан ба ин мақсад идоракунии стратегӣ ва инноватсия нақши калидӣ доранд. Автоматизатсия ва рақамигардонӣ ба ҷои санадҳои қоғазӣ, тамоми маълумот ба таври электронӣ ворид ва коркард карда мешавад. Масалан, системаи ASYCUDA World имкон медиҳад, ки воридкунанда пешакӣ ҳуҷҷатҳоро онлайн пешниҳод кунад ва вақти тафтиш кӯтоҳ гардад. Коҳиш додани вақти барасмиятдарорӣ, агар қаблан барасмиятдарории гумрукӣ рӯзҳо тӯл кашад, имрӯз бо истифода аз инноватсияҳо онро метавон дар чанд дақиқа ё соат анҷом дод. Ин ба соҳибкорон ва сармоягузoron шароити мусоид фароҳам меорад. Инчунин истифодаи таҳлили хавфҳо, на ҳамаи молҳо пурра тафтиш карда мешаванд, балки танҳо онҳое, ки хавфи баланд доранд. Ин раванд суръат ва самаранокиро зиёд мегардонад. Ва дигар ин истифодаи таҷҳизоти муосир сканерҳои рентгенӣ, камераҳои интеллектуалӣ ва сенсорҳо имкон медиҳанд, ки молҳо бе қушодани бор тафтиш шаванд.

Дар натиҷа вақти интизории соҳибкорон коҳиш меёбад, хароҷоти иловагӣ кам мешавад, шаффофият ва эътимод зиёд мегардад ва инчунин гардиши тичорат ва иқтисоди миллий суръат мегирад. Инчунин тақвияти амнияти миллий ва ҳифзи сарҳадҳо, мақомоти гумрук на танҳо сохтори иқтисодӣ, балки як қисми муҳими низоми амнияти давлат низ ба ҳисоб меравад. Пешгирии гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва силоҳ бо истифода аз таҷҳизоти муосир ва таҳлили хавфҳо. Мубориза бо терроризм ва экстремизм гурӯҳҳои ифротӣ аксар вақт кӯшиш мекунад аз сарҳад мол, таҷҳизот ва маблағ гузаронанд. Гумруки инноватсионӣ имкони ошкор ва пешгирии онро медиҳад. Мониторинги сарҳадҳо бо системаи видеоӣ, биометрия ва сканерҳои муосир, имкон медиҳад, ки назорат қавитар ва хатари қонуншиканӣ камтар шавад.

Самтҳои асосии инноватсия дар мақомоти гумрук инҳо мебошанд:

1. Автоматизатсия ва рақамигардонӣ - дар шароити муосир, яке аз самтҳои муҳими идоракунии стратегии инноватсионӣ дар мақомоти гумрук автоматизатсия ва рақамигардонӣ ба шумор меравад. Истифодаи низоми иттилоотии ASYCUDA World ва e-Customs (гумруки электронӣ) имконият медиҳад, ки тамоми раванди бақайдгирӣ, назорат ва барасмиятдарории молу воситаҳои нақлиёт ба таври пурра электронӣ анҷом дода шавад.

Ин низомҳо барои коҳиш додани таъсири инсон ба равандҳои гумрукӣ, баланд бардоштани шаффофият, кам кардани вақти барасмиятдарорӣ ва мубориза бо ғасод нақши муҳим доранд. Ҳамзамон, рақамигардонӣ имконият медиҳад, ки маълумотҳо дар вақти воқеӣ (real time) таҳлил ва мубодила шаванд, ки ин барои таъмини амнияти иқтисодӣ ва иттилоотии кишвар аҳамияти калидӣ дорад.

Ғайр аз ин, татбиқи ASYCUDA World ба мақомоти гумрук имкон медиҳад, ки мубодилаи электронии маълумот бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ амалӣ гардад, ки ин як қадами муҳими ҳамгироии гумрукии Тоҷикистон ба низоми ҷаҳонӣ мебошад.

2. Татбиқи системаи “Рискоориентированный контроль” – яке аз самтҳои муҳими дигар инноватсионии фаъолияти мақомоти гумрук системаи назорати хавфнок (Risk-

Oriented Control) мебошад. Мақсади асосии ин система баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ тавассути таҳлили хавфҳо ва ҷудо намудани гурӯҳҳои хатарнок мебошад.

Дар доираи ин система маълумоти гуногун аз манбаъҳои дохилӣ ва байналмилалӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил карда мешаванд, то муайян карда шавад, ки кадом амалиёт ё ширкат эҳтимоли вайрон кардани қонунгузории гумрукиро бештар дорад. Пас аз он, назорат танҳо ба чунин амалиётҳо равона мегардад, ки ин ба коҳиши сарбории нолозим ва сарфа шудани вақт барои тоҷирони софдил мусоидат мекунад.

Истифодаи “рискоориентированный контроль” инчунин ба баланд бардоштани сатҳи амнияти иқтисодӣ ва миллии кишвар мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки воридоти молҳои хатарнок, қочоқ, таҳрифи арзиш ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ дар марҳилаҳои аввала ошкор гарданд. Ин низом яке аз таҷрибаҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ мебошад ва татбиқи он дар мақомоти гумруки Тоҷикистон қадами муҳими гузариш ба идоракунии интеллектуалӣ ва рақамӣ ба шумор меравад.

3. Марказҳои ягонаи хизматрасонӣ (“one stop service”) барои соддагардонии расмиёти содирот ва воридот - яъне татбиқи марказҳои ягонаи хизматрасонӣ яке аз иқдомҳои муҳими инноватсионӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии ин система соддагардонии раванди барасмиятдории гумрукӣ, коҳиш додани вақт ва хароҷоти соҳибкорон дар ҷараёни содирот ва воридот мебошад.

Дар тамоми хизматрасониҳои марбут ба гумрук аз бақайдгирии ҳуҷжатҳо то пардохти бочҳо ва гирифтани иҷозатномаҳо дар як нуқта амалӣ карда мешаванд. Ин раванд бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла платформаҳои электронӣ ва системаи “e-Single Window” (тирезаи ягона), таъмин мегардад.

Бо татбиқи марказҳои “One Stop Service” соҳибкорон дигар маҷбур нестанд, ки ба идораҳои гуногун муроҷиат кунанд, ҳамаи маълумот, тасдиқҳо ва хизматрасониҳои лозимӣ дар як система мутамарказ мешаванд. Ин таҷриба дар баробари соддагардонии раванди гумрукӣ, инчунин ба баланд бардоштани шаффофият, коҳиши ғасодкорӣ, ва афзоиши рақобатпазирии иқтисоди миллии мусоидат менамояд. Марказҳои ягонаи хизматрасонӣ имрӯз яке аз талаботи асосии системаи муосири идоракунии гумрук дар сатҳи байналмилалӣ ба шумор мераванд.

4. Истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ (AI) ва Big Data дар таҳлили иттилоот - дар давраи муосир, ки рақамигардонӣ ва иттилоотсозӣ бо суръати баланд рушд дорад, зиёдаравии маълумот (Big Data) ва зеҳни сунъӣ (Artificial Intelligence – AI) ба яке аз абзорҳои муҳим дар фаъолияти мақомоти гумрук табдил ёфтаанд.

Бо истифода аз технологияҳои AI ва Big Data, мақомоти гумрук метавонанд маълумотҳои зиёди воридотиву содиротӣ, ҳаракати воситаҳои нақлиёт, фаъолияти ширкатҳо ва таърихи амалиётҳои гумрукиро таҳлил кунанд. Ин имкон медиҳад, ки намунаҳо ва аломатҳои хавфноки эҳтимоли сари вақт ошкор шаванд ва қарорҳои идорӣ бо асоснокии баланд қабул гарданд.

Истифодаи чунин технологияҳо ба мақомоти гумрук имконият медиҳад, ки аз назорати дастӣ ба идоракунии интеллектуалӣ ва пешгӯишаванда гузаранд. Ин на танҳо самаранокии фаъолияти гумрукро зиёд мекунад, балки барои таъмини амнияти иқтисодӣ, иттилоотӣ ва миллии кишвар низ нақши муҳими стратегӣ мебозад.

5. Инноватсияҳои инфрасохторӣ - яке аз самтҳои дигари идоракунии стратегии инноватсионӣ дар мақомоти гумрук инноватсияҳои инфрасохторӣ мебошанд, ки ба баланд бардоштани сатҳи амният ва суръати расмиёти гумрукӣ равона шудаанд. Дар солҳои охир, мақомоти гумруки кишвар тадриҷан ба таҷҳизонидани гузаргоҳҳои сарҳадӣ бо сканерҳо, таҷҳизоти рентгенӣ ва системаҳои назорати видеоӣ шурӯъ намудаанд. Ин таҷҳизот имкон медиҳад, ки борҳо ва воситаҳои нақлиёт бе кушодан ё боздоштани онҳо тафтиш шаванд, ки ин ҳам вақтро сарфа мекунад ва ҳам хатари қочоқ ва воридоти молҳои мамнӯро коҳиш медиҳад.

Системаҳои назорати видеоӣ дар навбати худ барои таъмини шаффофият, пешгирии амалҳои коррупсионӣ ва назорати амали кормандони гумрук нақши калидӣ мебозанд. Ғайр аз ин, истифодаи таҷҳизоти муосир дар гузаргоҳҳо ба таъмини амнияти иқтисодӣ ва миллии кишвар мусоидат мекунад, зеро имкон медиҳад, ки таҳдидҳои эҳтимолии марбут ба амнияти молиявӣ, тиҷоратӣ ва ҳатто террористӣ сари вақт ошкор ва пешгирӣ шаванд. Ҳамин тариқ, инноватсияҳои инфрасохторӣ чузъи ҷудонашавандаи сиёсати стратегии гумрук буда, барои гузариш ба низоми муосир, босамар ва амн асос мегузоранд.

6. Инноватсияҳои кадрӣ, баланд бардоштани савияи таҳассусӣ ва омӯзиши кормандон аз рӯйи стандартҳои байналмилалӣ - Яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои идоракунии стратегии инноватсионӣ дар мақомоти гумрук инноватсияҳои кадрӣ мебошанд. Зеро бе кадрҳои соҳибмаҳорат, ҳеҷ гуна технологияи муосир ё системаҳои рақамӣ наметавонанд самаранок амал кунанд. Дар ин замина, мақомоти гумрук диққати ҷиддӣ ба баланд бардоштани сатҳи таҳассусии кормандон медиҳанд. Омӯзиш ва тақмили ихтисос бо дарназардошти стандартҳо ва тавсияҳои Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук (WCO), инчунин таҷрибаи пешқадами кишварҳои рушдёфта ба роҳ монда мешавад.

Инноватсияҳои кадрӣ шаклҳои гуногунро дар бар мегиранд, аз ҷумла, гузаронидани семинарҳо, тренингҳо ва курсҳои тақмили ихтисос бо истифода аз усулҳои интерактивӣ, ҷорӣ намудани барномаҳои омӯзиши онлайн ва фосолавӣ (e-learning) ва ташкили мубодилаи таҷриба бо мақомоти гумруки дигар кишварҳо ва ташаккули низоми баҳодихии доимии малакаи кормандон. Ҳадафи асосӣ аз ин раванд тарбияи кадрҳои рақобатпазир, бо донишҳои замонавӣ ва малакаҳои технологӣ мебошад, ки метавонанд дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати иқтисодӣ вазифаҳои худро бо сатҳи баланд иҷро намоянд. Инноватсияҳои кадрӣ на танҳо ба баланд бардоштани сатҳи касбият, балки ба таъмини амнияти иқтисодӣ ва миллии кишвар низ мусоидат мекунанд, зеро маҳз кадрҳои босалоҳиятанд, ки фаъолияти гумруки навсозишударо самаранок идора карда метавонанд.

Инчунин мушкilot ва монеаҳо низ дар татбиқи идоракунии стратегии инноватсиякунонӣ дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ вучуд дорад, ки инҳо ба ҳисоб мераванд:

1. Норасоии захираҳои молиявӣ - барои ворид намудани технологияҳои нав ва таҷҳизоти муосир маблағҳои зиёд лозим аст. Бисёр вақт буҷаи давлатӣ барои ин кофӣ нест.

2. Камбудии кадрҳои баландихтисос - бисёр кормандон таҷрибаи кор бо системаҳои рақамӣ ё донишҳои техникий лозимаро надоранд.

3. Муқовимати дохилӣ ба тағйирот - баъзе кормандон ба сабаби одат ба усулҳои кӯҳна аз қабули наовариҳо худдорӣ мекунанд.

4. Масоили ҳуқуқӣ ва ташкилии номукамал - конунгузорӣ ва низомномаҳо ҳамеша бо суръати рушди технология мутобиқ намешаванд.

5. Набудани ҳамкорӣ бо дигар сохторҳо ва бахши хусусӣ - барои пешбурди инноватсия ҳамкориҳои муассир бо ташкилотҳои илмӣ, бахши хусусӣ ва мақомоти гумруки дигар кишварҳо зарур аст.

Якчанд роҳҳои пешгирӣ ва бартарафсозии ин мушкilotҳо низ вучуд дорад, ки инҳоянд:

1. Ҷалби сармоягузорӣ ва дастгирии давлатӣ - бо ҷалби маблағ аз шарикони рушд ва бахши хусусӣ метавон буҷаи инноватсиониро пурзӯр кард.

2. Баланд бардоштани савияи дониш ва таҳассуси кормандон - гузаронидани курсҳо, тренингҳо ва семинарҳои омӯзишӣ дар самти идоракунии инноватсионӣ.

3. Тарғиби фарҳанги наоварӣ дар дохили сохтор - бо мукофотонидани кормандони фаъол ва пешниҳодкунандаи идеяҳои нав.

4. Такмил додани қонунгузорӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ - барои фароҳам овардани шароити мусоид ба ворид кардани технологияҳои нав.

5. Тақвияти ҳамкорӣ бо сохторҳои байналмилалӣ ва илмӣ - бо ин роҳ таҷриба ва дастовардҳои дигар кишварҳо истифода мешаванд.

Хулоса идоракунии стратегияи инноватсия дар мақомоти гумрук яке аз унсурҳои асосии ҳифзи амнияти иқтисодӣ ва миллии кишвар ва ҳамзамон беҳтарсозии фаъолияти гумрук мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати тичорат, татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва кам кардани коррупсия ниёзманд аст. Мушкилот ва монеаҳо то ҳол ба назар мерасад аммо роҳҳои пешгирӣ аз ин мушкилот ва монеаҳо низ вучуд дорад. Дар татбиқи идоракунии стратегияи инноватсия дар мақомоти гумрук дар муддати кӯтоҳ ин монеаҳо бартараф мешаванд.

Дар маҷмӯъ, татбиқи идоракунии стратегияи инноватсия дар мақомоти гумрук имкон медиҳад, фаъолияти гумрукро босуръат, самаранок ва шаффоф гардонад, амнияти иқтисодӣ ва миллиро таъмин кунад, соҳибкорон ва сармоягузори дохилию хориҷро ҳавасманд гардонад ва инчунин Тоҷикистонро ба низоми ҷаҳонии иқтисодӣ мутобиқ намояд. Яъне, идоракунии стратегӣ ва инноватсионӣ дар гумрук на танҳо абзори самаранокӣ, балки омил ва кафили рушди устувор ва амнияти кишвар мебошад.

Адабиёт

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти расмии Ҳукумати ҚТ, 2021.

2. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. “Барномаи стратегияи рушди мақомоти гумрук барои солҳои 2021–2025.” – Душанбе, 2021.

3. Мираков Қ. ва Муминов А. Назария ва амалияи фаъолияти гумрукӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020.

4. Мираков Н. Самтҳои афзалиятноки рушди рақамигардонӣ дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2023.

5. Оймахмадов А. Амнияти иқтисодӣ ва идоракунии хавфҳо дар гумрук. – Душанбе: Дониш, 2022.

6. Давлатов С. М. Инноватсия ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ: таҷрибаи татбиқ дар соҳаи гумрук. – Душанбе: Ирфон, 2023.

7. Назаров Ф. Стратегияи инноватсионӣ дар идоракунии давлатӣ. – Душанбе: ДМТ, 2021.

8. Худойбердиев Р. Идоракунии стратегӣ ва рушди устувори иқтисоди миллӣ. – Душанбе: Адиб, 2020.

9. Махмадов З. Таъсири рақамигардонӣ ба самаранокии мақомоти гумрук. – Душанбе, 2023.

10. Саидов З. “Рушди иқтисоди рақамӣ ва нақши инноватсияҳо дар мақомоти давлатӣ.” – Душанбе: Ирфон, 2022.

Literature

1. Customs Code of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe: Official Publication of the Government of the Republic of Tajikistan, 2021.

2. Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan. "Strategic Development Program of the Customs Authorities for 2021–2025." – Dushanbe, 2021.

3. Mirakov Q. and Muminov A. Theory and Practice of Customs Activity. – Dushanbe: Irfon, 2020.

4. Mirakov N. "Priority Directions of Digitalization Development in the Customs Authorities of the Republic of Tajikistan." – Dushanbe: Irfon, 2023.

5. Oymahmadov A. "Economic Security and Risk Management in Customs." – Dushanbe: Donish, 2022.

6. Davlatov S. M. "Innovation and Competitiveness of the National Economy: Customs Implementation Experience." – Dushanbe: Irfon, 2023.
7. Nazarov F. "Innovative Strategy in Public Administration." – Dushanbe: TSU, 2021.
8. Khudoiberdiev R. "Strategic Management and Sustainable Economic Development." – Dushanbe: Adib, 2020.
9. Mahmadv Z. "Impact of Digitalization on the Efficiency of Customs Authorities." – Dushanbe, 2023.
10. Saidov Z. "Development of the Digital Economy and the Role of Innovations in Public Institutions." – Dushanbe: Irfon, 2022.

МИРОВОЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ «ЗЕЛЕННЫХ» ТЕХНОЛОГИЙ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич

к.э.н., доцент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail mukbil-0105@mail.ru Тел.: (+992) 93 444 41 33.

Аннотация. В статье рассматривается мировой опыт внедрения «зеленых» технологий в розничной торговле. Анализируются ключевые направления экологизации розничных сетей, включая энергоэффективность, управление отходами, использование экологически чистых материалов и внедрение инновационных решений. Приводятся примеры успешных практик из разных компаний розничной торговли, а также обсуждаются перспективы развития «зеленых» технологий в розничной торговле.

Ключевые слова: «зеленые» технологии, розничная торговля, устойчивое развитие, экологизация, энергоэффективность, управление отходами, инновационных решений в розничной торговле.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ САБЗ ДАР САВДОИ ҶАКАНА

Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич

н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисод ва фаъолияти соҳибкории Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. E-mail mukbil-0105@mail.ru Тел.: (+992) 93 444 41 33

Дар мақола таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба татбиқи намудани технологияҳои «сабз» дар савдои ҷакана мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Самтҳои асосии татбиқи технологияҳои сабз дар корхонаҳои савдои ҷакана, аз ҷумла самаранокӣ истифодаи энергия, идоракунии партовҳо, истифодаи молу маводҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва татбиқи намудани қарорҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои савдои ҷакан таҳлил карда шудааст. Намунаҳои таҷрибаи муваффақи ширкатҳои ҷаҳонии савдои ҷакана оварда шуда, дурнамои рушди технологияҳои «сабз» дар савдои ҷакана баррасӣ карда шудааст.

Вожаҳо калидӣ: технологияҳои сабз, савдои ҷакана, рушди устувор, иқтисоди сабз, самаранокӣ энергия, идоракунии партовҳо, қабули қарорҳои инноватсионӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ.

WORLDWIDE EXPERIENCE IN APPLYING GREEN TECHNOLOGIES IN RETAIL TRADE

Marinshoev Mukbil Munavvarshoyevich

associate professor of the Department of Economic Theory and Entrepreneurship of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail mukbil-0105@mail.ru Tel.: (+992) 93 444 41 33.

The article examines the global experience of applying "green" technologies in retail trade. The main areas of application of green technologies in retail trade enterprises are analyzed, including the efficiency of energy use, waste management, use of environmentally

friendly goods and materials, and the implementation of innovative solutions in retail trade enterprises. Examples of the successful experience of global retail trade companies are given, and prospects for the development of "green" technologies in retail trade are discussed.

Key words: green technologies, retail trade, sustainable development, green economy, energy efficiency, waste management, innovative decision-making, global experience.

В современных условиях розничная торговля оказывает активное влияние на темпы экономического роста, активизацию рыночных процессов, содействует повышению уровня конкурентоспособности субъектов предпринимательства и удовлетворению спроса населения на товары и услуги, повышению качества обслуживания и повышения благосостояния населения [5, с. 4].

Розничная торговля и зеленая экономика - два понятия, которые в современном мире становятся все более важными и актуальными. Розничная торговля является неотъемлемой частью экономической системы, обеспечивая снабжение населения товарами и услугами. Однако, в условиях изменяющейся климатической ситуации и растущего осознания важности сохранения природных ресурсов, зеленая экономика стала неотъемлемой составляющей розничной торговли. [3, с. 117]. Зеленая экономика становится все более значимой в современном мире, и розничная торговля, как одна из ключевых отраслей экономики, также должна соответствовать этим трендам [4, с. 203].

«Зеленые» технологии могут успешно применяться в различных отраслях экономики, что нашло отражение в государственной политике многих стран мира [1, с. 21]. «Зеленые» технологии, также известные как экологически чистые технологии или устойчивые технологии, - это технологии, которые стремятся уменьшить или устранить негативное воздействие на окружающую среду [7, с. 385]. Целью «зеленых» технологий является создание более устойчивого будущего путем снижения загрязнения, экономии ресурсов, защиты биоразнообразия и смягчения последствий изменения климата [6, с. 109].

Современная розничная торговля сталкивается с вызовами, связанными с необходимостью снижения негативного воздействия на окружающую среду. В условиях роста экологической осознанности потребителей и ужесточения экологических норм компании все чаще обращаются к «зеленым» технологиям [9, с. 327]. Эти технологии направлены на минимизацию экологического следа, снижение потребления ресурсов и повышение энергоэффективности. В статье представлен обзор мирового опыта применения таких технологий в розничной торговле. На рисунке 1 представлены основные направления внедрения «зелёных» технологий в розничной торговле. Будем рассматривать четыре направления внедрения «зелёных» технологий в розничной торговле, которые представлены на рисунке 1.

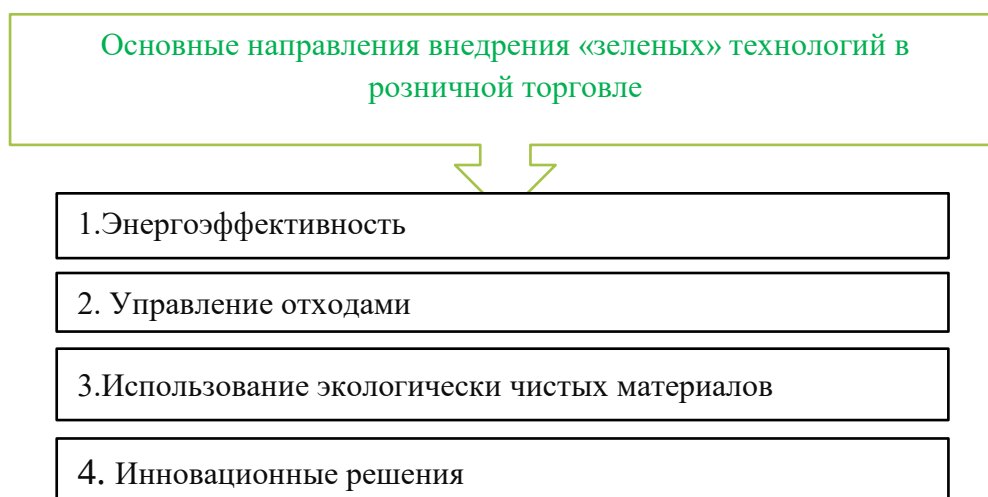

Рис. 1. Основные направления внедрения «зеленых» технологий в розничной торговле

Энергоэффективность является одним из ключевых направлений внедрения «зеленых» технологий в розничной торговле. Розничные сети потребляют значительное количество энергии для освещения, отопления, кондиционирования воздуха, работы холодильного оборудования и других процессов. Повышение энергоэффективности позволяет не только снизить операционные затраты, но и минимизировать углеродный след, что соответствует глобальным целям устойчивого развития.

Основные аспекты энергоэффективности в розничной торговле приведены в таблице 1.

Основные аспекты энергоэффективности в розничной торговле	Способы применения энергоэффективности
1. Энергоэффективное освещение	- Замена традиционных ламп накаливания и люминесцентных ламп на светодиодные (LED) светильники. LED-освещение потребляет на 50-80% меньше энергии и имеет более длительный срок службы.
	- Использование датчиков движения и освещенности для автоматического включения и выключения света в зависимости от присутствия людей и уровня естественного освещения
Пример: Сеть магазинов IKEA полностью перешла на LED-освещение в своих торговых залах, что позволило сократить энергопотребление на 40%.	
2. Оптимизация систем отопления, вентиляции и кондиционирования	- Внедрение умных систем управления климатом, которые автоматически регулируют температуру и влажность в зависимости от времени суток, сезона и количества посетителей.
	- Использование тепловых насосов и систем рекуперации тепла, которые позволяют повторно использовать тепло, выделяемое оборудованием (например, холодильниками).
Пример: Сеть Walmart внедрила системы управления HVAC с использованием IoT, что позволило сократить энергопотребление на 15%.	
3. Энергоэффективное холодильное оборудование	- Холодильные установки являются одними из самых энергоемких элементов в розничной торговле, особенно в продуктовых магазинах.
	- Внедрение холодильников с инверторными компрессорами, которые регулируют мощность в зависимости от нагрузки, и использование экологически безопасных хладагентов.
Пример: Сеть Tesco в Великобритании использует холодильные системы с низким энергопотреблением и естественным охлаждением, что снижает затраты на электроэнергию на 20%.	
4. Использование возобновляемых источников энергии	- Установка солнечных панелей на крышах магазинов и складов для генерации электроэнергии.
	- Использование ветряных турбин и геотермальных систем в регионах с подходящими климатическими

	условиями.
Пример: Сеть Target в США установила солнечные панели на более чем 500 своих магазинах, что позволяет покрывать до 40% их энергопотребления.	
5. Энергоменеджмент и мониторинг	- Внедрение систем энергетического менеджмента (EMS), которые позволяют отслеживать и анализировать потребление энергии в режиме реального времени.
	- Использование программного обеспечения для прогнозирования энергопотребления и оптимизации нагрузки.
Пример: Сеть Carrefour во Франции использует системы мониторинга энергии, что позволяет выявлять и устранять неэффективные процессы.	
6. Пассивные энергоэффективные решения	- Строительство магазинов с использованием энергоэффективных материалов, таких как теплоизоляционные панели и стекла с низкой теплопроводностью.
	- Проектирование зданий с учетом естественного освещения и вентиляции для снижения зависимости от искусственных источников энергии.
Пример: Магазины сети Aldi в Германии строятся с использованием энергоэффективных технологий, что позволяет снизить энергопотребление на 30%.	

Преимущества энергоэффективности включают снижение затрат на электроэнергию, уменьшение экологического воздействия за счёт сокращения выбросов CO₂, улучшение имиджа компании благодаря привлечению экологически сознательных потребителей, а также соответствие строгим нормативным требованиям по энергопотреблению."

Примеры успешных практик включают компанию IKEA, которая инвестировала более 2,5 миллиардов долларов в солнечные и ветряные электростанции, что позволяет ей полностью покрывать свои энергетические потребности за счёт возобновляемых источников; сеть Walmart, внедрившую энергоэффективные технологии в более чем 6 000 магазинов и сократившую энергопотребление на 20%; а также Tesco, которая благодаря LED-освещению и умным системам управления HVAC достигла снижения энергопотребления на 25%."

Таким образом, энергоэффективность является важным элементом экологизации розничной торговли, который не только снижает затраты, но и способствует устойчивому развитию.

Управление отходами является важным направлением внедрения «зеленых» технологий в розничной торговле. Розничные сети генерируют значительное количество отходов, включая упаковку, пищевые отходы, пластик и другие материалы. Эффективное управление отходами позволяет не только снизить негативное воздействие на окружающую среду, но и сократить затраты на утилизацию, а также привлечь экологически сознательных потребителей.

Основные аспекты управления отходами в розничной торговле приведены в таблице 2.

Основные аспекты управления отходами в розничной торговле	Способы внедрения системы управления отходами
1. Сортировка и	- Внедрение системы раздельного сбора отходов в магазинах и на складах. Это включает установку контейнеров для сбора бумаги, пластика, стекла,

переработка отходов	металла и органических отходов. - Партнерство с местными перерабатывающими компаниями для обеспечения эффективной переработки собранных материалов.
Пример: Сеть магазинов Tesco в Великобритании внедрила систему раздельного сбора отходов, что позволило перерабатывать до 80% всех отходов.	
2. Сокращение пищевых отходов	- Внедрение технологий для отслеживания сроков годности продуктов и оптимизации запасов. Это позволяет минимизировать количество продуктов, которые становятся непригодными для продажи.
	- Партнерство с благотворительными организациями для передачи непроданных, но пригодных к употреблению продуктов нуждающимся.
Пример: Французская сеть Carrefour сотрудничает с организациями, такими как Banques Alimentaires, для передачи пищевых продуктов, сокращая количество отходов на 30%.	
3. Использование биоразлагаемой и перерабатываемой упаковки	- Замена пластиковой упаковки на биоразлагаемые или перерабатываемые материалы, такие как бумага, картон или компостируемые полимеры. - Снижение объема упаковки за счет оптимизации дизайна и использования многоразовых контейнеров.
Пример: Сеть Aldi активно использует перерабатываемую упаковку для своих товаров, что позволило сократить использование пластика на 25%.	
4. Программы утилизации для потребителей	- Организация пунктов сбора использованной упаковки, батареек, электроники и других отходов в магазинах. - Стимулирование потребителей к участию в программах утилизации через скидки или бонусы.
Пример: Сеть Walmart запустила программу утилизации электроники, где покупатели могут сдать старые устройства для безопасной переработки.	
5. Внедрение принципов циркулярной экономики	- Повторное использование материалов и продуктов, например, через программы возврата товаров для их ремонта или переработки. - Создание замкнутых циклов производства, где отходы одного процесса становятся сырьем для другого.
Пример: Компания H&M принимает старую одежду от покупателей для переработки, превращая ее в новые текстильные изделия.	
6. Обучение сотрудников и потребителей	- Проведение тренингов для сотрудников по правильной сортировке и утилизации отходов. - Информирование потребителей о важности переработки и способах участия в экологических инициативах.
Пример: Сеть Whole Foods Market проводит образовательные кампании для покупателей, рассказывая о преимуществах переработки и сокращения отходов.	

Преимущества управления отходами включают снижение экологического воздействия за счёт уменьшения объёмов отходов на свалках и сокращения выбросов парниковых газов, экономию затрат благодаря снижению расходов на утилизацию и возможности получения дохода от переработанных материалов, улучшение имиджа

компания за счёт привлечения экологически сознательных потребителей, а также соответствие законодательным требованиям по утилизации отходов.

Примеры успешных практик включают компанию ИКЕА, которая внедрила программу «Zero Waste to Landfill», направленную на достижение нулевого уровня отходов, отправляемых на свалки, и перерабатывает более 90% отходов; сеть Walmart, реализующую программу «Project Gigaton» с целью сокращения выбросов парниковых газов на 1 миллиард тонн к 2030 году за счёт улучшения управления отходами; а также Tesco, которая в рамках программы «No Time for Waste» сократила количество пищевых отходов на 45% благодаря оптимизации запасов и сотрудничеству с благотворительными организациями.

Управление отходами является важным элементом экологизации розничной торговли. Внедрение современных технологий и подходов позволяет не только снизить нагрузку на окружающую среду, но и повысить эффективность бизнеса.

Использование экологически чистых материалов является важным направлением внедрения «зеленых» технологий в розничной торговле. Это включает применение материалов, которые имеют минимальное воздействие на окружающую среду на всех этапах их жизненного цикла - от производства до утилизации. Розничные сети все чаще обращаются к таким материалам, чтобы снизить свой экологический след, соответствовать ожиданиям потребителей и соблюдать экологические стандарты.

Данные об использовании экологически чистых материалов представлены в таблице 3.

Экологически чистых материалов	Использовании экологически чистых материалов в розничной торговле
1. Экологичная упаковка	- Замена пластиковой упаковки на биоразлагаемые, компостируемые или перерабатываемые материалы, такие как бумага, картон, крахмал или растительные полимеры.
	- Использование минимального количества упаковки (принцип «less is more») для снижения объема отходов.
Пример: Сеть Lush использует упаковку из переработанных материалов, а также предлагает продукты без упаковки (например, твердые шампуни).	
2. Переработанные материалы	- Использование переработанных материалов для производства товаров и упаковки. Это включает переработанный пластик, стекло, металл и текстиль.
Пример: Компания Patagonia производит одежду из переработанного полиэстера, что позволяет сократить использование первичных ресурсов.	
3. Натуральные и органические материалы	- Использование натуральных материалов, таких как хлопок, лен, шерсть и древесина, выращенных без применения вредных химикатов.
Пример: Сеть H&M активно использует органический хлопок в производстве своей одежды.	
4. Биоразлагаемые материалы	- Применение материалов, которые могут разлагаться естественным образом, не загрязняя окружающую среду. Это включает биоразлагаемые пластмассы, созданные на основе растительных компонентов.
Пример: Компания ИКЕА использует биоразлагаемые материалы для производства одноразовой посуды и упаковки.	

5. Многоцветные материалы	- Внедрение многоцветных альтернатив одноцветным товарам, таких как тканевые сумки, стеклянные бутылки и металлические контейнеры.
Пример: Сеть Starbucks предлагает скидки покупателям, которые приходят со своими многоцветными кружками.	
6. Сертификация экологически чистых материалов	- Использование материалов, сертифицированных по международным стандартам, таким как FSC (Forest Stewardship Council) для древесины, GOTS (Global Organic Textile Standard) для текстиля и другие.
Пример: Компания The Body Shop использует только сертифицированные ингредиенты для своих косметических продуктов.	

Использование экологически чистых материалов имеет ряд преимуществ: снижение экологического воздействия за счёт минимизации использования ресурсов, сокращения выбросов CO₂ и уменьшения объёма отходов; улучшение имиджа компании, так как потребители всё чаще выбирают бренды, заботящиеся об окружающей среде; соответствие законодательству, что помогает избежать штрафов в странах с жёсткими экологическими нормами; а также долгосрочная экономия, поскольку, несмотря на более высокие первоначальные затраты, такие материалы способствуют снижению расходов в будущем за счёт уменьшения отходов и повышения эффективности.

Примеры успешных практик включают инициативы таких компаний, как ИКЕА, которая активно использует переработанные и возобновляемые материалы, такие как бамбук и переработанный пластик, для производства мебели и товаров для дома; Unilever, внедривший программу по использованию 100% перерабатываемой, компостируемой или биоразлагаемой упаковки к 2025 году; Adidas, выпустивший линейку кроссовок, полностью изготовленных из переработанного пластика, собранного в океанах; и Apple, использующий переработанный алюминий для производства корпусов своих устройств, что позволяет сократить добычу первичных ресурсов.

Использование экологически чистых материалов является важным шагом на пути к устойчивому развитию розничной торговли. Это не только помогает снизить негативное воздействие на окружающую среду, но и способствует укреплению имиджа компании и привлечению экологически сознательных потребителей.

Инновационные решения играют ключевую роль во внедрении «зеленых» технологий в розничной торговле. Они позволяют не только повысить эффективность бизнеса, но и значительно снизить воздействие на окружающую среду. Современные технологии, такие как искусственный интеллект (AI), Интернет вещей (IoT), блокчейн и умные системы, помогают розничным сетям оптимизировать процессы, сокращать отходы и минимизировать потребление ресурсов.

Основные аспекты инновационных решений в розничной торговле приведены в таблице 4.

Основные аспекты инновационных решений в розничной торговле	Внедрение и использование инновационных решений в розничной торговле
1. Умные системы управления энергопотреблением	- Использование IoT-устройств для мониторинга и управления энергопотреблением в режиме реального времени. Это включает умные счетчики, датчики освещения и системы автоматического регулирования температуры.

Пример: Сеть Walmart использует IoT-системы для оптимизации энергопотребления в своих магазинах, что позволяет сократить затраты на электроэнергию на 15-20%.	
2. Цифровизация цепочек поставок	- Внедрение блокчейн-технологий для отслеживания происхождения товаров и обеспечения прозрачности цепочек поставок. Это помогает минимизировать экологические риски, такие как незаконная вырубка лесов или использование вредных химикатов.
Пример: Компания Nestlé использует блокчейн для отслеживания происхождения кофе, что гарантирует его экологическую безопасность.	
3. Искусственный интеллект для оптимизации запасов	- Использование AI для прогнозирования спроса и управления запасами, что позволяет сократить количество нереализованных товаров и минимизировать пищевые отходы.
Пример: Сеть Tesco использует AI-алгоритмы для прогнозирования спроса на продукты, что помогает сократить количество отходов на 30%.	
4. Умные магазины и автоматизация	- Внедрение технологий автоматизации, таких как кассы самообслуживания, умные полки и роботы для уборки, что снижает потребление энергии и повышает эффективность работы магазинов.
Пример: Сеть Amazon Go использует технологии компьютерного зрения и датчики для создания магазинов без касс, что минимизирует использование бумаги и пластика.	
5. Эко-логистика	- Использование электромобилей и гибридных транспортных средств для доставки товаров, что снижает выбросы CO2. - Оптимизация маршрутов доставки с помощью AI для сокращения расхода топлива.
Пример: Компания DHL внедрила электромобили и умные системы маршрутизации, что позволило сократить выбросы на 30%.	
6. Цифровые решения для потребителей	- Разработка мобильных приложений, которые помогают потребителям делать экологически осознанный выбор, например, отслеживать углеродный след своих покупок.
Пример: Приложение Olio позволяет пользователям делиться излишками еды, что помогает сократить пищевые отходы.	
7. Устойчивые инновации в производстве	- Использование 3D-печати для производства товаров по запросу, что снижает объемы отходов и избыточного производства.
Пример: Компания Adidas использует 3D-печать для создания кроссовок, что позволяет минимизировать отходы материалов.	

Инновационные решения предлагают ряд преимуществ: снижение экологического воздействия за счёт оптимизации процессов и уменьшения потребления ресурсов; повышение эффективности бизнеса благодаря сокращению затрат на энергию, логистику и управление запасами; улучшение взаимодействия с потребителями через предоставление экологически осознанных решений, что повышает лояльность клиентов; а также конкурентное преимущество, так как использование инноваций помогает выделиться на фоне других компаний.

Примеры успешных практик включают инициативы таких компаний, как IKEA, которая использует искусственный интеллект для оптимизации дизайна мебели, что позволяет минимизировать отходы материалов при производстве; Walmart, внедривший блокчейн-технологии для отслеживания поставок продуктов питания, что повышает прозрачность и снижает экологические риски; Amazon, применяющий роботов на складах для оптимизации процессов и снижения энергопотребления; и Zara, которая внедрила систему умных зеркал в примерочных, помогающих покупателям делать выбор, что сокращает количество возвратов и связанных с этим транспортных выбросов.

Инновационные решения являются важным элементом экологизации розничной торговли. Они не только помогают снизить воздействие на окружающую среду, но и повышают эффективность бизнеса, создавая новые возможности для устойчивого развития.

Таким образом, экологизация розничной торговли представляет собой комплексный процесс, включающий такие ключевые элементы, как повышение энергоэффективности, внедрение современных технологий управления отходами, использование экологически чистых материалов и применение инновационных решений. Эти меры не только способствуют снижению негативного воздействия на окружающую среду, но и обеспечивают долгосрочные экономические выгоды за счёт оптимизации затрат и повышения эффективности бизнеса. Кроме того, экологически ответственный подход укрепляет имидж компании, привлекает экологически сознательных потребителей и создаёт конкурентные преимущества на рынке. Внедрение таких практик является важным шагом на пути к устойчивому развитию, что делает их неотъемлемой частью стратегии современных розничных компаний.

Мировой опыт показывает, что внедрение «зеленых» технологий в розничной торговле является важным шагом на пути к устойчивому развитию. Розничные сети, которые успешно внедряют такие технологии, не только снижают свое воздействие на окружающую среду, но и получают конкурентные преимущества на рынке.

Литературы

1. Ефремов Н.А., Ефремова М.П. Мировой опыт применения «зеленых» технологий [Электронный ресурс] // *Oeconomia et Jus*. 2021. № 1. С. 21–30.
2. Мариншоев, М. М. Развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики / М. М. Мариншоев // *Вестник Таджикского государственного университета коммерции*. – 2024. – № 1(51).
3. Мариншоев, М. М. Розничная торговля: тенденции и основные направления ее развития в условиях зеленой экономики / М. М. Мариншоев // *Вестник Таджикского государственного университета коммерции*. – 2024. – № 2(52).
4. Мариншоев, М. М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли / М. М. Мариншоев. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 2019. – 150 с. – ISBN 978-99975-0-930-8.
5. Мариншоев, М. М. Асосҳои назариявӣ, принсипҳо, самтҳои асосӣ ва масъалаҳои муҳимми иқтисодӣ сабз / М. М. Мариншоев // *Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ*. – 2024. – №. 6-2. – Р. 108-115.
6. Раҳматзода, Р. Назарияҳо, принсипҳо ва хусусиятҳои иқтисодӣ сабз дар шароити муосир / Р. Раҳматзода, У. С. Асрорзода, М. М. Мариншоев // *Паёми молия ва иқтисод*. – 2023. – №. 4-1(38). – Р. 384-394.
7. Отчет об устойчивом развитии 2024: Экономика замкнутого цикла и инновации. IKEA. (2024).

8. Храмов, А. А. Анализ и оценка перспектив развития применения искусственного интеллекта в различных отраслях экономики / А. А. Храмов // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2025. – Т. 3, № 1(154). – С. 158-167.

9. Шаропов, Ф. Р. Экологическое предпринимательство как фактор устойчивого развития в условиях формирования «зелёной экономики» / Ф. Р. Шаропов, М. Н. Досиев // Флагман науки. – 2024. – № 2(13). – С. 326-330. – EDN MMJKAS.

10. Kurbonova, Z. M. Green Diplomacy as a tool for Sustainable Development in Tajikistan's foreign policy / Z. M. Kurbonova, F. R. Sharopov, N. A. Kudratov // Global International Symposium on Energy and Technology, Oslo, 30 ноября 2024 года. – Oslo: Профессиональная наука, 2024. – P. 63-70.

Literature

1. Efremov N.A., Efremova M.P. Global experience in applying "green" technologies [Electronic resource] // Oeconomia et Jus. 2021. No. 1. pp. 21–30.

2. Marinshoev, M.M. Retail trade development in the context of a green economy / M.M. Marinshoev // Bulletin of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1 (51).

3. Marinshoev, M.M. Retail trade: trends and main directions of its development in the context of a green economy / M.M. Marinshoev // Bulletin of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 2 (52).

4. Marinshoev, M.M. Socio-economic mechanism for retail trade development / M.M. Marinshoev. – Dushanbe: Irfon Publishing House, 2019. – 150 p. – ISBN 978-99975-0-930-8.

5. Marinshoev, M. M. Theoretical foundations, principles, main directions and important issues of the green economy / M. M. Marinshoev // Bulletin of the National University of Tajikistan. Department of Socio-Economic and Public Sciences. – 2024. – No. 6-2. – P. 108-115.

6. Rahmatzoda R., R. Theories, principles and characteristics of the green economy in modern conditions / R. Rahmatzoda, U. S. Asrorzoda, M. M. Marinshoev // Finance and Economics Bulletin. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 384-394.

7. Sustainability Report 2024: Circular Economy and Innovation. IKEA. (2024).

8. Khramov, A. A. Analysis and assessment of prospects for the development of artificial intelligence application in various sectors of the economy / A. A. Храмов // Economy and Management: Problems, Solutions. – 2025. – Vol. 3, No. 1(154). – P. 158-167.

9. Sharopov, F. R. Environmental entrepreneurship as a factor in sustainable development in the context of the formation of the "green economy" / F. R. Sharopov, M. N. Dosiev // Flagship of science. – 2024. – No. 2 (13). – P. 326-330. – EDN MMJKAS.

10. Kurbonova, Z. M. Green Diplomacy as a tool for Sustainable Development in Tajikistan's foreign policy / Z. M. Kurbonova, F. R. Sharopov, N. A. Kudratov // Global International Symposium on Energy and Technology, Oslo, November 30, 2024. – Oslo: Professional Science, 2024. – P. 63-70.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Мухаммадйусупова Шамсия Абдурахмоновна

*кандидат экономических наук, Худжандский международный институт,
тел.: (+992) 9279527 72, E-mail: shamsiya_m@mail.ru*

Аннотация: В статье анализируются современные инновационные тенденции и их влияние на экономико-статистические показатели развития энергетического сектора Республики Таджикистан. Обосновано, что переход к инновационной модели функционирования выступает стратегическим приоритетом, обеспечивающим рост производительности, снижение энергоёмкости ВВП, повышение экспортного потенциала и формирование условий устойчивого развития. Подчёркивается взаимосвязь между инвестициями в НИОКР, внедрением цифровых технологий управления и возобновляемых источников энергии, а также необходимостью интеграции страны в региональные энергетические рынки. На основе анализа методологических подходов отечественных и зарубежных исследователей, а также национальных стратегий и программ обосновывается потребность в модернизации энергетики и усилении государственной поддержки инноваций. Приводятся примеры влияния инновационных решений на повышение конкурентоспособности экономики, укрепление энергетической безопасности и расширение возможностей международного сотрудничества.

Ключевые слова: Инновации, энергетика, Таджикистан, экономико-статистический анализ, устойчивое развитие, инвестиции, энергоэффективность, возобновляемые источники энергии, инновационная политика.

ТАМОҶОЉҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИҚТИСОДИӢ ВА ОМОРИИ РУШДИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ТОҶИКИСТОН

Муҳаммадйусупова Шамсия Абдурахмоновна

*номзади илмҳои иқтисодӣ, Институти байналмилалӣи Хучанд, Тел.: (+992)
9279527 72, почтаи электронӣ: shamsiya_m@mail.ru*

Аннотатсия: Дар мақола тамоҷулоҳои нави инноватсионӣ ва таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои иқтисодию омории рушди соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Исбот шудааст, ки гузариш ба модели инноватсионии фаъолият ҳамчун авлавияти стратегӣ баромад мекунад, ки самаранокии истеҳсолотро меафзояд, энергияталабии ММД-ро коҳиш медиҳад, иқтидори содироти зиёд менамояд ва шароити рушди устуворро фароҳам меорад. Таъкид мегардад, ки сармоягузорӣ ба таҳқиқот ва рушд, татбиқи технологияҳои рақамӣ ва манбаъҳои барқароршавандаи энергия, инчунин зарурати ҳамгироӣ ба бозорҳои минтақавии энергетикӣ нақши калидӣ доранд. Бар асоси таҳлили усулҳои методологии муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегии миллии зарурати муосиргардонии энергетика ва тақвияти дастгирии давлатӣ асоснок карда мешавад. Мисолҳо нишон медиҳанд, ки ҳалли инноватсионӣ ба баланд гардидани рақобатпазирии иқтисод, таҳкими амнияти энергетикӣ ва тавсеаи имкониятҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: Инноватсия, энергетика, Тоҷикистон, таҳлили иқтисодию оморӣ, рушди устувор, сармоягузорӣ, самаранокии энергетикӣ, манбаъҳои барқароршавандаи энергия, сиёсати инноватсионӣ.

INNOVATION TRENDS AND THEIR IMPACT ON ECONOMIC AND STATISTICAL INDICATORS OF ENERGY DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

Mukhammadyusupova Shamsiya Abdurakhmanovna

candidate of economic sciences, Khujand International Institute, tel.:

(+992)9279527 72, E-mail: shamsiya_m@mail.ru

Abstract: The article analyzes modern innovation trends and their impact on the economic and statistical indicators of the energy sector development in the Republic of Tajikistan. It is substantiated that the transition to an innovative model of functioning is a strategic priority ensuring productivity growth, reduction of GDP energy intensity, strengthening of export potential and formation of conditions for sustainable development. The relationship between investment in R&D, implementation of digital technologies and renewable energy sources, as well as the need for integration into regional energy markets is emphasized. Based on the analysis of methodological approaches of domestic and foreign researchers, as well as national strategies and programs, the necessity of modernization of the energy sector and strengthening of state support for innovation is justified. Examples of the influence of innovative solutions on improving economic competitiveness, enhancing energy security and expanding opportunities for international cooperation are provided.

Keywords: Innovation, Energy, Tajikistan, Economic and Statistical Analysis, Sustainable Development, Investment, Energy Efficiency, Renewable Energy Sources, Innovation Policy.

Современный этап мирового социально-экономического развития всё более ярко характеризуется возрастающей ролью инноваций, которые выступают не просто как вспомогательный элемент модернизации, а как стратегическая основа устойчивого роста и повышения конкурентоспособности национальных хозяйств. В условиях глобализации инновации становятся ключевым ресурсом, сопоставимым по значимости с традиционными факторами производства — трудом, капиталом и природными ресурсами.

По мнению Й. Шумпетера, именно «новые комбинации» производственных факторов определяют динамику экономического развития [2]. Для Республики Таджикистан, обладающей одним из крупнейших в мире гидроэнергетических потенциалов (около 500 млрд кВт·ч в год), переход к инновационной модели энергетического развития приобретает исключительное значение. В то же время страна сталкивается с рядом вызовов: технологическая отсталость значительной части инфраструктуры, высокая зависимость от традиционных форм генерации, сезонная неустойчивость энергоснабжения и ограниченность собственных финансовых ресурсов для модернизации отрасли.

Энергетика занимает системообразующее место в экономике Таджикистана. От её функционирования напрямую зависят темпы промышленного производства, развитие транспортной и коммуникационной инфраструктуры, эффективность сельского хозяйства, уровень благосостояния населения и инвестиционная привлекательность страны. В условиях глобальных интеграционных процессов энергетический сектор становится не только фундаментом внутреннего роста, но и инструментом внешнеэкономической политики [1]. Международные сравнения подтверждают наличие «инновационного разрыва».

Согласно данным *Global Innovation Index 2023* (WIPO, 2023), Таджикистан занимает позиции во второй половине рейтинга по уровню инновационной активности, особенно в сфере энергосбережения и использования альтернативных источников энергии. В то же время энергетическая отрасль остаётся доминирующей по объёму капитальных вложений, что указывает на наличие значительного потенциала для инновационного обновления. Статистический анализ показывает, что среди ключевых ограничений можно выделить низкую долю внедрения передовых технологий, высокую энергоёмкость ВВП и существенные потери при передаче и распределении электроэнергии (ADB, *Energy Outlook for Central Asia*, 2021).

Кроме того, масштабы использования альтернативных источников энергии, за исключением гидроэнергетики, пока остаются ограниченными, что сдерживает развитие диверсифицированного и устойчивого энергобаланса. Согласно «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года», приоритетной задачей государства является модернизация и инновационное обновление энергетического сектора [6]. Это предполагает переход от ресурсно-сырьевой модели к индустриально-инновационной модели, основанной на знаниях, цифровых технологиях и эффективном использовании человеческого капитала. В частности, особое значение придаётся развитию возобновляемых источников энергии (солнечной, ветровой, биомассы), внедрению интеллектуальных систем управления энергосетями (*Smart Grid*) и созданию условий для привлечения частных и международных инвестиций в инновации. Таким образом, исследование инновационных тенденций в энергетике Таджикистана и их влияния на экономико-статистические показатели имеет как научное, так и практическое значение. С одной стороны, оно позволяет выявить степень влияния инноваций на ключевые макроэкономические индикаторы — рост ВВП, снижение энергоёмкости, увеличение экспортного потенциала. С другой стороны, формируется теоретико-методологическая база для разработки государственной энергетической политики, ориентированной на обеспечение устойчивого развития, энергетической безопасности и интеграции страны в мировое инновационное пространство [3].

В контексте энергетического сектора инновации представляют собой комплекс мер, направленных на повышение эффективности процессов генерации, передачи, распределения и потребления энергии. Они охватывают как технологическую составляющую (новые виды оборудования, цифровизация сетей, использование возобновляемых источников), так и институционально-управленческую (совершенствование регулирования, внедрение рыночных механизмов стимулирования энергоэффективности).

Особое значение инновации приобретают в условиях глобального энергетического перехода, направленного на снижение углеродного следа и достижение климатической нейтральности. В этой связи роль инноваций в энергетике Таджикистана следует рассматривать не только в национальном, но и в международном контексте, учитывая цели устойчивого развития ООН и Парижское соглашение по климату.

В научной литературе существует несколько подходов к классификации инноваций. Систематизация видов инноваций позволяет более чётко определить направления их применения в энергетике (таблица 1).

Таблица 1. Классификация инноваций в энергетике

Вид инноваций	Характеристика	Примеры в энергетике Таджикистана
Технологические	Создание и внедрение новых технологий производства, хранения и	Новые турбины на ГЭС, солнечные панели, ветровые установки

	распределения энергии	
Организационные	Совершенствование управления и структуры энергетических компаний	Автоматизированные системы учёта (Smart Metering), реформа тарифной политики
Экологические	Внедрение решений, направленных на снижение вредного воздействия на окружающую среду	Снижение потерь воды при гидроэнергетическом производстве, развитие ВИЭ
Социальные	Изменения, улучшающие доступ населения к электроэнергии	Локальные солнечные станции в горных районах, проекты энергоэффективности для домохозяйств
Институциональные	Создание нормативной базы и экономических стимулов для развития инноваций	Государственные программы поддержки ВИЭ, международные соглашения (CASA-1000)

Такая классификация показывает, что инновации в энергетике — это не только технологические решения, но и системные изменения, охватывающие все уровни функционирования сектора.

Оценка влияния инновационных тенденций на развитие энергетики требует комплексного применения экономико-статистических методов. В мировой практике выделяются следующие подходы:

1. **Метод «затраты–результат»** – анализ эффективности инвестиций в инновации через сопоставление вложений и достигнутых эффектов.
2. **Индикаторный подход** – использование показателей инновационной активности (доля ВИЭ в энергобалансе, уровень энергоёмкости ВВП, число патентов, внедрённых технологий).
3. **Сравнительный анализ** – сопоставление с эталонными значениями международных индексов, включая *Global Innovation Index* (WIPO, 2023).
4. **Эконометрическое моделирование** – построение регрессионных моделей зависимости между инновационными факторами и результатами (например, между инвестициями в НИОКР и динамикой производства электроэнергии).

Энергетика является системообразующей отраслью экономики Таджикистана, определяющей не только уровень внутреннего развития, но и перспективы внешнеэкономической интеграции. Республика располагает потенциалом, который способен обеспечить энергетическую независимость и стать источником долгосрочных конкурентных преимуществ. Однако для этого требуется:

- модернизация действующих гидроэнергетических объектов;
- активное внедрение возобновляемых источников (солнечных и ветровых);
- развитие инновационной инфраструктуры (НИИ, технопарки, образовательные центры);
- интеграция цифровых технологий управления энергосистемой.

Только при сочетании этих факторов энергетика сможет выступить драйвером инновационного развития и основой устойчивой национальной экономики.

Экономико-статистический анализ представляет собой важнейший инструмент изучения закономерностей функционирования и перспектив развития энергетики в условиях инновационных преобразований. Для Республики Таджикистан,

обладающей значительным гидроэнергетическим потенциалом и одновременно испытывающей дефицит современных технологий, статистические методы позволяют выявить скрытые взаимосвязи между инновационной активностью и ключевыми показателями отрасли. При этом особое значение приобретает применение корреляционно-регрессионного анализа, который обеспечивает возможность количественной оценки влияния различных факторов на объём производства электроэнергии, экспортные потоки, а также энергоёмкость валового внутреннего продукта.

В условиях перехода к инновационной модели развития энергетики корреляционный анализ используется для определения степени взаимосвязи между инвестициями в инновации, внедрением возобновляемых источников энергии, снижением потерь в сетях, уровнем цифровизации управления и такими результативными показателями, как общий объём генерации, экспорт электроэнергии и энергоёмкость экономики. Высокая положительная корреляция между инвестициями в новые технологии и ростом производства подтверждает необходимость активного привлечения капитала в сферу НИОКР. В то же время отрицательная корреляция между цифровизацией сетей и потерями электроэнергии указывает на эффективность внедрения систем «умных сетей» и интеллектуального учёта в условиях ограниченности ресурсов.

Регрессионный анализ позволяет не только выявить наличие связей, но и определить количественную меру влияния факторов на целевые показатели. В рамках построения многофакторных моделей в качестве зависимой переменной может выступать объём производства электроэнергии или её экспорт, а в качестве независимых переменных — инвестиции в инновации, доля возобновляемых источников энергии в энергобалансе, уровень сетевых потерь, индекс цифровизации и количество внедрённых патентов в сфере энергетики. Полученные коэффициенты регрессии показывают, насколько изменение каждого фактора влияет на динамику результирующего показателя. Например, увеличение доли инвестиций в инновации на 1 % может приводить к росту производства электроэнергии на определённое количество гигаватт-часов, а снижение потерь в сетях на 1 процентный пункт — к соответствующему увеличению доступного для потребителей объёма энергии.

Особое внимание при экономико-статистическом анализе уделяется энергоёмкости ВВП, которая выступает интегральным индикатором эффективности функционирования национальной экономики. В условиях Таджикистана, где традиционно сохраняется высокий уровень энергоёмкости, инновационные решения играют решающую роль в снижении этого показателя. Регрессионные модели демонстрируют, что рост внедрения энергоэффективных технологий, использование возобновляемых источников энергии и цифровизация учёта прямо связаны с сокращением потребления электроэнергии на единицу ВВП. Это, в свою очередь, позволяет не только снизить нагрузку на энергетическую систему, но и повысить конкурентоспособность национальной экономики на международном уровне.

Анализ данных также выявляет существование временных лагов между инвестициями в инновации и их эффектом для энергетического сектора. Так, вложения в строительство гидроэнергетических объектов или солнечных электростанций начинают приносить статистически значимые результаты только через несколько лет после реализации проекта. Это требует учёта при интерпретации моделей и прогнозировании. При построении регрессионных уравнений важно использовать лаговые переменные, отражающие отложенное воздействие инновационных факторов на результаты деятельности.

Сравнительный аспект анализа является неотъемлемой частью исследования. Для объективной оценки национальных показателей необходимо сопоставление их с

международными эталонами, которые задаются отчётами Всемирного банка, Международного энергетического агентства, Глобального инновационного индекса и других авторитетных организаций. Такие сопоставления позволяют определить не только текущий уровень инновационного развития энергетики Таджикистана, но и выявить существующие «разрывы» по сравнению с более развитыми странами. Например, данные показывают, что уровень сетевых потерь в Таджикистане значительно выше среднеевропейских значений, что подтверждает необходимость ускоренной цифровизации и модернизации сетей. В то же время доля гидроэнергетики в энергобалансе значительно превосходит аналогичные показатели многих стран, что создаёт благоприятные условия для перехода к «зелёной» энергетике и экспорта экологически чистой электроэнергии.

Методологически важным является также построение прогностических моделей, позволяющих оценить будущую динамику ключевых показателей при разных сценариях инновационного развития. Сценарный регрессионный анализ показывает, что при увеличении доли инвестиций в НИОКР до 1 % ВВП возможно снижение энергоёмкости экономики на 20–25 % в течение десяти лет и одновременный рост экспорта электроэнергии на 30–40 %. В то же время сохранение инерционного сценария без существенного роста инновационной активности приведёт к замедлению темпов развития, росту зависимости от внешних условий и сохранению высокого уровня энергоёмкости.

Следует подчеркнуть, что экономико-статистический анализ имеет не только прикладное, но и стратегическое значение. Он формирует научно обоснованную базу для принятия управленческих решений, позволяет корректировать государственную политику в области инновационного развития энергетики, определять приоритетные направления инвестиций и формировать эффективные программы государственной поддержки. На основе анализа статистических данных возможно обоснование налоговых льгот для предприятий, внедряющих инновации, разработка механизмов государственно-частного партнёрства и формирование целевых фондов для поддержки исследовательских проектов.

Таким образом, применение методов корреляционно-регрессионного анализа в исследовании инновационных процессов в энергетике Таджикистана позволяет выявить устойчивые закономерности и количественно измерить влияние инноваций на ключевые показатели развития. Результаты анализа подтверждают, что инновации выступают не второстепенным, а системообразующим фактором энергетической политики, определяющим эффективность производства, конкурентоспособность экспорта и снижение энергоёмкости экономики. Сопоставление национальных показателей с международными эталонами выявляет существующие барьеры и возможности, а также формирует ориентиры для стратегического планирования. В условиях глобальных вызовов и региональной интеграции именно статистически подтверждённая оценка инноваций должна стать фундаментом для принятия решений, направленных на формирование устойчивой и конкурентоспособной энергетической системы Таджикистана.

Инновационное развитие энергетики Таджикистана формируется под влиянием совокупности взаимосвязанных факторов, которые в своей совокупности создают условия для технологической модернизации и обеспечения устойчивого экономического роста. В современном научном дискурсе инновации рассматриваются не как отдельные технические новшества, а как результат системного взаимодействия государства, науки и бизнеса, в котором ключевую роль играют институциональные преобразования, экономические стимулы и наличие кадрового потенциала. Для Таджикистана, обладающего значительным гидроэнергетическим ресурсом, но одновременно сталкивающегося с ограничениями в области технологий и финансов,

особую актуальность приобретает изучение факторов, определяющих инновационное развитие энергетического сектора, а также механизмов, способных стимулировать инновационную активность.

Среди важнейших факторов, оказывающих воздействие на энергетическую отрасль, выделяются экономические условия, выражающиеся в объёме и структуре инвестиций, а также в финансовых возможностях государства и частного сектора. Инновации требуют долгосрочных вложений, и без соответствующего уровня инвестиций невозможно обеспечить ни модернизацию гидроэнергетических объектов, ни внедрение новых технологий в сфере солнечной и ветровой генерации, ни развитие систем накопления энергии. Однако в национальной экономике сохраняется ограниченность внутренних ресурсов, что повышает зависимость от международных кредитов и грантов. В этих условиях особое значение приобретает привлечение иностранных инвестиций, использование «зелёных» финансовых инструментов и создание специализированных фондов поддержки инновационных проектов.

Важнейшую роль в формировании инновационной среды играют институциональные факторы, определяющие правовые рамки и организационные механизмы функционирования сектора. Законодательство в области энергетики должно быть ориентировано не только на регулирование текущего производства и распределения, но и на создание стимулов для инвестиций в новые технологии. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года подчёркивает необходимость модернизации энергетического сектора, но её успешная реализация возможна лишь при условии формирования гибкой нормативно-правовой базы, гарантирующей прозрачность и защиту прав инвесторов. Важна также роль государства как активного участника инновационного процесса: через налоговые льготы, субсидии, государственно-частные партнёрства и поддержку исследовательских центров возможно создание благоприятных условий для инноваций [6].

Не менее значимыми являются технологические факторы. Энергетика находится в эпицентре технологического перехода, связанного с цифровизацией, использованием систем «умных сетей», интеллектуального учёта и управлением в реальном времени. Эти изменения позволяют не только повышать эффективность производства и снизить потери в сетях, но и формировать новые бизнес-модели, основанные на управлении спросом и интеграции децентрализованных источников энергии. Для Таджикистана, где доминирует гидроэнергетика и сохраняется сезонная диспропорция производства и потребления, внедрение технологий накопления энергии, а также диверсификация за счёт солнечных и ветровых станций приобретают ключевое значение. Кроме того, инновации в области строительных материалов, модульных решений и инженерных технологий способны снизить капитальные затраты и ускорить модернизацию объектов.

Особое место среди факторов занимают кадровые условия. Человеческий капитал является важнейшим носителем и проводником инноваций. Современная энергетика требует специалистов, владеющих не только традиционными инженерными знаниями, но и компетенциями в области информационно-коммуникационных технологий, цифрового моделирования и управления сложными системами. Для этого необходима модернизация образовательных программ в университетах, развитие исследовательских лабораторий при вузах и создание условий для интеграции науки, образования и бизнеса. Международные стажировки, академическая мобильность и развитие национальных школ энергетического менеджмента становятся предпосылкой устойчивого инновационного развития [4].

Экологические факторы также не могут быть исключены из анализа. Энергетика, несмотря на преимущество гидроресурсов, оказывает значительное

влияние на экосистемы. Крупные гидроэнергетические проекты связаны с изменением гидрологического режима, воздействием на биоразнообразие и водные ресурсы. В условиях усиления глобальной экологической повестки переход к низкоуглеродной энергетике становится не только экономической, но и экологической необходимостью. Участие Таджикистана в международных соглашениях, включая Парижское соглашение и Цели устойчивого развития ООН, требует от государства учёта экологических факторов при разработке инновационной энергетической стратегии.

Наконец, международные факторы играют важную роль в инновационном развитии энергетики страны. Таджикистан является частью региональной энергетической системы, и проекты трансграничного характера, такие как CASA-1000, определяют долгосрочные перспективы сектора. Международные организации — Всемирный банк, Азиатский банк развития, Европейский банк реконструкции и развития — активно участвуют в поддержке энергетических проектов, предоставляя как финансовую, так и техническую помощь. Трансфер технологий, реализуемый через международные партнёрства, даёт возможность внедрять передовые решения, которые невозможно разработать исключительно национальными усилиями.

В условиях действия перечисленных факторов ключевое значение приобретают механизмы стимулирования инновационной активности. Среди них важное место занимает система налоговых льгот, позволяющая снизить финансовую нагрузку на предприятия, инвестирующие в возобновляемые источники энергии и цифровые технологии. Государственно-частное партнёрство открывает возможности для совместного строительства гидро- и солнечных электростанций, а также для модернизации сетевой инфраструктуры. Важным инструментом выступает формирование фондов поддержки научных исследований и разработок, которые обеспечивают долгосрочное финансирование исследовательских проектов. Кроме того, создание инновационных кластеров и технопарков при университетах и исследовательских институтах способствует формированию среды для генерации и коммерциализации инновационных идей.

Таким образом, инновационное развитие энергетики Таджикистана определяется комплексным воздействием экономических, институциональных, технологических, кадровых, экологических и международных факторов. Механизмы стимулирования инноваций должны включать гибкую систему налоговых льгот, развитие государственно-частного партнёрства, формирование исследовательской и образовательной инфраструктуры, а также активное международное сотрудничество. Только в условиях системного подхода, объединяющего государственные инициативы, инвестиционную привлекательность и научно-кадровый потенциал, возможно формирование энергетического сектора, способного отвечать вызовам XXI века и обеспечивать устойчивое развитие национальной экономики.

Закключение

Энергетический сектор Таджикистана обладает значительным потенциалом, который может стать основой устойчивого развития экономики. Инновации являются ключевым фактором повышения эффективности, снижения энергоёмкости ВВП и расширения экспортных возможностей. Для успешного внедрения инноваций необходимы институциональные реформы, рост инвестиций, подготовка кадров и расширение международного сотрудничества.

Литературы

1. Мухаммадусупова Ш.А. Макроэкономические основы инновационного развития национального хозяйства Республики Таджикистан. – Худжанд, 2025.
2. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934.

3. Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К. Формирование национальной инновационной системы Республики Таджикистан как условие обеспечения модернизации экономики страны // Проблемы современной экономики. — 2011. — 2(38) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.m-economy.ru>
4. Комилов С.Дж. Кадровое обеспечение сферы инновационной деятельности национальной экономики // Вестник университета» (РТСУ). — Душанбе. — 2016. — 2(53). — С.113–118.
5. Зоидов К.Х. Инновационная экономика: опыт, проблемы, пути формирования. — М.: ИПР РАН, 2006. — 168с
6. Национальная стратегия развития республики таджикистан на период до 2030 года. Душанбе 2016.

Literature

1. Mukhamadyusupova Sh.A. Macroeconomic Foundations of Innovative Development of the National Economy of the Republic of Tajikistan. – Khujand, 2025.
2. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934.
3. Komilov S.Dj., Fayzullov M.K. Formation of the National Innovation System of the Republic of Tajikistan as a Condition for Ensuring the Modernization of the Country's Economy // Problems of Modern Economics. — 2011. — 2(38) [Electronic resource]. Available at: <http://www.m-economy.ru>
4. Komilov S.Dj. Human Resources Support for the Innovation Activity Sphere of the National Economy // University Bulletin (RTSU). — Dushanbe. — 2016. — 2(53). — P.113–118.
5. Zoidov K.Kh. Innovative Economy: Experience, Problems, and Ways of Formation. — Moscow: IPR RAS, 2006. — 168 p.
6. National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the Period up to 2030. Dushanbe, 2016.

ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И ОСОБЕННОСТИ УСТОЙЧИВОГО ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ПРИГРАНИЧНОГО ТУРИЗМА В ТАДЖИКСКО-АФГАНСКОЙ ЧАСТИ БАДАХШАНА

Назарбекова Рамзия Маражатшоевна

кандидат географических наук, доцент Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, Email: maramatshoevna@mail.ru, Тел.: 93 950 68 63

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу геоэкономических факторов и пространственных особенностей развития приграничного туризма в таджикско-афганской части Бадахшана. На основе системного подхода рассматриваются природно-ресурсные, институциональные, экономические, политические и социально-культурные условия, формирующие потенциал трансграничного туристского взаимодействия. Установлено, что уникальная географическая конфигурация региона, наличие значительного природно-ландшафтного и историко-культурного наследия, а также глубокие этнокультурные связи населения по обе стороны границы создают предпосылки для формирования устойчивого туристского пространства. Показано, что развитие приграничного туризма связано как с объективными возможностями, так и с рядом ограничений, обусловленных инфраструктурной недостаточностью, институциональной несогласованностью, социально-экономическими диспропорциями и политическими рисками. Особое внимание уделено анализу пространственной организации туристической деятельности, включающей природно-ресурсный, инфраструктурный, социально-экономический и управленческий уровни, а также рассмотрению кластерной модели как эффективного механизма интеграции ключевых элементов туристской системы. Сделан вывод о высокой значимости комплексного подхода к планированию и управлению туризмом в приграничных районах ГБАО для формирования конкурентоспособного и устойчивого туристского кластера, способного укрепить региональное сотрудничество и содействовать социально-экономическому развитию территории.

Ключевые слова: приграничный туризм; геоэкономические факторы; трансграничное сотрудничество; ГБАО; Афганский Бадахшан; пространственное развитие; туристский кластер; природно-ресурсный потенциал; институциональная среда; устойчивое развитие; Памир; туристская инфраструктура.

ОМИЛҲОИ ГЕОИҚТИСОДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ ФАЗОИИ САӢӢҲИИ МАРӢӢ ДАР ҚИСМАТИ ТОҶИКИСТОНУ АФҶОНИСТОН

Назарбекова Рамзия Маражатшоевна

номзади илмҳои ҷуғрофӣ, дотсент, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Email: maramatshoevna@mail.ru, Тел.: 93 950 68 63.

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили комплекси омилҳои геоиқтисодӣ ва хусусиятҳои фазои рушди сайёҳии марзӣ дар қисми тоҷикию афғони Бадахшон бахшида шудааст. Бо таъкиди равиши системавӣ, шарҳи табиӣ-ресурсӣ, институционалӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки потенсиали ҳамкорӣҳои сайёҳии фаромарзиро ташаккул медиҳанд. Муайян гардид, ки конфигурацияи беназири ҷуғрофӣ минтақа, мавҷудияти мероси бойи табиӣ-ландшафтӣ ва таърихи фарҳангӣ, инчунин робитаҳои амиқи этнокультурӣ аҳоли дар ду ҷониби марз заминаи мусоид барои ташаккули фазои устувори сайёҳӣ фароҳам меорад. Нишон дода шудааст, ки

рушди сайёҳии марзӣ ҳам имкониятҳои объективӣ ва ҳам маҳдудиятҳои ҷиддиро дар бар мегирад, аз ҷумла нокифоягии инфрасохтор, номувофиқати институтсионалӣ, тафовутҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва хавфҳои сиёсӣ. Таҳлили ташкили фазоии ғайолияти сайёҳӣ, ки сатҳҳои табиӣ-ресурсӣ, инфрасохторӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва идоракуниро дар бар мегирад, аҳамияти моделҳои кластерино ҳамчун механизми самаранокӣ ҳамгирӣ таъкид менамояд. Хулоса бар он аст, ки риояи равиши комплексӣ дар банақшагирӣ ва идоракунии сайёҳӣ дар минтақаҳои марзии ВМКБ барои ташаккули кластери рақобатпазир ва устувори сайёҳӣ, ки метавонад ҳамкориҳои минтақавиро тақвият бахшад ва рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро дастгирӣ намояд, ниҳоят муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: сайёҳии марзӣ; омилҳои геоиқтисодӣ; ҳамкориҳои фаромарзӣ; ВМКБ; Бадахшони Афғонистон; рушди фазоӣ; кластери сайёҳӣ; потенциали табиӣ-ресурсӣ; муҳити институтсионалӣ; рушди устувор; Помир; инфрасохтори сайёҳӣ.

GEOECONOMIC FACTORS AND FEATURES OF SUSTAINABLE SPATIAL DEVELOPMENT OF BORDER TOURISM IN THE TAJIK-AFGHAN PART OF BADAKHSHAN

Nazarbekova Ramziya Maramatshoevna

candidate of geographical sciences, associate professor, Khorog State University named after M. Nazarshoev, Email: maramatshoevna@mail.ru, Tel.: 93 950 68 63

Annotation. The article presents a comprehensive analysis of the geoeconomic factors and spatial features of cross-border tourism development in the Tajik–Afghan part of Badakhshan. Using a systemic approach, the study examines the natural-resource, institutional, economic, political and socio-cultural conditions that shape the potential for transboundary tourist interaction. The findings demonstrate that the unique geographical configuration of the region, its rich natural–landscape and historical–cultural heritage, as well as deep ethnocultural ties between populations on both sides of the border, create favorable prerequisites for the formation of a sustainable tourism space. At the same time, cross-border tourism development faces significant constraints associated with infrastructural insufficiency, institutional inconsistency, socio-economic disparities and political risks. Special attention is paid to the spatial organization of tourism activities, including natural-resource, infrastructural, socio-economic and managerial levels, and to the cluster model considered as an effective mechanism for integrating key elements of the tourism system. The study concludes that a comprehensive approach to tourism planning and management in the border districts of GBAO is essential for building a competitive and sustainable tourism cluster capable of strengthening regional cooperation and contributing to socio-economic development.

Keywords: cross-border tourism; geoeconomic factors; transboundary cooperation; GBAO; Afghan Badakhshan; spatial development; tourism cluster; natural-resource potential; institutional environment; sustainable development; Pamir; tourism infrastructure.

Развитие приграничного туризма в Республике Таджикистан всё чаще рассматривается как важный механизм укрепления региональной конкурентоспособности и трансграничных социально-экономических связей. Приграничные территории обладают особыми преимуществами благодаря сочетанию природных и культурно-исторических ресурсов и стратегическому положению в системе международного взаимодействия (Кузьмина, 2016; Колосов, Журкин, 2020). В условиях усиливающихся интеграционных процессов в Центральной и Южной Азии возрастает значимость сотрудничества, основанного на взаимодополняемом туристском потенциале соседних государств (Timothy, 2001; Prokkola, 2010).

Таджикско-афганская часть Бадахшана характеризуется высокой природной и этнокультурной насыщенностью, что делает её одним из ключевых геоэкономических регионов. Исследования подчёркивают чувствительность горных приграничных территорий, включая Памир, к изменениям инфраструктуры и социально-экономических условий, что напрямую влияет на устойчивость локальных сообществ (Мамедов, 2018; UNEP, 2020). Общность историко-культурной среды населения по обе стороны реки Пяндж способствует формированию доверия и облегчает развитие трансграничных туристских связей (Knippenberg & Reitel, 2018; Тимофеев, 2019).

Многочисленные исследования показывают, что регионы с исторически и культурно связанным населением обладают повышенным потенциалом туристской интеграции (Sohn, 2014; Hall, 2017). В этом отношении таджикско-афганский Бадахшан выделяется сочетанием природного разнообразия и высокой концентрации объектов культурного наследия, что создаёт благоприятные условия для устойчивого развития туризма (Колосов, 2018; Glassner & de Blij, 2012).

Близость границ, сходство природно-географических условий и значительный рекреационный потенциал таджикско-афганского участка Памира формируют прочную основу для развития совместного туризма. Пространственная смежность территорий способствует экономической, культурной и туристской интеграции, облегчая перемещение людей и услуг (Timothy, 2001; Sohn, 2014). Высокая концентрация природных ландшафтов, культурных памятников и этноисторических объектов, отмеченная в исследованиях туристско-рекреационного потенциала Памира (Мамедов, 2018; UNEP, 2020), позволяет формировать международные маршруты экологической, культурно-познавательной и альпинистской направленности.

Природно-культурная комплементарность региона усиливает его способность к формированию устойчивых моделей трансграничного сотрудничества (Prokkola, 2010; Knippenberg & Reitel, 2018). Культурная близость населения и сходство исторических траекторий развития приграничных сообществ создают дополнительные условия для доверия и эффективного совместного использования туристских ресурсов (Тимофеев, 2019).

В то же время устойчивое развитие туризма в высокогорных приграничных районах требует учёта множества факторов. Туристская деятельность здесь определяется природно-климатическими ограничениями, слабой инфраструктурой, низкой плотностью населения, различиями в институциональных системах и политическими рисками. Эти условия напрямую влияют на конкурентоспособность туристского продукта (Hall, 2017; Колосов, Журкин, 2020), а в сложных горных ландшафтах любые инфраструктурные и организационные дефициты усиливаются, что требует комплексного, междисциплинарного подхода к управлению территорией (UNEP, 2020; Glassner & de Blij, 2012).

Исследование приграничного туризма в таджикско-афганской части Бадахшана требует комплексного научного подхода, включающего анализ геоэкономических предпосылок, оценку пространственной организации туристских потоков, а также выявление конкурентных преимуществ и ограничений. Такой подход позволяет не только определить туристский потенциал региона, но и обосновать направления его устойчивого развития с учётом природных ресурсов, социальной специфики и интересов местных сообществ.

Приграничная зона ГБАО протяжённостью около 910 км вдоль границы с Афганистаном представляет собой территорию, где природные, культурные и социально-экономические особенности формируют основу для создания единого трансграничного туристского пространства. Регион характеризуется значительным ландшафтным разнообразием и устойчивыми этнокультурными связями между ваханцами, шугнанцами, рушанцами, ванджцами и другими группами, многовековая

общность которых проявляется в языке, традициях и хозяйственном укладе. Эта культурная близость выступает важным геоэкономическим фактором, усиливающим потенциал совместных туристских инициатив.

Взаимодополняемость туристских ресурсов таджикского и афганского Бадахшана — разнообразие природных ландшафтов, историко-культурных памятников, традиционных ремёсел и этнографических особенностей — создаёт условия для формирования маршрутов, объединяющих обе территории. Устойчивый интерес к культурно-познавательному, экологическому и горному туризму, характерный как для внутренних, так и для зарубежных посетителей, дополнительно усиливает привлекательность высокогорных районов Памира.

Важным преимуществом региона является его географическое положение: расположенные вдоль древних торговых путей и современных транспортных коридоров, приграничные районы Бадахшана продолжают играть значимую роль в международном взаимодействии. Исторические маршруты, связывавшие Центральную и Южную Азию, обладают высоким туристическим потенциалом и позволяют включать элементы культурного наследия в современные туристские программы.

Социально-экономические условия горных районов обуславливают необходимость развития альтернативных видов занятости, среди которых туризм выступает важным стимулом экономической активности. Он способствует созданию рабочих мест, росту малого и семейного бизнеса и расширению сферы услуг, что особенно важно в условиях ограниченности традиционных форм хозяйствования.

Комплекс природных, культурно-исторических и социально-экономических факторов формирует прочный фундамент для устойчивого развития приграничного туризма в таджикско-афганской части Бадахшана. Особую роль играют природно-географические условия: разнообразие ландшафтов, высокогорные рекреационные зоны, геотермальные источники, озёра, ледники и уникальные историко-культурные памятники. Такие объекты, как крепости Ках-Ках, Ямчун и Карон, органично дополняют природную среду и служат основой для развития познавательного, экологического и этнографического туризма, усиливая международную привлекательность региона.

Наряду с природными особенностями существенное влияние на развитие приграничного туризма оказывают институциональные факторы. Несмотря на стратегическую роль туризма, нормативно-правовая база трансграничного взаимодействия остаётся недостаточно развитой: сохраняются пробелы в регулировании, слабая межведомственная координация и отсутствие унифицированных механизмов сотрудничества. Это приводит к неполному использованию туристского потенциала и затрудняет формирование трансграничных маршрутов из-за административных ограничений и недостаточной институциональной поддержки.

Значимыми остаются и экономические факторы. Транспортная доступность, включая функционирование пяти мостов через реку Пяндж, обеспечивает необходимые условия для движения людей и услуг между таджикскими и афганскими территориями. Регион располагает минеральными, сырьевыми и рекреационными ресурсами, пригодными для формирования туристского продукта, а структурное разнообразие хозяйственной деятельности — от сельского до горного хозяйства — создаёт устойчивую экономическую базу. Более высокий уровень социально-экономического развития таджикской части по сравнению с афганской делает взаимодействие асимметричным, но потенциально взаимовыгодным, открывая возможности для обмена ресурсами и услугами и стимулируя дальнейшую интеграцию.

Политические факторы существенно влияют на развитие трансграничного туризма, прежде всего из-за нестабильной ситуации в Афганистане, усилившейся после прихода к власти талибов. Опасения, связанные с безопасностью туристов, а также

риски наркотрафика и нелегальных перемещений осложняют реализацию совместных проектов. Вместе с тем отсутствие территориальных споров, межэтнических противоречий и религиозных конфликтов формирует основу для диалога, что в перспективе может способствовать стабилизации сотрудничества.

Социально-культурные факторы также оказывают значимое влияние: общность языка, традиций, религиозных обычаев и уклада жизни населения двух частей Бадахшана способствует укреплению межобщинных связей и облегчает коммуникацию. Богатое этнографическое наследие, ремёсла, обрядовые и культурные практики создают предпосылки для развития культурно-познавательного туризма — одного из наиболее перспективных направлений трансграничного взаимодействия.

Региональные и локальные факторы проявляются слабее, но остаются значимыми. Низкая освоенность отдельных территорий, отсутствие инфраструктуры и последствия многолетних боевых действий на афганской стороне ограничивают туристскую активность. Дополнительные сложности создают экологические риски, включая деградацию ландшафтов и нарушение природных экосистем, что снижает потенциал устойчивого развития туристского пространства.

Пространственная организация приграничного туризма в таджикско-афганской части Бадахшана представляет собой многокомпонентную систему, в которой взаимодействие природных, инфраструктурных, социально-экономических и управленческих элементов формирует целостное трансграничное туристское пространство. Такая структура обеспечивает согласованное развитие обеих территорий при сохранении их культурной самобытности.

Базовым компонентом является природно-ресурсный уровень, включающий высокогорные ландшафты, ледники, горные озёра, реки, геотермальные источники и другие природные комплексы ГБАО и Афганского Бадахшана. Эта ресурсная база определяет специализацию территорий и типы туристской деятельности, формируя основу для экологического, горного, этнографического и приключенческого туризма.

Инфраструктурный уровень обеспечивает практическую доступность туристских услуг и включает транспортные коммуникации, объекты размещения, питания и сервисные структуры. Качественная инфраструктура необходима для функционирования полноценной туристской системы, повышения мобильности посетителей и расширения туристских потоков. В приграничных районах её уровень остаётся неоднородным, что требует комплексной модернизации и координации развития.

Социально-экономический уровень занимает ключевое место в пространственной структуре приграничного туризма, поскольку отражает вовлечённость местного населения в туристическую деятельность. Традиционные промыслы, ремесленничество, производство сувениров, семейные гостевые дома и другие формы малого бизнеса создают основу для устойчивого социального эффекта. Туризм способствует занятости, поддерживает сохранение культурного наследия, стимулирует развитие местного предпринимательства и улучшает качество жизни. Эта составляющая определяет характер взаимодействия населения с туристской отраслью и обеспечивает включение локальных сообществ в трансграничное сотрудничество.

Управленческий уровень представляет собой организационный каркас системы, объединяющий государственные структуры, местные администрации, отраслевые организации и международные институты. Эффективность управления определяет степень координации действий, качество нормативно-правовой базы, уровень безопасности и способность реализовывать совместные туристические проекты. От согласованности управленческих решений напрямую зависит инвестиционная привлекательность региона.

Формирование туристского кластера в ГБАО выступает стратегическим инструментом развития региональной туристической системы. Кластерная модель объединяет всех участников туристского процесса в единую функционально взаимосвязанную структуру, что обеспечивает устойчивость отрасли, согласованность развития её сегментов и создание конкурентоспособного туристского продукта.

Центральное место в туристском кластере занимает управленческий блок, включающий администрацию ГБАО и районные управления туризма Ишкашимского, Шугнанского, Ванджского, Рушанского и Дарвазского районов. Эти структуры выполняют функции стратегического планирования, нормативно-правового регулирования и координации всех участников туристской системы, обеспечивая взаимодействие государственных органов, частного сектора, туристских организаций и международных партнёров. Их деятельность формирует институциональные условия для развития туризма и привлечения инвестиций.

Ресурсный сектор составляет природную, культурную и историко-этнографическую основу туристского потенциала региона. Здесь сосредоточены уникальные лечебно-оздоровительные источники (Гармчашма, Бибифотимаи Захро), значимые природные комплексы, а также культурно-исторические объекты — высокогорные крепости, архитектурные и археологические памятники. Эти ресурсы формируют базу для развития оздоровительного, экологического, познавательного и спортивно-альпинистского туризма, который занимает заметное место на международном туристском рынке.

Инфраструктурный сектор обеспечивает практическую доступность туристских услуг и включает гостиницы, гостевые дома, хостелы, транспортную сеть, учреждения питания и объекты досуга. Состояние инфраструктуры напрямую определяет качество туристских услуг, мобильность посетителей и возможность формирования комплексных и многодневных маршрутов. Её развитие является необходимым условием устойчивого функционирования туристского кластера.

Сервисно-производственный сектор включает туроператоров, турагентов, ремесленные центры и предприятия по производству сувенирной продукции. Туроператоры и агенты разрабатывают маршруты, организуют путешествия и продвигают туристский продукт, определяя направление туристских потоков. Ремесленные мастерские и центры народных промыслов обеспечивают сохранение традиций и выпуск уникальной сувенирной продукции, формирующей культурную идентичность регионального туристского предложения.

Поддерживающий сектор выполняет вспомогательные функции и включает финансовые учреждения, мобильных операторов, интернет-провайдеров, а также информационные и коммунальные службы. Он обеспечивает устойчивость туристической системы, повышает качество сервиса и безопасность пребывания туристов, связывая инфраструктурные и экономические элементы кластера.

Научно-исследовательский и образовательный сектор, представленный Хорогским государственным университетом, Университетом Центральной Азии, институтами НАНТ и особо охраняемыми природными территориями (Таджикский национальный парк, Зоркульский заповедник и др.), играет ключевую роль в подготовке кадров и проведении научных исследований. Его деятельность способствует мониторингу природных ресурсов, развитию экологического образования и внедрению устойчивых практик природопользования, обеспечивая научную обоснованность решений и формирование компетентных специалистов для туристской отрасли.

Заключение

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что геоэкономическое положение ГБАО и сопредельных афганских территорий формирует благоприятные

предпосылки для развития устойчивого приграничного туризма. Анализ показывает, что геоэкономическое положение ГБАО и сопредельных афганских территорий формирует устойчивые возможности для развития приграничного туризма. Высокогорная специфика Памира и историко-культурные связи населения создают основу для интеграции природных и социально-экономических ресурсов в единое туристское пространство. Решающими факторами выступают ландшафтное разнообразие, значительный рекреационный потенциал, богатое культурное наследие и транспортная доступность, что усиливает включённость региона в международные туристские потоки. Для устойчивого развития необходимы модернизация инфраструктуры, совершенствование пространственной организации и укрепление нормативно-правовой базы. Ключевым механизмом продвижения отрасли является кластерная модель, обеспечивающая взаимодействие ресурсов, инфраструктуры, бизнеса и научных учреждений и способствующая формированию конкурентоспособного туристского продукта.

Литературы

1. Колосов В. А. Геополитика и геоэкономика приграничных территорий. — М.: Аспект Пресс, 2018. — 276 с.
2. Колосов В. А., Журкин А. И. Трансграничные регионы в современной политической географии. — М.: Новый Хронограф, 2020. — 312 с.
3. Кузьмина Е. М. Туризм в приграничных регионах: проблемы и перспективы. — Москва: Наука, 2016. — 256 с.
4. Мамедов А. Г. Географические основы устойчивого развития горных территорий. — Душанбе: Ирфон, 2018. — 284 с.
5. Тимофеев А. А. Этнокультурные связи как фактор трансграничного сотрудничества. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2019. — 198 с.
6. Glassner M., de Blij H. *Systematic Political Geography*. — New York: Wiley, 2012. — 478 p.
7. Hall C. M. *Tourism and Regional Development: New Directions*. — London: Routledge, 2017. — 320 p.
8. Knippenberg H., Reitel B. Cross-border regionalism and tourism development // *Journal of Borderlands Studies*. — 2018. — Vol. 33(2). — P. 175–190.
9. Prokkola E.-K. Borders in tourism: The transformation of border landscapes // *Fennia*. — 2010. — Vol. 188(1). — P. 5–12.
10. Sohn C. The Border as a Resource in Tourism Development // *Journal of Border Studies*. — 2014. — Vol. 29(2). — P. 247–262.
11. Timothy D. J. *Tourism and Political Boundaries*. — London: Routledge, 2001. — 210 p.
12. UNEP. *Mountain Ecosystems and Sustainable Tourism: Global Report*. — Nairobi: United Nations Environment Programme, 2020. — 94 p.

References

1. Kolosov, V. A., Geopolitics and Geoeconomics of Border Territories. Moscow: Aspect Press, 2018, 276 p.
2. Kolosov, V. A., Zhurkin, A. I., Cross-Border Regions in Modern Political Geography. Moscow: Novy Khronograf, 2020, 312 p.
3. Kuzmina, E. M., Tourism in Border Regions: Problems and Prospects. Moscow: Nauka, 2016, 256 p.
4. Mamedov, A. G., Geographical Foundations of Sustainable Development of Mountain Territories. Dushanbe: Irfon, 2018, 284 p.
5. Timofeev, A. A., Ethnocultural Ties as a Factor in Cross-Border Cooperation. St. Petersburg: St. Petersburg State University Publishing House, 2019, 198 p.

6. Glassner M., de Blij H. Systematic Political Geography. — New York: Wiley, 2012. — 478 p.
7. Hall C. M. Tourism and Regional Development: New Directions. - London: Routledge, 2017. - 320 p.
8. Knippenberg H., Reitel B. Cross-border regionalism and tourism development // Journal of Borderlands Studies. — 2018. — Vol. 33(2). — P. 175–190.
9. Prokkola E.-K. Borders in tourism: The transformation of border landscapes // Fennia. - 2010. - Vol. 188(1). — P. 5–12.
10. Sohn C. The Border as a Resource in Tourism Development // Journal of Border Studies. — 2014. — Vol. 29(2). — P. 247–262.
11. Timothy D. J. Tourism and Political Boundaries. - London: Routledge, 2001. - 210 p.
12. UNEP. Mountain Ecosystems and Sustainable Tourism: Global Report. — Nairobi: United Nations Environment Programme, 2020. — 94 p.

ТАҒИЙРЁБИИ ИҚЛИМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Назарова Гулчехра Шодмоновна

мудири кафедраи фанҳои табиӣ –риёзии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода суроға: шаҳри Душанбе ноҳияи Сино, кучаи Муҳаммадиев 46 устоқи 65. E-mail: nazarova81List.ru тел.: 553 55 81 55.

Каландаров Ахрор Аҳмадович

дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон., Суроға: 734055, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе хиббони Борбад 48/5, E-mail: kalandarov71List.ru . тел.: 919 07 80 70.

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф оид ба тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба захираҳои энергетикӣ дар Осӣи Марказӣ омӯхта шуда, доир ба зарурат, моҳият ва захираҳои энергетикӣ андешаҳои олимону иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Чӣхати муаянсозии моҳият ва мафҳуми захираҳои энергетикӣ дар Осӣи Марказӣ алоқамандӣ ва вобастагии тағйирёбии иқлим ба захираҳои энергетикӣ дар Осӣи Марказӣ шарҳ дода шуд. Ҳамзамон чӣхати таҳлилҳои минбаъдаи тағйирёбии иқлим ба захираҳои энергетикӣ, таснифоти онҳо пешниҳод карда шуда дар Осӣи Марказӣ оварда шудааст. Дар мақола бо мақсади дар ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳамчунон ҳали масоили марбути соҳаро рӯи қоғаз оварда, дурнамои хуби онро пешбинӣ намудааст.

Калидвожаҳо: ҷомеаи ҷаҳонӣ, захираҳои энергетикӣ, захираҳои обӣ, захираҳои энергетикӣ, технологияи теплоизоляция, тағйирёбии иқлим, падидаҳои экстремалӣ, кредити карбонӣ, муҳити зист, оби нушокӣ, таркиши демографӣ, офатҳои табиӣ.

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Назарова Гулчехра Шодмоновна

заведующая кафедрой естественных наук и математики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Адрес: город Душанбе, Сино-район, ул. Мухаммадиева, 46, кабинет 65. E-mail: nazarova81List.ru, тел.: 553 55 81 55.

Каландаров Ахрор Аҳмадович

Доцент кафедры экономической географии и экологии Таджикского международного университета туризма и предпринимательства. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад, 48/5, E-mail: kalandarov71List.ru. тел.: 919 07 80 70.

Аннотация. В статье автор исследует изменения климата и их влияние на энергетические ресурсы в Центральной Азии. Рассматриваются необходимость, сущность и энергетические ресурсы с точки зрения отечественных и зарубежных ученых и экономистов. Объясняется взаимосвязь и зависимость изменения климата от энергетических ресурсов в Центральной Азии, с целью определения природы и концепции энергетических ресурсов региона. Также в статье предложена классификация энергетических ресурсов для дальнейшего анализа воздействия

изменений климата на эти ресурсы в Центральной Азии. В статье подчеркивается важность решения связанных проблем на глобальном уровне и прогнозируется позитивный взгляд на будущее сектора.

Ключевые слова: глобальное сообщество, энергетические ресурсы, водные ресурсы, энергетические ресурсы, технологии теплоизоляции, изменение климата, экстремальные явления, углеродные кредиты, окружающая среда, питьевая вода, демографический взрыв, природные катастрофы.

CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT ON ENERGY RESOURCES IN CENTRAL ASIA

Nazarova Gulchekhra Shodmonovna

head of the Department of Natural Sciences and Mathematics of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda Address: Dushanbe city, Sino district, Mukhamadiyev street 46, room 65. E-mail: nazarova81List.ru tel.: 553 55 81 55.

Kalandarov Ahror Akhmadovich

Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship., Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue 48/5, E-mail: kalandarov71List.ru .Tel.: 919 07 80 70.

Annotation. In this article, the author examines climate change and its impact on energy resources in Central Asia. The necessity, essence, and energy resources are discussed through the perspectives of both domestic and foreign scholars and economists. The interrelationship and dependence of climate change on energy resources in Central Asia are explained to define the nature and concept of energy resources in the region. Additionally, the article provides classifications of energy resources in Central Asia to aid in future analyses of the effects of climate change on these resources. The article also highlights the importance of addressing related issues on a global scale and envisions a positive outlook for the sector's future.

Keywords: global community, energy resources, water resources, energy resources, thermal insulation technology, climate change, extreme phenomena, carbon credits, environment, drinking water, demographic explosion, natural disasters.

Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ бо гузаронидани чунин конфронсҳо бори дигар намоён шуд. Натиҷаҳои конфронс бошад, боиси бартараф сохтани норасоӣҳо хоҳад гардид. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки яке аз мушкилоти минтақаҳои кӯхистон норасоии захираҳои энергетикӣ дар фасли зимистон мебошад. Аз ин рӯ, бо мардumi деҳнишин чорабиниҳо оид ба истифодабарии манфиатноки энергия гузаронида шуд. Моҳияти ин чорабиниҳо сарфаи энергия мебошад. То ин дам аксари кӯхистониён то 50 фоизи бучаи оилавино сарфи дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ (барқ, сӯзишворӣ) мекунанд. Дар як мавсими сардӣ дар оила ба ҳисоби миёна то 3 тонна сӯзишворӣ (ангиштсанг, ҳезум, таппак) сарф менамоянд. Аз як тараф нурии органикиро ба ҷои ба замин рехтан месӯзонанд, ки бисёр элементҳои зарурӣ барбод меравад. Ин боиси камҳосилии замин мегардад. Файр аз ин буридани дарахтон сабаби шусташавии қабати ҳосилхезии замин (эрозия) ва селу обхезиҳо мешавад. Ҳоло дар Қирғизистон 11 кумитаи энергетикӣ, Тоҷикистон 3 кумита ва Қазоқистон 2 кумитаи энергетикӣ таъсис ёфтааст. Дар доираи барнома инчунин технологияи теплоизоляцияи хонаҳо низ кор карда баромада шуд. Бо истифода аз паҳолу

аррамайда ва лою коҳ шифту девор ва фарши хонаҳо рӯпуш мешаванд. Аз ин ҳисоб 40-60 фоизи энергияро сарфа кардан мумкин аст.

Тақрибан 70 фоизи аҳолии кишварамон дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Тоҷикистон сарзамини кӯҳҳои баланд буда, аксари аҳолии кӯҳдоман аз даврони Шуравӣ бо мушкилоти таъмини захираҳои энергетикӣ, озуқаворӣ, роҳҳои нообод, селу обхезӣ ва тармафарой рӯ ба рӯ буданд. Баъди соҳибистиклол шудани Тоҷикистон мушкилоти зикргардида доираи васеътарро фаро гирифтанд. Маркази тараққӣ ва ҳифзи муҳити зисти Донишгоҳи Берн бо мақсади ҳалли масоили мавҷуда Барномаи кухии Осиёи Марказиро таъсис дод. Дар айнаи замон дар заминаи он се созмони мустақил фаъолият мекунанд, ки онҳо ҳамеша бо ҳам табодули таҷриба доранд.

Таҳти таъсири тағйирёбии глобалии иқлим дар баҳши энергетика низ дигаргуниҳои муайян ба вучуд меоянд. Афзоиши шумораи падидаҳои экстремалӣ вобаста ба вазъи ҳаво, ки мувофиқи пешгуии гурӯҳи байниҳукумати коршиносон дар натиҷаи тағйирёбии иқлим имрӯз инсоният бо онҳо рӯ ба рӯ мешавад, боиси ба вучуд омадани дигаргуниҳои муайян дар истифодаи энергия мегардад.

Бинобар ин, дақиқ кардани эҳтиёҷот, қабули тадбирҳои мутобиқгардони ва таъмини суббот дар баҳши энергетика бо дар назардошти иқлими тағйирёбанда, бояд аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун масъалаи афзалиятноки расидан ба рушди устувор баррасӣ гардад. Маълум аст, ки қиссаи асосии партови газҳо ба соҳаи энергетика ва саноат рост меояд, ки онҳо барои таъмини эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон асосан захираҳои сузишвориро истифода мебаранд. Бинобар ин, мо чунин мешуморем, ки зарурати қабули тадбирҳои фаврӣ доир ба рушд ва азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва ҷорӣ кардани технологияҳои каммасраф ба вучуд омадааст. Чунин иқдом сатҳи вобастагиро аз дигар навъҳои анъанавии энергия, ки ба мукити зист таъсири амиқ мерасонанд, паст мегардонад. Дар Осиёи Марказӣ мисли бисёр минтақаҳои сайёра ҳиссаи асосии энергияи барги истеҳсолшаванда ба нерӯгоҳҳои барқӣ ҳарорати рост меояд, ки онҳоро ҳар сол ба атмосфера миллионҳо тонна партовҳои газро хориҷ мекунанд. Дар ҳоле, ки минтақаи Осиёи Марказӣ иқтидори ниҳоят бузурги гидроэнергетикӣ дорад, танҳо 10 фоизи он истифода мегардад. Танҳо дар Тоҷикистон иқтидори солонаи захираҳои гидроэнергетикӣ беш аз 527 миллиард киловатт-соатро ташкил мекунад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба эҳтиёҷоти имрӯзаи ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ се баробар зиёд мебошад.

Азхудкунии онҳо на танҳо боиси кам шудани ҳаҷми партови газҳо ба атмосфера шуда метавонад, балки имконият медиҳад, ки нерӯи барқӣ арзон ва аз лиҳози экологӣ тоза истеҳсол карда шавад, ки дар навбати худ ба мо барои дастрасии «кредити карбонӣ» тибқи Протоколи Киото имкон фароҳам меорад. Ба ҳайси мисол мо Тоҷикистонро зикр карда метавонем, ки аз нигоҳи партови газҳо дар Осиёи Марказӣ дар ҷои охирин қарор дорад. Бо назардошти масъалаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи азхудкунии комплекси иқтидорҳои мавҷудаи гидроэнергетикиро пеш гирифтааст, ки ин раванд имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти афзояндаи на танҳо кишвари мо, балки кишварҳои ҳамсоя низ, ки намудҳои зерзаминии сузишвориро ҳамчун манбаи асосии истеҳсоли нерӯи барқ истифода мекунанд, қонеъ гардонидани шавад[1].

Тибқи маълумоти олимону мутахассисони соҳа бармеояд, ки дар давраи аз соли 1956 то соли 1990 сеяки захираи пирияхҳои Осиёи Марказӣ кам шудааст ва ин тамоюл идома дорад. Зиёда аз ин, пирияхҳои Тоҷикистон, ки манбаи ташаккули қариб 60 фоизи оби дарёҳои Осиёи Марказӣ мебошанд, дар асри XX беш аз 35 фоизи ҳаҷми худро гум кардаанд.

Дар чунин шароит, яъне гармшавии фарогири иқлим аҳамияти обанборҳое, ки дар назди нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ сохта мешаванд, ба маротиба меафзояд. Дар даврае, ки дар Осиёи Марказӣ бар асари коҳиши ҳаҷми оби дарёҳо ва афзоиши истеъмоли он

камбуди захираҳои об торафт шиддат мегирад, обанборҳо дар масъалаи таъмини амнияти об дар минтақа нақши бисёр муҳим мебозанд.

Афзоиши аҳолии Осиёи Марказӣ, ки аз 20 миллион нафар соли 1956 то ба 63 миллион нафар имрӯз расидааст, шиддати масъаларо боз ҳам тақвият мебахшад.[3] Чунин таркиши демографӣ, табиист, ки боиси азхудкунии босуръати заминҳои обёришаванда гардида, майдони чунин заминҳо аз 2,5 миллион гектари ибтидои асри XX то 9 миллион гектар дар охири аср расидааст.

Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол солҳои охир дар барасии масъалаҳои ҳалталаби экологӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, иштироки Ҷаҳонӣ дар 1998 аз ҷониби ҳукумати кишвар Конвенсияи тағйирёбии иқлим ба тасвиб расидааст ва дар асоси талаботи ин Конвенсия оид ба паст намудани шиддати таъсири тағйирёбии иқлим як қатор тадбирҳо андешида шудааст. Аз ҷониби Муассисаи давлатии обуҳавошиносии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷалби васеи коршиносон ду Аҳбороти миллий оид ба тағйирёбии иқлим таҳия шуд, ки дар онҳо маълумоти мавҷуда оид ба тағйирёбии иқлим таҳлил ва ҷамъбаст гардидаанд. Аз ҷониби Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҷабҳаҳои гуногуни ҳифзи муҳити зист, аз ҷумла масъалаҳои тағйирёбии иқлим, оби тоза, гидроэнергетика, дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ ташаббусу пешниҳодҳои мушаххас ироа гаштаанд, ки онҳо ба беҳдошти вазъи экологӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ равона гардидаанд. 3 сентябри соли 2009 Президенти Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ оид ба тағйирёбии глобалии иқлим, ки дар Женева баргузор гардид, суҳанронӣ карда, вазъи тағйирёбии иқлимро дар минтақаи Осиёи Марказӣ таҳлил ва баррасӣ намуд. Дар маърузаи сардори давлат проблемаи ниғадории пириҳо ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ таҳлил шуда, махсус зикр гардид, ки ҳалли самараноки ин проблема ба кушиши якҷояи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ вобастагӣ дорад ва яке аз роҳҳои паст намудани шиддати тағйирёбии иқлим дар Осиёи Марказӣ инкишофи гидроэнергетика ба ҳисоб меравад. Истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар муқобили энергияи сӯзишворӣ метавонад партовҳои газҳои гармиро ба атмосфера маҳдуд созад ва таъсири номатлуби тағйирёбии иқлимро то андозае паст намояд[10].

Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми ҷумҳуриҳои собиқ ИШ чун маҷмӯи ягонаи иқтисодӣ тараққӣ мекарданд ва талаботи ба ин ва ё он маҳсулотдошта аз ҳисоби якдигар таъмин карда мешуд. Масалан, Тоҷикистон бар ивази обу захираҳои маъдани кӯҳӣ ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ аз дигар ноҳияҳои мамлакат мошину таҷҳизот, нафту газҳои табиӣ ва амсоли инчоро мегирифт. Айнан Қирғизистон ҳам ба чунин намуди маҳсулот ниёз дошт. Баъди пош хурдани ИШ кишварҳои қисми ҳамвори (поёноб) Осиёи Марказӣ инҳисори нафту газҳои табиӣ ва ангиштро ба даст гирифта, нархҳои ба бозори ҷаҳонӣ баробар ва ҳатто аз он зиёдро нисбати ҷумҳуриҳои болообӣ (қуҳистон), яъне Тоҷикистону Қирғизистон раво دیدанд. Чунин муносибат вазъи иқтисодии ҷумҳурии моро баъди ҷанги шаҳрвандӣ ва бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ ниҳоят вазнин кард. Ҳол он ки дар тадқиқу кашфиёти қонҳои нафту газҳои табиӣ ва ангишти Осиёи Марказӣ маблағи тамоми ҷумҳуриҳои Шӯравӣ харҷ шуда буд ва дар ин ҷода Тоҷикистон низ саҳмгузор аст. Мутаассифона ин амал ба назар гирифта намешавад.

Аз нигоҳи географӣ масоҳати умумии минтақаи Осиёи Марказӣ ба 5,2 млн.км² баробар буда, аҳолии он зиёда аз 76 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар қисми ғарбии он ҳамаи дарёҳо ба баҳри Каспий ва ду дарёи калонтарини ин минтақа – Аму ва Сир бошанд, ба баҳри Арал намезананд. Дарёҳои қисми ҷанубу шарқии минтақа қисман ба кӯли Балхаш ва ё дар регзорҳо нопадид мешаванд.

Тоҷикистон дар сарғаи ташаккулёбии обҳои Осиёи Марказӣ ҷойгир аст ва аз 115,6 км³ оби ҳавзаи баҳри Арал қариб 90 фоиз дар қаламрави давлати мо ва

Қирғизистон ба вучуд меоянд. Аз чониби дигар бештар аз 40 фоизи захираи обҳои мавҷуда хангоми обёрӣ талаф меёбад. Қисми зиёди иншоотҳои обёрикунада дар Осиёи Марказӣ ба талабот ҷавобгӯ нестанд, ки сабаби аз истифодаи муқаррарӣ баромадани заминҳои ҳосилхез гаштаанд ва ҳоло дар ҳудуди Осиёи Марказӣ бештар аз 5 млн гектар заминҳои обёришаванда ба ботлоқу шӯразамин мубаддал гаштаанд. Ба зами ин таъсири дигаргуншавии иқлим ва ҳолатҳои антропогенӣ техногенӣ яке аз сабабҳои асосии дар Осиёи Марказӣ авҷ гирифтани биёбоншавӣ гардидааст. Аз ҳудуди Тоҷикистон калонтарин дарёҳои Осиёи Марказӣ – Аму, Панҷ, Вахш, Сир, Кофарниҳон ва Зарафшон ҷорӣ мешаванд. Ҳавзаи дарёи Аму бузургтарин дар минтақа буда, аксари дарё ва дарёҳои хурди Тоҷикистон ба ин ҳавза тааллуқ дорад ва масоҳати он ба 227 ҳазор км² буда, дарозии умумии дарёи Аму ба 2540 км расида [6], серобиаш назар ба дарёи Сир се маротиба зиёд аст. Аз ҷиҳати серобӣ қариб ба дарёи калонтарин Африка дарёи Нил баробар аст, вале ҳамагӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аз 18 то 22 фоиз оби ҳавзаи дарёи Аму истифода мешавад ва боқимондаи он ба кишварҳои ҳамсояи поёноб ҷорист.

Бо вучуди он ки аз ҳудуди кишвари мо маҷрои бузурги оби дарёҳои Осиёи Марказӣ мегузарад, вале ҳанӯз бо қарори Вазорати мелиоратсия ва хоҷагии оби собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз 7.07.1984 ва 13.12.1987 тақсимои об дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ баробар ба роҳ монда нашудааст. Аз рӯи ин қарор барои Тоҷикистон ҳамагӣ дар ҳаҷми 14 км³ об ҷудо шудааст, ки он аз рӯи адолат нест. Ба ин меъёри муайяншуда дар мавриди истифодаи об ва корбурди технологияи пешқадам Тоҷикистон қодир аст, ки майдони замини обёришавандаро танҳо ба 840 ҳазор га расонад[9]. Дар ин сурат ба ҳар сари аҳолии кишвар дар оянда ҳамагӣ 0,1 гектар замини обёришаванда рост меояд, ки нисбати дигар давлатҳои ҳавзаи баҳри Арал бештар аз 2 баробар камтар аст. Бо истифода аз ин давлатҳои поёноб намехоҳанд, ки ин қарори кайҳо кӯҳнашуда истисно гардаду тақсимои об аз рӯи меъёрҳои навини истифодабарии об муайян карда шавад. Аз тарафи дигар як қатор иншоотҳои обёрикунада, ки замони Шӯравӣ дар ҳудуди ҷумҳури сохта шудаанд, на ба манфиати Тоҷикистон кор мекунад. Масалан, қариб тамоми иқтидори обанбори Баҳри тоҷик, дар қисми шимолии ҷумҳури ба нафъи давлатҳои ҳамсоя истифода мешавад. Маҳз бо ёрии обанбори Баҳри тоҷик маҷрои об хангоми обёрии заминҳо дар Ўзбекистону Қазоқистон ба низом оварда мешавад. Аммо Тоҷикистон дар фасли зимистон аз имкониятҳои зиёди истеҳсоли нерӯи барқ ва таъмини аҳолии вилояти Суғд маҳрум мегардад. Ин ҳолат ба кори мӯътадили корхонаҳои саноатии шимоли мамлакат зарари зиёди молӣ меоварад. Зарари муҳити экологии атрофи обанбор ва соҳили дарёи Сир низ хеле зиёд аст.

Ҳангоми ҳаллу фасли тақсимои об дар Осиёи Марказӣ бояд зарари офатҳои табиӣ ва хароҷоти дохилии кишвари кӯҳсор, хусусан Тоҷикистон бояд ба назар гирифта мешуд. Яъне, ғайри обанборҳо дар кишвари мо соли миллионҳо сомонӣ барои таъмири иншоотҳои гидротехникӣ, сохтани дарғотҳои иловагӣ, кӯпрукҳои вайроншуда ва мустаҳкамкунии соҳилҳо сарф мешавад. Тадқиқоти мутахассисон нишон медиҳад, ки бештар аз 60 фоиз ва дар аксар ҳолат 75 фоизи қаламрави кишвари мо дучори хавфи селу тарма мебошад, ҳол он ки ин нишондиҳанда дар Ўзбекистон ҳамагӣ 12 фоизро ташкил медиҳад. Бояд ин хароҷот одилона барои ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ баробар муқаррар карда шаванд.

Яке аз масъалаҳои баҳсталаб миёни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ин муайян намудани дарёҳои сарҳадгузар мебошад. Танҳо дар 50 соли охир 150 шартномаи байнидавлатӣ оид ба истифодабарии обҳои сарҳадгузар ба имзо расидааст. Вақтҳои охир, аз соли 1957 байни давлатҳои Камбоҷа, Лаос, Таиланд ва Ветнам шартнома нисбати истифодаи дарёи Меконг, байни Ҳиндустону Покистон нисбати дарёи Ҳинд ва соли 1999 шартномаи нав оид ба истифодаи дарёи Нил байни 10 мамлакат имзо

шуд, ки дар соҳили он зиёда аз 170 млн нафар зиндагӣ мекунанд[8]. Дар Осиёи Марказӣ дарёҳои Сир, Аму ва Панҷ ба дарёҳои сарҳадгузар мансуб мебошанд. Дар Тоҷикистон 70 фоиз дарёҳо сарҳадгузар нестанд[5]. Ба ин Вахш, Кофарниҳон, Хингоб, Фунд, Ванҷ, Бартанг, Шохдара ва ғайра шомиланд.

Вале дарёи Вахш дарёи сарҳадгузар ба ҳисоб намеравад. Ин дарё дар қаламрави Тоҷикистон тавлид меёбад ва аз вудуди он ҷорист ва дар вудуди Тоҷикистон бо дарёи Панҷ як мешавад. Бунёди нерӯгоҳи Роғун дар дарёи Вахш имкон медиҳад, ки обдави ҳавзаи дарёи Аму қомилан танзим шавад. Яъне оби зиёдатии рӯди Вахш дар солҳои сарбориш дар обанбор ҷамъ шуда, соли ки камбориш аст ва норасоии об эҳсос мешавад, ба майдонҳои кишт дода хоҳад шуд.

Адабиёт

1. Атлас Таджикской ССР. Д.-М.: ГУГК, 1968.-200 с.
2. Атласи географии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии миллии кайҳонӣ геодезӣ ва харитасозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷикқоинот», 2004.- 32 с.
3. Ильин И.А. Водные ресурсы Ферганской долины. Л.: Гидрометеиздат. 1959.-248 с.
4. Кабутов М.К. География и қисмат ва иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон//Барои мактабҳои олии ихтисосҳои иқтисодӣ. Душанбе, 2005.-208 с.
5. Коллектив авторов. Таджикистан. Природа и природные ресурсы. Душанбе, Дониш, 1982.-602 с.
6. Мухаббатов Х.М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана. Монография. М.: Граница, 1999.-335 с.
7. Мухаббатов Х.М., Раҳимов М.Р. Географияи Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011.-312 с.
8. Ходжаев М.Х. Водноэкологические проблемы Северного Таджикистана. М.: Россельхозакадемия, 1996.-164 с.
9. Хоҷаев М.Х. Обҳои Тоҷикистон ва муаммоҳои баҳри Арал. Хучанд: Ношир, 2003.-119 с.
10. Ҷумҳурият 23.12. 2009 .
11. <https://public.wmo.int/ru/resources/bulletin/мгэик-выпускает-специальный-доклад-о-глобальном-потеплении-на-15-°с> (недоступная ссылка)
12. Santer, B. D., et al., 2019: "Celebrating the Anniversary of Three Key Events in Climate Change Science, " Nature Climate Change, 9, 180—182, doi: 10.1038/s41558-019-0424-x.
13. ↑ Battisti, David; Naylor. Historical warnings of future food insecurity with unprecedented seasonal heat (англ.) // Science : journal. — 2009. — Vol. 323, no. 5911. — P. 240—244. — doi:10.1126/science.1164363. — PMID 19131626.
14. Резюме для политиков стр. 20 в IPCC AR5 SYR, 2015
15. Emissions still increasing, according to leaked IPCC findings, with urgent action required to avert worst effects Friday 17 January 2014
16. Техническое резюме стр. 39 в IPCC AR5 WG1, 2013.
17. Техническое резюме стр. 37 в IPCC AR5 WG1, 2013.
18. «Весьма вероятно» определяется как диапазон вероятностей 90—100 % (см. стр. 4 Резюме для политиков)
19. Перейти обратно:^{1 2 3 4} Kennedy, J.J., et al. How do we know the world has warmed? in: 2. Global Climate, in: State of the Climate in 2009 (англ.) // Bull.Amer.Meteor.Soc. : journal. — 2010. — Vol. 91, no. 7. — P. 26.
20. Kennedy, C. ClimateWatch Magazine >> State of the Climate: 2011 Global Sea Level (англ.): journal. — NOAA Climate Services Portal, 2012. — 10 July. Архивировано 12 мая 2013 года.

21. J. White and H. Fountain. Spring Came Early. Scientists Say Climate Change Is a Culprit. (англ.). NY Times (8 March 2018). Дата обращения: 2 января 2019.

Literature:

1. Atlas of the Tajik SSR. D.-M.: GUGK, 1968. - 200 p.
2. Atlas of Geography of Tajikistan. Dushanbe: National Agency for Cartography, Geodesy, and Cartography under the Government of the Republic of Tajikistan "Tajikkoinot", 2004. - 32 p.
3. Ilyin I.A. Water Resources of the Fergana Valley. L.: Hydrometeoizdat, 1959. - 248 p.
4. Kabutov M.K. Economic and Social Geography of the Republic of Tajikistan // For Higher Education Institutions in Economic Specialties. Dushanbe, 2005. - 208 p.
5. Collective of Authors. Tajikistan. Nature and Natural Resources. Dushanbe: Donish, 1982. - 602 p.
6. Muhabbatov K.M. Natural Resource Potential of the Mountainous Regions of Tajikistan. Monograph. Moscow: Graniṭa, 1999. - 335 p.
7. Muhabbatov K.M., Rahimov M.R. Geography of Tajikistan. A Textbook for University Students. Dushanbe: Maorif va Farhang, 2011. - 312 p.
8. Khudjaev M.Kh. Water-Ecological Problems of Northern Tajikistan. Moscow: Rosselkhozakademiya, 1996. - 164 p.
9. Khudjaev M.N. Water Resources of Tajikistan and the Aral Sea Issues. Khujand: Noshir, 2003. - 119 p.
10. Jumhuriyat, 23.12. 2009.
11. <https://public.wmo.int/ru/resources/bulletin/мгэик-выпускает-специальный-доклад-о-глобальном-потеплении-на-15-°c> (inaccessible link)
12. Santer, B.D., et al., 2019: "Celebrating the Anniversary of Three Key Events in Climate Change Science," *Nature Climate Change*, 9, 180-182, doi: 10.1038/s41558-019-0424-x.
13. Battisti, David; Naylor. Historical warnings of future food insecurity with unprecedented seasonal heat. *Science: Journal*. 2009, Vol. 323, No. 5911, pp. 240-244. doi:10.1126/science.1164363. PMID 19131626.
14. Summary for Policymakers, p. 20 in IPCC AR5 SYR, 2015.
15. Emissions still increasing, according to leaked IPCC findings, with urgent action required to avert worst effects, Friday 17 January 2014.
16. Technical Summary, p. 39 in IPCC AR5 WG1, 2013.
17. Technical Summary, p. 37 in IPCC AR5 WG1, 2013.
18. "Very likely" is defined as the probability range of 90–100% (see p. 4 of Summary for Policymakers).
19. Kennedy, J.J., et al. How do we know the world has warmed? In: 2. Global Climate, in: *State of the Climate in 2009* (in English) // *Bull. Amer. Meteor. Soc.:* Journal. 2010. Vol. 91, No. 7. P. 26.
20. Kennedy, C. ClimateWatch Magazine >> *State of the Climate: 2011 Global Sea Level* (in English): Journal. NOAA Climate Services Portal, 2012. 10 July. Archived on 12 May 2013.
21. J. White and H. Fountain. Spring Came Early. Scientists Say Climate Change Is a Culprit. NY Times (8 March 2018). Accessed on: 2 January 2019.

УПРАВЛЕНИЕ САНАТОРНО-КУРОРТНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ТАДЖИКИСТАНА: МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ УСЛУГ

Разыков Бахтиёр Хашимович

*к.э.н., доцент кафедры экономики и менеджмента Душанбинского филиала
НИТУ МИСИС*

Аннотация: Статья посвящена перспективам развития санаторно-курортной отрасли в Таджикистане, где создаются благоприятные условия для ее подъема. Подчеркивается приоритет экономических исследований для отрасли и внедрения современных систем управления. Освещается инновационность оценки рентабельности санаторно-курортных учреждений и необходимость разработки методик оценки эффективности санаторно-курортных услуг. Подчеркивается роль санаторно-курортных учреждений в здравоохранении, а также их влияние на здоровье населения и обслуживание зарубежных гостей. Обращается внимание на анализ и повышение экономической эффективности организаций санаторно-курортной сферы. Рассматриваются показатели конкурентоспособности и показатели эффективности услуг санаторно-курортных учреждений Таджикистана. В заключение выдвигаются практические задачи для ученых и предпринимателей с целью улучшения курортологии и системы управления санаторно-курортными учреждениями в Таджикистане.

Ключевые слова: анализ экономической эффективности, интегральный прирост конкурентоспособности, кадровый потенциал, коэффициент экономической эффективности, лечебные минеральные воды, многоугольник конкурентоспособности, санаторно-курортные учреждения, рекреационная услуга, стоимость использованного капитала.

ИДОРАКУНИИ МУАССИСАҲОИ САНАТОРИЯЮ КУРОРТИИ ТОҶИКИСТОН: УСУЛҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАИ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНИ

Розиков Бахтиёр Хошимович

*номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисод ва менеҷменти
Филиали Донишгоҳи миллии тадқиқотии технологияи МИСИС дар ш. Душанбе*

Аннотатсия. Мақола ба дурнамои рушди соҳаи санаторию курортӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст, ки дар он ҷо барои болоравии он шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Афзалияти тадқиқоти иқтисодӣ барои саноат ва ҷорӣ намудани системаҳои ҳозиразамони идоракунии кайд карда мешавад. Навовариҳои баҳодихии даромаднокии муассисаҳои санаторию курортӣ ва зарурати таҳияи усулҳои баҳодихии самаранокии хизматрасонии санаторию курортӣ таъкид шудааст. Нақши муассисаҳои санаторию курортӣ дар соҳаи тандурустӣ, инчунин таъсири онҳо ба саломатии аҳоли ва хизматрасонӣ ба меҳмонони хориҷӣ таъкид шудааст. Ба таҳлил ва зиёд кардани самараи иқтисодии ташкилотҳои санаторияю курорт диққат дода мешавад. Нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ ва нишондиҳандаҳои самаранокии хизматрасонии муассисаҳои санаторию курортӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Дар хотима барои олимону соҳибкорон бо мақсади тақмил додани курортология ва системаи идоракунии муассисаҳои санаторию курортии Тоҷикистон вазифаҳои амалӣ ба миён гузошта мешаванд.

Калидвожаҳо: таҳлили самаранокии иқтисодӣ, афзоиши интеграллии рақобатпазирӣ, иқтидори кадрӣ, коэффисиенти самаранокии иқтисодӣ, обҳои минералии шифобахш, бисёркунҷаи рақобатпазирӣ, муассисаҳои санаторию курортӣ, хизматрасонии фароғатӣ, арзиши сармояи истифодашуда.

MANAGEMENT OF HEALTH RESORTS IN TAJIKISTAN: METHODS OF INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY OF SERVICES

Razykov Bakhtiyor Hoshimovich

Ph.D., Associate Professor, Department of Economics and Management, Dushanbe Branch of NRTU MISIS

Annotation. The article is devoted to the prospects for the development of the sanatorium-resort industry in Tajikistan, where favorable conditions are created for its rise. The priority of economic research for the industry and the introduction of modern management systems is emphasized. It highlights the innovativeness of assessing the profitability of sanatorium-resort institutions and the need to develop methods for assessing the effectiveness of sanatorium-resort services. The role of sanatorium-resort institutions in health care is emphasized, as well as their impact on the health of the population and the service of foreign guests. Attention is drawn to the analysis and increase in the economic efficiency of organizations of the sanatorium-resort sphere. Indicators of competitiveness and efficiency of services of sanatorium-resort institutions of Tajikistan are considered. In conclusion, practical tasks are put forward for scientists and entrepreneurs in order to improve balneology and the management system of sanatorium institutions in Tajikistan.

Key words: analysis of economic efficiency, integral increase in competitiveness, personnel potential, coefficient of economic efficiency, therapeutic mineral waters, polygon of competitiveness, sanatorium-resort institutions, recreational service, cost of capital used.

Введение

В современном Таджикистане создаются благоприятные условия для развития санаторно-курортной отрасли, и совершенствуется государственная политика по управлению ею, которая рассматривает ее как приоритет социально-экономической политики развития страны. На сегодня в республике функционирует более 70 санаторно-курортных объектов [1], принимающих в целях рекреации и оздоровления граждан страны и зарубежных гостей.

Санаторно-курортная отрасль Таджикистана нуждается в широких экономических исследованиях рынка и постепенном внедрении современной системы управления.

Оценка рентабельности таджикских санаторно-курортных учреждений имеет принципиальное значение, поскольку любой санаторий или курорт, нацелены на получение прибыли от своей работы. Для курорта расчет экономической выгоды может быть сложнее, чем для мелкой водолечебницы [2, с. 314]. Поэтому необходима разработка всесторонней методики оценки эффективности курортных услуг в нашей стране. Значимую роль в системе здравоохранения Таджикистана играют санаторно-курортные учреждения, использующие природные ресурсы для профилактики, лечения и восстановления здоровья клиентов, что обеспечивает широкий спектр возможностей и высокую результативность терапии распространенных заболеваний. Санаторный туризм в Таджикистане достаточно молод – тем не менее, известные курорты и санатории Ходжаобигарм, Шамбары, Обигарм, Гармчашма и Хаватаг, традиционно пользуются популярностью у таджикистанцев и зарубежных гостей. Таджикские курорты и санатории выделяются своим удачным расположением в горных, предгорных и степных районах, сочетая передовое бальнеолечение и

благоприятную природу, оказывая существенное влияние на поддержку здоровья населения и гостей республики.

Бальнеология и экономика санаторно-курортной отрасли Таджикистана: взаимосвязь и перспективы

Бальнеология – это раздел медицинской науки, исследующий состав минеральных вод, методы их использования в лечебных целях и степень лечебного эффекта, оказываемого на человеческий организм [3, с.8].

Объектом нашего исследования являются санаторно-курортные учреждения Таджикистана в процессе своей коммерческой деятельности.

Предметом исследования являются экономические аспекты развития санаторно-курортной отрасли Таджикистана, факторы эффективности и конкурентоспособности санаторно-курортных организаций, методы оценки рентабельности и эффективности маркетинга предоставляемых услуг.

Врачи и экономисты, исследуя использование минеральных вод в целях бальнеологии, обобщают уроки, полученные при их использовании, и разрабатывают передовые и эффективные методы их применения, одновременно устанавливая противопоказания к их применению. Тем самым осуществляется основная функция бальнеолечения – это изучение минеральных вод и их воздействие на организм для их использования в лечебных целях, рационализация и совершенствование подходов к лечению минеральной водой [4].

Практическое лечение минеральными водами заключается в их внутреннем или наружном применении. При этом внутреннее употребление минеральной воды заключается в питье, промывании кишечника или ингаляциях. Прием минеральной воды, как например, в санатории Шаамбары или Хаватаг, обычно проводится для лечения и профилактики заболеваний пищеварительной системы. Наружное применение, связано с приемом минеральных ванн, когда термоминеральные воды оказывают воздействие на кожу, влияя на ее механизмы терморегуляции, или на нервные рецепторы. Специфика конкретного заболевания диктует выбор метода использования минеральных вод в лечебных целях. Цель приема минеральных ванн – лечение заболеваний сердечно-сосудистой системы, кожи, опорно-двигательного аппарата, которое практикуется на курортах Ходжаобигарм, Обигарм или Гармчашма.

Целебное действие минеральной воды заключается в химическом воздействии на кожу или внутренние органы, что создает положительный терапевтический эффект, благотворно влияющий как на излечение заболевания, так и на укрепление всего организма человека. Важен учет химического состава минеральной воды, влияющего в основном на ее лечебные свойства, а также сочетание макро- и микрокомпонентов в составе минеральной воды.

Бальнеологические организации применяют, распространенные на их территориях природные минеральные воды: азотные слабоминерализованные слаборадоновые кремнистые термы (Ходжаобигарм, Обигарм), сульфидные воды (Шаамбары), хлоридные воды (Хаватаг), углекислые воды (Гармчашма).

В составе бальнеологической организации функционируют оздоровительные учреждения, где проводят лечебно-профилактические процедуры с минеральными водами при помощи разных бальнеотехнических приборов и технических приспособлений, которые называются бальнеолечебницами.

Методы оценки экономической эффективности предоставляемых услуг

Экономическая эффективность санаторно-курортного учреждения выражает соотношение экономического эффекта от его деятельности и рассчитывается в денежном выражении за определенный период, как общая стоимость ресурсов в

денежном выражении для достижения финансовых результатов. Понесенные затраты должны быть полностью возмещены в течение периода окупаемости. Краткосрочные инвестиции в малый бизнес, рассматривающие инвестиции в основной и оборотный капитал, должны иметь срок окупаемости около одного года, тогда как крупные долгосрочные инвестиции могут иметь срок окупаемости, исчисляемый несколькими годами. Высокий срок окупаемости инвестиций в санаторий указывает на проблемы с ее статусом и деятельностью.

Обычно экономические расчеты экономической выгоды используют три распространенных показателя:

- 1) годовой - разница между годовым продуктом и годовыми затратами;
- 2) интегрированный - величина годового эффекта или разница между общим продуктом и общей стоимостью за расчетный период;
- 3) средний - среднее значение годового эффекта за расчетный период.

Экономический эффект изменений в системе можно рассматривать, например, как разницу между годовыми эффектами до и после изменения или разницу между интегральным эффектом за ряд лет - в течение 5 лет, которые предшествовали им и последовали за ними для разнообразия.

Положительный экономический эффект (к примеру прибыль) получается, когда результаты хозяйственной деятельности превышают затраты; отрицательный (убыток) - в противоположном случае.

Проблема эффективности - это проблема выбора санаторно-курортного учреждения, например какие виды услуг производить, каким способом, и как распределить количество используемых ресурсов.

Экономическая эффективность учреждения в отличие от его технической эффективности зависит от того, насколько его услуги соответствуют требованиям рынка и потребностям рекреантов.

Расчет выгод от повышения эффективности производства заключается в соизмерении затраты на один или все факторы с полученными выгодами.

Так измеряется производительность труда (отношение стоимости всех произведенных товаров к количеству занятых или на величину затрат на рабочую силу), материалоемкость (отношение стоимости потребленных природных ресурсов, включая последнюю первичную переработку - сырье, топливо и энергию, материалы и полуфабрикаты к стоимости произведенных услуг), капиталоемкость (отношение стоимости использованного капитала к стоимости услуг) или на капиталотдачу (норма прибыли - отношение стоимости продукции к стоимости использованного капитала). Если стоимость производства услуг соизмерима со стоимостью всех используемых факторов, то речь идет о рентабельности.

Основными элементами конкурентоспособности рекреационных услуг санаторно-курортных учреждений являются экономические параметры, которые характеризуют качество обслуживания и цену, а также параметры эффективности продвижения и реализации рекреационных услуг.

В связи с этим возникает необходимость анализа экономической эффективности организаций санаторно-курортной сферы. В настоящее время существует большое количество показателей, которые используются для анализа экономической эффективности.

Наиболее важными для оценки экономической эффективности санаторно-курортных учреждений, по нашему мнению, являются следующие показатели: объем продаж рекреационных услуг, экономическая целесообразность, эффективное использование материально-технической базы санаторно-курортных учреждений. Для удобства расчетов, мы будем использовать комплексный показатель экономической эффективности деятельности организаций санаторно-курортного комплекса, который

включает в себя кроме оценки финансовых показателей эффективность использования материально-технической базы, также и эффективность использования человеческих ресурсов.

Комплексный коэффициент экономической эффективности не является стандартным термином, но подразумевает совокупность показателей, которые оценивают, насколько результативно используются ресурсы санатория для достижения целей.

$$K_{\text{э}} = \sqrt[3]{K_{\text{фд}} \times K_{\text{кк}} \times K_{\text{кп}}},$$

где $K_{\text{э}}$ - комплексный коэффициент экономической эффективности,

$K_{\text{фд}}$ - коэффициент эффективности финансовой деятельности,

$K_{\text{кк}}$ - коэффициент полезного использования количества комнат,

$K_{\text{кп}}$ - коэффициент эффективности кадрового потенциала.

Проведем оценку экономической эффективности курорта Ходжаобигарм, имея следующие данные:

Коэффициент эффективности финансовой деятельности $K_{\text{фд}} = 1,1$ (прирост прибыли в 2024 году по сравнению с 2023 годом составил 10%).

Коэффициент полезного использования количества комнат $K_{\text{кк}} = 0,65$ (65% комнат было занято или эффективно использовалось).

Коэффициент эффективности кадрового потенциала $K_{\text{кп}} = 1,07$ (кадровый потенциал вырос на 7%)

Подставим значения в формулу:

$$K_{\text{э}} = \sqrt[3]{1,1 \times 0,65 \times 1,07}$$

Теперь вычислим кубический корень:

$$K_{\text{э}} \approx 0,916.$$

Вывод:

Значение комплексного коэффициента экономической эффективности $K_{\text{э}} \approx 0,916$, что меньше 1. Значит, несмотря на положительный прирост прибыли (10%) и рост кадрового потенциала (7%), низкий коэффициент полезного использования комнат (только 65%) существенно снижает общую эффективность курорта. Это указывает на проблему в эксплуатации помещения, нерациональное использование ресурсов, из-за чего общая эффективность предприятия в целом упала. Руководству курорта Ходжаобигарм рекомендуется обратить внимание именно на улучшение использования комнат (например, повышение заполняемости или оптимизация использования площади), чтобы повысить комплексную экономическую эффективность.

Представленный комплексный показатель экономической эффективности, на наш взгляд, является более информативным по сравнению с другими экономическими показателями финансового состояния, такими как: финансовая устойчивость, ликвидность, автономность, которые сами по себе недостаточно характеризуют степень экономической эффективности организаций санаторно-курортного комплекса.

Следующим этапом конкурентной оценки санаторно-курортного учреждения являются параметры, которые оценивают качество и цену предоставляемых услуг.

Информация об удовлетворенности клиентов качеством предоставляемых услуг и уровне цен получена на основе результатов экспертных опросов и анализа обслуживаемых гостей анкет. При этом при проведении опроса учитывались следующие факторы, которые являются критичными при выборе санаторно-курортного учреждения: имидж организации, цена услуг, состояние, количество номеров, месторасположение, квалификация персонала, набор дополнительных услуг, качество обслуживания. По результатам экспертных оценок можно рассчитать

коэффициент конкурентоспособности услуг санаторно-курортных организаций по качеству.

Коэффициент конкурентоспособности (K_k) каждой организации индивидуально рассчитывается по формуле:

$$K_k = P_1 / P_2,$$

где P_1 и P_2 - площади многоугольника конкурентоспособности анализируемых организаций санаторно-курортного комплекса и организации-конкурента.

Площадь многоугольника конкурентоспособности – это образное выражение для количественной оценки конкурентоспособности предприятия или продукта, которая рассчитывается как сумма площадей, возьмем для нашего случая пяти треугольников, образующих многоугольник на основе показателей, таких как качество услуг, цена, технологии, маркетинг и другие аспекты деятельности, сравниваемые с конкурентами [5].

Многоугольник конкурентоспособности — это графическое представление различных показателей, характеризующих организацию. Например, по осям можно отложить такие параметры, как уровень сервиса, качество услуг, цена, уровень сервиса, маркетинг и оснащение. Площади таких многоугольников отражают совокупную конкурентоспособность. Чем больше площадь — тем лучше конкурентоспособность.

Рассчитаем конкурентоспособность двух санаториев с одинаковой емкостью в 100 койко-мест - ООО «Сангчашма» и ООО «Сатурн», расположенных в пределах курорта Шаамбары:

Итак, ООО «Сангчашма» (анализируемой) и ООО «Сатурн» (конкурент) оцениваются по 5 критериям конкурентоспособности (каждый параметр нормирован и отложен по радиусу). Эти значения — нормализованные оценки от 0 до 1 (табл.).

Таблица

Критерии конкурентоспособности санаториев

Критерий	Сангчашма	Сатурн
Качество услуг	0,7	0,75
Цена	0,7	0,6
Уровень сервиса	0,8	0,85
Маркетинг	0,7	0,7
Оснащение	0,75	0,8

Для расчета площади воспользуемся формулой для площади правильного многоугольника или для многоугольника с известными координатами. Для упрощения все параметры отложим равномерно по углам пятиугольника на полярных осях:

Получаем пятиугольник с радиусами, равными указанным параметрам (в относительных единицах).

Площадь такого многоугольника в полярных координатах приближенно находится так (для n -угольника с радиусами r_i):

$$P = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n r_i r_{i+n} \sin \frac{2\pi}{n}$$

где $r_{n+1} = r_1$.

Расчёты:

У нас $n = 5$, угол между соседними осями: $2\pi / 5 = 72^\circ$, $\sin 72^\circ \approx 0,9511$.

Для ООО «Сангчашма»:

$$P_1 = 1/2 \times 0,9511 \times (r_1 r_2 + r_2 r_3 + r_3 r_4 + r_4 r_5 + r_5 r_1).$$

Подставим:

$$P_1 = 0,4755 \times (0,7 \times 0,7 + 0,7 \times 0,8 + 0,8 \times 0,7 + 0,7 \times 0,75 + 0,75 \times 0,7).$$

Вычислим выражение в скобках:

$$0,49 + 0,56 + 0,56 + 0,525 + 0,525 = 2,66.$$

Тогда

$$P_1 = 0,4755 \times 2,66 = 1,265.$$

Аналогично для ООО «Сатурн»:

$$P_2 = 0,4755 \times (0,75 \times 0,6 + 0,6 \times 0,85 + 0,85 \times 0,7 + 0,7 \times 0,8 + 0,8 \times 0,75).$$

Рассчитаем сумму в скобках:

$$0,45 + 0,51 + 0,595 + 0,56 + 0,6 = 2,715.$$

Тогда

$$P_2 = 0,4755 \times 2,715 = 1,291.$$

Итог:

$$K_k = P_2 / P_1 = 1,265 / 1,291 \approx 0,98.$$

Интерпретация результата:

Поскольку $K_k \approx 0,98 < 1$, то анализируемая организация ООО «Сангчашма» немного уступает конкуренту ООО «Сатурн» по общей конкурентоспособности.

Значение близко к 1, значит, уровень конкурентоспособности примерно равен.

Для улучшения конкурентоспособности стоит поработать над параметрами, в которых ООО «Сангчашма» «проваливается» относительно конкурента – ООО «Сатурн».

Параметром, составляющим неотъемлемую составляющую рекреационных услуг, является эффективность продвижения и продажи услуг санаторно-курортных учреждений. Для анализа и оценки следует использовать информацию, связанную с доходностью от продаж турпродуктов, эффективностью рекламы, а также информацию о взаимодействии санаторно-курортных учреждений с туроператорами и турагентами и возможности получения информации о туристическом продукте и его покупке через Интернет. Эта информация отражается в консолидированном коэффициенте, характеризующем эффективность продаж туристско-рекреационного продукта.

$$K_{mt} = \sqrt[4]{K_{np} \times K_p \times K_{ct} \times K_{ni}}$$

где K_{mt} - интегральный показатель эффективности маркетинга туристического продукта,

K_{np} - коэффициент прибыли от продаж,

K_p - коэффициент эффективности рекламы,

K_{ct} - коэффициент эффективности сотрудничества с туроператорами/турагентами,

K_{ni} - коэффициент эффективности продаж через интернет.

Обобщая результаты исследования, получаем более высокий уровень конкурентоспособности санатория, который можно рассчитать следующим образом:

$$K_k^u = K_{зэ} + K_{ко} + K_{мэ},$$

где K_k^u - интегральный прирост конкурентоспособности санатория,

$K_{зэ}$ - комплексное соотношение затрат и эффективности санатория,

$K_{ко}$ - фактор конкурентоспособности качества обслуживания санатория,

$K_{мэ}$ - комплексный фактор маркетинговой эффективности услуги.

Интегральный прирост конкурентоспособности санаторно-курортных организаций — это комплексное повышение общей способности компании выделяться среди конкурентов за счет объединения и взаимодействия различных факторов, приведенных в формуле.

Таким образом, предложенные рекомендации позволяют анализировать и оценивать уровень конкурентоспособности санаторно-курортных организаций Таджикистана. При этом учет специфики данной отрасли позволяет более точно определить положение организации на рынке рекреационных услуг по отношению к конкурентам, причину снижения конкурентоспособности организации санаторно-курортного комплекса (в случае низких значений расчетного коэффициента) для ее устранения в ходе реализации управленческих воздействий.

Заключение

Санаторно-курортный комплекс Таджикистана в настоящее время представляют собой важную составляющую развития национальной экономики, обладая потенциалом для формирования доходов государственного бюджета. Устойчивое развитие этого сектора является одним из стратегических направлений в туризме и таджикской экономике в целом.

В последние годы отмечается тенденция повышения доступности курортно-рекреационных услуг для многих категорий рекреантов в Республике Таджикистан, что обусловлено упрощением ряда формальностей при оформлении санаторных путевок, внедрением инновационных технологий в процесс обслуживания, увеличением концентрации учреждений на месторождениях лечебных минеральных вод, а также повышением эффективности национальной экономики. Тем не менее, уровень внутреннего санаторно-курортного сервиса значительно отстает от зарубежного. Таджикские предприятия санаторно-курортного комплекса отличаются от зарубежных в большинстве своем примитивностью в обслуживании и недостаточным качеством самих предоставляемых услуг, что не позволяет в достаточной степени удовлетворять рыночный спрос и, следовательно, успешно конкурировать. Предложенные рекомендации позволяют анализировать и оценивать уровень конкурентоспособности санаторно-курортных организаций.

В свою очередь перед учеными, специалистами и предпринимателями в санаторно-курортной сфере Таджикистана стоят актуальные задачи, требующие оперативного решения:

- создание единой базы данных;
- переоценка запасов лечебных минеральных вод;
- проведение геологических изысканий для выявления перспективных лечебных минеральных вод;
- разработка стратегии развития отрасли;
- оценка факторов инвестиционной привлекательности учреждений;
- создание банка данных для потенциальных инвесторов;
- разработка соответствующей законодательной и нормативной базы.

Выполнение совокупности предложенных мероприятий предоставит возможность усовершенствовать научно-практическую базу курортологии как науки, улучшить качество современных оздоровительных технологий, использующих лечебные минеральные воды, и усовершенствовать систему управления санаторно-курортными учреждениями Таджикистана.

Литература

1. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года. Гл. 2. П. 19.
2. Оборин М.С. Разработка методики оценки экономической эффективности функционирования рынка санаторно-курортных услуг // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. 2015. №4-1. 314-323 с.
3. Власов В.Н. Курортология. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2015. 120 с.
4. Минеральные воды / [авт.-сост.: А. Лидин]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. 254 с.

5. Многоугольник конкурентоспособности. https://zg-brand.ru/statiy/marketingovye-issledovaniya/mnogougol_nik_konkurentosposobnosti/

Literature

1. Tourism Development Strategy in the Republic of Tajikistan through 2030. Chapter 2. Section 19.

2. Oborin, M.S. Development of a Methodology for Assessing the Economic Efficiency of the Spa and Resort Services Market // Bulletin of Tula State University. Economic and Legal Sciences. 2015. No. 4-1. 314-323 p.

3. Vlasov, V.N. Spa Treatment. Tolyatti: TSU Publishing House, 2015. 120 p.

4. Mineral Waters / compiled by A. Lidin. Rostov-on-Don: Phoenix, 2009. 254 p.

5. The Competitiveness Polygon. https://zg-brand.ru/statiy/marketingovye-issledovaniya/mnogougol_nik_konkurentosposobnosti/

**РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ
САТӢУ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АӢОЛӢ**

Самизода Мехрангез Бобо

*доценти кафедраи менеҷмент ва маркетинг, Донишгоҳи байналмилалии
сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, хиббони Борбада 48/5,
Душанбе, 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 888-83-01-20;
mehrangezsamieva9@gmail.com*

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд менамояд, ки фаъолияти соҳибкорӣ яке аз рукнҳои асосии рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ба шумор меравад. Инчунин муаллиф қайд менамояд, ки бо пайдоиши фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷомеа, имкониятҳои нави корӣ эҷод карда мешавад, ки ин боиси кам шудани сатҳи бекорӣ мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз зиндагии шоистаи шаҳрвандон асоси устувории ҷомеа ва рушди иқтисод мебошад.

Калимаҳои асосӣ: сатҳи зиндагӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, рушд, корхона, ғоида, соҳибкорӣи хурду миёна ва ғайраҳо.

**РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ**

Самизода Мехрангез Бобо

*доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета
туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук,
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон:
(+992) 888-83-01-20; mehrangezsamieva9@gmail.com*

Аннотация. В данной статье автор отмечает, что предпринимательская деятельность является одним из основных факторов экономического развития и повышения уровня жизни населения. Автор также отмечает, что с появлением предпринимательской активности в обществе создаются новые рабочие места, что приводит к снижению уровня безработицы. В Республике Таджикистан повышение уровня жизни населения также считается одним из важных направлений государственной политики, поскольку именно достойная жизнь граждан является основой стабильности общества и экономического развития.

Ключевые слова: уровень жизни, предпринимательская деятельность, развитие, предпринимательство, прибыль, малый и средний бизнес и др.

**DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN RAISING THE
STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION**

Samizoda Mehrangez Bobo

*Associate Professor of the department of management and marketing, International
University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic sciences,
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 888-83-01-
20 ; mehrangezsamieva9@gmail.com*

Annotation. In this article, the author notes that entrepreneurial activity is one of the main pillars of economic development and improving the living standards of the population. The author also notes that with the emergence of entrepreneurial activity in society, new job opportunities are created, which leads to a decrease in unemployment. In the Republic of Tajikistan, improving the living standards of the population is also considered one of the important directions of state policy, since it is precisely the decent life of citizens that is the basis for the stability of society and economic development.

Keywords: standard of living, entrepreneurial activity, development, enterprise, profit, small and medium-sized businesses, etc.

Сатҳи зиндагии аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини рушди иҷтимоиву иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли дараҷаи қонеъгардонии эҳтиёҷоти моддиву маънавии инсонро инъикос мекунад. Давлатҳо сатҳи зиндагии аҳолиро ҳамчун нишондиҳандаҳои асосии самаранокии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии худ арзёбӣ мекунанд.

Яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иҷтимоии давлат – паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли мебошад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар ин самти нақши муҳимро иҷро менамояд:

- бо фароҳам овардани ҷойҳои корӣ;
- имконият додан ба шахрвандон барои фаъолияти мустақил;
- бо зиёд намудани истеҳсолоти маҳаллӣ ва дастрасии мардум ба маҳсулоти арзон ва ғайраҳо.

Бояд ёдовар шуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои зиёде, аз ҷумла “Барномаи давлатии рушди соҳибкорӣ барои солҳои 2021-2025” барои дастгирии соҳибкорон амалӣ карда мешавад.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар замони муосир метавонад бо афзоиши даромади шахсони алоҳида ва дар маҷмӯъ сатҳи иқтисодии минтақа таъсир расонад. Ҳангоми рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ, воридшавии сармоя ва технологияҳои нав афзоиш меёбад, ки ин ба рушди устувори он мусоидат менамояд [6, с.75].

Инчунин рушд ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ имконияти беҳтар кардани сатҳи зиндагии мардумро фароҳам меорад ва барои рушди иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим мебозад. Ҳангоми рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ, мардум имконият пайдо мекунанд, ки на танҳо маблағ ба даст оранд, балки малака ва донишҳои нави касбиро низ омӯзанд. Яке аз таъсирҳои муҳимтарини фаъолияти соҳибкорӣ ин баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли мебошад. Бо рушди фаъолияти соҳибкорӣ, истеҳсол ва дастрасӣ ба маҳсулот ва хизматрасониҳои гуногун афзоиш меёбад, ки ин ба эҳтиёҷоти мардум ҷавобгӯ аст. Масалан, соҳибкорон метавонанд маҳсулоти арзонтар ва сифати баландтарро пешниҳод кунанд, ки барои аҳолии оддӣ дастрастар мешавад. Фаъолияти соҳибкорӣ – ин фаъолияти мустақилона ва ташаббусии шахрвандон буда, мақсади асосии он, ба даст овардани фоида мебошад. Соҳибкор бояд маҳсулотеро истеҳсол намояд, ки талаботи мардумро қонеъ гардонад. Мафҳуми сатҳи зиндагӣ дараҷаи таъминоти аҳолиро бо ҳамаи намуди маҳсулот, ки ҳаёт ва фаъолиятшон маҳз аз онҳо вобастагӣ дорад, ифода менамояд. Доир ба масъалаи пайдоиши ҷомеа, ҷойгоҳи инсон дар ташаккул ва танзими муносибатҳои иқтисодӣ, риоя кардани баробарии иҷтимоӣ, механизмҳои асосии таъмин намудани хонавода бо маводи ниёзи аввал, ҷалб намудани аҳоли ба таҳсил, омӯзиши касбу ҳунар, ки ба баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии онҳо мусоидат менамояд, мутафаккирони гузашта, аз ҷумла Арасту, Афлотун, Форобӣ, Ибни Сино, Насириддини Тусӣ ва дигарон ин масъалаҳоро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аз асри XVIII шурӯъ шуда, масъалаи мазкур аз ҷиҳати илмӣ, аз ҷониби классикони илми иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шуд.

Соҳибкорон тавассути таъсиси корхонаҳо ва фаъолияти соҳибкории хурду миёна маҳсулот ва хизматрасониҳои навро пешкаш менамоянд, ки ин ба талаботи аҳоли ҷавобгӯ буда, ба бехтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли оварда мерасонад.

Мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли яке аз категорияҳои асосии илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ин мафҳум аз калимаи англисии *Standards of life* гирифта шуда, мазмунан дараҷаи таъмин кардани талаботи моддию маънавии аҳолиро ифода менамояд. Сатҳи зиндагӣ бояд дараҷаи қонеъгардонии талаботи ҷисмонӣ, моддӣ ва маънавиро таҷассум намояд. Вазифаҳои афзалиятноки сатҳи зиндагӣ: баҳодихии сифатҳои асосии инсон - қобилияти ташкил кардани тарзи ҳаёти солим, имкониятҳои гирифтани маълумот, доштани сифатҳои касбӣ; омӯзиши даромади номиналӣ ва воқеӣ; тавсифи таъмини аҳоли бо манзил; баҳодихӣ ва муқоисаи сатҳ ва сифати зиндагӣ дар кишварҳои гуногун ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Сатҳи зиндагӣ - ин на танҳо дараҷаи қаноатманд ва таъмин будани аҳоли ба талаботи ҷисмонӣ, моддӣ ва маънавӣ, балки он ҳамчун раванди динамикӣ ба ҳисоб рафта, ба он омилҳои зиёде таъсир мерасонанд.

Барои он ки фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурду миёна ҳамчун маҳаки рушди ҷомеа ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ва танзими он нақши муассир гузорад, зарур аст, ки:

- дар корхонаҳои истеҳсоли ба сифати коргар намоёндагони қишри камбизоати аҳоли ё худ синфи миёна, ки эҳтиёҷ ба манбаи даромад доранд, ҷалб карда шаванд;
- оид ба истифодаи воситаҳои техникии корхонаҳо ва риоя намудани фарҳанги истифодабарии онҳо ба коргарон курсҳои омӯзишӣ ташкил карда шавад;
- дар корхонаҳо истеҳсоли маҳсулоти ба талаботи бозор ва стандарти байналмилалӣ ҷавобгӯ ба роҳ монда шавад;
- содироти маҳсулоти ватанӣ ба дигар давлатҳо вусъат дода шавад;
- берун аз талаботи санадҳо барои фаъолияти соҳибкорон монеа пеш наоранд ва ба амалҳои ришваситонӣ роҳ надиханд;
- ба эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ, ки омили муҳими бо касби доимӣ ва манбаи даромад таъмин кардан аст, диққати махсус бояд дод.

Инчунин барои соҳибкасб кардани аҳолии соҳиби ҳунар набуда, марказҳои омӯзиши касбӣ бунёд карда шуда, ҷиҳати муаррифии маҳсулоти истеҳсолкарда, мавзҳои нодири сайёҳии минтақаҳо барои таҳияи сайтҳои алоҳида шабакаи Интернет фаъл гардонидани шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз баъзе монеаҳои мавҷуд ҳастанд, ки барои фаъолияти соҳибкорон мушкилӣ эҷод карда, боиси аз фаъолият боз мондани корхонаҳо, бенизомӣ ва ё фаъолиятро қатъ намудани соҳибкорон гаштааст. [9, с.79].

Рушди соҳибкории хурду миёна барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва танзими он нақши муҳимро иҷро менамояд. Бунёд ва ба фаъолият пардохтани коргоҳу корхонаҳои гуногун аз як тараф, аҳолии бекорро бо ҷойи кори доимӣ, мавсимӣ ва муваққати таъмин намуда, сафи бекоронро кам мекунад; раванди муҳоҷирати меҳнатиро ба танзим медарорад; аҳолиро бо маводи ниёзи аввал таъмин мегардонад; раванди афзоиши маҳсулоти воридотиро коҳиш медиҳад, барои афзоиши содироти маҳсулоти босифату бозоргир мусоидат менамояд; манбаи даромади пулиро барои хонаводаҳо пайдо кунонида, ҷиҳати бартараф кардани мушкилоти ҷойдошташон таъсири мусбӣ мерасонад; муносибати шаҳрвандонро нисбат ба кор ва истеҳсоли маҳсулоти босифати ватанӣ, ки харидори худро дар бозори ҷаҳонии меҳнат пайдо мекунонад, дилгарм месозад; барои паст гардонидани сатҳи камбизоатии аҳоли таъсири судманд дорад.

Сатҳи зиндагӣ маҷмӯи шароити моддӣ ва иҷтимоист, ки зиндагии мардумро муайян менамояд. Он аз дараҷаи даромади аҳоли, дастрасӣ ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, сатҳи маориф, тандурустӣ, шароити манзил ва шароити экологии муҳит

вобаста аст. Агар ба таври умумӣ баррасӣ намоем, сатҳи зиндагӣ нишон медиҳад, ки то чӣ андоза аҳоли метавонад аз имкониятҳои иқтисодиву иҷтимоӣ истифода намоёнд ва эҳтиёҷоти асосии худро қонеъ гардонад. Барои муайян намудани сатҳи зиндагии аҳоли як қатор нишондиҳандаҳо истифода бурда мешаванд, ба мисли:

- даромади миёнаи як нафар аҳоли;
- сатҳи камбизоатӣ;
- ҳиссаи хароҷоти оила ба хӯрокворӣ;
- дастрасӣ ба маориф ва тандурустӣ;
- сатҳи манзил ва инфрасохтори иҷтимоӣ;
- нишондиҳандаҳои саломатӣ (умри миёна, фавт, сатҳи таваллуд)

Рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ ҳамгирой ва вобастагии мутақобила дар раванди истеҳсол, фурӯши маҳсулот ва хизматрасонӣ нақши муҳим мебозад. Корхонаҳои кишоварзӣ ва коркард бояд муносибатҳои дошта бошанд, ки дар заминаи танзимшавандаи бозор ва дар назар гирифтани манфиатҳои тарафайн асос ёфтаанд. Дар шароити мавҷуд набудани муносибатҳои бозорӣ инкишоф ёфта корхонаҳои коркарди маҳсулот аз мавқеи монополии худро барои паст намудани нархи расид ва баланд намудани нархи фурӯш истифода мебаранд. Ҳавасмандгардонии давлатии соҳибкорӣ дар марҳилаи муосир бояд маҷмӯи тадбирҳои фароҳам овардани шароити иқтисодию ҳуқуқии татбиқи соҳибкорӣ ҳамчун омили объективии рушди иқтисодиро дар бар гирад. То кунун тадбирҳои ислоҳоти низоми иқтисодӣ дар кишвар дар сатҳи миёна қарор доранд. Барои чунин танзимгарони бозор шароит фароҳам оварда, ба нархгузориҳои озод таъсис додан лозим аст, танзими давлатиро ба сиёсати андоз, сиёсати пулию қарзӣ, гумрукӣ, иҷтимоӣ равона карда, шароити меъёрию ҳуқуқӣ, ки барои ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории хурду миёна аҳамияти муҳим доранд, устувор намудан зарур аст. Яке аз вазифаҳои асосии ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки ин муаммои гуногунҷабҳа мебошад. Яке аз самтҳои ҳалли он беҳтар намудани хизмати маркетингии соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Барои ин бояд бозорҳои озуқаворӣ кишоварзӣ ташкил карда шаванд; ҳадамоти иттилоотӣ пурзӯр карда шавад; фурӯши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ тариқи музояда вусъат дода шуда, анборҳои ба дараҷаи баланд механиконидашуда ва таҷҳизонидашуда сохта шаванд, комплексҳои мавҷудаи хизматрасонӣ аз нав сохта шаванд. Аҳамияти иқтисодии рақамӣ барои соҳибкории хурду миёна ба чунин натиҷаҳо оварда мерасонад:

- кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани самараноки;
- дастрасӣ ба бозорҳои байналмилалӣ ва имкониятҳои нави фурӯш;
- шаффофият ва беҳтаршавии идоракунии;
- баланд бардоштани суръат ва самаранокии тиҷорат;
- суръат бахшидан ба равандҳои корӣ ва хизматрасонӣ ва муносибат бо муштарӣ...

Иқтисодии рақамӣ барои фаъолияти соҳибкории хурду миёна имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад, аз ҷумла рақамикунонии равандҳо, васеъ кардани бозорҳо ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии мебошад. Технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки фаъолияти соҳибкории хурду миёна бо хароҷоти камтарин рақобатпазирӣ ва ғолибӣ худро зиёд кунанд.

Рақамикунонӣ ин чарағи табдил додани равандҳо, маълумот ва хизматрасониҳо ба шакли рақамӣ буда, ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки бо истифода аз технологияҳои нав корхоро самараноктар ба роҳ монанд. Соҳибкории хурду миёна, ки қисми муҳими иқтисоди миллӣ ба шумор меравад, метавонад аз рақамикунонӣ ғолибӣ зиёд бардорад, агар аз он дуруст истифода шавад [9, с.78].

Бо истифода аз вебсайтҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои тичорати электронӣ, соҳибкорон метавонанд маҳсулот ва хизматҳои худро ба бозори дохилӣ ва байналмилалӣ пешниҳод намоянд.

Рақамикунонӣ ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки маҳсулот ва хизматҳои наоварона пешниҳод кунанд ва дар муқобили рақибон мавқеи худро тақвият диҳанд. Истифодаи таҳлили додаҳо (data analytics) ба соҳибкорон кӯмак мекунад, ки бозор ва рафтори муштарӣро беҳтар дарк намуда, қарорҳои стратегияи асоснок қабул намоянд. Платформаҳои рақамии сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ ба соҳибкорони хурд имконият медиҳанд, ки берун аз низоми бонкӣ маблағ ҷалб намоянд.

Дар асри XXI рақамикунонӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисодиёт ва ҷомеа шинохта шудааст. Ин раванд, ки ба ворид намудани технологияҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ равона шудааст, имкон фароҳам меорад, ки равандҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва маъмури бо самаранокӣ бештар амалӣ гарданд. Дар ин замина, таҳқиқи таъсири рақамикунонӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ-амалӣ мебошад, зеро ин бахш тақрибан 90 фоизи тамоми корхонаҳои фаёлро дар иқтисодҳои рӯ ба рушд ташкил медиҳад.

Рақамикунонӣ ба равандҳо ва хизматрасониҳои вобаста ба коркарди рақамии иттилоот дахл дошта, истифодаи технологияҳои муосирро дар равандҳои идоракунӣ, истеҳсолот ва фурӯш фаро мегирад. Барои соҳибкорӣ хурду миёна, рақамикунонӣ на танҳо як интиҳоби ихтиёрӣ, балки шартӣ зарурии рушди устувор ва рақобатпазирӣ бозор мебошад, ки ин метавонад дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли таъсири худро расонад.[2, с.130]

Соҳибкорон тавассути воситаҳои таҳлили додаҳо метавонанд эҳтиёҷоти муштарӣро муайян намуда, хизматрасонии ҳадафманд ва маҳсулоти рақобатпазирро пешниҳод намоянд.

Рақамикунонӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокӣ, шаффофият ва рақобатпазирӣ фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна нақши калидӣ мебозад. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамикунонӣ метавонад имкониятҳои навро барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли махсусан дар минтақаҳои деҳот, фароҳам оварад. Барои расидан ба ин ҳадаф, ҳамкорӣ байни давлат, бахши хусусӣ ва ниҳодҳои илмиву таҳқиқотӣ ниҳоят муҳим аст.

Адабиёт

1. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: /С.И.Исламов. - М., 1986.-212.
2. Иттилоотикунӣ ҷомеа омили асосӣ баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар Тоҷикистони муосир [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019, №5. – С.129-135.
3. Кадыров, Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. [Текст]: /Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 231с.
4. Комилов, С.Ҷ., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: / Комилов С.Ҷ., Алиева Г.Ш. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 220 с.
6. Муносибатҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ISSN 2413-5151, 2020, №10. – С.77-81.
7. Мирсаидов, А.Б. Ҳамкорӣ муштаракӣ давлату соҳибкорӣ: баъзе масъалаҳои назариявӣ [Матн]: /А.Б.Мирсаидов /Маводи конференсияи душанбегии байналмилалӣ илмӣю амалӣ, - Д., 2012. - 199с.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон .28.12.2024, шаҳри Душанбе.

9. Маҷаллаи идоракунии давлатӣ .Мақола “Асосҳои назариявии таҳлили категорияи сатҳи зиндагии аҳоли” сах. 76-80 . Самиева М.Б.

10. Brennen, S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy.

References

1. Islamov, S.I. Peculiarities of reproductive behavior in the family. /Family childhood: yesterday, today, tomorrow. [Text]: /S.I. Islamov. - M., 1986.-212.

2. Informatization of society is the main factor in improving the level and quality of life of the population in modern Tajikistan [Text]: /M.B. Samieva //Message of the National University of Tajikistan. - 2019, No. 5. - P.129-135.

3. Kadyrov, D.B. Population income as a factor of welfare growth. [Text]: /D.B. Kadyrov. - Voronezh: VGU, 2004. - 231p.

4. Komilov, S.J., Alieva, G.Sh. Entrepreneurship and management of the development of innovative activities. [Text]: / Komilov S.J., Alieva G.Sh. - Dushanbe: Irfon, 2008. - 220 p.

6. Methodological approaches to assessing the level and quality of life of the population [Text]: /M.B. Samieva //Message of the National University of Tajikistan. ISSN 2413-5151, 2020, No. 10. – P.77-81.

7. Mirsaidov, A.B. Joint cooperation of the state and business: some theoretical issues [Text]: /A.B. Mirsaidov /Materials of the Dushanbe International Scientific and Practical Conference, - D., 2012. - 199 p.

8. Message of the President of the Republic of Tajikistan, the Great Leader of the Nation, the Founder of Peace and National Unity, His Excellency Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan .28.12.2024, Dushanbe city.

9. Journal of Public Administration .Article “Theoretical Foundations of the Analysis of the Category of the Standard of Living of the Population” pp. 76-80 . Samieva M.B.

10. Brennen, S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy.

**РАҚАМИКУНОНИИ ИСТЕҲСОЛОТ ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ
САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ**

Самизода Мехрангез Бобо

*доцент кафедраи менеҷмент ва маркетинг, Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, хиббони Борбада 48/5,
Душанбе, 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 888-83-01-20;
mehrangepzameieva9@gmail.com*

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд менамояд, ки рақамикунонии истеҳсолоти кишвар яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар замони муосир ба шумор меравад. Инчунин қайд менамояд, ки рушд ёфтани ин соҳа барои ҳар кишвар, аз ҷумла Тоҷикистон, омил асосии рушди иқтисоди миллӣ ва афзоиши рақобатпазирӣ ба ҳисоб меравад, ки ин метавонад барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли таъсири ҳудро расонад.

Калимаҳои асосӣ: сатҳи зиндагӣ, саноатикунонӣ, аҳоли, фаъолияти соҳибкорӣ, сармоя, рақамикунонӣ ва ғайраҳо.

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ
УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ**

Самизода Мехрангез Бобо

*кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга,
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон:
(+992) 888-83-01-20; mehrangepzameieva9@gmail.com*

Аннотация. В данной статье автор отмечает, что цифровизация производства страны является одним из основных факторов повышения уровня жизни населения в современных условиях. Он также отмечает, что развитие этой сферы для любой страны, в том числе и для Таджикистана, является ключевым фактором развития национальной экономики и повышения конкурентоспособности, что может оказать влияние на повышение уровня жизни населения.

Ключевые слова: уровень жизни, индустриализация, население, предпринимательская активность, капитал, цифровизация и др.

**DIGITALIZATION OF PRODUCTION IS A FACTOR FOR IMPROVING
THE STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION**

Samizoda Mehrangepz Bobo

*candidate of economic sciences, Associate Professor of the department of management and marketing. International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 888-83-01-20 ;
mehrangepzameieva9@gmail.com*

Annotation. In this article, the author notes that the digitalization of the country's production is one of the main factors in raising the standard of living of the population in modern times. He also notes that the development of this sector for any country, including Tajikistan, is a key factor in the development of the national economy and increased

competitiveness, which can have an impact on raising the standard of living of the population.

Keywords: standard of living, industrialization, population, entrepreneurial activity, capital, digitalization, etc.

Рақамикунонӣ на танҳо як раванд, балки қувваи пешбарандаи истеҳсолоти ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Он рушди иқтисодро таъмин намуда, барои кишварҳое мисли Тоҷикистон имконияти ҷаҳидан ба марҳилаҳои нави пешрафти саноати роҳро фароҳам меорад. Ворид кардани технологияҳои муосир, ҷалби сармоя ва татбиқи барномаҳои рақамикунонӣ заминаи рушди устуворро барои солҳои оянда фароҳам меорад, ки ин метавонад дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли таъсири ҳудро расонад.

Аҳамиятҳои асосии рақамикунонӣ ҳамчун рушди босуръати саноатикунонӣ дар замиони муосир метавонад чунин самтҳоро дар бар гирад:

1. Автоматизатсия ва самаранокӣ – истифодаи робототехника, зехни сунӣ ва интернетӣ ашё (IoT) равандҳои истеҳсоли тезонида, хароҷотро дар соҳаҳои гуногун коҳиш медиҳад.

2. Инноватсия дар истеҳсолот – рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки навгониҳои илмӣ зуд ба истеҳсолот ворид карда шаванд.

3. Ташаккули саноати рақамӣ – соҳаҳои нав дар раванди истеҳсолот ба вуҷуд меоянд.

4. Баланд бардоштани рақобатпазирӣ – корхонаҳое, ки рақамикунонӣ дар фаъолияти худ истифода мебаранд, дар бозор устувортар ва муваффақтар мешаванд.

5. Саноатикунонии устувор – рақамикунонӣ ба кам кардани таъсири манфии саноат ба муҳити зист мусоидат мекунад (масалан, тавассути истифодаи технологияҳои сабз).

Рақамикунонӣ равандест, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) тамоми ҷанбаҳои фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва истеҳсолиро ба низомии рақамӣ мегузаронад. Дар заминаи сиёсати саноатикунонии кишварҳо, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки истеҳсолот ба марҳилаи нав гузарад:

- аз усулҳои анъанавӣ ба самтҳои автоматизатсияшуда ва рақамӣ.

- тезонидани истеҳсолот: истифодаи мошинсозии рақамӣ, принтери 3D, Интернетӣ ашё ва зехни сунӣ.

- баланд бардоштани сифат: рақамӣ гардонидани назорати маҳсулот ҳамоҳанг коҳиш медиҳад.

- идоракунии захираҳо: системаҳои рақамӣ сарфаи энергия, ашёи хом ва вақти истеҳсолиро таъмин мекунад.

- таъсири иқтисодӣ: рақамикунонӣ сатҳи истеҳсол ва арзиши иловагиро зиёд карда, ҷойҳои нави корӣ месозад.

Бартариятҳои барои саноатикунонии босуръат дар бар мегирад:

- Фаровонии иттилоот – истеҳсолот бо таҳлили додаҳои калон (Big Data) самараноктар мешавад.

- Интеграция ба бозори ҷаҳонӣ – рақамикунонӣ ба корхонаҳои миллӣ имкон медиҳад, ки ба занҷираи ҷаҳонии арзиш ҳамроҳ шаванд.

- Инноватсия ва тадқиқот – рақамӣ гардонидани саноат ба илм ва истеҳсолот робитаи наздиктар мебахшад.

- Муҳити зист – бо истифодаи технологияҳои «саноати сабз» партовҳо ва ифлосшавӣ коҳиш меёбанд.

Саноатикунонии босуръат ҳамчун ҳадафи асосии давраи дуҷуми истиқлолият бо рақамикунонӣ ҳамоҳанг аст. Соҳаҳои асосӣ: энергетика, саноати маъдан, саноати сабук, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, бонкдорӣ ва хизматрасонӣ. [2, с.199].

Бо истифодаи рақамикунонӣ, Тоҷикистон метавонад марҳилаҳои тӯлонии саноати гузаронда, ба марҳилаи саноати рақамӣ гузарад ва ин метавонад барои бехтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли замина гузорад.

Рақамикунонӣ на танҳо василаи пешрафт, балки асоси саноатикунонии босуръат мебошад. Он кишварҳоро аз саноати анъанавӣ ба сӯи иқтисоди рақамӣ мебарад, имкониятҳои рушдро фарохтар намуда, заминаи устувори иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин мекунад. Аҳамияти рақамикунонӣ дар саноатикунонӣ метавонад ба чунин натиҷаҳо оварда расонад. Инчунин рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки тамоми ҷанбаҳои истеҳсолот ва идоракунӣ ба сатҳи нав бароварда шаванд. Ин раванд, метавонад:

- истеҳсолотро автоматӣ мекунад,
- хароҷотро кам мекунад,
- сифати маҳсулотро баланд мебардорад,
- идоракунӣ муассирро таъмин менамояд.

Рақамикунонӣ равандҳои истеҳсолиро бо суръати баланд ва бо истифодаи технологияҳои муосир амалӣ месозад. Масалан, истифодаи 3D-принтерҳо ва сенсорҳои рақамӣ суръат ва дақиқиро афзоиш медиҳад. Бо ворид шудани системаҳои интеллектуалӣ ҳатогиҳои инсонӣ камтар мешаванд ва маҳсулот ба стандартҳои ҷаҳонӣ мувофиқат мекунад. Истифодаи барномаҳои рақамӣ сарфи энергия, об ва ашёи хомро коҳиш дода, саноати устуворро таъмин мекунад. Корхонаҳое, ки рақамикуниро ҷорӣ мекунанд, имкони ҳамгирӣ ба бозори ҷаҳонӣ ва рақобат бо ширкатҳои бузургро пайдо менамоянд. Рақамикунонӣ имрӯз яке аз омили асосии пешрафти саноатикунонии босуръат мебошад. Бо шарофати он, истеҳсолот на танҳо босамар мегардад, балки ба талаботи ҷаҳони муосир мутобиқ шуда, барои рушди иқтисод ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад. [2, с.197].

Рақамикунонӣ ин ҷараёни табдил додани равандҳо, маълумот ва хизматрасониҳо ба шакли рақамӣ буда, ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки бо истифода аз технологияҳои нав корҳоро самараноктар ба роҳ монанд. Соҳибкории хурду миёна, ки қисми муҳими иқтисоди миллӣ ба шумор меравад, метавонад аз рақамикунонӣ фоидаи зиёд бардорад, агар аз он дуруст истифода шавад [6, с.75]. Бо истифода аз вебсайтҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои тичорати электронӣ, соҳибкорон метавонанд маҳсулот ва хизматҳои худро ба бозори дохилӣ ва байналмилалӣ пешниҳод намоянд.

Рақамикунонӣ ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки маҳсулот ва хизматҳои навоварона пешниҳод кунанд ва дар муқобили рақибон мавқеи худро тақвият диҳанд. Истифодаи таҳлили додаҳо (data analytics) ба соҳибкорон кӯмак мекунад, ки бозор ва рафтори муштариёро бехтар дарк намуда, қарорҳои стратегӣ асоснок қабул намоянд. Платформаҳои рақамии сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ (crowdfunding, fintech) ба соҳибкорони хурд имконият медиҳанд, ки берун аз низоми бонкӣ маблағ ҷалб намоянд.

Рақамикунонӣ барои соҳибкории хурду миёна як имконияти бузург барои рушд ва тавсеа мебошад. Ҳарчанд дар ин самт мушкилоте низ вучуд доранд — монанди набудани инфрасохтори рақамӣ, саводи пасти рақамӣ ва дастрасӣ ба технологияҳо — вале бо пуштибонии давлатӣ ва ҳамкориҳои бахши хусусӣ, ин монеаҳо метавонанд бартараф шаванд. Барои соҳибкорон, муҳим аст, ки рӯ ба оянда нигариста, аз имкониятҳои рақамикунонӣ баҳрабардорӣ намоянд.

Дар асри XXI рақамикунонӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ ва ҷомеа шинохта шудааст. Ин раванд, ки ба ворид намудани технологияҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ равона шудааст, имкон фароҳам меорад, ки равандҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва маъмури бо самаранокӣ бештар амалӣ гарданд. Дар ин замина, таҳқиқи таъсири рақамикунонӣ ба фаъолияти соҳибкории хурду миёна яке аз

масъалаҳои муҳими илмӣ-амалӣ мебошад, зеро ин бахш тақрибан 90 фоизи тамоми корхонаҳои ғаёлро дар иқтисодҳои рӯ ба рушд ташкил медиҳад.

Ҷаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун нерӯи асосии пешбарандаи иқтисод ва воситаи муҳими баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ба ҳисоб меравад. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли бевосита ба рушди ҷаъолияти соҳибкории хурду миёна вобаста аст, зеро маҳз соҳибкорон метавонанд ҷойҳои нави кори созанд, маҳсулот истеҳсол кунанд ва дар пешрафти иқтисоди миллӣ саҳмгузор бошанд.

Саноатикунони кишвар ин раванди ташаккули сохтори саноатии иқтисодиёт, ворид намудани технологияҳои нав дар истеҳсолот, баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот ва коркарди ашёи хом мебошад. Мақсади асосии саноатикунони кишвар ин гузариш аз иқтисоди кишоварзӣ ба иқтисоди саноатӣ ва таъмини рушди устувори миллӣ дар мамлакат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи ҳадафи қорум ва стратегияи миллӣ – саноатикунони босуръати кишвар, рушди саноати ҳамчун омили муҳими баланд бардоштани некуаҳволии мардум ва таъмини истиқлолияти иқтисодӣ муайян шудааст.

Ҷадвали 1. Таъсири саноатикунонӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли

№	Самти таъсири саноатикунонӣ	Моҳияти тағйирот	Натиҷаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ	Таъсир ба зиндагии аҳоли
1.	Ташкили корхонаҳои нав	Афзоиши истеҳсолот ва ҷойҳои корӣ	Коҳиши бекорӣ	Баланд шудани даромади аҳоли
2.	Коркарди ашёи хом дар дохил	Иваз намудани воридот бо маҳсулоти миллӣ	Паст шудани нархи молҳо	Беҳбудии шароити зиндагӣ
3.	Баланд бардоштани музди меҳнат	Афзоиши даромадҳои шахсӣ	Қобилияти баланди харидорӣ	Қонеъ гардидани эҳтиёҷоти моддӣ
4.	Пур шудани буҷет	Андоз аз ҷаъолияти соҳибкорӣ	Маблағгузорӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ	Баланд шудани сатҳи маориф ва тандурустӣ
5.	Рушди инфрасохтор	Беҳбудии роҳҳо, барқ, об	Шароити мусоид барои зиндагӣ	Афзоиши некуаҳволии мардум
6.	Коҳиши муҳочирати меҳнатӣ	Кор дар дохили кишвар	Пайвастагии иҷтимоии оилаҳо	Суботи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ

Рушди саноати кишвар ба сатҳи зиндагии аҳоли аз чанд ҷиҳат таъсир мерасонад:

- баланд шудани даромад – дар ин ҳолат кормандони соҳаи саноат маоши устувор ва имтиёзҳои иҷтимоӣ мегиранд;
- беҳтар шудани инфрасохтори соҳа – бо таъсири корхонаҳо, роҳҳо, шабакаҳои барқ, обтаъминкунӣ ва дигар хизматрасониҳо рушд мекунад;
- коҳиши муҳочирати меҳнатӣ – ин фароҳам овардани ҷойи кори доимӣ дар мамлакат мебошад;
- афзоиши маҳсулоти ватанӣ ва арзони нархҳо – вақте ки маҳсулоти саноатии миллӣ зиёд мешавад, нархи молҳо паст мегардад ва аҳоли онро осонтар дастрас мекунад.

Рақамикунонӣ (digitalization) ба равандро ва хизматрасониҳои вобаста ба коркарди рақамии иттилоот дахл дошта, истифодаи технологияҳои муосирро дар равандро идоракунии, истеҳсолот ва фурӯш фаро мегирад. Барои соҳибкории хурду миёна, рақамикунонӣ на танҳо як интиҳоби ихтиёрӣ, балки шарт зарурии рушди устувор ва рақобатпазирӣ бозор мебошад.

Тавассути платформаҳои рақамии фурӯш, аз қабili Amazon, Alibaba ва ҳатто шабакаҳои иҷтимоӣ, соҳибкорони хурд метавонанд ҳудуди фаъолияти худро фаротар аз бозорҳои маҳаллӣ густариш диҳанд. Дар Тоҷикистон, истифодаи Instagram ва Telegram барои таблиғи маҳсулот рӯз ба рӯз афзоиш меёбад. Истифодаи нармафзорҳои идоракунии захираҳо, муҳосибот ва баҳисобгирии онлайн имкон медиҳад, ки раванди қабули қарорҳо босуръат ва асоснок гардад [2, с.130].

Соҳибкорон тавассути воситаҳои таҳлили додаҳо метавонанд эҳтиёҷоти муштариёро муайян намуда, хизматрасонии ҳадафманд ва маҳсулоти рақобатпазирро пешниҳод намоянд.

Рақамикунонӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокӣ, шаффофият ва рақобатпазирӣ фаъолияти соҳибкории хурду миёна нақши калидӣ мебозад. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамикунонӣ метавонад имкониятҳои нави рушди соҳибкорӣ, маҳсусан дар минтақаҳои деҳот, фароҳам оварад. Барои расидан ба ин ҳадаф, ҳамкорӣ байни давлат, бахши хусусӣ ва ниҳодҳои илмиву таҳқиқотӣ ниҳоят муҳим аст [1, с.197].

Адабиёт

1. Иттилоотикунӣ чӣ гуна омили асосии баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар Тоҷикистони муосир [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019, №5. – С.129-135.

2. Кадыров, Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. [Текст]: /Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 231с.

3. Комилов, С.Ҷ., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: / Комилов С.Ҷ., Алиева Г.Ш. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 220 с.

4. Муносибатҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ISSN 2413-5151, 2020, №10. – С.77-81.

5. Мирсаидов, А.Б. Ҳамкорӣ муштараки давлату соҳибкорӣ: баъзе масъалаҳои назариявӣ [Матн]: /А.Б.Мирсаидов /Маводи конференсияи душанбегии байналмилалӣ илмию амалӣ, - Д., 2012. - 199с.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон .28.12.2024, шаҳри Душанбе.

7. Маҷаллаи идоракунии давлатӣ .Мақола “Асосҳои назариявии таҳлили категорияи сатҳи зиндагии аҳоли” саҳ. 76-80 . Самиева М.Б.

8. Brennen, S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy.

References

1. Informatization of society is the main factor in improving the level and quality of life of the population in modern Tajikistan [Text]: /M.B. Samieva //Message of the National University of Tajikistan. - 2019, No. 5. – P. 129-135.

2. Kadyrov, D.B. Population income as a factor of growth of well-being. [Text]: /D.B. Kadyrov. – Voronezh: VGU, 2004. – 231 p.

3. Komilov, S.J., Alieva, G.Sh. Entrepreneurship and management of the development of innovative activities. [Text]: / Komilov S.J., Alieva G.Sh. - Dushanbe: Irfon, 2008. - 220 p.

4. Methodological approaches to assessing the level and quality of life of the population [Text]: /M.B. Samieva //Message of the National University of Tajikistan. ISSN 2413-5151, 2020, No. 10. – P.77-81.
5. Mirsaidov, A.B. Joint cooperation of the state and business: some theoretical issues [Text]: /A.B. Mirsaidov /Materials of the Dushanbe International Scientific and Practical Conference, - D., 2012. - 199p.
6. Message of the President of the Republic of Tajikistan, the Great Leader of the Nation, the Founder of Peace and National Unity, the Honorable Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan .28.12.2024, Dushanbe city.
7. Journal of Public Administration .Article “Theoretical Foundations of the Analysis of the Category of the Standard of Living of the Population” pp. 76-80 . Samieva M.B.
8. Brennen, S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy.

РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ ЧИН ВА РУССИЯ БО ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА

Соҳибӣ Баҳруло

ҳодими илмӣи шӯъбаи Осӣи Чанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва Аврупо АМИТ; Суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел: (+992) 917-82-02-02; E-mail:sohibbahrulo@gmail.com

Шарифзода Сурайё

ҳодими хурди илмӣи шӯъбаи Осӣи Чанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва Аврупо АМИТ; Суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел: (+992) 990663232; E-mail:surayosh83@gmail.com

Дар мақола ҳамкориҳои энергетикӣи Чин ва Россия бо Осӣи Марказӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Чин ва Россия назар ба дигар кишварҳои абарқудрат дар соҳаҳои энергетикӣ ба минтақаи Осӣи Марказӣ таваҷҷуҳи хоса медиҳанд. Муаллиф дар асоси вазъи кунинии робитаҳои Чин, Россия ва Осӣи Марказӣ дар соҳаҳои энергетикӣ зикр намудааст, ки кишварҳои Осӣи Марказӣ иқтисодии энергетикӣ, бозири истифодабари ва интиқоли транзитиро доро мебошанд. Истифодаи нафту газ аз Россия ва истифодаи Чин аз захириҳои нафту газ аз минтақаи Осӣи Марказӣ яке аз омилҳои рушди ҳамкориҳои Чин, Осӣи Марказӣ ва Россия гардадааст. Таваҷҷуҳи дигари муаллиф ба энергеяи “сабз”-и Осӣи Марказӣ мебошад, ки ҳамчун дурнамои ҳамкориҳои байни кишварҳо пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: ҳамкориҳо, энергетикӣ, Чин, Россия, Осӣи Марказӣ, энергеяи “сабз”, пешниҳод

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА КИТАЯ И РОССИИ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ ЭНЕРГЕТИКИ

Соҳибӣ Баҳруло

научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: (+992) 917-82-02-02; E-mail:sohibbahrulo@gmail.com

Шарифзода Сурайё

младший научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: (+992) 990663232; E-mail: surayosh83@gmail.com

В статье анализируется и обсуждается энергетическое сотрудничество Китая и России со странами Центральной Азии. Китай и Россия уделяют особое внимание Центральноазиатскому региону по сравнению с другими сверхдержавами в энергетическом секторе. Исходя из текущего состояния отношений между Китаем, Россией и странами Центральной Азии в энергетической сфере, автор отмечает, что страны Центральной Азии обладают энергетическим потенциалом, возможностями добычи и транзита. Использование нефти и газа из России и использование Китаем нефтегазовых ресурсов региона Центральной Азии стали одним из факторов развития сотрудничества между Китаем, странами Центральной Азии и Россией. Автор также уделяет внимание «зеленой» энергетике Центральной Азии, которая представлена как перспектива сотрудничества между странами.

Ключевые слова: сотрудничество, энергетика, Китай, Россия, Центральная Азия, «зеленая» энергетика, предложение

DEVELOPING ECONOMIC COOPERATION BETWEEN CHINA AND RUSSIA WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES IN THE FIELD OF ENERGY

Sohibi Bahrulo

a research fellow at the Southeast Asia Department of the Institute for Asian and European Studies of the NAST. Address: 735025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, phone: (+992) 917-82-02-02; E-mail:sohibbahrulo@gmail.com

Sharifzoda Surayyo

a junior researcher at the Southeast Asia Department of the Institute for Asian and European Studies of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 735025. Tel.: (+992) 990663232; Email: surayosh83@gmail.com

This article analyzes and discusses energy cooperation between China and Russia with the countries of Central Asia. China and Russia place particular emphasis on the Central Asian region compared to other superpowers in the energy sector. Based on the current state of energy relations between China, Russia, and the countries of Central Asia, the author notes that the countries of Central Asia possess energy potential, production, and transit capabilities. The use of oil and gas from Russia and China's exploitation of the oil and gas resources of the Central Asian region have become factors in the development of cooperation between China, the countries of Central Asia, and Russia. The author also focuses on green energy in Central Asia, which is presented as a potential for cooperation between the countries.

Keywords: cooperation, energy, China, Russia, Central Asia, green energy, supply

Руйдоди муҳиме, ки дар низоми сиёсии ҷаҳон дар асри XX рух дод, ҷангҳои якуму дуҷуми ҷаҳонӣ ва ҷангҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб меравад. Иттиҳоди Шӯравӣ пас аз ҷанг ба 15 кишвари мустақил тақсим гашт. Давлатҳои наваҷису ҷавон ба ҷангҳои сиёсии дохилию беруна нигоҳ накарда, талош намуданд, мустақилияти бадастомадорро тақвият диҳанд. Дар он панҷ давлати Осиёи Марказӣ (минбаъд: ОМ) Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркманистон дохил мешаванд. Панҷ кишвар дар маркази китъаи АвруОсиё ҷойгир буда, ҳамчун ҷорроҳаи АвруОсиё шинохта мешавад. Ин мавқеи ҷуғрофӣ махсус мақоми геосиёсии ОМ-ро, муайян мекунад ва онро ба яке аз минтақаҳои стратегӣ ва муҳими фазои ҷаҳонӣ табдил додааст. Мақоми геосиёсии ОМ таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳониро ба худ ҷалб кардааст. Таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳонӣ ба минтақа, ба мисли Штатҳои Муттаҳидаи Амрико (минбаъд:ШМА), Федератсияи Россия (минбаъд:Россия), Ҷумҳурии Мардумии Чин (минбаъд:Чин) ва дигар абақудратҳои минтақавӣ ба мисли Туркия, Эрон, Арабистони Саудӣ Ҳиндустон, Покистон ва Иттиҳоди Аврупо мебошанд[6,97].

Пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ, солҳои 90-ум асри гузашта кишварҳои Осиёи Марказӣ истиқлолият ба даст оварданд ва аз ҷониби қудратҳои бузург ва ҳам минтақавӣ ба хоҳири мавқеи муҳими ҷойгиршавӣ, захираҳои фаровони табиӣ, аз ҷумла нафт, газ ва гидроэнергетика таваҷҷуҳи зиёд пайдо карданд. Ҳамкори дар соҳаҳои энергетикӣ яке аз ҷузъҳои муҳими муносибатҳои хориҷии кишварҳои Чин, Россия ва Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Чин ва Россия ду кишвари асосии

ҳамсоягони кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳастанд, ки ба манфиатҳои тиҷоратӣ, амнияти миллий ва мушкилоти геосиёсӣ ин кишварҳо аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд ва аз ҳамдигар дар соҳаҳои иқтисодӣ тиҷоратӣ, сармоягузорӣ ва иҷтимоӣ вобастаанд. Минтақаи Осиёи Марказӣ фазои геостратегии ивазнашаванда барои рушди ояндаи Чин ва Россия маҳсуб меёбад.

Чин ва Россия барои коҳишёбии рақобати байниҳамдигарӣ ва таъсири манфии он барои густариши бештари ҳамкориҳои байни ду кишварро фароҳам овардаанд. Ташкили Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ҳамчун як механизми ҳамкориҳои минтақавӣ ва амниятӣ манфиатҳои муштаракӣ Чин ва Россияро дар таъмини амният инъикос менамояд ва ҳамзамон заминаи мусбате барои ҳамоҳангсозии муносибатҳои энергетикӣ ду кишвар дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва таҳкими ҳамкориҳои онҳо фароҳам овардааст.

Дар айни замон тағйирёбии тартиботи ҷаҳонӣ бо шиддат ёфтани рақобат байни кишварҳои абарқудрат ба мисли ИМА, Чин ва Россия ба назар мерасад. Рақобат ба минтақаи Осиёи Марказӣ метавонад нақши майдони асосии муқовимати геосиёсӣ гардад. Россия ва Чин бо муваффақият ҳамкориҳои худро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ тақвият медиҳанд. Бо вучуди ин, дар доираи "бозии бузурги муосир" дар Осиёи Марказӣ, ба ин раванд метавонанд стратегияи дигар бозигарон, аз ҷумла Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Туркия, Эрон, Ҳиндустон ва кишварҳои арабии халиҷи Форс таъсир расонанд.

Тибқи сиёсати геоиқтисодии Чин ва Россия дар минтақаи Осиёи Марказӣ барои васеъ кардани нуфузи геостратегӣ ва тақвияти рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ истифода бурда истодаанд. Дар чунин шароит, динамикаи муносибатҳои Маскав ва Пекин дар соҳаи энергетика, махсусан дар Осиёи Марказӣ, аҳамияти махсус пайдо менамояд, зеро ҳамкориҳои ин ду бозигар яке аз унсурҳои калидии таъмини суботи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ дар минтақа мебошад[5]. Динамикаи геостратегию геоиқтисодии Россия ва Чин дар бахшҳои энергетикаи Осиёи Марказӣ ба як чанд омилҳо вобаста мебошад, ки таваҷҷуҳи Чин ва Россия ба ОМ-ро зиёд менамояд.

Якум, ОМ ҳамчун бозори истифодабарандаи энергетикӣ барои Россия

Аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2024 аз 81 миллион нафар бештар шудааст. Ҳар сол ин рақам тибқи маълумоти ниҳодҳои омили кишварҳои минтақа тақрибан 1 миллион нафар меафзояд. Тибқи омили СММ, то соли 2050 шумораи аҳолии Осиёи Марказӣ бештар аз 100 миллион нафар мешавад ва аҳолии Тоҷикистон дар ин давра ба 14,5 миллион нафар мерасад[1]. Дар зимистони солҳои 2022–2023 дар Ўзбекистон ва Қазоқистон бӯҳрони ҷиддии энергетикӣ ба вуқӯ пайваست. Ин ба маҳдудияти таъминоти газ, қатъи гармидиҳӣ ва барқ боис гардид. Норасоии захираҳои энергетикӣ дар Ўзбекистон бинобар коҳиши истихроҷи гази дохилӣ ва қатъи шудани таъминоти гази табиӣ аз Туркманистон дар натиҷаи сардиҳои шадид эҳсос шуд. Ҷолишҳои асосӣ барои Қазоқистон ва Ўзбекистон, мисли дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ, афзоиши назарраси истеъмоли дохилии энергия ва сатҳи баланди фарсудаҳои инфрасохтори энергетикӣ мебошанд. Ба ин вазъияти мураккаб дар минтақа омилҳои зерин низ таъсири ҷиддӣ мерасонанд: афзоиши аҳоли, баланд шудани сатҳи зиндагии мардум, рушди саноат ва коҳиши истихроҷи газ махсусан дар Ўзбекистон мебошад[4].

Россия пас аз таҳримҳои соли 2022 дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба таъмини гази табиӣ таваҷҷуҳ кард. Аммо имкониятҳои иқтисодии он барои сармоягузориҳои оянда дар минтақа маҳдуд мебошад. Аз моҳи феврари соли 2022, дар шароити таҳримҳои Ғарб, эмбаргои нафть ва маҳдудияти нархҳо, ширкатҳои нафтии Россия тавонистанд нисбатан зуд равиши содироти нафти ватаниро аз самти аврупоӣ ба самти осӣ тағйир диҳанд, пеш аз ҳама бо ҳисоби харидорони Чин ва Ҳиндустон. Барои "Газпром" гузариш ба бозорҳои нави содироти газ мураккабтар буд, зеро дар

инфрасохтори содиротии газ дар самти шарқӣ иқтидорҳое, ки бо самти аврупоӣ баробар бошанд, вучуд надоранд. Бо дарназардошти нақшаҳои Иттиҳоди Аврупо дар бораи пурра даст кашидан аз манбаъҳои энергетикӣ Россия то соли 2027, ширкати газии Россия ният дорад ду хати нави лӯлаи газ барои содирот ба Чин бунёд намояд, яъне “Қувваи Сибир-2” ва “Қувваи Сибир-3”[2].

Ташкили “этилофи сегонаи газӣ” байни Москва, Остона ва Тошканд бо “Газпром” имкон медиҳад, ки ду вазифаро якбора ҳал намояд:

1. Ворид шудан ба бозори газӣ табиӣ Осиёи Марказӣ;
2. Ташкили масири нави содироти газӣ Россия бо транзит тавассути Осиёи Марказӣ ба самти Чин.

Мушкилоти гармидиҳӣ ва таъминоти барқ дар фасли зимистон дар Қазоқистон ва Ўзбекистон боис гардид, ки ҳарду кишвар бо ширкати “Газпром”, ки бузургтарин ширкати газӣ Россия ба шумор меравад, созишномаҳои дучонибаро имзо расониданд. Дар соли 2023 “Газпром” ба Ўзбекистон тақрибан 1,22 миллиард метри мукааб ва ба Қазоқистон — 7,25 миллиард метри мукааб газ содир намуд. Дар доираи созишномаи мазкур Ўзбекистон ва Россия то соли 2026 то бояд 11 миллиард метри мукааб газ ворид намояд[7]. Ханӯз чанд сол пеш тавассути ҳамин лулаҳо, ки ҳоло газӣ Россияро интиқол медиҳанд, монанди даврони шӯравӣ газӣ табиӣ Қазоқистону Ўзбекистон ба Россия интиқол дода мешуд.

Дуюм, истифодабарии иқтидори энергетикӣ ОМ барои Чин

Осиёи Марказӣ дар системаи воридоти нафту газӣ Чин нақши муҳим дорад, зеро он барои амнияти энергетикӣ кишвар муҳим аст. Чин бӯҳрони ҷаҳонӣ молиявӣ иқтисодӣ соли 2008 паси сар карда, дар Осиёи Марказӣ сиёсати боз ҳам ғаёлтарро пеш гирифт ва мавқеи геоиқтисодӣ худро мустаҳкам кард. То ин замон Чин дар ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар бахши энергетикӣ, аз ҷумла дар соли 2005 то 2010 истихроҷи конҳои карбогидрид, сохтмони кубурҳо ва нерӯгоҳҳои барқи обӣ ба қомеъҳои назаррас ноил гардид.

Ба Чин муяссар гардид, ки дар Қазоқистон 100% саҳмияҳои ПетроҚазқостон (соли 2005) ва 50% ҚСҚ «МангистауМунайГаз» (соли 2009) ва 50% боқимонда ба ҚазМунайГаз ба даст оварда, созишномаҳои стратегиро дар соҳаи нафту газ дар Қазоқистон амалӣ созад. Созишномаи охири барои Чин дар Қазоқистон имкониятҳои нави энергетикӣ боз кард. Дар аввал ба маблағи нисбатан хурд, 2,6 миллиард доллар Пекин қариб 50% саҳмияҳоро ба даст овард. Пешравӣ дар сиёсати Чин дар минтақа дар моҳи декабри соли 2009 ба ҳисоб меравад. Ба Чин имконият пайдо шуд, ки ифтиҳоӣ як тарҳи бузурги энергетикӣ минтақаро ба даст орад, яъне лӯлаи газ аз Туркменистон ба Чин тавассути қаламрави Қазоқистону Ўзбекистон бо нуқтаи ниҳонӣ марзи Чин дар Хоргос буд[3]. Пекин механизми таъсири геоиқтисодӣ худро дар кишварҳои дигари минтақа васеъ намуд. Аз соли 2006 то 2010 Чин бо Тоҷикистон дар мавриди бунёди хатҳои интиқоли барқ (Лолазор-Хатлон, Ҷануби Шимол, хати 220), шохроҳи Душанбе-Хучанд-Чанак, Нерӯгоҳи барқи обии Нуробод-1, Нерӯгоҳи барқи обии Зарафшон ва ғайра созишномаҳо ба имзо расонидааст. Дар Қирғизистон Чин инчунин лоиҳаҳои бузурги сиёсати энергетикӣ худро ворид намуд, аз ҷумла сохтмони зеристгоҳи “Датка”, хати интиқоли барқи Датка-Кеминро амалӣ намуда, дар таҷдиди нерӯгоҳи барқи гармидиҳӣ Бишкек ширкат варзид ва ба нерӯгоҳҳои барқи обии Қамбарата таваҷҷуҳ зоҳир намуд[3].

Лӯлаи нафти Чину Қазоқистон ва лӯлаи газӣ Осиёи Марказӣ муҳимтарин таъминкунандаи энергетикӣ дар шимолу ғарби Чин мебошад. Стратегияи газӣ Чин дар Осиёи Марказӣ инчунин бо кӯшишҳои муваффақӣ ба даст овардани газӣ саҳомӣ хос аст, яъне вақте ки ширкатҳои чинӣ қони газро ба истифода медиҳанд, онҳо инфрасохтори таъмини интиқол ва қоркардро месозанд, ки пас аз он газ ба бозори дохилии Чин интиқол дода мешавад. То 19 майи соли 2023 тавассути хатҳои лӯлаи

гази Осиёи Марказӣ ва Чин беш аз 430 миллиард метри мукааб гази табиӣ интиқол дода шудааст. Ин имкон дод, ки эҳтиёҷоти тақрибан 500 миллион нафар сокинони 27 музофот, вилоятҳои худмухтор, муниципалитетҳо ва ноҳияи махсуси маъмурии Ҳонконг бо нерӯи барқ таъмин карда шавад. Айни замон ин лӯлаи газ аз ҷиҳати дарозӣ рекордӣ буда, бузургтарин минтақа ва аҳолии ҷаҳонро дар бар мегирад. Туркменистон таъминкунандаи асосии гази лӯлаи гази Осиёи Марказӣ ва Чин ва инчунин манбаи асосии гази воридотии хушкӣ барои Чин мебошад[2]. Аз соли 1997, Чин даҳҳо миллиард долларро ба минтақа сармоягузорӣ намудааст ва асосан ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, истихроҷи нафту газ, коркарди маъданҳо, инчунин сохтмони роҳҳои мошингард ва роҳи оҳан барои интиқоли ин манобеъ ба Чин мебошад[3]. Ҳоло Чин нафтро аз Қазоқистони Ғарбӣ тавассути лӯлае, ки бо маблағгузориҳои Чин сохта шудааст, мегирад. Ҳамчунин, шабакаи лӯлаҳои газ аз Туркменистон тавассути Узбекистон ва Қазоқистон то Чин интиқол карда мешавад. Чин инчунин сармоягузориҳои худро ба дигар лоиҳаҳо дар Осиёи Марказӣ идома медиҳад, аз ҷумла сохтмони нерӯгоҳи барқи гармидиҳӣ дар шаҳри Душанбе ва бозсозӣ ва таҷдиди нерӯгоҳи барқии Бишкек мебошад. Қазоқистон ва Узбекистон ўҳдадоранд, ки ҳар сол то 10 миллиард метри мукааб гази табиӣ ба Чин содир кунанд. Аммо дар амал, ин ду кишвар ба таври яққоя ба Чин солоне на бештар аз 12 миллиард метри мукааб содир мекунанд. Дар шароити сардиҳои шадид, Узбекистон ва Қазоқистон маҷбур мешаванд содироти газро ба Чин коҳиш диҳанд, то ниёзҳои энергетикӣ аҳолии худиро қонеъ созанд[4].

Наздиқ будани ҷуғрофии Осиёи Марказӣ ин минтақаро яке аз минтақаҳои калидӣ дар таъмини амнияти энергетикӣ Чин ва густариши минбаъдаи имконоти воридоти нерӯи барқ аз кишварҳои ҳамсоя месозад. Ин бевосита хароҷоти пешбинишуда ва хароҷоти сохтмониро, ки бо таъмини амнияти интиқоли энергия барои эҳтиёҷоти афзояндаи иқтисодиёт ва аҳолии Чин алоқаманд аст, коҳиш медиҳад.

Сеюм, истифодаи энергияи “сабз”-и Осиёи Марказӣ

Чин сармоягузори асосӣ ва воридкунандаи асосии манбаъҳои энергетикӣ Осиёи Марказӣ мебошад. Дар соли 2021 Маркази молияи сабзи Маркази байналмилалӣ молиявии "Остона" дафтари минтақавӣи Принципиҳои сармоягузориҳои “сабз”-и ташаббуси "Як камарбанд, як роҳ" дар Осиёи Марказӣ гардид. Принципиҳои сармоягузориҳои “сабз” бо ташаббуси Кумитаи молияи сабзи ҷамъияти молия ва бонкдорӣи Чин ва Ташаббуси молияи сабзи шаҳри Лондон оғоз ёфтааст[7]. Ҳадаф мусоидат ба сармоягузориҳои устувор ва рушди бозорҳои молияи сабз дар кишварҳои иштироккунандаи ташаббус мебошад. Маркази молияи сабз бо ташкилотҳои молиявии чинӣ, аз ҷумла Бонки рушди чинӣ ва бонки сохтмони Чин барои ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сабз дар Қазоқистон ва минтақа ғаёлона ҳамкорӣ менамояд. Дар Қазоқистон нерӯгоҳи барқи шамоли Жанатас яке аз бузургтарин лоиҳаҳои энергетикӣ барқароршаванда дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Парки шамоли бо иштироки сармоягузориҳои чинӣ дар доираи корхонаи муштарак бо Иштироки (China Power International Holding Limited) ва 9Visor Kazakhstan) сохта шудааст. Инчунин бояд қайд кард, ки "стансияи барқии офтобии Нургис бо иқтидори 100 МВт" дар наздикии шаҳри Кунаев, Алмаато ҷойгир аст. Стансияи фотоэлектрикӣ соли 2023 ба истифода дода шуд. Лоиҳа дар доираи ҳамкориҳои сармоягузориҳои қазоқистонӣ ва чинӣ амалӣ карда шуд, сармоягузори асосӣ ширкати чинӣ Universal Unergy co. Ltd буд. Арзиши умумии лоиҳа 27,7 миллиард тангаро ташкил додааст[7].

Лоиҳаи дигар нерӯгоҳи барқи обии Турғусун, ки аз соли 2021 ба истифода дода шудааст. Он дар дарёи Турғусун дар вилояти Қазоқистони Шарқӣ ҷойгир аст. Он аввалин лоиҳаи муштаракӣ гидроэнергетикӣ Қазоқистон ва Чин дар доираи ташаббуси "Як камарбанд, як роҳ" ба ҳисоб меравад. Фармоишгари генералӣ China

International Water & Electric Corporation, ширкати фаръии China Three Gorges Corporation буд.

Соли 2023 Узбекистон ва Чин созишнома дар бораи сохтмони 11 нерӯгоҳи офтобӣ ва бодӣ бо иқтидори умумии 4,8 ГВт бо арзиши 4,4 миллиард долларро имзо карданд. Ширкатҳои чинӣ изҳори омодагӣ карданд, ки ба лоиҳаҳои энергетикӣ барқароршаванда бо иқтидори умумии 2 ГВт дар вилоятҳои Чиззах ва Тошканд 2 миллиард доллар сармоягузорӣ кунанд. Интизор меравад, ки ин нерӯгоҳҳо дар як сол 5,2 миллиард кВт·соат нерӯи барқ истеҳсол намояд. Дар доираи "Барномаи гузариш ба иқтисодиети сабз ва таъмини рушди сабз дар Ҷумҳурии Узбекистон то соли 2030" Чин барои иштирок дар сохтмони каскади нерӯгоҳҳои барқи оби дар вилояти Намангон ва каскади нерӯгоҳҳои барқи оби Айгаин дар ноҳияи Бостонлики вилояти Тошканд омодагӣ мебинад[7].

Дар Тоҷикистон "Стратегияи рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2027" амалӣ мегардад, ки дар доираи он Чин шарикӣ калидӣ буда, аллакай ба инфрасохтори энергетикӣ кишвар беш аз 5,3 миллиард доллар сармоягузорӣ кардааст. Дар байни лоиҳаҳои калонтарин сохтмони нерӯгоҳҳои офтобӣ бо иқтидори то 1000 МВт дар минтақаҳои озоди иқтисодии Панҷ ва Данғара, инчунин нерӯгоҳҳои офтобӣ дар вилояти Суғд. Илова бар ин, бо иштироки Чин объектҳои асосии энергетикӣ, аз ҷумла «Душанбе-2», Маркази барқии гармидиҳии шаҳри Душанбе ва хатҳои баландшиддати интиқоли барқ навсозӣ ва сохта шуданд. Ширкатҳои чинӣ ба монанди Power China, TBEA ва China Datang дар лоиҳаҳои, ки ба татбиқи стратегияи иқтисоди сабзи Тоҷикистон тавассути рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергия равона шудаанд, ҷаълола иштирок мекунанд[7].

Хулоса, кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан инфрасохтори хатти транзитии газ аз Узбекистон ва Қазоқистон байни Чин ва Россия табиқ ёфтааст. Давлатҳои Осиёи Марказӣ дар оянда имконият доранд, ки ҳамчун хатти транзитии газ аз Россия газро харидори намоянд ва ба кишварҳои сараҳалитарини дунё ба мисли Чин, Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон ва дигар кишварҳои қитъаи Осиё содир намоянд.

Бояд қайд кард, ки барои рушди инфрасохтори хатти транзитии газ дар ояндаи наздик ҷаълолияти сармоягузорию Россия дар Осиёи Марказӣ хусусияти мавсимӣ ва нуқтагиро касб хоҳад кард. Он бештар ба бозсозии инфрасохтори энергетикӣ ва рушди лоиҳаҳои нави энергетикӣ равона мешавад, инчунин ба тақвияти нақши давлат дар ҳамгироии бештари минтақа ба низомҳои энергетикӣ кишварҳои ҳамсоя ба мисли Чин, Покистон, Ҳиндустон, Эрон ва Афғонистон мусоидат хоҳад кард.

Таби се даҳсолаи ахир ширкатҳои энергетикӣ Чин бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои густурдаро ба роҳ мондаанд. Чин бо Қазоқистон дар соҳаи нафт, бо Туркманистон дар соҳаи газӣ табиқ, бо Узбекистон дар соҳаи нафту газ, бо Тоҷикистон ва Қирғизистон дар соҳаи энергия тақдидшаванда ҳамкорӣ менамояд. Ба мақсади рушди истифодаи захираҳои энергетикӣ Осиёи Марказӣ пешниҳод менамояд, ки истифодаи иқтидори энергеи "сабз"-и минтақа саривақти мебошад. Манбаъҳои барқароршавандаи "энергияи сабз" оби дарёҳо, нури офтоб, шамол ва гармии замин мебошанд. Осиёи Марказӣ минтақаи дорои имконоти баланд дар соҳаҳои болозикр шуморида мешавад. Ба туфайли мавҷеи ҷуғрофӣ, рӯзҳои зиёди офтобӣ, мавҷуд будани дарёҳои кӯҳӣ ва ҳамвориҳои васеъ, кишварҳои минтақа бо шароити зарурии табиқ барои рушди устувори энергетика таъминанд. Айни замон танҳо Чин ба "энергияи сабз"-и минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳ намуда истодааст.

Ҳамкорию байналмилалӣ Чин, аз ҷумла бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, торафт бештар дар асоси стандартҳои "сабз" бунёд мегардад. Чин ҳам сармоягузор ва ҳам қувваи пешбарандаи рушд аст. Чин ва Осиёи Марказӣ бо тақдирӣ ягона барои ноил шудан ба навсозии "сабз" дар минтақа ва ҳалли муштараки мушкилоти энергетикӣ ва экологӣ потенциали бузург доранд.

Захираҳои бойи энергияи барқароршавандаи Осиёи Марказӣ дорои захираҳои зиёди энергияи гидроэнергетика, гармии офтобӣ ва шамолӣ, мебошад. Доштани шарикҳои технологӣ, молиявӣ ва институтсионалии Чин ва Россия ба минтақаи Осиёи Марказӣ саривақтӣ аст. Чин дар сохтмони нерӯгоҳҳои офтобӣ, бодӣ ва гидроэнергетикӣ дар Қазоқистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон ғайбадони иштирок менамояд. Инчунин, Россия тавассути корпорасияи "Росатом" ба энергетикаи барқароршаванда таваҷҷуҳ зоҳир карда, лоиҳаҳои нерӯгоҳҳои барқӣ шамолӣ ва гидроэлектрикиро дар Қирғизистон ва Тоҷикистон пешниҳод кардааст. Қазоқистон ва Ўзбекистон лоиҳаҳои сохтмони нерӯгоҳҳои атомӣ бо иштироки ширкатҳои русӣ ва чиниро амалӣ менамоянд.

Самтҳои ояндадори ҳамкорӣ дар рушди лоиҳаҳои бузурги барқароршаванда аз ҷумла:

-таъсиси хатҳои трансмиссии интиқоли барқ Россия ба бозори хатҳои энергетикаи минтақаи Осиёи Марказӣ;

-шабакаҳои интеллектуалӣ, рақамсозии идоракунии чараҳои энергия;

-механизмҳои молиявӣ ва маблағгузориҳои сабз.

Барои амалишавии саёсати "энергетика сабз" бонки "сабз" дар доираи СҶШ ва ИДМ ташкил карда шавад. Ҳамкориҳои иқтисодӣ тамоюли мусбат дар рушди равобити Чину Россия, ду кишвари бонуфузи минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором махсус мешаванд. Барои ҳар ду мамлакат аҳамияти калон дорад. Ҳамкориҳои энергетикаи Россия ва Чин бо Осиёи Марказӣ дар ҳоли пешрафт ҳастанд ва метавонад кафили амнияти энергетикаи Чин дар заминаи таъмини интиқоли бозьтимод аз Осиёи Марказӣ шавад. Осиёи Марказӣ ҳамчун истифодабаранда ва интиқолкунанда бояд боингари асосӣ байни Чин ва Россия таъдил меёбанд.

Адабиёт

1. Аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ чӣ қадар аст? – тасвирбаён [Манбаъи электронӣ] URL: <https://sputnik.tj/20241002/aholii-kishvarhoi-osiyo-markazi-chi-qadar-ast--tasvirbayon-1064568353.html> (Санаи мурочиат: 15.07.2025)

2. Еникеев, Ш. М. Динамика энергетической политики России и Китая в Центральной Азии / Ш. М. Еникеев, И. Чжаосин // Евразийские исследования. – 2024. – № 2. – С. 17-36. – DOI 10.48647/ICCA.2024.68.24.003. – EDN YBSOQD.

3. Коваленко Г.В. Центральная Азия в условиях трансформации мирового порядка. – Душанбе: филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, 2024. – 388 с.187

4. Обзор зарубежных СМИ о Центральной Азии за январь 202. [Манбаъи электронӣ] URL: <https://cabar.asia/ru/obzor-zarubezhnyh-smi-o-tsentralnoj-azii-za-yanvar-2023> (Санаи мурочиат: 01.08.2025)

5. Петерсен, А. Россия, Китай и энергетическая геополитика в Центральной Азии /Александр Петерсен при участии Катинки Барыш ; Центр европейских реформ ; Моск. Центр Карнеги. — М., 2012. — 90 с.

6. Сохиби, Б. Формат диалога «Центральная Азия +1» во внешней политике Китайской Народной Республики / Б. Сохиби, Н. Нигора // Азия и Европа. – 2025. – № 3(23). – С. 97-102. – EDN TLSVMA.

7. China and Central Asia Countries Have Enormous Potential for Cooperation in Green Modernization. [Манбаъи электронӣ] URL: https://www.xhinst.net/Research/endetail/20250801/19438575_China-and-Central-Asia-Countries-Have-Enormous-Potential-for-Cooperation-in-Green-Modernization.html?utm_source=chatgpt.com (Санаи мурочиат: 20.08.2025)

8. Russia plans to increase gas supplies to Central Asia and China Orient Link: [Манбаъи электронӣ] URL: https://orient.tm/en/post/79633/russia-plans-increase-gas-supplies-central-asia-and-china?utm_source=chatgpt.com (Санаи мурочиат: 01.07.2025)

Literature

1. What is the population of the Central Asian countries? - descriptive [Electronic resource] URL: <https://sputnik.tj/20241002/aholii-kishvarhoi-osiyo-i-markazi-chi-qadar-ast--tasvirbayon-1064568353.html> (Accessed: 15.07.2025)
2. Enikeev, Sh. M. Dynamics of the Energy Policy of Russia and China in Central Asia / Sh. M. Enikeev, Y. Zhaoxing // Eurasian Studies. - 2024. - No. 2. - Pp. 17-36. - DOI 10.48647 / ICCA.2024.68.24.003. - EDN YBSOQD.
3. Kovalenko G.V. Central Asia in the Context of the Transformation of the World Order. - Dushanbe: branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov Moscow State University in Dushanbe, 2024. – 388 p.187
4. Review of foreign media about Central Asia for January 202. [Manba'i elektronī] URL: <https://cabar.asia/ru/obzor-zarubezhnyh-smi-o-tsentralnoj-azii-za-yanvar-2023> (Sanai muroqiat:01.08.2025)
5. Petersen, A. Russia, China and Energy Geopolitics in Central Asia /Alexandros Petersen with the participation of Katinka Barysh; Center for European Reform; Moscow. Carnegie Center. - Moscow, 2012. - 90 p.
6. Sokhibi, B. The "Central Asia +1" Dialogue Format in the Foreign Policy of the People's Republic of China / B. Sokhibi, N. Nigora // Asia and Europe. – 2025. – No. 3(23). – pp. 97-102. – EDN TLSVMA.
7. China and Central Asia Countries Have Enormous Potential for Cooperation in Green Modernization. [Manbai electronic] URL: https://www.xhinst.net/Research/endetail/20250801/19438575_China-and-Central-Asia-Countries-Have-Enormous-Potential-for-Cooperation-in-Green-Modernization.html?utm_source=chatgpt.com (Sanai murohiat:08/20/2025)
8. Russia plans to increase gas supplies to Central Asia and China Orient Link: [Manbai electron] URL: https://orient.tm/en/post/79633/russia-plans-increase-gas-supplies-central-asia-and-china?utm_source=chatgpt.com (Sanai murokhiat:01.07.2025).

МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ САНОАТӢ

Тоиров Махмасидик Идибекович

омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Тел: 987-03-60-53. E-mail: mahmasidiq.toirov.83.mail.ru

Аннотатсия. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таҷдиди сохтори иқтисодиёти ҷаҳонӣ, яке аз самтҳои муҳими баланд бардоштани рақобатпазирии миллӣ ва минтақавӣ ташкили кластерҳои саноатӣ ба ҳисоб меравад. Методологияи тадқиқот бар таҳлили муқоисавии таҷрибаи ҷаҳонӣ, таҳқиқоти назариявӣ М. Портер, А. Маршалл ва дигар муҳаққиқон асос ёфтааст. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки рушди кластерҳо ба коҳиши хароҷоти истеҳсолӣ, мубодилаи дониш, афзоиши ҷойҳои корӣ ва таҳкими ҳамкориҳои илм ва истеҳсолот мусоидат менамояд. Дар баробари ин, мушкилоти татбиқи сиёсати кластерӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Тоҷикистон, ба монанди набудани муҳити кластерӣ, паст будани сармоягузорӣ ва нокифоягии инфрасохтор, муайян карда шудаанд. Бо назардошти таҷрибаи давлатҳои пешрафта, татбиқи сиёсати кластерӣ дар Тоҷикистон метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ мусоидат кунад.

Калидвожаҳо: кластер, кластеркунонӣ, иқтисодиёт, рақобатпазирӣ, ҳамгирӣ, рушди минтақавӣ, сиёсати кластерӣ, таҷрибаи байналмилалӣ, Тоҷикистон.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ

Тоиров Махмасидик Идибекович

преподаватель кафедры «Банковское дело» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. Тел.: 987-03-60-53. E-mail: mahmasidiq.toirov.83.mail.ru

Аннотация. В эпоху глобализации и динамичного развития мировой экономики одним из ключевых способов повышения конкурентоспособности как на национальном, так и на региональном уровне является создание промышленных кластеров. В рамках данного исследования был проведен сравнительный анализ мирового опыта, а также рассмотрены теоретические работы известных экономистов, таких как Майкл Портер, Альфред Маршалл и других. Результаты показали, что развитие кластеров позволяет значительно снизить производственные затраты, способствует обмену знаниями, создает новые рабочие места и укрепляет сотрудничество между наукой и производством. Однако, были выявлены некоторые проблемы, с которыми сталкиваются страны, реализующие кластерную политику, включая Таджикистан. К ним относятся отсутствие необходимой кластерной среды, недостаточный уровень инвестиций и неразвитая инфраструктура. Тем не менее, учитывая опыт развитых стран, можно с уверенностью сказать, что реализация кластерной политики в Таджикистане будет способствовать устойчивому развитию национальной экономики, повышению конкурентоспособности и созданию новых рабочих мест.

Ключевые слова: кластер, кластеризация, экономика, конкурентоспособность, интеграция, региональное развитие, кластерная политика, международный опыт, Таджикистан.

PROBLEMS OF INDUSTRIAL CLUSTER DEVELOPMENT

Toirov Mahmasidiq Idibekovich

lecturer at the Department of Banking, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad str., 48/5. Tel: 987-03-60-53. E-mail: mahmasidiq.toirov.83@mail.ru

Abstract. In the era of globalization and dynamic development of the global economy, one of the key ways to enhance competitiveness at both the national and regional levels is the creation of industrial clusters. This study conducted a comparative analysis of global experience and reviewed the theoretical works of renowned economists such as Michael Porter, Alfred Marshall, and others. The results showed that cluster development significantly reduces production costs, facilitates knowledge sharing, creates new jobs, and strengthens collaboration between science and industry. However, several challenges faced by countries implementing cluster policies, including Tajikistan, were identified. These include the lack of an essential cluster environment, insufficient investment, and underdeveloped infrastructure. Nevertheless, given the experience of developed countries, it is safe to say that the implementation of cluster policy in Tajikistan will contribute to the sustainable development of the national economy, increase competitiveness, and create new jobs.

Keywords: cluster, clustering, economy, competitiveness, integration, regional development, cluster policy, international experience, Tajikistan.

Муқаддима. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таҷдиди сохтори иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба сатҳи нави ҳамкориҳои мутақобила, дар асоси консепсияи «тартиботи нави ҷаҳонӣ» бояд мушкилоти асосии системаҳои муносибатҳои бозорӣ ба инобат гирифта мешавад, ки яке аз онҳо ташкили кластерҳои саноатӣ махсуб меёбад. Таъмини рушди иқтисодиёт чӣ дар сатҳи миллий ва чӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ аз ҳисоби ба қор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ, таъмин намудани қорқарди технологияи нави сарфақунанда сураи меғирад.

Агар ба таърихи ташаккули мафҳуми кластер ва кластерқунони назар афканем, гуфта метавонем, ки бори аввал мафҳуми кластерро М. Портер дар қори худ “Рақобат” истифода намудааст. Баъдан А. Маршалл таққикотро идома дода, дарқ намуд, ки рушди иқтисодиёти миллий дар вобастагӣ аз консентратсияи маҳаллии соҳаҳои маҳсусгардонидашуда, қарор дорад.

Мувофиқи таърифи пешниҳоднамудаи М. Портер, кластер-ин ғуруҳи қорқонаҳо ва ширқатқое, ки дар як минтақаи ҷуғрофӣ қойғир шудаанд ва дар ҳампоягӣ (таъминқунандагон, истеҳсолқунандагон ва ғ.) инқунин ташқилотҳои ба онҳо вобаста (муассисаҳои таққикотӣ, мақомотҳои давлатӣ, ширқатҳои инфрасохторӣ), дар як доираи муайян ва вобастагии байниқдигарӣ қарор дорад [1].

Вақтҳои охир шавқу рағбат ба раванди ташаккул ва рушди кластерҳо дар сиёсати рушди иқтисодии кишварҳои қоричӣ зиёд қардид. Муносибати кластерӣ ҳамқун яке аз роҳҳои баланд бардоштани рақобатқазирӣ рушди иқтисодии минтақавӣ дар ҳама кишварҳои ҷаҳон васеъ таҳия шудааст. Ин таваҷҷӯҳ бо тақрибаи микёси мусбии кластериқунонии иқтисодиёти бисёр кишварҳои пешрафта шарқ дода шудааст, ки самараноқии муносибати кластериқо дар баланд бардоштани рақобатқазирӣ иқтисодии минтақаҳои алоҳида ва дар мақмӯъ дар кишвар собит қардааст.

Методологияи таққик. Дар айни замон миёни назариячиён ва амалиячиён ақида оиди нобаробар тақсим шудани захираҳо, омилҳои истеҳсолот ва якқояқунии қувваҳои истеҳсолот оиди таъсиси кластерҳо амал менамояд. Тибқи назарияи муосир, шаклҳои кластерҳои агросаноатӣ вобаста ба нақши давлат дар таъсиси онҳо ба таври назаррас фарқ меқунад.

Барои омӯзиши падидаи кластерсозӣ, тақрибаи кишварҳои ғуноғун таҳлил қарда шуд. Манбаҳои асосӣ — қорҳои илмии М. Портер, А. Маршалл ва таққикоти муосири

иктисодии давлатҳои Аврупо, Амрико ва Осиё мебошанд. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ шаклҳои зерин муайян гардиданд:

- кластери “классикӣ”-и А. Маршал-иттифоқи ширкатҳои хурди молиқони ин минтақа, ки дар натиҷаи таҳкими робитаҳои тичоратӣ дар ҳолате, ки навоарӣ мустақиман аз ҷониби ин ширкатҳо сурат мегирад рушд мекунад, инчунин, бо мақсади татбиқи навоарӣ барои ширкаткунандагони дигари бозор;

- модели ҳаёӣ -омешиши бисёр ширкатҳои хурд бо як ё якчанд ширкати калон, ки шароитҳоро барои амалӣ намудани фаъолият, рушд ва густариши инноватсияҳо муайян мекунад;

- “платформаи моҳворавӣ”-ин иттиҳодияи корхонаҳои агросаноатӣ ва корхонаҳои бузурги коркард мебошад, ки тавассути ҳамгироии амудӣ ва ҳамкорӣ бо донишгоҳҳо ва марказҳои илмӣ маҳаллӣ робита доранд;

- модели “якорӣ”-он ба эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ тавассути маҳдуд намудани муносибатҳои мубодилаи байни сектори давлатӣ ва таъминкунандагон, дар самти паҳн намудани донишҳои нав асос ёфтааст.

Ҳамчунин таҷрибаи кишварҳои аврупоӣ (Олмон, Италия, Норвегия, Франция, Финландия, Дания, Австрия, Британияи Кабир ва ғ.) аз рӯи меъёрҳои ташаккул, самаранокӣ ва нақши онҳо дар бозори меҳнат мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Мӯҳтавои тадқиқ. Амалияи рушди кластерҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ, шабакаҳои алоқаманд дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сатҳҳои гуногун (байналмилалӣ, минтақавӣ ва милли) татбиқ шуда истодааст. Ҳадафи онҳо татбиқи муваффақиятҳои кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида, дар асоси ташкили рақобатнокии баланд дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Новобаста аз табиати маҳаллӣ ва минтақавии кластерҳо, аксарияти онҳо шуҳрати ҷаҳонӣ касб намудаанд ва дар соҳаи худ муваффақ гаштаанд. Масалан, кластерҳои металлургӣ ва мошинсозии Олмон ва Швейтсария, ширкат-шаҳрҳои Тойота-Сити ва Людвиксхафен, кластери баҳрии Норвегия, кластерҳои ҷаҳонии молиявии Лондон ва Гонконг, кластерҳои технологияҳои иттилоотии Силикон (ИМА) ва Бангалор (Ҳиндустон), кластери “Cosmetic Valley”-и Фаронса оид ба истеҳсоли косметика ва атриёт, кластери “Сассуоло” дар Италия оид ба истеҳсоли сафолҳои керамикӣ ва ғ.

Аввалин маротиба муносибати кластерӣ, ин таъсиси водии силиконӣ дар ИМА ба ҳисоб меравад. Дар ҳудуди он 87 ҳазор ширкат, даҳҳо адад марказҳои таҳқиқотӣ ва якчанд донишгоҳҳои бузург, ҷойгир буданд. Водии силикон- як мисоли классикии ҳамкориҳои судманди муҳити академӣ ва мубодилаи кадрҳо байни марказҳои илмӣ ва бахши соҳибкорӣ мебошад. Дар ҳудуди водии Силикон тақрибан 180 ширкати венчурӣ ва 700 бонк, ки ба ширкатҳои алоҳида хизмат мерасонанд, фаъолият мекард.

Кластери ҳудудии ҷойгиршавии минтақавӣ, ки ба рушди стратегӣ нигаронида шудааст, системаи корхонаю муассисаҳоеро дар бар мегирад, ки дар системаи муносибатҳои содироту воридот бо ҳам алоқаманданд, инчунин рушди системаи тайёр кардани кадрҳо, иншооти истеҳсолӣ ва иттиҳодияҳои доништалаб, ки дар маҷмӯъ ба фаъолияти соҳибкорӣ, рушди системаҳои ҳамгироии соҳаҳои молиявӣ ва пардохтӣ бо системаҳои истеҳсолоти инноватсионии доништалаб, ки ба рушди тичоратии самтҳои стратегӣ ояндадор ва рушди соҳаи илм мусоидат мекунад.[3].

Мақомоти давлатӣ дар равандҳои ҳамкорӣ иштирок намуда, ба дастрасӣ ба захираҳо, инчунин ба ҳамгироии манфиатҳои соҳибкорон ва корхонаҳои содиркунандаи истеҳсолоти технологӣ мусоидат мекунад. Дар баробари рушди кластер ба он корхонаҳо ва муассисаҳои инфрасохторӣ: иттилооту коммуникатсия, савдо, қарзӣ-молиявӣ, ҳуқуқӣ ва аудиторӣ, маркетинг ва дигар муассисаҳо ҷалб карда мешаванд.

Дар Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 2 ҳазор кластер мавҷуд аст, ки 38%-и қувваи кори ро бо ҷои кор таъмин намудааст. Масалан, дар Португалия кластерҳои минтақавӣ

дар аввали солҳои 1990-ум, ҳангоми таҳқиқоти рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ муайян шудааст. Ҳамзамон, кластерҳо дар минтақаҳои ҷанубӣ бештар ба соҳаҳои хизматрасонӣ асос ёфтаанд (хизматрасониҳои тижоратӣ, тадқиқот ва таҳияву коркард, истеҳсолоти барномаҳои таъминотӣ), ки одатан бо суръати нисбатан тез рушд мекунанд. Кластерҳо дар минтақаҳои шимолӣ, дар атрофи саноати коркард ташаккул ёфтаанд, ки дар ҳолати аз байн рафтан қарор доранд.

Дар Дания 13 кластерҳои минтақавӣ ва 16 кластерҳои умумимиллӣ фаъолият менамоянд (кластеров компетенсии). Чунин кластерҳо дар оянда, дониш ва ноу-хауҳои махсус хоҳанд дошт. Кластерҳои минтақавӣ дар худ ду соҳаи анъанавиро дар бар мегирад (нассочӣ ва мебелбарорӣ) ва соҳаҳои нав (алоқаҳои мобилӣ ва моҳвораӣ).

Дар Италия 199 ноҳияи саноатӣ фаъолият менамояд, ки 43%-и ҳамаи ширкатҳои дар Италия ба кор машғулбуда, фаъолият мекунанд. Ширкатҳои дар ин гуна ноҳияҳои саноатӣ фаъолияткунанда, ба дигар ширкатҳо монанд буда, дар онҳо, нисбатан даромаднокии зиёд ва сатҳи ҳосилнокии баланд мушоҳида мешавад. Дар ноҳияҳои саноатӣ, суръати афзоиши шуғл, музди меҳнати баландтар ва иқлими мусоиди сармоягузори нисбати нишондиҳандаҳои миллӣ ба чашм мерасад.

Дар Фаронса 144 кластерҳои минтақавӣ ва илова бар ин 82 кластерҳои “виртуалӣ” фаъолият мекунанд. Кластерҳои мазкур суръати рушди иқтисодии баландро нисбат ба тамоми мамлакат дороянд.

Дар Норвегия 62 кластерҳои минтақавиро аз ҳам фарқ мекунанд. Из ин шумора 55 кластер ба саноати истеҳсолӣ, асос ёфтааст, 63 ҳазор нафар фаъолият менамоянд, ки ин шумора 22%-и тамоми кормандони дар саноати истеҳсолии Норвегия коркунандаро ташкил медиҳад. Таъсиси ҷойҳои корӣ дар кластерҳои минтақавӣ нисбат ба ҳисоби миёнаи мамлакат, суръати баландро соҳиб аст. Асосан кластерҳои мазкур дар саноати мебелбарорӣ, киштисозӣ ва саноати электронӣ фаъолият менамоянд.

Дар Австрия 76 кластерҳои минтақавӣ муайян карда шудаанд, ки онҳоро ба 6 навъ ҷудо менамоянд: кластерҳои истеҳсолӣ, кластерҳои тижоратӣ, кластерҳои технологӣ, кластерҳои содиротӣ, кластерҳои таълимӣ ва кластерҳои омехта. Ғайр аз ин 16 кластери умумимиллӣ, ки 7-тои он дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазиранд, фаъолият менамоянд.

Дар Германия танҳо 11 кластер фаъолият мекунад, ки дар ҳудуди Рейн-Вестфалияи шимолӣ ҷойгир шудааст. Онҳо олотии муҳимтарини тағйирдиҳандаи сиёсати сохторӣ дар минтақа ба шумор мераванд. Кластерҳо дар чунин соҳаҳо, ба монанди саноати коркарди чуб, мебелсозӣ, сохтмон, металлургия, мошинсозӣ, нассочӣ, сементбарорӣ ва қоғазбарорӣ фаъолияти пурмахсул доранд.

Дар Финландия 9 кластерҳои умумимиллӣ дар соҳаҳои ҷангал, маводи ғизо, металлургия, сохтмон, энергетика ва технологияи иттилоотӣ фаъолият менамоянд. Дар Нидерландия 12 конгломерати бузург, ки дар соҳаҳои ба ҳам вобаста фаъолият менамояд. Дар Шветсия 6 кластери дорои рақобати баланди ҷаҳонӣ, ки дар соҳаи металлургия, саноати ҷангал, нақлиёт, энергетика ва телекоммуникатсия фаъолият менамоянд, мавҷуд аст [7].

Таҷрибаи кории кластерҳои саноатӣ дар иқтисодиёти ИА дар ҷадвали зер оварда шудааст.

Таҷрибаи кори кластерҳои саноатӣ дар иқтисоди ИА

Кишвар	Меъёрҳои муайянкунандаи кластерҳо	Хусусиятҳои фарқкунандаи кластер
--------	-----------------------------------	----------------------------------

Австрия	Таваҷҷуҳи муштарӣ: амудӣ ва уфуқӣ; дараҷаи рақобатпазирии байналхалқӣ	
Дания	Нозироти баҳои сифат, таҳлили шумораӣ ва сифатии ширкатҳо инчунин мутахассисон дар соҳаи содирот.	Нишондиҳандаи баланди даромаднокӣ нисбат ба тамоми мамлакат
Финляндия	Алоқаҳои байнисоҳавии 68 соҳа; маълумотҳои миқдорӣ оид ба ҳиссаи содирот ва сармоягузорӣ	
Фаронса	Системаи истеҳсолии маҳаллӣ (LPS) вобаста ба ҳудуд ва тамарказонии бизнеси хурд ва миёна тавсиф дода мешавад; ширкатҳои хурду миёна ба як ё якчанд соҳа тааллуқ доранд; ширкатҳо то бо ҳам рақобат карда инчунин ҳамкорӣ мекунанд; мавҷуд будани соҳаҳои марбута ба монанди хизматрасонии тиҷоратӣ, таҳқиқот ва коркарду таҳия; субектони минтақа фарҳанги умумии идоракуниро истифода мебаранд	LPS нисбат ба дигар субъектони минтақа тезтар рушд мекунад
Италия	Округҳои истеҳсолий-ин системаи маҳаллии меҳнатӣ, ки дорои хусусиятҳои зерин мебошанд: асосан соҳаи саноати коркард, бештари кормандонро ташкил медиҳад; нишондоди баланди машғулшудагон дар ширкатҳои хурд ва миёна;	Дар округҳои саноатӣ даромаднокӣ ва истеҳсолот нисбат ба ҳисоби миёнаи мамлакат бештар аст
Нидерландия	Кластерҳои соҳаҳои ба ҳам монанди истеҳсолий	
Норвегия	Кластерҳои минтақавӣ 3 меъёр доранд: минтақаҳои дохил мешаванд, ки соҳаҳои меҳнатталабро дар бар мегиранд, минтақаҳои соҳаҳои муайяно дороанд, ҳар як кластер ҳадди ақал бояд 10 ширкати махсусгардонидашуда дошта бошад	Суръати нисбатан баландтари шуғл ва мавқеи содиротии мамлакат
Португалия	Соҳаҳои саноатии ба содирот нигаронидашуда ҳамчун соҳаҳои ҳисобида мешаванд, ки давлат дар бозорҳои ҷаҳонӣ бартарӣ дорад.	
Испания	Системаи истеҳсолии маҳаллӣ ба мутамарказгардонии консентратсияи корхонаҳои хурд ва миёнаи минтақавӣ асос ёфтааст, ки ба як ё якчанд соҳа тааллуқ дорад, дар ҳолате ки ширкатҳо зуд-зуд дар доираи арзиши иловашуда ба ҳам мепайванданд	Ширкатҳои LPS ҳиссаи бештари кормандони баландхисос доранд

Британияи Кабир	Марҳилаҳои асосии рушд: муайян намудани агрегатсияҳои минтақавӣ соҳаҳо бо коэффитсиенти маҳаллишавӣ аз ҳама баланд 1,25, ки дар он беш аз 0,2%-и қувваи кории минтақаро ташкил медиҳад; ғуруҳбандӣ намудани бахшҳои ба ҳам монанд дар кластерҳо; тадқиқотҳои интенсивӣ (сафатӣ)-и субектҳои кластер, агентҳои минтақавӣ, институтҳои таҳқиқотӣ.	Дар муқоиса бо тамоми кишвар, сатҳи баланди ташкили ҷойҳои корӣ вучуд надошт
-----------------	---	--

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тариқ, Аврупо ро пурра кластерҳои саноатии датчӣ, финӣ, норвегӣ ва шведӣ ихота намудаанд.

Канада низ дар татбиқи кластерҳо ташаббуснок буда дар он кластерҳои биохимиявӣ, кластерҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, кластерҳои технологияҳои баланд, кластерҳои мултимедиявӣ, кластерҳои нушобаву шаробҳои кластерҳои саноати хуруқворӣ амал мекунад. Дар Канада ҳама сатҳҳои ҳукуматӣ (федералӣ, минтақавӣ ва шаҳрӣ) ташаббусҳои кластерҳоро дар ҳар сатҳ, ҳар гуна дастгирӣ менамоянд.

Рушди кластерҳои саноатӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар солҳои 1960-ум оғоз ёфт. Дар Япония бошад, дар замоне кластерҳо пайдо гардиданд, ки ҳукумат аз дастгирии яқвақтаи ҳар як соҳа ба сиёсати интихобии саноатӣ гузашт. Дар ҳамин ҳол, мувофиқи таҳқиқоти А. Хатторӣ, пас аз таназзули соли 1973 маълум шуд, ки сиёсати дастгирии бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт, ки ба ММД таъсир мерасонанд, бояд қарор қабул карда шавад. Бо ин мақсад соли 1983 барномаи рушди кластерҳо қабул гардид. Пас аз бӯҳрон дар бозори сармояи қарзӣ, ҳукумати Япония барномаи навро, ки дар худ азнавсозии дигар кластерҳоро дар бар мегирифт, пешниҳод намуд.

Имрӯзҳо раванди ташаккули кластерҳои минтақавӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Хитой, аз ҷумла дар Сингапур (дар соҳаи нафт ва химия), босуръат идома дорад. Қорхонаҳои имрӯзҳо дар “минтақаи Шанхай”-и Ҷумҳурии халқии Чин, мувофиқи модели махсуси истеҳсоли қор менамоянд. Ҳамзамон кластерҳои дар як минтақа ҷойгиршуда ба потенциалҳои табиӣ, инсонӣ ва ҳамгироии минтақаҳои ҳамсоя таъсир мерасонанд.

Дар замони ҳозира, дар Россия ғояҳои сиёсати кластерӣ дар ҳуҷатҳои аксарияти субъектҳои Федератсияи Россия оварда шудаанд.

Дар байни кластерҳо нисбатан машҳурашон инҳоянд:

- комплекси алмосию бриллиантии Якутия;
- кластери саноати сабуки Кабардино;
- кластери саноати нафти Сибири ғарбӣ;
- кластери фарматсевтии вилояти Калининград;
- кластери паррандапарварии округи ҷанубӣ;
- кластери нафту газии вилояти Мурманск;
- кластери саноатӣ-нассочии вилояти Иваново.

Натиҷаи сиёсати кластерӣ дар Санкт-Петербург, айни ҳол таъсиси 8 кластери афзалиятдошта ба ҳисоб меравад: автомобилӣ; фарматсевтӣ; киштисозӣ; энергетикӣ; радиой; технологияи инфарматсионӣ; радиоэлектроника, хоҷагии шаҳрӣ [3].

Баррасӣ ва муҳокима. Муҳимтарин натиҷаи умумии таҳқиқ ин аст, ки кластеркунонӣ ба рақобатпазирӣ, истеҳсолоти инноватсионӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Кластерҳо ба қоҳиши хароҷоти истеҳсоли, мубодилаи дониш ва таҷриба байни ширкатҳо, афзоиши ҷойҳои қорӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо, таҳкими робитаҳои илм ва истеҳсолот сабаб мегарданд.

Аммо, мушкилоти асосӣ дар кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, набудани муҳити кластерӣ, сармоягузори паст, инфрасохтори номукамал ва нақши нокифояи давлат дар ҳамгироии соҳаҳо мебошад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, сиёсати кластерӣ дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон ғайроне пеш рафта, ба рушди самараноки иқтисодиёти минтақа ва умуман иқтисодиёти милли мусоидат намуда истодааст.

Мутассифона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои кластерхоро мушоҳида намудан душвор аст, аммо таҷрибаи кластеркунониро дар хоҷагии ҷаҳон ва давлатҳои алоҳида мушоҳида намудан мумкин аст. Аз ҷама минтақаи таҷрибаи бойдошта дар кластеркунонӣ маҳз Амрико ва Иттиҳоди Аврупо мебошанд. Аз инҷост, ки маҳз ҳаракати бештари сармоягузориҳои байналхалқиро дар ин минтақаҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

Татбиқи сиёсати кластерӣ метавонад ба рушди устувори иқтисоди милли, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва тақвияти рақобатпазирии Тоҷикистон дар бозори байналмилалӣ мусоидат кунад.

Системаи ҳамгироии иқтисодӣ ва дахлат барои ноил шудан ба таъсири синергетикӣ ва мултипликативӣ инчунин истифодаи кластерро ҳамчун яке аз шаклҳои дахлат тавассути истифодаи ташкили фазои қувваҳои истеҳсолкунандаи ҳам дар сатҳи минтақаи алоҳида ва ҳам дар сатҳи милли мушоҳида намудан мумкин аст.

Адабиёт

1. Бузыкина, Т. А. Кластерная теория М. Портера и ее практическое применение в российском опыте / Т. А. Бузыкина // Журнал экономической теории. – 2011. – № 1. – С. 118-122.

2. Голяшина Е.А., Подпругин А.В. Особенности реализации кластерной политики в России / Science Time. – 2015. № 1 (13). – С. 97–100.

3. Зачесов, Р. М. Анализ российского и международного опыта решения социально-экономических проблем формирования кластеров промышленных предприятий в инновационной экономике / Р. М. Зачесов // Образование, экономика, право в современном информационном обществе : Материалы VII международной научной конференции, Москва, 27 марта 2012 года / Отв. ред.: А.В. Семенов, Ю.С. Руденко. Том Часть I. – Москва: Московский университет им. С.Ю. Витте, 2012. – С. 51-56.

4. Кофанова О.Г. Формирование и государственное регулирование развития кластеров в экономике регионов (на примере Краснодарского края): автореферат дисс. на соиск. уч. ст. к. э. н. по специальности 08.00.05–Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика). – Краснодар, 2008 [Электронный ресурс] URL: <http://kubstu.ru/data/fdlist/FDT0111.doc>. (Дата обращения 27.01.2019 г.)

5. Пасько С.Н. Инвестиционные стратегии в современной мировой экономике в условиях глобализации. – Краснодар: Изд-во Кубанского гос. ун-та, 2013. – 136 с.

6. Тетерин Ю.А. Национальный опыт использования кластеров / Science Time. – 2015. № 1 (13). – С. 419–425.

7. Эдилсултанова, Л. А. Анализ промышленной экономики и развития новых промышленных кластеров / Л. А. Эдилсултанова, А. А. Ахмадова // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2025. – Т. 13, № 5(158). – С. 87-92. – DOI 10.36871/ek.up.p.r.2025.05.13.010.

Literature

1. Buzykina, T. A. M. Porter's Cluster Theory and Its Practical Application in Russian Experience / T. A. Buzykina // Journal of Economic Theory. - 2011. - No. 1. - P. 118-122.

2. Golyashina, E. A., Podprugin, A. V. Features of the Implementation of Cluster Policy in Russia / Science Time. - 2015. No. 1 (13). - P. 97-100.

3. Zachesov, R. M. Analysis of Russian and International Experience in Solving Socio-Economic Problems of Forming Clusters of Industrial Enterprises in an Innovative Economy / R. M. Zachesov // Education, Economics, Law in the Modern Information Society: Proceedings of the VII International Scientific Conference, Moscow, March 27, 2012 / Ed.: A. V. Semenov, Yu. S. Rudenko. Volume Part I. – Moscow: Moscow University named after S. Yu. Witte, 2012. – Pp. 51-56.
4. Kofanova O. G. Formation and state regulation of cluster development in the regional economies (using the Krasnodar Territory as an example): abstract of a dissertation for a Ph.D. in economics in the specialty 08.00.05 – Economics and Management of the National Economy (Regional Economy). – Krasnodar, 2008 [Electronic resource] URL: <http://kubstu.ru/data/fdlist/FDT0111.doc>. (Accessed on January 27, 2019)
5. Pas'ko S. N. Investment strategies in the modern world economy in the context of globalization. – Krasnodar: Publishing house of Kuban State University, 2013. – 136 p.
6. Teterin Yu. A. National experience of using clusters / Science Time. - 2015. No. 1 (13). - P. 419-425.
7. Edilsultanova, L. A. Analysis of the industrial economy and development of new industrial clusters / L. A. Edilsultanova, A. A. Akhmadova // Economy and Management: Problems, Solutions. - 2025. - Vol. 13, No. 5 (158). - P. 87-92. - DOI 10.36871/ek.up.p.r.2025.05.13.010.

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НЕОЛИБЕРАЛЬНЫХ И РЕГУЛИРУЮЩИХ МЕХАНИЗМОВ

Хасанов Фарух Алишерович

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры учёта и информационных технологий, ГУ “Худжандский международный институт” МУТПТ, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, 27 микрорайон 1. E-mail: farruhjon@list.ru. Телефон: (+992) 92 707-34-50

Аннотация. В данной статье проводится критический анализ взаимодействия неолиберальных и регулирующих механизмов в современной экономике. Исследование основывается на сопоставлении теоретических основ двух подходов, а также на эмпирических примерах, демонстрирующих противоречивость их практического сосуществования. Особое внимание уделяется парадоксам, возникающим при попытках внедрения неолиберальных принципов в условиях институциональной слабости и социальной нестабильности. Выявлены закономерности гибридизации моделей, а также дана оценка эффективности смешанных подходов в обеспечении устойчивого роста и социальной справедливости.

Ключевые слова: неолиберализм, государственное регулирование, рыночная экономика, социальная политика, экономическая модель, институциональные противоречия.

ТАҲЛИЛИ ИНТИҚОДИИ ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛАИ НЕОЛИБЕРАЛҶО ВА МЕХАНИЗМҶОИ ТАНЗИМКУНАНДА

Хасанов Фарух Алишерович

номзади илмҳои иқтисод, муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣ ва технологияҳои рақамӣ. МД Донишгоҳи байналмилалӣи Хуҷанд, Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, ш. Худжанд, 27 микрорайон 1. E-mail: farruhjon@list.ru. Телефон: (+992) 92 707-34-50.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҳлили интиқодӣ оид ба ҳамбастагии механизмҳои неолибералӣ ва танзимкунандаи иқтисодиёти муосир анҷом дода шудааст. Тадқиқот ба муқоисаи асосҳои назариявии ду равиш ва намунаҳои амалӣ, ки зиддиятнокии ҳамзистии онҳоро дар амал нишон медиҳанд, асос ёфтааст. Таҷассуси махсус ба парадоксҳои рағона шудааст, ки ҳангоми ҷорӣ намудани принципҳои неолиберализм дар шароити заъфи институтсионалӣ ва ноустувории иҷтимоӣ ба миён меоянд. Қонуниятҳои гибридашавии моделҳо муайян гардида, самаранокии равишҳои омехта дар таъмини рушди устувор ва адолати иҷтимоӣ арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: неолиберализм, танзими давлатӣ, иқтисоди бозорӣ, сиёсати иҷтимоӣ, модели иқтисодӣ, зиддиятҳои институтсионалӣ.

A CRITICAL ANALYSIS OF THE INTERACTION OF NEOLIBERALS AND REGULATORY MECHANISMS

Khasanov Farukh Alisherovich

senior lecturer of the Department accounting and digital technologies. GI "Khujand International Institute", "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" PhD in Economics, Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 27 microdistrict 1. E-mail: farruhjon@list.ru. Phone: (+992) 92 707-34-50.

Abstract. This article provides a critical analysis of the interaction between neoliberal and regulatory mechanisms in the modern economy. The study is based on a comparison of the theoretical foundations of both approaches, as well as empirical examples illustrating the contradictions in their practical coexistence. Special attention is paid to the paradoxes that arise when attempting to implement neoliberal principles in conditions of institutional weakness and social instability. The article identifies patterns of model hybridization and evaluates the effectiveness of mixed approaches in ensuring sustainable growth and social justice.

Keywords: neoliberalism, state regulation, market economy, social policy, economic model, institutional contradictions.

Экономическая мысль XX века была сформирована в условиях идеологического противостояния двух моделей - регулируемого кейнсианства и рыночного неолиберализма. Неолиберализм, опираясь на идеи Хайека и Фридмана, утверждает приоритет невидимой руки рынка, минимизации роли государства и индивидуальной ответственности [1]. Государственное вмешательство, с этой точки зрения, искажает рыночные сигналы и порождает неэффективность.

Регулирующий подход, напротив, опирается на кейнсианскую логику, признавая необходимость государственного вмешательства для коррекции рыночных провалов, поддержания спроса и защиты уязвимых групп [6].

С начала XXI века в большинстве стран наблюдается не жёсткое доминирование одной из моделей, а **гибридизация**, где элементы неолиберализма сосуществуют с механизмами регулирования - это проявляется в фискальной политике, политике социальной защиты, трудовом законодательстве и роли центральных банков.

Экономическая теория XX века формировалась в условиях идейной и политической конфронтации между двумя мировоззренческими подходами: интервенционистским кейнсианством и рыночным неолиберализмом. Первое утверждало приоритет социальной справедливости и активной роли государства в экономике, второе - провозглашало саморегуляцию рынка как универсальный механизм роста и благосостояния.

Неолиберализм, утвердившийся в политике Рейгана и Тэтчер в 1980-х годах, базируется на убеждении, что минимизация государственного вмешательства, приватизация и дерегуляция обеспечивают максимальную эффективность распределения ресурсов [4]. Этот подход предполагает, что индивидуальная свобода и рыночная конкуренция способны не только стимулировать экономический рост, но и решить проблемы бедности и неравенства.

В то же время кейнсианский подход, особенно после Великой депрессии 1930-х годов, обосновал необходимость вмешательства государства в моменты рыночных провалов - через стимулирование совокупного спроса, регулирование занятости, социальную защиту и налоговую политику². Противостояние двух моделей приобрело форму не только научного, но и политического конфликта, особенно в странах с нестабильными институтами и высоким уровнем социальной дифференциации.

Современность демонстрирует, что противопоставление этих моделей не только устарело, но и не отражает сложной реальности. Сегодняшняя глобальная экономика требует **синтеза элементов обеих парадигм**, с учётом вызовов устойчивого развития, цифровизации, и растущей зависимости рынков от политических решений.

Таблица 1. Систематизация научных вкладов учёных неолиберальную теорию

	Автор / Труд	Год	Основной вклад	Тематический блок
	Ф. фон Хайек - <i>The Constitution of Liberty</i> [4]	1960	Обоснование приоритета рыночной свободы, ограничение вмешательства государства	Классическая неолиберальная теория
	М. Фридман - <i>Capitalism and Freedom</i> [5]	1962	Защита свободного рынка как оптимального механизма распределения	Классическая неолиберальная теория
	Дж. М. Кейнс - <i>The General Theory</i> [6]	1936	Необходимость госрегулирования спроса и занятости	Альтернативные и критические подходы
	Д. Родрик - <i>The Globalization Paradox</i> [7]	2011	Несовместимость полной глобализации, демократии и суверенитета	Альтернативные и критические подходы
	Ж. Стиглиц - <i>The Price of Inequality / People, Power and Profits</i> [8]	2012/2019	Критика неолиберализма, институциональные и социальные риски	Альтернативные и критические подходы
	Т. Пикетти - <i>Capital in the Twenty-First Century</i> [9]	2013	Анализ имущественного неравенства в неолиберальной экономике	Альтернативные и критические подходы
	М. Маццукато - <i>The Entrepreneurial State</i> [10]	2013	Государство как инвестор и инновационный агент	Современные интерпретации роли государства
	Ха-Джун Чанг - <i>Kicking Away the Ladder</i> [11]	2002	Промышленная политика как ключ к развитию	Современные интерпретации роли государства
	В. Штрёк - <i>Buying Time</i> [12]	2014	Финансовизация и кризис демократического капитализма	Современные интерпретации роли государства
0	Д. Габор - <i>The Wall Street Consensus</i> [13]	2021	Финансовизация регулирования, влияние рынка на политику	Современные интерпретации роли государства

В большинстве развитых и развивающихся стран наблюдается отход от «чистых» моделей в пользу гибридных экономических стратегий. Эти стратегии предполагают сосуществование рыночной логики с активной ролью государства. Рассмотрим это на примере макроэкономических показателей:

Таблица 1. Эмпирика гибридных моделей: реальность против доктрины [1]

Страна	Преобладающий подход	Уровень госрасходов (% ВВП)	Индекс Джини	Прямые субсидии при кризисе COVID-19
США	Неолиберализм	36	0.41	\$2,2 трлн (CARES Act)

Германия	Смешанный подход	51	0.30	€130 млрд
Швеция	Регулируемая модель	52	0.26	€30 млрд
Япония	Регулируемая модель	48	0.32	¥117 трлн (~\$1 трлн)

Источник: составлено по данным IMF, OECD, World Bank, 2020–2023

Даже в странах, декларирующих неолиберальный вектор, наблюдаются масштабные меры поддержки - будь то антикризисные субсидии, налоговые льготы, кредитные гарантии, национализация убыточных отраслей. Всё это указывает на системную роль государства, которую невозможно игнорировать.

Особенно ярко гибридизация проявляется в Восточной Азии, где сильная индустриальная политика сочетается с жёсткой конкуренцией. Пример - Южная Корея и Сингапур, где государство активно управляет ресурсами, но делает это через рыночные каналы. Это демонстрирует, что интеграция двух подходов не только возможна, но и выгодна.

Совмещение неолиберальных и регулирующих подходов сопровождается рядом острых **структурных и институциональных парадоксов:**

- **Парадокс антисоциального государства:** Снижение налогообложения и приватизация в духе неолиберализма подрывают финансовую базу государства, в то время как общество всё чаще требует усиления социальной политики [8].

- **Парадокс кризисного вмешательства:** Неолиберальные экономики вынуждены экстренно прибегать к фискальным и монетарным стимулам (противоречащим их же идеологии) во времена кризисов, как это было в 2008 и 2020 годах [13].

- **Парадокс справедливости:** Индивидуализация ответственности, характерная для неолиберализма, приводит к социальной фрагментации, что требует от государства внедрения перераспределительных механизмов для сохранения легитимности.

В результате возникает система, где государство одновременно **декларирует невмешательство и постоянно регулирует**, балансируя между доктриной и необходимостью обеспечения устойчивости.

С учётом вызовов XXI века - климатического кризиса, технологической трансформации, глобального неравенства - становится очевидной невозможность опоры на «чистые» экономические модели. Вместо этого формируются **новые формы регулирования**, такие как:

- **устойчивое государственное инвестирование (Green New Deal);**
- **цифровой контроль за финансовыми потоками;**
- **базовый доход** как ответ на рост безработицы от автоматизации.

Реальность подталкивает экономики к **институциональному синтезу**, где рыночная эффективность дополняется социальной устойчивостью. Так, например, в Южной Корее сохраняется высокая степень регулирования трудовых отношений при поддержке технологического предпринимательства; в Сингапуре – строгая промышленная политика сочетается с рыночной конкуренцией.

Такой синтез требует гибкости, прозрачности и переопределения роли государства как не "врага рынка", а его координатора.

Анализ показывает, что противопоставление неолиберализма и государственного регулирования в современных условиях теряет актуальность. Их взаимодействие становится не только неизбежным, но и необходимым для обеспечения экономической и социальной устойчивости. Вместо бинарного выбора между "государством" и "рынком" формируется новая парадигма **гибридной**

экономики, где государственные и рыночные механизмы интегрируются в ответ на сложность глобальных процессов.

Будущее экономики, судя по текущим трендам, не принадлежит ни «чистому» рынку, ни «жёсткому» государству. В условиях растущей сложности вызовов (глобальное потепление, миграционные кризисы, автоматизация, старение населения) формируется модель институционального синтеза.

Эта модель опирается на:

- гибкие формы регулирования, такие как «мягкое право», регуляторные песочницы, ESG-стандарты;
- целевое инвестирование в человеческий капитал, инфраструктуру и инновации;
- активную координацию частного и публичного секторов через государственно-частное партнёрство.

Современные формы регулирования часто включают в себя и цифровые технологии: цифровые платформы налогообложения, алгоритмическое ценообразование, Big Data в антимонопольной политике.

Примеры стран, реализующих успешные гибридные подходы — это Сингапур, Израиль, Германия, Южная Корея. В этих странах государство действует как стратег, а не как администратор или дирижёр, формируя рамки, в которых рынок реализует свою эффективность.

Идея полного доминирования либо рыночной, либо регулирующей модели сегодня утрачивает актуальность. Реальная практика демонстрирует, что устойчивость, справедливость и инновационность возможны только при сбалансированном сочетании обеих парадигм.

Гибридизация механизмов — не слабость теории, а ответ на многоуровневую сложность современного мира. Государство в XXI веке не должно быть ни «ночным сторожем», ни «всепоглощающим Leviathan'ом», а должно стать активным координатором социальной и экономической системы.

В долгосрочной перспективе жизнеспособность экономической политики будет определяться не идеологической чистотой, а способностью к адаптации, интеграции и стратегическому планированию с учётом как глобальных рисков, так и локальных особенностей.

Необходим переход от догматизма к прагматизму: государственная политика должна не следовать идеологическим установкам, а адекватно отвечать на вызовы времени — экономические, социальные, климатические и технологические.

Литературы

1. ОЭСР (2023). «Взгляд на государственное управление»; База данных Всемирного банка; «Бюджетный монитор» МВФ, 2021.
2. Стиглиц Дж. *Люди, власть и прибыли: прогрессивный капитализм в эпоху недовольства*. Издательство W.W. Norton, 2019.
3. Габор Д. (2021). «Консенсус Уолл-стрит и финансовизация планирования развития». *Development and Change*.
4. Хайек Ф.А. *Конституция свободы*. Издательство Чикагского университета, 1960.
5. Фридман М. *Капитализм и свобода*. Издательство Чикагского университета, 1962.
6. Кейнс Дж.М. *Общая теория занятости, процента и денег*. Издательство Макмиллан, 1936.
7. Родрик Д. *Парадокс глобализации*. Издательство Оксфордского университета, 2011.

8. Стиглиц Дж. *Цена неравенства*. Издательство W.W. Norton & Company, 2012; *Люди, власть и прибыли*, 2019.
9. Пикетти Т. *Капитал в XXI веке*. Издательство Гарвардского университета, 2013.
10. Мазукато М. *Предпринимательское государство*. Издательство Anthem Press, 2013.
11. Чанг Ха-Джун. *Выбивая лестницу*. Издательство Anthem Press, 2002.
12. Штрик В. *Покупая время: отложенный кризис демократического капитализма*. Издательство Verso, 2014.
13. Габор Д. *Консенсус Уолл-стрит*. *Development and Change*, 2021.

References

1. OECD (2023). *Government at a Glance*; World Bank DataBank; IMF *Fiscal Monitor*, 2021.
2. Stiglitz J. *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. W.W. Norton, 2019.
3. Gabor D. (2021). *The Wall Street Consensus and the Financialization of Development Planning*. *Development and Change*.
4. Hayek F.A. *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press, 1960.
5. Friedman M. *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press, 1962.
6. Keynes J.M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan, 1936.
7. Rodrik D. *The Globalization Paradox*. Oxford University Press, 2011.
8. Stiglitz J. *The Price of Inequality*. W.W. Norton & Company, 2012; *People, Power, and Profits*. W.W. Norton & Company, 2019.
9. Piketty T. *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press, 2013.
10. Mazzucato M. *The Entrepreneurial State*. Anthem Press, 2013.
11. Chang H.-J. *Kicking Away the Ladder*. Anthem Press, 2002.
12. Streeck W. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. Verso, 2014.
13. Gabor D. *The Wall Street Consensus*. *Development and Change*, 2021.

РАҚАМИКУНОНӢ - ИМКОНӢЯТ БАРОИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Ҳабибов Абдурахмон Ҳакимбоевич

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ходими пешбари илмӣ Институти илмӣю тадқиқотӣю рушди устувор ва иқтисоди сабз. Тел.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Аннотатсия: Дар ҷаҳони имрӯза рақамикунонии иқтисодиёт омили муҳимтарини рушди устувори кишварҳо шудааст, ки мунтазам дар суҳанронҳои Президенти кишвар аз ҷумла дар доираи паёмҳои ҳарсола таъкид ва ҷиҳати татбиқи роҳнамоӣ мегардад. Эълон шудани солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» дар кишвар, рушди рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ далели диққати махсуси ҳукумат ба ин масъала мебошад. Самтҳои афзалиятноки пешбурди иқтисоди рақамӣ ҷиҳати вуъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт баррасӣ шуданд. Пешниҳод оид ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди устувори иқтисоди рақамӣ ва равандҳои инноватсионӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, паём, рушди устувор, технологияҳои рақамӣ, самтҳо, инноватсия, ҳукумати электронӣ

ЦИФРОВИЗАЦИЯ – ПОТЕНЦИАЛ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ҳабибов Абдурахмон Ҳакимбоевич

кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Научно-исследовательского института устойчивого развития и зеленой экономики. Тел.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Аннотация: В современном мире цифровизация экономики стала важнейшим фактором устойчивого развития стран, что регулярно подчеркивается в выступлениях Президента страны, в том числе в рамках ежегодных посланий, и даются указания по ее реализации. Объявление в стране 2025–2030 годов «Годами цифровой экономики и инновационного развития», развитие цифровизации государственных услуг, широкое использование безналичных платежей свидетельствуют об особом внимании государства к этому вопросу. Обсуждены приоритетные направления развития цифровой экономики в целях расширения инновационных процессов и полного использования потенциала цифровых технологий в экономике. Приведены предложения по созданию благоприятных условий для устойчивого развития цифровой экономики и инновационных процессов.

Ключевые слова: цифровизация, послание, устойчивое развитие, цифровые технологии, направления, инновации, электронное правительство.

DIGITALIZATION – POTENTIAL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Habibov Abdurahmon Hakimboevich

candidate of economic sciences, associate professor, leading researcher of the Research Institute for Sustainable Development and Green Economy. Tel.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Abstract: In the modern world, digitalization of the economy has become the most important factor in the sustainable development of countries, which is regularly emphasized in the speeches of the President of the country, including in the framework of annual messages, and instructions are given for its implementation. The announcement in the country of 2025-2030 as "Years of the Digital Economy and Innovative Development", the development of digitalization of public services, the widespread use of non-cash payments indicate the special attention of the state to this issue. Priority areas for the development of the digital economy in order to expand innovative processes and fully utilize the potential of digital technologies in the economy are discussed. Proposals are given to create favorable conditions for the sustainable development of the digital economy and innovative processes.

Keywords: digitalization, message, sustainable development, digital technologies, directions, innovations, e-government.

Таърих гувоҳ аст, ки дар марҳилаҳои гуногун кишварҳои мухталиф барои рушди босуръат омилҳои гуногуни иқтисодиро истифода бурда, ба ғуруҳи кишварҳои мутараққӣ шомил шудаанд. Марҳилаи имрӯзаи рушди глобалӣ бо ибораҳои гуногун, аз қабيلي инқилоби чоруми саноатӣ [10], ҷомеаи постиндустриалӣ [1], иқтисодиёт дар асоси дониш [4], мавҷи технологӣ [3, 7] ифода мешавад, ки асоси ҳамаи онҳоро иттилоот ва технологияҳои рақамӣ ташкил медиҳанд. Имрӯз маҳз технологияҳои рақамӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дода метавонанд, ки рушди иқтисодиву иҷтимоии худро ба зинаи сифатан нав бароранд. Роҳбарияти кишвар ин нуктаро хуб дарҷ карда, барои пешбурди он чораҳои заруриро пеш гирифта, *“рақамикунонии иқтисодиётро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятноки”* [5] Ҳукумати мамлакат ҳисобидоаст.

Санаи 28-уми декабри соли 2024 Паёми наватии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ ироа гардид. Зимни он дар бораи масъалаҳои асосии пешбурди самараноки сиёсати дохилию хориҷӣ ва таъмини пешрафти соҳаҳои гуногун, аз ҷумла саноат, энергетика, кишоварзӣ, роҳу нақлиёт, сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ, маориф ва илму фарҳанг, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, меҳнат ва шуғли аҳоли, ҷавонону варзиш ва сайёҳӣ, андозу гумрук, амнияти мудофия, ҳифзи ҳуқуқу тартибот, рушди муносиботи дӯстӣю ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣю минтақавӣ сухан рафт. Қайд карда шуд, ки кишвари мо дар марҳалаи нави тараққиёти худ қарор дошта, бо амалӣ намудани стратегияву барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардида истодааст. Вобаста ба ин дар соли 2024 ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он ба 8,4 фоиз расонида шудааст. Дар натиҷа даромади пулии аҳоли аз 48 миллиард сомонии соли 2019 ба 147 миллиард сомонӣ дар соли 2024 расид. Яъне нишондиҳандаи мазкур 3 баробар зиёд гардида, музди миёнаи меҳнат беш аз 1,8 баробар ва андозаи миёнаи нафақа 1,5 баробар афзоиш ёфтааст [6].

Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст. Масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимоли ба иқтисоди миллӣ, ташаккули иқтисоди сабз, рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тадбирҳои мушаххасро тақозо мекунад. Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Чуноне ки маълум аст, рушди устувор ва пешрафти ҷаҳони муосирро бе ҷорӣ намудани технологияҳои нав тасаввур кардан мумкин нест. Яке аз воситаҳои асосии рушди устувори кишварҳо рушди иқтисодӣ мебошад, ки ба тағйироту тақмили доимӣ асос меёбад. Рушди устувори иқтисодӣ бо яке аз омилҳои асосӣ – рақамисозӣ ё иқтисоди рақамӣ дар асоси рушди технологияҳои нав, аз қабili интернетӣ мобилӣ, зехни сунъӣ, интернетӣ ашъ, 5G, блокчейн ва ғайра алоқаманд аст, ки дар солҳои охир боиси густариши бисоликаи навоариҳои технологӣ гардид.

Мо дар замоне зиндагӣ мекунем ва бо ҷашми худ дида метавонем, ки ҷӣ гуна технология ҳаётро тағйир медиҳад. Ҳамарӯза, сарҳад байни иқтисодиёти рақамӣ ва воқеӣ шуста мешаванд ва дар ниҳоят қомилан аз байн хоҳанд рафт.

Иқтисоди рақамӣ шакли нави рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Зери мафҳуми он стратегияи пешбурди иқтисоди миллиро мефаҳманд, ки дар он дониш ва иттилооти рақамӣ омили асосии истеҳсоли, шабакаҳои иттилоотии муосир - ноқили иттилоот ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) – қувваи пешбарандаи маҳсулноки ва сохторҳои иқтисодиёт мебошанд [8].

Рақамикуноиро дар замони муосир тамоюли меҳвари рушди ҷаҳонӣ тавсиф кардан мумкин аст. Таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ нишон дод, ки 10% афзоиши шумораи корбарони интернет метавонад рушди иқтисодиро 1% боло барад. Аз ин рӯ, мо ҷуз қўшиши як қисми ин раванд шудан илочи дигаре надорем. Вагарна берун аз мочарои пешрафти илмию техникӣ монда, имконияти баланд бардоштани неқўаҳволии иқтисодиро аз даст медиҳем.

Дар робита ба ин, барои рушди рақамикунонии иқтисодиёти кишвар зарур аст, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ, технологияҳои инноватсионӣ, рушди стартапҳо, эҷоди занҷирҳои арзиши иловагӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, ташкили гурўҳҳои таҳқиқотии бисёрҷониба, озмоишгоҳҳо ва марказҳои инноватсионӣ, ҷойҳои қории нави фавқултехнологӣ, бозорҳо барои маҳсулоти нав таваҷҷўх зоҳир намоем. Баланд шудани неқўаҳволии умумии одамон ва ба вучуд омадани ширкатҳои нав сарчашмаҳои тавлид ва ҷамъшавии захираҳои назарраси молиявиро ба вучуд меорад, ки барои сармоягузорӣ ва гирифтани фоида ҷойгоҳҳои ояндадорро ҷустуҷў мекунанд.

Аз ин лиҳоз, яке аз вазифаҳои асосии рушди ояндаи иқтисодии Тоҷикистон татбиқи модели нави рушди иқтисодӣ дар асоси истифодаи пурраи технологияҳои рақамӣ мебошад, ки нақши муҳимро дар рушди устувори иқтисодиёт мебозад. Ҳамзамон тибқи тадқиқоти СММ: ҳукумати электронӣ 2024 аз рӯи сатҳи истифодаи ТИК ва рушди ҳукумати электронӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷои 123-юм қарор дорад [2], ки ин албатта беҳбудиро талаб мекунад. Дар муқоиса бо маълумоти соли 2016 маъкеи Тоҷикистон 16 зина беҳтар шудааст.

Ҳамчунин ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шуд. Вобаста ба ин аз тарафи Пешвои миллат самтҳои афзалиятноки пешбурди иқтисоди рақамӣ барои панҷ соли оянда пешниҳод шуданд, аз ҷумла [6]:

1. тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ. Боиси қайд аст, ки аллақай дар ҷумҳурӣ заминаҳои асосии ҳуқуқӣ-меъёрии рақамикунонӣ мавҷуд аст. Қонунҳои ҚТ “Дар бораи савдои электронӣ”, “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ” (2023), Консепсияи иқтисоди рақамӣ (2019), Стратегияи рушди зехни сунъӣ то давраи соли 2040 (2022), Амри Президенти ҚТ “Дар бораи чораҳо оид ба васеъгардонии пардохтҳои ғайринақдӣ” далели ин гуфтаҳоианд. Ҳамзамон барои қафо намондан аз ин раванд бояд он мунтазам тақмил ёбад, чунки давраи ҳаёти маҳсулоти рақамӣ кўтоҳ мебошад.

Бо ин мақсад бояд модели танзими ҳукукии ҳимояи шахрвандон дар муносибатҳои ҳукукии рақамӣ: мушаххас кардани принципҳо ва самтҳо, меъёрҳои амният, мақоми ҳукукии иштирокчиён таҳия гардида, дар навбати аввал санадҳои меъерии ҳукукӣ, ки ба бартараф кардани монеаҳое, ки ба рушди иқтисодиёти рақамӣ ҳалал мерасонанд, равона карда шудаанд, аз ҷумла дар соҳаҳои технологияҳои молиявӣ, моликияти зеҳнӣ, телекоммуникатсия, стандартизатсия ва ғайра коркард карда шаванд. Дар ниҳоят таҳияи Кодекси рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мадди назар бояд бошад, ки дар он масъалаҳои коркарди сабтҳои рақамӣ, истифодаи системаҳои зеҳни сунъӣ, сабтҳои фазоии рақамӣ, инчунин муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи муайянкунии рақамӣ, имзоҳои рақамӣ ва бойгонии рақамӣ дарч гарданд.

2. инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ (5G), рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот. Инфрасохтори рақамӣ ин инфрасохтори маҷмӯии ҷисмонӣ ва барномавӣ мебошад, ки барои расонидани молҳо, маҳсулот ва хидматҳои рақамӣ заруранд. Ба он марказҳои коркарди маълумот, инфрасохтори хати оптикӣ, таҷҳизоти серверӣ, кормандон, нармафзори виртуализатсия, системаҳои оператсионӣ ва ғайра дохил мешаванд. Беҳуда асри 21-ро асри иттилоот намегӯянд, чунки он ба яке аз унсурҳои асосии истеҳсолот мубаддал гаштааст. Бинобар ин таъсиси маҳзани миллии маълумот вазифаи аввалиндарича дар ин самт ба шумор меравад.

3. рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ. Вобаста ба ин барои таъмини пурраи пардохтҳои ғайринақдӣ дар соҳаҳои бучетӣ ва хизматрасониҳои давлатӣ то охири соли 2025 ба вазорату идораҳои дахлдор супориш дода шуд. Таъкид гардид, ки ин яке аз роҳҳои асосии таъмин намудани шаффофияти амалиёти хизматрасонӣ, баҳисобгирӣ ва пешгирии коррупсия мебошад. Дар кишварҳои пешрафта нишондиҳандаи пардохтҳои ғайринақдӣ зиёда аз 90 % буда, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ин нишондиҳанда 80 – 90 фоизро ташкил медиҳад, ки дар ҷумҳурии мо нисбатан камтар ба назар мерасад.

4. рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ. Барои расидан ба ин ҳадаф, дар низоми таълимии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ равияи омода кардани барномасозон ва дигар ихтисосҳои зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ ва барномасозӣ бояд ҷорӣ карда шавад. Дар ин раванд, муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардонии мутахассисони самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур мебошад [6]. Таъсиси Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар заминаи Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии шаҳри Кӯлоб барои расидан ба ин ҳадафҳо мусоидат мекунад.

Аз тарафи Пешвои миллат масъалаҳои истифодаи технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим ташвишвар арзёбӣ гардид. Вобаста ба ин Вазорати маориф ва илм бояд ҷиҳати таҷдиди назар кардани стандартҳо ва нақшаву барномаҳои таълимӣ, истифодаи босамари технологияҳои рақамӣ ва тақмили маҳорати касбии омӯзгорон ҷораҳои қатъӣ андешад.

5. истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ. Имкониятҳои зеҳни сунъӣ ба рақамикунонии маълумот ва таҳлили маълумоти калон асос ёфтаанд, ки аз ҳамкориҳои инсон ва компютер ва назарияи қабули қарорҳо инкишоф меёбанд. Комиссияи Аврупо зеҳни сунъиро ҳамчун системаҳои барномавӣ ва сахтафзор тавсиф мекунад, ки тавассути ҷамъоварии маълумот онро барои интиҳоби амали мувофиқтарин барои расидан ба ҳадафи додашуда ё амалҳои барномарезишуда (дар робототехника) баррасӣ ва коркард мекунанд.

Зеҳни сунъӣ чор вазифаи асосиро иҷро мекунад: қабули қарорҳо, идоракунии маълумот, ҳамкориҳои виртуалӣ ва автоматикунонии маъмурият. Барои ҳалли мушкилоти мушаххас, зеҳни сунъӣ метавонад як ё якчанд технологияро аз доираи васеи технологияҳо, аз қабили коркарди забони табиӣ, биниши компютерӣ, шабакаҳои нейронӣ, автоматикунонии равандҳои роботӣ ва ғайра истифода барад. Технологияҳои зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои хизматрасонӣ метавонанд қабули қарорҳои тавсифӣ, пешгӯӣ, тадқиқотӣ, тавсиявӣ ё автоматикунонидашударо таъмин кунанд.

Рушди идоракунии маълумот бо дохил кардани маълумот ба системаҳои мавҷуда ва васеъ кардани системаҳо аз Интернети ашё (IoT) амалӣ мегардад. IoT метавонад бомуваффақият доираи хидматҳои пешниҳодшударо дар манзилҳои мустақили технологӣ тавассути пайвасти кардани фазаи дохилӣ ва берунии хона, ба монанди амният, пайгирӣ ва нақлиёт татбиқ намояд. Намунаҳои моделҳои нави хизматрасонӣ мавҷуданд, ки аксар вақт ба ҳамгирӣ асос ёфтаанд, ба монанди ҳамгирӣ тандурустӣ ва кӯмаки иҷтимоӣ, кӯдакони зерӣ хатар, тибби фардӣ, истифодаи чатботҳо, коркарди зудтар ва босифати дархостҳо барои изҳорот, таҳлили автоматикунонидашудаи тасвирҳо, таҳлил ва дастгирии рушди бозори меҳнат ва ғ.

6. таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот. Вазифаҳои киберамният арзёбии то чӣ андоза боэътимоди системаи амнияти иттилоотӣ - ҷустуҷӯи нуқтаҳои заиф ва манбаъҳои таҳдид, таҳияи нақшаи эҷоди ҳифзи боэътимодно дар бар мегиранд. Амнияти иттилоотӣ дар бисёр соҳаҳо муҳим аст, алахусус дар соҳаҳои зерин:

- молия. Бонкҳо, муассисаҳои молиявӣ ва ширкатҳои, ки бо маълумоти молиявӣ кор мекунанд, бояд сатҳи баланди муҳофизатро барои пешгирии қаллобӣ, дуздӣ пул ва ифшои маълумоти молиявӣ таъмин кунанд.

- тандурустӣ. Муассисаҳои тиббӣ маълумоти ҳассоси тиббии беморонро нигоҳ медоранд, аз ин рӯ онҳо ба воситаи муҳофизати сабтҳои электронии тиббӣ ва муҳофизат аз ҳамлаҳои киберӣ барои пешгирии ихроҷи маълумоти шахсии тиббӣ ниёз доранд.

- муассисаҳои давлатӣ. Мақомоти давлатӣ миқдори зиёди маълумоти махфӣ, аз ҷумла амнияти миллӣ, маълумоти андоз, маълумоти шахсии шаҳрвандон ва дигар маълумоти ҳассосро коркард мекунанд.

- саноат. Корхонаҳои саноатӣ, бахусус онҳое, ки инфрасохтори муҳимро идора мекунанд, бояд аз таҳдидҳои киберӣ муҳофизат кунанд, то ҳамлаҳои эҳтимолии киберӣ ба системаҳои идоракунӣ ва дигар системаҳои муҳими истеҳсолӣ пешгирӣ карда шаванд.

- ширкатҳои технологӣ. Ширкатҳои таҳияи нармафзор, технологияҳои иттилоотӣ ва хидматҳои нигоҳдорӣ бояд маҳсулот ва хидматҳои худро беҳатар нигоҳ доранд, то вайронкунии махфияти маълумоти муштариёро пешгирӣ кунанд ва якпорчагии онҳоро нигоҳ доранд.

- савдои чакана. Ширкатҳои чакана маълумоти шахсии муштариён ва маълумоти пардохтро нигоҳ медоранд, аз ин рӯ онҳо бояд аз таҳдидҳои киберӣ ва қаллобӣ муҳофизат кунанд.

Амнияти иттилоотӣ дар ҳама соҳаҳо, ки маълумоти ҳассос коркард мешаванд, аз ҷумла маълумоти шахсӣ, маълумоти молиявӣ, моликияти зеҳнӣ ва дигар муҳим аст.

7. ташаққул додани соҳибкориҳои рақамӣ ва рушди савдои электронӣ. Соҳибкориҳои рақамӣ доираи васеи фаъолиятест, ки бо эҷод ва истифодаи технологияҳои рақамӣ алоқаманд аст. Он эҷоди маҳсулот ва хидматҳои нави рақамӣ, истифодаи технологияҳои муосир дар идоракунии тиҷорат, ҳамкорӣ бо муштариён ва шарикон ва ғайраро дар бар мегирад. Нақши соҳибкориҳои рақамӣ дар рушди иқтисодиёт назаррас буда, манфиатҳои зеринро, ба монанди миқёсгирии босуръати тиҷорат, хароҷоти кам барои эҷод ва пешбурди маҳсулот ва хидматҳо, баланд бардоштани самаранокии

равандҳои тичорат, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ба мизочон ва баланд бардоштани рақобатпазирии тичорат таъмин мекунад. Амнияти киберӣ, махфияти маълумот, масъалаҳои ҳуқуқӣ ва танзимкунанда, инчунин зарурати навсозии доимии технология ва малакаҳо масъалаҳои ҳалталаби рушди он ба шумор мераванд. Соҳибкории рақамӣ воситаи пурқувват барои эҷоди моделҳои нави тичоратӣ, баланд бардоштани ҳосилонокӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагии одамон мебошад.

Ҳамин тавр идораҳои дахлдор бояд фароҳамсозии асосҳои ҳуқуқиву ташкилӣ, танзими давлатӣ, маблағгузориҳои ташкили инфрасохтори иқтисодӣ рақамӣ, инчунин, муносибатҳои иштирокчиёни соҳибкорӣ рақамӣ ва савдои электрониро таъмин намоянд.

Масъалаҳои муосири экологӣ, махсусан тағйирёбии иқлим ва таъсири офатҳои табиӣ, низ аз сарфи назари Паём дур набуд. Зимни ҳалли ин масъалаҳо чораандешӣ оид ба истифодаи *“рақамикунонии ҳифзи муҳити зист”* [5] пешниҳод шуд. Технологияҳои рақамӣ барои беҳтар кардани муҳити зист, кам кардани партовҳои саноатӣ ва осон кардани гузариши корхонаҳо ба рушди устувор, аз қабili истифодаи технологияҳои рақамӣ барои ташкили мониторинги мустақили миллии экологӣ ва арзёбии экосистемаҳои табиӣ ва атмосфера барои таҳияи системаи ҳамаҷонибаи таҳлил, аз ҷумла маълумот дар бораи ҳолати тамоми инфрасохтори экологӣ барои таҳлили гуногунии биологӣ, ифлосшавии муҳити зист, шароити обу ҳаво ва ғайра мусоидат мекунад [9].

Яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати ҷумҳурӣ ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон мебошад, ки ба ҳалли ин масъала на танҳо *“сохта, ба истифода додани роҳҳои мошингард, тартиби истифодабарии самаранок ва дар ҳолати хуб нигоҳ доштани роҳҳои бунёдгардида”* [5] муҳим аст, балки *“ҷорӣ намудани механизми назорати рақамии ҳаракати нақлиёти гаронвазн, шабакаи ягонаи назорати рақамии ченкунии вазни нақлиёти боркаш, васеъ намудани гузаргоҳҳои наздисарҳадӣ, ташкили «долонҳои сабз», бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва мувофиқи стандартҳои муосири байналмилалӣ бунёд кардани терминалҳои наздисарҳадӣ”* [5] мусоидат мекунад. Дар натиҷа *“рушди устувори иқтисодӣ ва боз ҳам беҳтар гардидани шароити зиндагии халқамон”* [5] таъмин мегардад.

Яке аз омилҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ миллии таҳия ва татбиқи сиёсати самарабахши инноватсионӣ мебошад, ки ҳадафи асосии ҷорӣ намудани технологияи нав, ихтироот, шаклҳои идоракунӣ истеҳсолот ва ташкили меҳнатро муайян мекунад, ки ба комёбиҳои пешрафти илмию техникӣ асос ёфтаанд.

Асоси роҳи инноватсионии рушди иқтисодӣ миллиро сиёсати илмию техникӣ ташкил медиҳад, ки ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии мамлакат амал мекунад, ки барои татбиқи он амалигардонии мунтазами фаъолияти инноватсиониро тақозо менамояд. Рушди фаъолияти инноватсионӣ бо рушди илму техника зич алоқаманд аст ва ин ба ҳолати объективӣ вобаста аст, зеро дар шароити маҳдуд будани захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ рушди иқтисодиёт ба таври камтар аз тавсифоти миқдорӣ тараққиёти илм ва техника ва ба таври бештар аз суръат ва сифати татбиқи натиҷаҳои фаъолияти илмӣ ба шаклҳои нави техникӣ ва технологӣ вобаста аст, ки минбаъд бояд ба маҳсулот ва технологияи нав табдил дода шаванд. Дар ин шароит ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ муҳимтарин самти сиёсати илмию техникӣ мебошад.

Ҳамин тавр, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди устувори иқтисодӣ рақамӣ ва раванҷҳои инноватсионӣ ҷалби сармоя, ҳалли мушкилоти дастрасии босифат ба интернет, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар бахшҳои иқтисодӣ миллии ва соҳаи иҷтимоӣ ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, эҷоди инфрасохтори муосири рақамӣ, танзими тарифҳо ва сифати хизматрасонии ҳамаи операторони алоқа, ислоҳоти сохтори

институтсионалӣ ва ташкили назорати доимии давлатӣ аз болои иҷрои нақшаҳо ва фаъолият дар бахши ТИК зарур аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи рушди устувор қарор дорад, ки барои он татбиқи нақшаҳои асосии иқтисодӣ, қорӣ намудани иқтисодиёти рақамӣ ва таҳияи барномаҳои махсуси давлатӣ зарур аст. Амалисозии тадбирҳои дар Паём пешниҳодшуда имконият медиҳад, ки Ватанамон обод, давлатамон пешрафта ва шароити зиндагии мардуми бошарафи кишварамон боз ҳам бехтар гардад.

Адабиёт:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., Академия, 1999. ISBN 5-87444-070-4
2. Исследование ООН: электронное правительство 2024. Ускорение цифровой трансформации для устойчивого развития// Департамент по экономическим и социальным вопросам Организации Объединенных Наций. Нью-Йорк, 2024 <https://publicadministration.un.org/en/publicadministration.un.org/egovkb/en-us/>
3. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры: Доклады и их обсуждение в Институте экономики. - М., 1928. - 287 с.
4. Миндели Л.Э., Пипия Л.К. Концептуальные аспекты формирования экономики знаний// Проблемы прогнозирования. - 2007. С.115-136.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023, Душанбе.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, Душанбе.
7. Тоффлер, Э. Третья волна. - М.: АСТ, 2010. - 784 с. ISBN 978-5-403-02493-8.
8. Ҳабибов, А. Ҳ. Дурнамои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои муосири ҳамгироии Осиёи Марказӣ / А. Ҳ. Ҳабибов // Осиё ва Аврупо. – 2023. – №. 1(13). – Р. 150-155.
9. Ҳабибов А. Рақамисозии иқтисодиёт - омили афзалиятноки рушди Тоҷикистон. <https://www.osiyoavrupo.tj/tg/post/ra-amisozii-i-tisodiet-omili-afzaliyatnoki-rushdi-to-ikiston>
10. Шваб К., Дэвис Н. Технологии четвертой промышленной революции. - М.: Эксмо, 2018. - 320 с. - ISBN 978-5-04-095565-7.

References:

1. Bell D. The Coming of Post Industrial Society. Moscow, Academy, 1999. ISBN 5-87444-070-4
2. UN Study: E-government survey 2024. Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development// United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York, 2024 <https://publicadministration.un.org/en/publicadministration.un.org/egovkb/en-us/>
3. Kondratiev N.D. Long Cycles of Economic Conjuncture: reports and discussions at the Institute of Economics, Moscow, 1928.
4. Mindeli L. E., Pipia L. K. Conceptual aspects of formation of a knowledge-based economy // Forecasting problems. - 2007. pp.115-136.
5. The Message of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon "On the main directions of domestic and foreign policy of the Republic". 12/28/2023, Dushanbe.
6. The Message of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon "On the main directions of domestic and foreign policy of the Republic". 12/28/2024, Dushanbe.
7. Tofler, E. The Third wave. Moscow: AST, 2010. 784 p. ISBN 978-5-403-02493-8.
8. Habibov A.H. Prospects of economic development of the Republic of Tajikistan in the modern integration space of Central Asia / / Asia and Europe. – 2023. – № 1(13). P.150-155.

9. Habibov A. Digitization of the economy is a priority factor of development in Tajikistan. <https://www.osiyoavrupo.tj/tg/post/ra-amisozii-i-tisodiet-omili-afzaliyatnoki-rushdi-to-ikiston>
10. Schwab K., Davis N. Technologies of the Fourth Industrial Revolution. Moscow: Eksmo, 2018. 320 p. ISBN 978-5-04-095565-7.

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАХШИ СОХТМОНИ РОҲӢИ АВТОМОБИЛГАРД КАФИЛИ БАРОМАДАН АЗ БУМБАСТИ КОММУНИКАТСИОНӢ

Шабонов Ш.С.

*ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: +992 900078893. E-mail:
shohkarims.7@gmail.com*

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур роҳи автомобилгард ҳамчун объекти танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин таснифбандии он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар кори мазкур қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, гардишпазир будани роҳҳои автомобилгардро дар шароити инкишофи босуръати сохтмони онҳо дар асоси шарикии давлатӣ ва баҳши хусусӣ мубрам шуморида, баъзе андешаҳоро бобати таснифбандии роҳҳои автомобилгард пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ, роҳҳои автомобилгард, ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ, объекти ҳуқуқ, сохтмон, тасниф, моликияти давлатӣ ва хусусӣ, аҳд, қонунгузой, маҳдудият.

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ СТРОИТЕЛЬСТВО АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ, КАК ЗАЛОГ ВЫХОДА ИЗ КОММУНИКАЦИОННОГО ТУПИКА

Шабонов Ш.С.

*ассистент кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического
факультета Таджикского национального университета. Тел.: +992 900078893. E-
mail: shohkarims.7@gmail.com*

Аннотация. В данной статье рассмотрено государственное регулирование предпринимательской деятельности в сфере строительство автомобильных дорогавтомобильной дороги, а также их классификация. Рассматривая и анализируя законодательство Республики Таджикистана автор рассматривает оборотоспособность автомобильных дорог в контексте стремительного развития их строительства на основе государственно-частного партнерства и предоставляет некоторые идеи по классификации автомобильных дорог.

Ключевые слова: государственное регулирование, автомобильные дороги, республиканский, местный, объект права, строительство, классификация, государственная и частная собственность, сделка, законодательство, ограничения.

THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE FIELD OF ROAD CONSTRUCTION IS A KEY FACTOR IN OVERCOMING THE COMMUNICATION IMPASSE

Shabonov Sh.S.

*assistant at the Department of entrepreneurial and commercial Law, Faculty of Law, Tajik
National University. Tel.: +992 900078893. E-mail: shohkarims.7@gmail.com*

Annotation. This article considers the road as an object of civil law, the turnover of the road, as well as their classification. Considering and analyzing the legislation of the

Republic of Tajikistan, the author examines the turnover capacity of car roads in the context of the rapid development of their construction on the basis of public-private partnerships and provides some ideas for the classification of car roads.

Keywords: state regulation, car roads, republican, local, object of law, construction, classification, state and private property, transaction, legislation, restrictions.

Зарурияти танзими давлатии муносибатҳои соҳибкориро шароити ҷаҳонишавӣ, озод будани воридшавии субъектони дохилию хориҷӣ ба муносибатҳои иқтисодӣ, ҷалби сармоя ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои истеъмолкунандагон низ тақозо менамояд. Дар баробари ҳолатҳои нишондода шуда, омилҳои асосии тақозокунандаи таъсирасонии давлатӣ дар рушди иқтисодиёт ва соҳибкорӣ инҳоро ном бурдан мумкин аст: қоидаҳои бозор, рақобат ва оқибатҳои он, таъсири манфии беруна, талаботҳои ҷомеа ба мол, кор ва хизматрасонӣ [10, с. 55].

Раҳимзода М.З. қайд менамояд, ки иқтисоди бозори натавонад иқтисоди худтанзимшаванда мебошад. Балки танзими ҳуқуқи он бояд аз тарафи давлат низ сурат гирад. Зеро яке аз функцияҳои асосии давлат функцияи иқтисодии он мебошад. Вай дар барпо намудани шароити зарурӣ, аз ҷумла қоидаҳои умумии фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ барои рушди иқтисоди бозорӣ ифода меёбад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бе давлат бе таъсири танзимнамоии он ба иқтисодиёт (соҳибкорӣ), инкишофи муътадили муносибатҳои бозори ғайри имкон мебошад. Асосҳои худидоракуниро давлат амалӣ намуда, мумкин аст, ки нақши худро дар идоракунии иқтисодиёт суст намояд. Вале он набояд худро аз идоракунии иқтисодиёт дар канор гирад [9, с. 109].

Давлат ба иқтисодиёт тавассути воситаҳои зерин дахлат менамояд: воситаҳои молиявӣ, воситаҳои ҳуқуқӣ, воситаҳои маъмурӣ ва воситаҳои иттилоотӣ [4, с. 18-19]. Дар назарияи ҳуқуқ қайд карда мешавад, ки яке аз функцияҳои асосии ҳар як давлат функцияи иқтисодӣ мебошад, ки ба таъмини фаъолияти муътадил ва рушди иқтисодиёт равона карда шудааст [5, с. 20-21]. Функцияи иқтисодии давлати Тоҷикистон бешубҳа функцияи муҳим ва бузург мебошад, хусусан дар марҳилаи гузариш аз иқтисоди нақшавии фармонфармой ба иқтисодиёти бозаргонӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ танзими давлатии иқтисодиёт бо дарназардошти соҳаҳои алоҳида зарур мебошад. Бо дарназардошти муносибатҳои иқтисодии дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард ва аҳамияти он барои иқтисодиёти миллий, аҳамияти танзими муваффақонаи муносибатҳои соҳибкорӣ дар ин бахшро бояд таъкид намуд.

Олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ андешаҳои худро дар бораи танзими давлатии соҳибкорӣ баён доштанд. Маслан, В.С. Мартемьянов ибраз медорад, ки танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ин «мачмӯи ҷораҳои иқтисодӣ – ҳуқуқиест, ки баҳри дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ дар самтҳои барои ҷомеа зарур ё боздоштан, тағйир ва қатъ намудани он ба манфиати ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунанда ва ба манфиати беҳатарии иқтисодӣ, экологӣ ва санитарияи эпидемиологии ҷомеа равона шудааст» [7, с. 190]. В.С. Анохина қайд менамояд, ки мафҳуми танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ «таъсирасонии давлатӣ нисбати субъекти мушаххаси соҳибкориро бо мақсади роҳ надодан ё тағйир, қатъ намудани ҳолати хоҷагидорӣ ва ё баръакс дастгирӣ кардани он дар ҳолати мувофиқро дар бар мегирад» [1, с. 190]. В.С. Белых ва С.И. Виниченко ибраз медоранд, ки мақсади асосии танзими давлатии бахши иқтисодиёт – дар мачмӯи риояи манфиатҳои ҷомеа ва қабл аз ҳама табақаи аз лиҳози иҷтимоӣ ҳифзнашуда, ҳифзи манфиатҳои наслҳои оянда ва ҳифзи муҳити зист мебошад [3, с. 169].

Ба шаклҳои ташкилии танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама бақайдгирии давлатии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ, назорати надозӣ, танзими техникӣ, санҷиши давлатии, дастгирии давлатӣ, навиштаҷоти ҳатмӣ, тадбиқи меъёр ва лимит, муқаррар намудани квота ва ғайра дохил мешаванд[10,с.55].

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ бояд тартиби танзими давлатиро муқаррар намоянд. Вазифаҳо, воситаҳо ва муқаррарнамоии мақсадҳои танзими давлатӣ дар худ тартиби умумии танзими давлатиро ифода менамоянд.

Иқтисодчиён иброз медоранд, ки танзими давлатии иқтисодиёт ин таъсирасонии давлатӣ ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва дар маҷмӯъ ба иқтисодиёт тавассути ворид намудани тағйирот ба қонунгузорӣ, низоми андозбандӣ, бочҳои гумрукӣ, қурби асъор, тадбиқи дигар воситаҳои маҳдудсозӣ ва ё баръакс имкониятҳои фарроҳ баҳри рушди устувори ин ё он фаъолият фароҳам овардан мебошад[11,с.30]. Дар адабиётҳои ҳуқуқи қайд карда мешавад, ки аз нуқтаи назари баҳши тадбиқ метавон чунин соҳаҳои танзими давлатиро аз қабилӣ бонкӣ, биржавӣ, сармоягузорӣ, фаъолияти суғуртавӣ, ҳисобаборбаркунии муҳосибӣ, молиякунонии соҳибкорӣ, аудит, стандартизатсия, сертификатсияи маҳсулот (кор ва хизматрасонӣ) нархгузорӣ ва ғайра чудо намуд[2,с.180].

Мақсади танзими давлатии иқтисодиёт таъмини амалинамоӣ ва ҳимояи манфиатҳои омавӣ, ба монанди амнияти давлатӣ ва мудоғибаи мамлакат, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, саломатии аҳоли, ҳимояи табақаҳои камбизоат, муҳофизати муҳити зист ва ғайра мебошад, ки амалӣ намудани онҳо бе таъсири давлат ба иқтисодиёт ғайри имкон мебошад. Дар баробари ин хотирнишон бояд сохт, ки таъмини кафолатҳои ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардидаанд, бе даҳолати давлат ба иқтисодиёт номумкин мебошад.

Ба зумраи асосҳои ташкилӣ ва беҳтар намудани назорати давлатӣ дар баҳши сохтмони роҳҳои автомобилгард инҳо ном бурда шаванд:

1. Мурратабсозии низоми идоракунии оид ба сохтмони роҳҳои автомобилгард.
2. Коркарди барномаи таъминоти ҳуқуқии рушди соҳибкорӣ.

Барномаи таъминоти ҳуқуқии рушди соҳибкорӣ қисматҳои зеринро дар бар гирад:

1) мақсад, вазифа ва ғояҳои танзими давлатии соҳибкорӣ дар сохтмони роҳҳои автомобилгард;

2) тарзҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар баҳши сохтмони роҳҳои автомобилгард, аз ҷумла коркард ва қабули санадҳои махсуси ҳуқуқӣ;

3) тартиби расмикунонии низоми амалӣ намудани назорати субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши сохтмони роҳҳои автомобилгард;

4) чораҳо оид ба таъминоти фаъолияти иқтисоди беруна дар асоси мутобикгардонии қонунҳо, наздикнамоӣ ба меъёрҳои байналхалқӣ, ки фаъолияти соҳибкориро дар баҳши сохтмони роҳҳои автомобилгард танзим менамоянд;

1) таъмини ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши сохтмони роҳҳои автомобилгард.

Феълан чандин мушкилотҳое, ҷой доранд, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши сохтмони роҳҳои автомобилгард таъсири манфӣ мерасонанд. Пеш аз ҳама инҳоро қайд кардан мумкин аст:

– норасоӣҳо дар базаи қонунгузори фаъолияти соҳибкорӣ. Дар базаи қонунгузорӣ, ки бо санадҳои вазорату идораҳо пурра карда шудаанд, фосилаҳо ҷой доранд, яъне онҳо моҳияти санадҳои меъёрӣ ҳуқуқии заминавиро тағйир медиҳанд. Ин боиси барзиёд гардидани назорат аз болои амалигардонии фаъолияти соҳибкорӣ шудааст;

– мушкилот дар самти дастгирии кредитӣ-молиявии соҳибкорӣ. Соҳибкорон

дар ин бахш оид ба гирифтани кредит аз бонкҳо вобаста ба пешбурди соҳибкорӣ мушкilot доранд. Хизматрасониҳои лизингӣ ва суғуртавӣ бо сабаби арзиши баланд барои соҳибкорон доштанишон суғурта намуда, дастнорас мебошанд;

Дар амал тадбиқ намудани тавсияҳои пешкашшуда, на танҳо боиси рушди соҳаи сохтмони роҳҳои автомобилгард дар ҷумҳурӣ мегарданд, балки қадами устуворе баҳри расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат шуда метавонад.

Бояд таъкид намуд, ки танзими давлатии иқтисодиёт ва танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, новобаста аз он ки бо ҳам дар робитаи зич қарор доранд, вале ба ин нигоҳ накарда онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Зеро фаъолияти соҳибкори яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Танзими давлати бояд дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт аз ҷумла дар соҳаи сохтмони роҳҳои автомобилгард дар доираи нақшаҳо, барномаҳо ва санадҳои ҳуқуқии муқаммал ва ба хусусиятҳои хоси соҳа ҷавобгӯ сурат гирад.

Ҳамагуна номуайяни ва парокандагӣ дар соҳаи танзими иқтисодиёт ногузир боиси даҳлати шахсони мансабдор ва коррупсия дар фаъолияти соҳибкорӣ мегардад [5, с.20-21]. Яке аз сабабҳои чунин ҳолат дар он дида мешавад, ки дар шароити ҳозира танзими давлатии иқтисодиёт тибқи асосҳои хоҷагӣ ҳуқуқӣ барпо карда нашуда, балки аз рӯи принципҳои ҳуқуқӣ маъмурӣ, агарчанде, ки барои мубориза ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ зарур бошад ҳам анҷом дода мешавад, ки он хусусияти танзими давлатии фаъолияти хоҷагиро ифода карда наметавонад [6, с.340].

Таҳлили мавзӯи таҳқиқоти нишон медиҳад, ки дар танзими муносибатҳои соҳибкорӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард, дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ва дар маҷмӯъ дар бахши иқтисодиёт иштироки давлат ҳело муҳим мебошад. Маълум аст, ки

танзими давлатӣ тавассути қонунгузори амалӣ мешавад. Барои дуруст, ҳамаҷониба ва самаранок танзим намудани муносибатҳои соҳибкорӣ ва иқтисодӣ бояд ҳамроҳангии танзими омавӣ ҳуқуқӣ ва хусуси ҳуқуқиро таъмин намуд.

Маҳз даёрфти мувофиқии танзими омавӣ ҳуқуқӣ ва хусуси ҳуқуқӣ имконият медиҳад, ки аз як тараф ба даҳлати аз ҳад зиёди давлат ба иқтисодиёт ва аз тарафи дигар аз хароҷотҳои худтанзимнамоии бозорӣ дар қанор бошем. Дар инҷо сухан на дар бораи қори намудани асосҳои хусусию ҳуқуқӣ ба олами омавию ҳуқуқӣ ё баръакс, омехта қардани баъзе унсурҳои таъсиррасонии омавию ҳуқуқӣ ба танзими хусусию ҳуқуқӣ, балки дар бораи бо як тартиб (низом) ва дар як санади меъёрии муқаммал муттаҳид намудани онҳо ба хоҳири танзими самараноки муносибатҳои соҳибкорӣ (хоҷагидорӣ) меравад [2, с.13-15].

Танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард дорои чунин хусусиятҳо мебошад: а) танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард таъсиррасонии давлатиро ба ин муносибатҳо дар назар дорад. Чунин таъсиррасонӣ тибқи муқаррароти қонунгузорӣ аз қониби мақомоти вақлатдори давлатӣ ба роҳ монда мешавад; б) объекти танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард муносибатҳои мебошанд, ки дар робита ба таҳқиқи қитъаи замин ва самаранокии роҳҳои автомобилгард алоқаманд аст, дар бар мегирад; в) мақсади асосии танзими давлатӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард расидан ба ҳадафҳои стратегии ҚТ, баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ташаққули доду гирифт миёни минтақаҳои дуру наздик ба ҳисоб меравад; г) дар тафовут аз дигар таъсиррасониҳои давлатӣ танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар бахши сохтмони роҳҳои автомобилгард ин таъсиррасонӣ ба субъектони фаъолияти соҳибкорие мебошад, ки онҳо ба моликияти истисноии давлат – қитъаи замин сару қор доранд.

Адабиёт

1. Анохин В.С. Предпринимательское право: учебник для ВУЗов. – М. Владос, 1999. – С. 192.
2. Белых В.С., Виниченко С.И. Правовое регулирование цен и ценообразования в Российской Федерации: учебно-практическое пособие. – М.: издательство «норма» (издательская группа Норма Инфра-М). – 2002. – С. 169.
3. Бублик В. Правовое регулирование предпринимательства: частные и публичные начала // Хозяйство и право. 2000. № 9. – С. 13-15.
4. Воробьева И.П. Государственное регулирование национальной экономики: учебное пособие // науч. ред. Ю.С. Нехорошев. – Томск: Издательский дом ТГУ, 2014. – 292 с. – С. 18-19.
5. Лаптаев В.В. Современные проблемы предпринимательского (хозяйственного) права // Предпринимательское право XXI века: преемственность и развитие. М., 2002. С. 20-21
6. Лаптаев В.В., Занковский С.С. Предпринимательское (хозяйственное) право: учебник // М., 2006. С 340.
7. Мартемянов В.С. Хозяйственное право. Т. 1. М.: Бек, 1998. – С. 190.
8. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазерева. – М.: Юрист, 1994. – С. 241.
9. Раҳимов М.З. Асосҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва иқтисодӣ бозорӣ // Актуальные проблемы развития законодательства РТ: история и современность. Вып. 5. Душанбе, 2005. – С. 109.
10. Саъдиев И.З. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дис... н.и.х., Душанбе 2019.- с55
11. Управления государственное собственностью: учебник / под ред. д.э.н. профессора В.И. Кошкина, к.э.н., доцента В.М. Шупыро. – М.: 1997. – С. 30.

References

1. Anokhin V.S. Entrepreneurial Law: a textbook for universities. – M. Vlados, 1999. – P. 192.
2. Belykh V.S., Vinichenko S.I. Legal Regulation of Prices and Pricing in the Russian Federation: a teaching aid. – M.: Norma Publishing House (Norma Infra-M Publishing Group). – 2002. – P. 169.
3. Bublik V. Legal Regulation of Entrepreneurship: Private and Public Principles // Business and Law. 2000. No. 9. – P. 13-15.
4. Vorobyeva I.P. State Regulation of the National Economy: a teaching aid // scientific editor Yu.S. Nekhoroshev. – Tomsk: TSU Publishing House, 2014. – 292 p. – P. 18-19.
5. Laptaev V.V. Modern problems of business (economic) law // Business law in the 21st century: continuity and development. Moscow, 2002. P. 20-21
6. Laptaev V.V., Zankovsky S.S. Business (economic) law: a digest // Moscow, 2006. P. 340.
7. Martemyanov V.S. Business law. Vol. 1. Moscow: Bek, 1998. – P. 190.
8. General theory of law and state: textbook / edited by V.V. Lazerev. – Moscow: Jurist, 1994. – P. 241.
9. Rakhimov M.Z. Legal foundations of regulation of entrepreneurial activity and market economy // Current problems of development of legislation of the Republic of Tajikistan: history and modernity. Vol. 5. Dushanbe, 2005. – P. 109.
10. Sa'diev I.Z. Legal regulation of business relations in the field of oil and gas exploration and production in the Republic of Tajikistan. Dis... n.i.h., Dushanbe 2019.- p.55

11. State property management: textbook / ed. Dan. Professor V.I. Koshkin, Ph.D., Associate Professor V.M. Shupyro. – M.: 1997. – P. 30.

МИКРОТУРИЗМИ ГАСТРОНОМӢ ДАР ТОЧИКИСТОН: ИМКОНИЯТҲО, МОДЕЛҲОИ РУШД ВА ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ

Шарипов Абдулвахҳоб Маҳдиевич

*муаллими калони кафедраи фалсафа ва таърих, тел: 985085842, e-mail:
vahob.mahdy@mail.ru.*

Аннотатасия. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи имкониятҳо, хусусиятҳо ва моделҳои рушди **микротуризм** **гастрономӣ** дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Микротуризм, ҳамчун як шакли нисбатан нав ва устувори туризм, ба сафарҳои кӯтоҳмуддат ва таҷрибаҳои аслии таъмаки мекунад, ки тавассути шиносӣ бо таомҳои маҳаллӣ ва муҳити кулинии минтақавӣ ғанӣ мегардад. Дар мақола асосҳои назариявии ин соҳа, аз ҷумла таъриф, хусусиятҳо ва фарқиятҳои он аз туризми анъанавӣ ва гастронумии оммавӣ баррасӣ шудаанд. Бо таҳлили таҷрибаи кишварҳои муваффақ, аз ҷумла Италия, Испания, Фаронса, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҳиндустон, муаллифони нишон медиҳанд, ки микротуризм гастронумӣ метавонад воситаи муассири ҳифзи мероси кулиний, рушди иқтисоди маҳаллӣ ва афзоиши ҷалби сайёҳон гардад. Мавқеи Тоҷикистон дар ин замина тавассути баррасии захираҳои табиӣ, таомҳои нодири минтақавӣ, бозорҳои маҳаллӣ ва нақши қонунӣ деҳот дар нигоҳдорӣ ва интиқоли анъанаҳои пухтапаз арзёбӣ шудааст. Мақола ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии микротуризм гастронумиро, аз ҷумла афзоиши даромади аҳоли, эҷоди ҷойҳои нави корӣ, рушди ҳамкориҳои шаҳр ва деҳот, инчунин ҷалби ҷавонон ба соҳибкориҳои гастронумӣ мавриди таҳлил қарор медиҳад. Дар асоси таҳқиқ, яқинанд моделҳои амалии рушд пешниҳод шудаанд: таҳияи харитаи гастронумии маҳаллӣ, ҳамкориҳои фермерҳо, ошпазҳо ва гидҳо, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва ҳамгироии соҳа ба стратегияҳои миллии туризм. Натиҷаҳо ва тавсияҳои мақола барои олимони, мутахассисони соҳаи туризм, соҳибкорон ва мақомоти давлатӣ метавонанд ҳамчун заминаи амалии сиёсати рушди туризми устувор дар Тоҷикистон хизмат кунанд.

Калидвожаҳо: микротуризм, туризми гастронумӣ, таомҳои маҳаллӣ, мероси кулиний, ҷойҳои ғайриҷашмдошт, бозорҳои маҳаллӣ, рушди устувор, туризми маҳаллӣ, маҳсулоти органикӣ, таомҳои минтақавӣ, харитаи гастронумӣ, ҳамкориҳои фермерҳо ва ошпазҳо, таҷрибаи сайёҳӣ, туризми деҳот, иқтисоди маҳаллӣ

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ МИКРОТУРИЗМ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ВОЗМОЖНОСТИ, МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ И МИРОВОЙ ОПЫТ

Шарипов Абдулвахҳоб Маҳдиевич

старший преподаватель кафедры философии и истории, тел.: 985085842, эл.
почта: vahob.mahdy@mail.ru

Настоящая статья посвящена исследованию возможностей, особенностей и моделей развития **гастрономического микротуризма** в Таджикистане. Микротуризм, как относительно новая и устойчивая форма туризма, опирается на краткосрочные поездки и аутентичные впечатления, которые обогащаются за счет знакомства с местными блюдами и кулинарной средой региона. В статье рассматриваются теоретические основы данного направления, включая его определение, характерные черты и отличия от традиционного туризма и массовой гастронумии. На основе анализа опыта успешных стран, включая Италию, Испанию, Францию, Японию, Южную Корею и Индию, авторы показывают, что гастрономический микротуризм может стать эффективным инструментом сохранения кулинарного наследия, развития

местной экономики и повышения привлекательности туристических направлений. Позиция Таджикистана в этом контексте оценивается через изучение природных ресурсов, уникальных региональных блюд, местных рынков и роли сельских женщин в сохранении и передаче кулинарных традиций. В статье анализируются экономические и социальные аспекты гастрономического микротуризма, включая рост доходов населения, создание новых рабочих мест, развитие взаимодействия города и села, а также вовлечение молодежи в гастрономическое предпринимательство. По результатам исследования предлагается ряд практических моделей развития: разработка локальной гастрономической карты, сотрудничество фермеров, поваров и гидов, использование цифровых технологий и интеграция отрасли в национальные стратегии туризма. Полученные результаты и рекомендации статьи могут служить практической основой для ученых, специалистов в сфере туризма, предпринимателей и государственных органов при формировании политики устойчивого туристического развития в Таджикистане.

Ключевые слова: микротуризм, гастрономический туризм, местные блюда, кулинарное наследие, неожиданные места, местные рынки, устойчивое развитие, локальный туризм, органическая продукция, региональные блюда, гастрономическая карта, сотрудничество фермеров и поваров, туристический опыт, сельский туризм, местная экономика.

GASTRONOMIC MICROTURISM IN TAJIKISTAN: OPPORTUNITIES, DEVELOPMENT MODELS, AND GLOBAL EXPERIENCE

Sharipov Abdulvahhob Mahdievich

senior lecturer, Department of Philosophy and History, tel: 985085842, e-mail: vahob.mahdy@mail.ru

This article is devoted to the study of the opportunities, characteristics, and development models of **gastronomic microtourism** in Tajikistan. Microtourism, as a relatively new and sustainable form of tourism, focuses on short-term trips and authentic experiences, enriched through encounters with local dishes and the culinary environment of the region. The article examines the theoretical foundations of this field, including its definition, distinctive features, and differences from traditional tourism and mass gastronomy. Based on the analysis of the experience of successful countries, including Italy, Spain, France, Japan, South Korea, and India, the authors demonstrate that gastronomic microtourism can serve as an effective tool for preserving culinary heritage, developing the local economy, and increasing the attractiveness of tourist destinations. Tajikistan's position in this context is evaluated through the study of natural resources, unique regional dishes, local markets, and the role of rural women in preserving and transmitting culinary traditions. The article analyzes the economic and social aspects of gastronomic microtourism, including the growth of household income, the creation of new jobs, the development of urban–rural cooperation, and the involvement of youth in gastronomic entrepreneurship. Based on the research, several practical development models are proposed: the creation of a local gastronomic map, cooperation between farmers, chefs, and guides, the use of digital technologies, and the integration of the sector into national tourism strategies. The findings and recommendations of this article can serve as a practical basis for scholars, tourism industry specialists, entrepreneurs, and government agencies in shaping sustainable tourism development policies in Tajikistan.

Keywords: microtourism, gastronomic tourism, local dishes, culinary heritage, unexpected locations, local markets, sustainable development, local tourism, organic

products, regional cuisine, gastronomic map, cooperation between farmers and chefs, tourist experience, rural tourism, local economy.

Дар дахсолаҳои охир дар муҳити сайёҳӣ тамоюлҳои нав ба вуҷуд омадаанд, ки яке аз онҳо микротуризм ба ҳисоб меравад. Микротуризм ҳамчун як шакли нисбатан нав ва алтернативии сафар, бештар ба таҷрибаҳои кӯтоҳмуддат, вале пурмазмун таъя мекунад. Фарқияти он аз туризми анъанавӣ дар он аст, ки маркази диққаташ на танҳо маконҳои машҳур, балки ҷойҳои хурд, маҳдуд ва аксаран “ғайричашиддошт” мебошад.

Дар доираи микротуризм, яке аз самтҳои серталаб ва босуръат рушдбанда ин микротуризми гастронómӣ ба ҳисоб меравад. Ин самт ба кашфи таомҳои маҳаллӣ, таҷрибаи ҳӯроки суннатӣ ва ошноӣ бо фарҳанги кулинарии минтақаҳо тавассути саёҳатҳои кӯтоҳ равона шудааст. Аҳамияти ин навъи туризм дар он аст, ки он на танҳо эҳтиёҷоти эстетикӣ ва маззавии сайёҳонро қонеъ мегардонад, балки ба ҳифз ва рушди мероси ғайримоддии фарҳангӣ мусоидат мекунад.

Барои Тоҷикистон, ки дорои гуногунрангии фарҳангӣ, иқлимӣ ва маҳсулоти кишоварзии нодир мебошад, микротуризми гастронómӣ метавонад ба яке аз самтҳои калидӣ дар рушди устувори туризм табдил ёбад. Ин намуди фаъолият на танҳо барои ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ мусоидат мекунад, балки имкони баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва ҳифзи анъанаҳои пухтупазро низ фароҳам меорад.

Дар илми муосир ва адабиёти илмӣ-амалӣ истилоҳи «микротуризми гастронómӣ» ҳанӯз ба таври фарогир мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Аксар тадқиқотҳои марбут ба туризм ба шаклҳои оммавӣ, аз ҷумла туризми фарҳангӣ, экотуризм ё гастронómияи байналмилалӣ бахшида шудаанд. Микротуризм бошад, бо вуҷуди афзоиши талабот, бештар ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ баррасӣ мешавад, на ҳамчун як соҳаи мустақили иқтисодӣ ва фарҳангӣ. Навоварии ин таҳқиқот дар он аст, ки он микротуризмро аз диди гастронómӣ таҳлил менамояд ва имкониятҳои онро дар шароити мушаххаси Тоҷикистон меомӯзад. Ҳамин тавр, ин мақола метавонад заминаи назариявӣ ва методологӣ барои тадқиқотҳои минбаъда ва амалияи соҳаи туризм фароҳам оварад.

Микротуризм дар адабиёти илмӣ ба сифати як шакли саёҳат маънидод мешавад, ки бо миқёси хурд, масофаи маҳдуд ва фосилаи кӯтоҳи вақт сурат мегирад, вале дорои аҳамияти баланди таҷрибавӣ мебошад. Он, бар хилофи туризми анъанавӣ, бештар ба муҳити маҳаллӣ таъя мекунад ва бо истифода аз захираҳои мавҷуда таҷрибаи амиқ фароҳам меорад. Микротуризм, тавре ки баъзе муҳаққиқон қайд мекунанд, на танҳо шакли фарогат, балки абзори рушди иқтисоди маҳаллӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад, зеро талаботи он ба инфрасохтори вазнин камтар аст [4, с. 45].

Гастронómия на танҳо равиши истеъмоли ғизо, балки як падидаи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аст. Хӯрок, махсусан вақте ки он дар муҳити аслии худ истеъмол мешавад, метавонад таҷрибаи фаромӯшнашавандаи сайёҳӣ эҷод кунад. Сайёҳон тавассути мазза, намуди зоҳирӣ ва ҳикояҳои марбут ба таомҳо бо фарҳанги маҳаллӣ ҳамбаства мегарданд. Аз нуқтаи назари равоншиносӣ, таом ҳамчун ангезандаи эҳсосӣ амал мекунад, ки тавассути ҳофиза ва эҳсосот робитаи амиқ бо ҷойро таъмин менамояд [8, р. 10].

Фарқи калидӣ байни микротуризми гастронómӣ ва гастронómияи оммавӣ дар дараҷаи шахсӣ будан ва аслият (аутентичность) аст. Агар гастронómияи оммавӣ бештар ба шабакаҳои тарабхонаҳои бузург ва менюҳои стандартӣ таъя кунад, микротуризми гастронómӣ баръакс — ба таомҳои маҳаллӣ, ошхонаҳои хонагӣ ва маҳалли истеъмол таъя мекунад. Дар ин ҷо диққат ба таҷрибаи “ғайриоммавӣ” равона мешавад, ки аксар вақт дар ҷойҳои дур аз марказҳои калони шахрӣ сурат мегирад.

Аз нигоҳи иқтисодӣ, микротуризми гастронómӣ дорои афзалиятҳои бештар барои ҷомеаҳои хурд аст, зеро даромади мустақиман ба соҳибкорони маҳаллӣ ва

истеҳсолкунандагони хурд меравад. Аз нигоҳи фарҳангӣ бошад, ин раванд ба эҳёи анъанаҳо ва ҳифзи гуногунрангии кулинарӣ мусоидат мекунад.

Мероси кулинарӣ як баҳши муҳими мероси ғайримоддӣ фарҳангӣ мебошад, ки дар Конвенсияи ЮНЕСКО оид ба ҳифзи мероси ғайримоддӣ (2003) ҳамчун унсури муҳими ҳувият ва пайванди наслҳо эътироф шудааст. Дар доираи микротуризми гастронومӣ, истифодаи таомҳои суннатӣ на танҳо таҷрибаи сайёҳонро ғанӣ месозад, балки ба устувории фарҳангӣ низ мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон, ки ҳар минтақа дорои таомҳои хоси худ мебошад, микротуризми гастронумӣ метавонад воситаи муассири таблиғи фарҳанг ва баланд бардоштани ифтихори миллӣ гардад. Масалан, ошноӣ бо таоми анъанавии ширчойи Бадахшон ё самбусаи гӯштии Сугд метавонад барои сайёҳ на танҳо як таҷрибаи мазза, балки як дарси зиндаи таърих ва фарҳанг бошад.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки микротуризми гастронумӣ дар кишварҳои дорои гуногунрангии фарҳангӣ ва муҳити кулинаруии ғанӣ бо суръати баланд рушд мекунад. Дар ҳар минтақаи ҷаҳон шаклҳои хос ва стратегияҳои мушаххаси ҷалби сайёҳон ташаккул ёфтаанд.

Дар Аврупо, микротуризми гастронумӣ бо таҷрибаи "саёҳати таом" (food journey) ва "ҷашнвораҳои хӯрок" (food festivals) сахт вобаста аст.

- Италия бо шабакаи васеи деҳаҳои винопарварӣ ва истеҳсоли маҳсулоти маҳаллӣ (масалан, панири Пармезан, рағани зайтун) машҳур аст. Сайёҳон на танҳо маҳсулотро мечашанд, балки дар равандҳои истеҳсолӣ низ иштирок мекунанд.

- Испания тавассути ҷашнҳои гастронумӣ, ба мисли *La Tomatina* ва *Feria de Abril*, имконияти фароҳам овардааст, ки сайёҳон бо фарҳанги маҳаллӣ дар як фазои зинда ҳамгиро шаванд.

- Фаронса бошад, тавассути саёҳатҳои кӯтоҳ ба минтақаҳои ангурпарварӣ (винотуризм) ва бозорҳои маҳаллӣ, омезиши гастронумия ва ҳунари суннатиро пешниҳод мекунад.

Тавре ки муҳаққиқи соҳа М. Ричард қайд мекунад, «сайёҳоне, ки ба минтақаҳои камшинохта меоянд, бештар ба таҷрибаи шахсӣ ва аслии кулинарӣ таваҷҷуҳ доранд, на ба истеъмоли маҳсулоти оммавӣ» [9, с. 112].

Дар Осиё, микротуризми гастронумӣ бештар бо таҷрибаи street food tourism ва бозорҳои маҳаллӣ алоқаманд аст.

- Ҷопон бо саёҳатҳои кӯтоҳ ба шаҳрҳои хурд барои ҷашидани таомҳои минтақавӣ, ба мисли *окономияки* ва *соба*, машҳур аст. Дар бисёр ҳолатҳо, сайёҳон бо ошпазҳои маҳаллӣ ҳамсухбат мешаванд, ки ин таҷрибаро амиқтар мегардонад.

- Кореяи Ҷанубӣ тавассути бозорҳои анъанавӣ, ба мисли *Gwangjang Market*, имконияти мазидани даҳҳо намуди таоми кӯчагӣ ва суннатиро дар як рӯз фароҳам меорад.

- Ҳиндустон бошад, тавассути турҳои гастронумӣ дар шаҳрҳои таърихӣ, масалан, Ҷайпур ё Варанаси, на танҳо хӯрок, балки муҳити фарҳангии атрофи онро низ пешниҳод мекунад.

Чунон ки К. Эллис дар таҳқиқоти худ таъкид мекунад, «сафарҳои кӯтоҳмуддати гастронумӣ дар кишварҳои Осиё аксар вақт бо унсурҳои таърихӣ ва динӣ пайваст мешаванд, ки ба сайёҳ таҷрибаи бисёрқабата мебахшанд» [6, р. 87].

Дар кишварҳои муваффақ, микротуризми гастронумӣ бо агротуризм ва истифодаи маҳсулоти органикӣ омехта шудааст. Масалан:

- Дар Швейтсария ва Австрия сайёҳон ба хоҷагиҳои органикӣ мераванд, дар ҷамъовариҳои маҳсулот иштирок мекунанд ва сипас аз онҳо дар ошпазии маҳаллӣ истифода мебаранд.

- Дар Австралия ва Зеландияи Нав равиши “farm-to-table” (аз ферма то миз) мавқеи калидӣ дорад, ки талаботи бозори сайёҳиро ба маҳсулоти табиӣ ва солим қонеъ месозад.

Ин модел, тибқи гуфтаи муҳаққиқон, на танҳо устувории муҳити зистро таъмин мекунад, балки ҳисси масъулияти сайёҳонро нисбати сарчашмаҳои табиӣ афзоиш медиҳад [11, p. 54].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки маркетинг нақши муҳим дар пешбурди микротуриزمи гастронومӣ мебозад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аксари сайёҳони ҷавон қабл аз сафар таҷрибаи кулинарии маконро тавассути интернет меомӯзанд ва ин ба афзоиши талабот ба ҷойҳои асли мусоидат мекунад [7, p. 215].

Имконотҳо. Тоҷикистон, бо гуногунрангии ҷуғрофӣ, иқлим ва фарҳанг, дорои захираҳои нодири табиӣ ва кулинарӣ мебошад, ки метавонанд асоси рушди микротуриزمи гастронومӣ шаванд. Мавҷудияти маҳсулоти органикӣ, таомҳои минтақавӣ ва анъанаҳои бойи пухтупаз имконият медиҳад, ки ин соҳа ба яке аз самтҳои асосии рушди туризми устувор табдил ёбад.

Тоҷикистон дорои иқлими гуногун аст – аз минтақаҳои кӯҳии сарди Помир то водии гарм ва ҳосилхези Вахш. Ин гуногунӣ имкон медиҳад, ки маҳсулоти кишоварзии солим ва гуногун истеҳсол шавад:

- Меваҳои кӯҳӣ (зардолуи Помир, себи Кухистони Мастҷох);
- Маҳсулоти ширӣ (қурут, қаймоқ, ҷуғот);
- Зиротҳои ғалладона (гандум, ҷуворимакка).

Чунон ки дар гузориши Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO) зикр мешавад, маҳсулоти органикии Тоҷикистон дорои сифати баланд буда, барои бозори сайёҳон арзиши иловагӣ эҷод мекунад [14, c. 34].

Ҳар минтақаи Тоҷикистон дорои анъанаҳои махсуси пухтупаз мебошад, ки барои микротуризм имкониятҳои фаровон фароҳам меорад:

- Бадахшон – ширчой, мурч, рағани растанӣ. Таомҳо бештар дар муҳити хонагӣ омода мешаванд ва таҷрибаи аслии зиндагии кӯхистониёнро ифода мекунад.
- Суғд – самбусаи гӯштӣ, чалпак ва угрои маҳаллӣ. Таомҳо дар танӯрҳои гилии кӯҳна пухта мешаванд, ки барои сайёҳ ҷолиби тамошо ва ҷашидан аст.
- Хатлон – оши бурида, тутпа ва қурутоб. Ин таомҳо одатан дар маросимҳои суннатӣ омода мешаванд, ки барои шиносоии амиқ бо фарҳанг аҳамияти калон доранд.

Бештари ин таомҳо то ҳол дар шабақаҳои тарабхонаҳои шаҳрӣ ҷойгоҳи васеъ надоранд, ки ин худ имконияти хуб барои “таҷрибаи нодир” барои сайёҳон аст.

Бозорҳои Тоҷикистон, ба мисли “Шоҳмансур” ва “Корвон” дар Душанбе ё бозори Хучанд, на танҳо макони харид, балки фазои зиндаи муошират ва шиносӣ бо маҳсулоти тозаи маҳаллӣ мебошанд. Дар ин бозорҳо сайёҳ метавонад на танҳо маҳсулот бихарад, балки дар маҳалли худ бичазад ва бо фурӯшандагон дар бораи таърихи таом сӯҳбат кунад.

Чунон ки дар таҳқиқоти Ҷ. Ҳасанов қайд шудааст, бозорҳои маҳаллӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши “музейҳои зинда”-ро мебозанд, ки дар он анъанаҳои тиҷорат ва гастронумия ҳифз мегарданд [5, c. 56].

Дар деҳоти Тоҷикистон занон нақши калидӣ дар ҳифз ва интиқоли анъанаҳои пухтупаз доранд. Онҳо устои таомҳои суннатӣ буда, ба воситаи пухтупази хонагӣ барои оила ва ҳамсоягон, инчунин ба сайёҳон, фарҳанги маҳаллиро зинда нигоҳ медоранд. Лоихаҳои хурди соҳибкорӣ, ки аз ҷониби занон роҳандозӣ мешаванд (масалан, фурӯши нони хонагӣ ё қаннодӣ дар роҳҳои туристӣ), метавонад бахши муҳими рушди микротуриزمи гастронумӣ гардад.

Бар асоси барномаи рушди сайёҳии Тоҷикистон (2020–2030), дастгирии соҳибкории занон дар соҳаи туризм ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва ҳифзи мероси фарҳангӣ мусоидат мекунад [1, с. 72].

Микротуризмى гастронومӣ дар баробари аҳамияти фарҳангӣ, дорои паёмадҳои иқтисодиву иҷтимоии назаррас мебошад. Ин таъсирот на танҳо ба рушди бахши туризм, балки ба иқтисоди маҳаллӣ, бозори меҳнат ва муносибатҳои иҷтимоӣ низ паҳн мегардад.

Яке аз самтҳои асосии таъсири мусбат – афзоиши мустақими даромади аҳолии маҳаллӣ мебошад. Сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ тавассути харидории маҳсулоти кулинарӣ, иштирок дар мастер-классҳо ва истеъмоли таомҳои маҳаллӣ, ба гардиши молиявии деҳаҳо ва шаҳракҳо саҳм мегузоранд.

Тавре ки Созмони Ҷаҳонии Туризм (UNWTO) дар гузориши худ қайд мекунад, ҳар 1 доллари дар туризми маҳаллӣ сарфшуда метавонад то 3 доллар дар иқтисоди минтақа гардиш кунад, зеро маблағ ба занҷири истеҳсолот ва хизматрасонии маҳаллӣ ворид мегардад [12, с. 41].

Рушди микротуризмى гастронومӣ метавонад ҷойҳои нави кориро дар сатҳҳои гуногун фароҳам оварад:

- истеҳсолкунандагони маҳсулоти хӯрокворӣ;
- ошпазон ва устодони пухтупаз;
- гидҳои маҳаллӣ ва ташкилкунандагони сафарҳои кӯтоҳ;
- фурӯшандагон ва ҳунармандони марбут ба кулинария.

Тибқи маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ (2022), ҳар як лоиҳаи хурди сайёҳии гастронومӣ метавонад миёнасол то 5–10 ҷойи кори доимӣ ва мавсимӣ фароҳам оварад [2, с. 64].

Микротуризмى гастронومӣ ҳамчун як воситаи муҳими ҳамгироии иқтисодии шаҳр ва деҳот хизмат мекунад. Сайёҳон аз шаҳрҳо барои таҷрибаи кулинарӣ ба деҳот мераванд, дар ҳоле ки истеҳсолкунандагони деҳот маҳсулоти худро ба шаҳрҳо интиқол медиҳанд. Ин ҳамкориҳои дучониба на танҳо гардиши молу хизматрасониро зиёд мекунад, балки ба рушди шабакаҳои нақлиётӣ ва инфрасохторӣ низ мусоидат менамояд.

Микротуризмى гастронومӣ метавонад омили ҷалби ҷавонон ба соҳаи соҳибкорӣ гардад. Бо вучуди муҳочирати меҳнатӣ, аксар ҷавонони деҳот таваҷҷуҳи афзоянда ба тиҷоратҳои хурди марбут ба ғизо доранд. Лоиҳаҳои марбут ба ошхонаҳои хонагӣ, истеҳсоли маҳсулоти органикӣ ва хизматрасониҳои сайёҳӣ имконият медиҳанд, ки ҷавонон дар минтақаи худ фаъолият кунанд ва даромади устувор ба даст оранд.

Дар таҳқиқоти М. Каримов таъкид мешавад, ки “барномаҳои омӯзишӣ ва грантҳои хурд метавонанд барои ташкили тиҷоратҳои гастронумии устувор дар байни ҷавонон нақши калидӣ бозанд” [3, с. 119].

Бо дарназардошти имкониятҳо ва захираҳои табиӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон, рушди микротуризмى гастронومӣ метавонад дар асоси моделҳои устувор ва ҳамгиро бо иқтисоди маҳаллӣ сурат гирад. Ин моделҳо бояд на танҳо ба ҷалби сайёҳон, балки ба ҳифзи мероси кулинарӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли раवона шаванд.

Яке аз қадамҳои аввалин барои рушди микротуризмى гастронومӣ дар Тоҷикистон – таҳия ва татбиқи харитаи гастронومӣ мебошад. Ин харита метавонад минтақаҳои дорои таомҳои нодир, бозорҳои маҳаллӣ, ошхонаҳои хонагӣ ва ҷорабиниҳои кулинарӣ нишон диҳад.

• Мақсад: осон кардани нақшагирии сафар барои сайёҳон ва баланд бардоштани намоёнӣ (visibility) ҷойҳои ғайричашмдошт.

• Намунаи ҷаҳонӣ: дар Италия лоиҳаи *Strada del Vino e dei Sapori* (Роҳи вино ва маззаҳо) бо харитаҳои интерактивӣ муваффақ шудааст, ки ин таҷрибаро метавон дар Тоҷикистон мутобик кард [11, с. 63].

Рушди микротуризми гастронومӣ бояд дар асоси ҳамкории серчониба сурат гирад:

- Фермерҳо – таъминкунандагони маҳсулоти органикӣ ва мавсимӣ;
- Ошпазҳо – офарандагони таҷрибаи кулинарии аслӣ;
- Гидҳо – ташкилкунандагони сафарҳои кӯтоҳ ва нақлкунандагони таърихи таомҳо.

Ин модел ба баланд бардоштани арзиши маҳсулоти маҳаллӣ ва фароҳам овардани таҷрибаи фарқкунанда барои сайёҳон мусоидат мекунад. Чунон ки Ф. Тресиддер қайд мекунад, “ҳамгироии истеҳсолкунандагон ва хизматрасонҳо дар як занҷири арзиш барои рушди устувори туризми гастронумӣ аҳамияти калидӣ дорад” [10, р. 98].

Технологияҳои муосир, аз ҷумла платформаҳои мобилӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ, метавонанд воситаи қавӣ барои ҷалби сайёҳон бошанд. Пешниҳод мешавад:

• Эҷоди портали миллий бо маълумот дар бораи ҷойҳои гастронумӣ, таомҳои минтақавӣ ва чорабиниҳо;

• Истифодаи QR-кодҳо дар бозорҳо ва ҷойҳои хӯрокворӣ барои пешниҳод кардани маълумоти таърихӣ ва дорухатҳои таомҳо;

Тибқи гузориши Шӯрои ҷаҳонии саёҳат ва туризм (WTTC), таҷрибаи рақамӣ метавонад то 30% таъсири мусбат ба қарорҳои сайёҳон дар интиҳоби макон гузорад [13, с. 27].

Барои устувории соҳа зарур аст, ки микротуризми гастронумӣ ба барномаҳои расмӣ давлатӣ дохил карда шавад. Ин метавонад дар шакли:

- ворид кардани самтҳои гастронумӣ ба Стратегияи миллии рушди туризм;
- пешниҳоди грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок барои соҳибкорони соҳаи гастронумия;
- ташкили марказҳои омӯзишӣ барои баланд бардоштани малакаҳои ошпазон, гидҳо ва фурушандагони маҳаллӣ.

Чунон ки дар Барномаи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030 зикр мегардад, рушди самтҳои нав, аз ҷумла туризми гастронумӣ, метавонад ба диверсификатсияи иқтисоди миллий ва афзоиши даромади содиротӣ мусоидат кунад [1, с. 74].

Адабиёт

1. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барномаи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030. – Душанбе, 2020. – 98 с. – С. 72, 74.

2. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи рушди бахши сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. – Душанбе, 2022. – 74 с. – С. 64.

3. Каримов, М. Туризм гастронумӣ ҳамчун абзори рушди соҳибкории маҳаллӣ. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 156 с. – С. 119.

4. Саидов, Ш. М. Туризм ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 210 с. – С. 45.

5. Ҳасанов, Ҷ. Бозорҳои суннатӣ ва нақши онҳо дар рушди туризми маҳаллӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 148 с. – С. 56.

6. Ellis, C. Culinary Tourism in Asia: Cultural and Historical Perspectives. – Singapore: Springer, 2014. – 198 p. – P. 87.

7. Gheorghe, G., Tudorache, P., Nistoreanu, P. Gastronomic Tourism, a New Trend for Contemporary Tourism? // Cactus Tourism Journal. – 2014. – Vol. 9, No. 1. – P. 215.

8. Hall, C. M., Sharples, L. Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. – 376 p. – P. 10.
9. Richard, M. Local Food Experiences in Rural Tourism Development. – London: Routledge, 2017. – 240 p. – P. 112.
10. Tresidder, F. Food Tourism: Principles and Practice. – London: Routledge, 2015. – 212 p. – P. 98.
11. UNWTO. Sustainable Food Tourism: Guidelines and Best Practices. – Madrid: World Tourism Organization, 2019. – 148 c. – C. 54, 63.
12. UNWTO. Tourism and Local Economic Development. – Madrid: World Tourism Organization, 2020. – 86 c. – C. 41.
13. WTTC. Digital Transformation in Tourism. – London: World Travel & Tourism Council, 2021. – 54 c. – C. 27.
14. FAO. Agricultural and Food Products of Tajikistan: Market Potential and Export Opportunities. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021. – 102 c. – C. 34.

References

1. Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. Tourism Development Program of the Republic of Tajikistan for 2020–2030. – Dushanbe, 2020. – 98 p. – P. 72, 74.
2. Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. Report on the Development of the Tourism Sector in the Republic of Tajikistan, 2022. – Dushanbe, 2022. – 74 p. – P. 64.
3. Karimov, M. Gastronomic Tourism as a Tool for Local Entrepreneurship Development. – Dushanbe: Irfon, 2021. – 156 p. – P. 119.
4. Saidov, Sh. M. Tourism and Socio-Economic Development. – Dushanbe: Irfon, 2021. – 210 p. – P. 45.
5. Hasanov, J. Traditional Markets and Their Role in the Development of Local Tourism. - Dushanbe: Irfan, 2019. - 148 p. - S. 56.
6. Ellis, C. Culinary Tourism in Asia: Cultural and Historical Perspectives. – Singapore: Springer, 2014. – 198 p. - P. 87.
7. Gheorghe, G., Tudorache, P., Nistoreanu, P. Gastronomic Tourism, a New Trend for Contemporary Tourism? // Cactus Tourism Journal. - 2014. - Vol. 9, No. 1. – P. 215.
8. Hall, C. M., Sharples, L. Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets. - Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. - 376 p. - P. 10.
9. Richard, M. Local Food Experiences in Rural Tourism Development. - London: Routledge, 2017. - 240 p. - P. 112.
10. Tresidder, F. Food Tourism: Principles and Practice. - London: Routledge, 2015. - 212 p. - P. 98.
11. UNWTO. Sustainable Food Tourism: Guidelines and Best Practices. - Madrid: World Tourism Organization, 2019. - 148 p. - S. 54, 63.
12. UNWTO. Tourism and Local Economic Development. - Madrid: World Tourism Organization, 2020. - 86 p. - S. 41.
13. WTTC. Digital Transformation in Tourism. - London: World Travel & Tourism Council, 2021. - 54 p. - S. 27.
14. FAO. Agricultural and Food Products of Tajikistan: Market Potential and Export Opportunities. - Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021. - 102 p. - S. 34.

АСОСИ КОНСЕПТУАЛӢ ВА ЭВОЛЮТСИОНИИ МАФҲУМИ ИНКЛЮЗИЯИ МОЛИЯВӢ

Шарипов Бузургмехр Рахмиддинович

*ассистент кафедры банковское дело Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана, соискатель Институт экономики и
демографии Национальной академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика
Таджикистан. тел. (+992 907-45-59-51), E-mail: BUZURGMEHR.300596@gmail.com*

Шарифзода Бахром Махмуд

*доктор экономических наук, доцент Институт экономики и демографии
Национальной академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан.
тел. (+992 907-78-65-68), E-mail: b_sharipov@mail.ru*

Аннотатсия: Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккули рушди фароғирӣ молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти тадқиқоти ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва миллӣ ошкор карда шудааст. Нақши фароғирӣ молиявӣ ҳамчун механизми асосии рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Ба концептуализатсияи консепсия, муайян кардани омилҳо ва шаклҳои таъбиқ, инчунин ҷанбаҳои институтсионалӣ ва рақамии сиёсати фароғирӣ молиявӣ диққати махсус дода мешавад. Дар мақола андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла намояндагони кишварҳои ИДМ ва Русия мавриди таҳлил қарор гирифта, имкон дод, ки равишҳои мавҷуда барои дарки рушди фароғир пурра карда шаванд. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ самтҳои афзалиятнок муайян гардида, барои тақмили сиёсати молиявӣ тавсияҳои амалӣ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: фароғирӣ молиявӣ, рушди устувор, дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ, саводнокии молиявӣ, рақамисозӣ, нобаробарии иҷтимоӣ.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ ФИНАНСОВОЙ ИНКЛЮЗИИ

Шарипов Бузургмехр Рахмиддинович

*ассистент кафедры банковское дело Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана, соискатель Институт экономики и
демографии Национальной академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика
Таджикистан. тел. (+992 907-45-59-51), E-mail: BUZURGMEHR.300596@gmail.com*

Шарифзода Бахром Махмуд

*доктор экономических наук, доцент Институт экономики и демографии
Национальной академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан.
тел. (+992 907-78-65-68), E-mail: b_sharipov@mail.ru*

Аннотация: В статье раскрываются теоретико-методологические и прикладные аспекты формирования и развития финансовой инклюзии в Республике Таджикистан с учётом глобальных, региональных и национальных исследований. Обоснована роль финансовой инклюзивности как ключевого механизма устойчивого социально-экономического роста. Особое внимание уделено концептуализации понятия, выявлению факторов и форм реализации, а также институциональным и цифровым аспектам политики финансовой доступности. В статье проанализированы взгляды отечественных и зарубежных учёных, включая представителей стран СНГ и России, что позволило дополнить существующие подходы к пониманию инклюзивного

развития. На основе сравнительного анализа выделены приоритетные направления и даны практические рекомендации по совершенствованию финансовой политики.

Ключевые слова: финансовая инклюзия, устойчивое развитие, доступ к финансовым услугам, финансовая грамотность, цифровизация, социальное неравенство.

CONCEPTUAL FRAMEWORK AND EVOLUTION OF THE CONCEPT OF FINANCIAL INCLUSION

Sharipov Buzurgmehr Rahmiddinovich

assistant Department of Banking, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan; PhD Candidate, Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, Tajikistan. Tel. (+992 907-45-59-51), Email: BUZURGMEHR.300596@gmail.com

Sharifzoda Bakhrom Makhmud

Doctor of Economics, Associate Professor, Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, Tajikistan. Tel. (+992 907-78-65-68), Email: b_sharipov@mail.ru

Abstract: The article reveals the theoretical, methodological and applied aspects of the formation and development of financial inclusion in the Republic of Tajikistan, taking into account global, regional and national studies. The role of financial inclusion as a key mechanism for sustainable socio-economic growth is substantiated. Particular attention is paid to the conceptualization of the concept, identification of factors and forms of implementation, as well as institutional and digital aspects of financial inclusion policy. The article analyzes the views of domestic and foreign scientists, including representatives of the CIS countries and Russia, which made it possible to supplement existing approaches to understanding inclusive development. Based on the comparative analysis, priority areas are identified and practical recommendations for improving financial policy are given.

Keywords: financial inclusion, sustainable development, access to financial services, financial literacy, digitalization, social inequality.

Необходимость формирования финансовой инклюзии как самостоятельного направления экономической политики возникла в ответ на ограниченность традиционных подходов к обеспечению равного доступа к финансовым ресурсам. С начала XXI века наблюдалась острая потребность в повышении вовлечённости населения в формальный финансовый сектор, особенно среди социально уязвимых групп. Мировой финансовый кризис 2007–2008 годов продемонстрировал, что миллионы людей остаются вне зоны охвата банковскими услугами, что усугубляет бедность и неравенство.

Термин «инклюзивный» появился в США в семидесятые годы в контексте развития социальной сферы страны и вовлечения в ее развитие максимально большого количества граждан [1]. Однако в дальнейшем наблюдается его смещение в сферу экономики, которое получило особое развитие после окончания кризиса 2007-2008 годов [2, с. 6]. При этом под теоретическим конструктом «инклюзия» принято понимать увеличение вовлечения граждан страны в обеспечение роста ее экономической системы и уменьшение неравенства при распределении результатов функционирования национальной экономики [3, с. 113].

Так, анализ вышеперечисленных источников показывает, что потребность в финансовой инклюзии обусловили ряд существенных предусловий, включая:

- наличие значительного количества домашних хозяйств и бизнес-единиц, которые не используют финансовые услуги и продукты или имеют к ним ограниченный доступ, особенно в развивающихся странах, где высока доля теневого рынка в национальных экономических системах;

- низкие возможности у части населения мира и в особенности развивающихся стран получать и/или осуществлять ежедневные платежи, что снижает их финансовую мобильность;

- высокий процент бедного населения, которое не может использовать кредитные операции, что снижает их благосостояние и предпринимательские способности, а также недостаточная доступность кредитных ресурсов для женщин в ряде развивающихся и развитых стран;

- недостаточная доступность депозитных операций для формирования вторичных доходов для бедного населения и женщин в ряде развивающихся и развитых стран;

- низкая доступность части населения развитых и развивающихся стран к страховым и инвестиционным услугам, что уменьшает долгосрочные перспективы повышения их благосостояния;

- слабое развитие и распространение в развивающихся странах FinTech через технические, финансовые причины и недостаточную грамотность, в том числе финансовую части населения;

- низкая активность государственных институтов, а также других субъектов национальных экономик относительно повышения уровня финансовой доступности, особенно в развивающихся странах;

- недостаточная диверсификация финансовых услуг и продуктов, а также низкое их качество, безопасность, эффективность и полезность для части населения страны, особенно в развивающихся странах;

- не развитый и недостаточно стабильный финансовый рынок, который не позволяет части населения страны, в том числе женщинам стать его субъектами, особенно в развивающихся странах. [4;5;6].

Теоретические подходы к определению финансовой инклюзии разнообразны. Так, ученые, международные и региональные организации, а также исследователи из стран СНГ по-разному трактуют понятие "финансовая инклюзия":

- **Всемирный банк** — акцент на доступе физических и юридических лиц к финансовым продуктам в соответствии с их потребностями, определяя при этом перечень таких продуктов и услуг; [7].

- **Европейская комиссия** — больше уделяет внимание результатам финансовой инклюзии и отмечает, что она должна быть направлена на достижение, как экономических целей (рост доходов, модернизация рынков труда и т.д.), так и социальных целей (снижение бедности, рост занятости, увеличение количества людей с образованием и т.д.; [8].

- **МВФ** — делает акцент на росте инвестиций в рамках развития ФИ, а также взаимосвязь финансовой инклюзии с экономическим ростом и занятостью; [9].

Так, Е. Янковичина и С. Линдстрем пишут, что «концепция инклюзивного устойчивого развития базируется на устранении нищеты в стране в рамках обеспечения долгосрочного экономического роста на основе вовлечения в экономические отношения максимального количества домашних хозяйств государства» [10].

А.Р. Оналапо определяет финансовую инклюзию как элемент государственной экономической политики и средство сокращения теневого финансового рынка в развивающихся странах. [11, с. 12].

Также следует отметить вклад исследователей из Таджикистана, России и иных стран СНГ в развитие теории и практики финансовой инклюзии. Так, Данилов Ю.А. и Пивоваров Д.А. показали тесную взаимосвязь между финансовой инклюзией и устойчивым экономическим развитием, подчеркнув роль вовлечения населения в формальный финансовый сектор для снижения бедности и неравенства. [12].

Луцив Б. дал анализ влияния финансовых технологий на расширение доступа к услугам, выделив цифровизацию как ключевой фактор современного инклюзивного роста. [13].

Дудинец Л.А. и Верней О.Е. представили комплексный анализ макро-, мезо- и микроэкономических факторов, влияющих на финансовую инклюзию, отметив особую важность институциональной среды и доверия к финансовым организациям. [14].

Среди таджикских исследователей выделяются Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Шарипов Б.М., которые подчёркивают значение взаимодействия денежного и реального секторов в продвижении финансовой инклюзии. [15].

Рахимзода Ш. и Назаров Д.Т. акцентируют внимание на роли инвестиций и институциональной интеграции финансового сектора в устойчивом развитии. [16; 17]

Шарифзода Б.М., рассмотрел роль цифровых решений в повышении доступности услуг. [18]

Махкамова Г.М. и Няргинен В.А. разработали модели инклюзивного развития экономики Таджикистана, которая включает пять факторов инклюзивного влияния, одним из которых является финансовая инклюзия. [19]

Анализ показывает, что в странах с развивающейся экономикой, включая Республику Таджикистан, проблема финансовой инклюзии особенно актуальна из-за слабой инфраструктуры, низкого уровня финансовой грамотности и ограниченного доверия к финансовым институтам. Возникновение концепции финансовой инклюзии стало логичным ответом на вызовы, требующие новых решений для обеспечения экономической справедливости и устойчивого роста.

Анализ показал, что в современном мире финансовая инклюзия это действенный инструмент, обеспечивающий широкий доступ к финансовым услугам для всех слоев населения, для использования качественных финансовых продуктов, содействуя устойчивому развитию финансового и частного секторов, укрепления социальной защиты населения и развития человеческого капитала. На этой основе расширяются возможности для роста уровня благосостояния населения и устойчивого роста национальной экономики.

Анализ позволяет выделить ключевые принципы, которые важно соблюдать при разработке и развитии концепции финансовой инклюзии, включая:

- повышение благосостояния — расширение доступа широких слоёв населения к финансовым ресурсам, способствующее повышению уровня жизни;
- устранение неравенства — снижение социального и гендерного разрыва в доступе к финансовым услугам;
- безопасность транзакций — защита пользователей от рисков мошенничества и обеспечение доверия к финансовым операциям;
- поддержка предпринимательства — создание условий для запуска и расширения малого и среднего бизнеса;
- макроэкономическая устойчивость — усиление стабильности финансовой системы за счёт вовлечения новых участников и диверсификации ресурсов.

Так, уровень финансовой инклюзии определяется по следующим показателям:

- доступ к финансовым услугам: наличие банковских точек, платежной инфраструктуры и цифровых каналов;

- использование финансовых услуг: частота и регулярность операций, количество транзакций, использование электронных платежей;
- качество финансовых услуг: соответствие услуг потребностям клиентов, разнообразие и сложность продуктов, уровень понимания и информированности потребителей.

При этом, уровень финансовой инклюзии и компоненты зависят от влияния совокупности макро-, мезо- и микроэкономических факторов:

– **на макроуровне** — законодательство, образование, доходы, инфраструктура — формируют нормативную и институциональную базу, влияющую на равенство условий доступа и устойчивость финансовых институтов.

– **на мезоуровне** — доверие к финансовым институтам, уровень конкуренции — определяют привлекательность и разнообразие предоставляемых услуг, а также эффективность взаимодействия между поставщиками и клиентами.

– **на микроуровне** — пол, возраст, место проживания, занятость, уровень знаний — влияют на индивидуальную готовность и способность пользоваться финансовыми услугами, особенно в контексте цифровой и правовой грамотности.

Соответственно, можно прийти к выводу, что обобщенно основными компонентами финансовой инклюзии являются:

– доступ к финансовым услугам — физическая и цифровая возможность использования услуг с учётом цены, инфраструктуры и уровня грамотности;

– качество финансовых услуг — соответствие продуктов потребностям клиентов, простота, надёжность и эффективность предоставления;

– использование финансовых услуг — частота и активность применения доступных услуг в повседневной жизни населения;

– защита прав потребителей финансовых услуг — законодательная и институциональная защита интересов клиентов финансового сектора;

– долгосрочность институциональных мер — устойчивость стратегий, поддерживающих финансовую вовлечённость в течение длительного периода.

Исследования и мировой опыт свидетельствуют, что финансовая инклюзия реализуется в пяти формах:

– платёжная — обеспечение возможности осуществления безопасных, быстрых и недорогих транзакций для физических и юридических лиц;

– кредитная — доступ населения и бизнеса к заёмным средствам на справедливых и прозрачных условиях;

– депозитная — возможность безопасного хранения денежных средств и накоплений с получением дохода;

– инвестиционная — участие граждан в инвестиционных процессах через доступ к финансовым инструментам;

– страховая — защита от финансовых рисков посредством доступных страховых продуктов, включая здоровье, имущество и сельское хозяйство.

При этом, стратегическими ее приоритетами являются фокус на цифровизацию, инклюзию женщин и молодёжи, а также формирование устойчивых финансовых каналов. Так, особое внимание в стратегических приоритетах отводится:

– расширению участия женщин и молодёжи — устранение барьеров и создание стимулов для вовлечения в финансовую систему через специальные программы и продукты;

– цифровизации услуг — внедрение мобильного банкинга, электронных кошельков и онлайн-платформ, обеспечивающих охват отдалённых регионов;

- формированию устойчивых каналов доступа — развитие агентских сетей, улучшение цифровой инфраструктуры и сервисов;

- повышению финансовой культуры — реализация образовательных и информационных кампаний для повышения знаний и навыков управления личными финансами.

Однако имеются барьеры на пути развития финансовой инклюзии, замедляющих распространение финансовых услуг среди широких слоёв населения. Понимание природы этих барьеров позволяет разработать эффективные меры по их преодолению в национальном контексте. Так, несмотря на стратегическую значимость финансовой инклюзии, её развитие в развивающихся странах, включая Таджикистан, сопровождается рядом серьёзных барьеров:

- институциональные барьеры: слабая координация между государственными и финансовыми институтами, отсутствие единой нормативной базы, бюрократические процедуры.

- экономические ограничения: низкий уровень доходов населения, высокая доля теневой экономики, ограниченные ресурсы для инновационных решений.

- социальные барьеры: недоверие населения к финансовым институтам, низкий уровень образования, особенно в сельских районах, гендерное неравенство в доступе к услугам.

- технологические вызовы: ограниченное проникновение цифровой инфраструктуры, отсутствие цифровой идентификации, слабое развитие цифровой грамотности. Для преодоления этих препятствий мировая практика предлагает реализовать комплекс мер, в том числе:

- активное развитие цифровых финансовых услуг (mobile banking, электронные кошельки);

- финансовое просвещение и образовательные программы в контексте финансовой и цифровой грамотности;

- стимулирование деятельности FinTech-компаний и их партнёрства с банками;

- поддержка уязвимых групп населения через целевые программы и микрофинансирование.

Анализ международного опыта развития финансовой инклюзии может выступить как ориентир для условий Таджикистана для её углубления, включая и лучшую практику в сфере финансовой инклюзии реализованных в развивающихся странах. Их анализ позволяет извлечь полезные уроки для разработки адаптированных решений и стратегий в Таджикистане. Так, изучение успешных примеров других стран позволяет адаптировать лучшие модели как:

- внедрение мобильной платформы M-Pesa как драйвера финансовой инклюзии, охватившее миллионы пользователей в Кении;

- реализация программы Jan Dhan Yojana, которая обеспечила открытие более 400 миллионов банковских счетов в сельской местности внедренная в Индии;

- внедрение простых финансовых продуктов и сотрудничество с розничными сетями позволили расширить охват населения как опыт в Мексике.

Анализ показывает, что для условий Таджикистана актуальны такие элементы вышеуказанных моделей, как:

- развитие агентской банковской сети;

- поддержка стартапов в сфере финансовых технологий;

- внедрение государственной платформы для социальной и финансовой интеграции.

Вышеперечисленные теоретические и практические результаты исследования в рамках данной при их использовании в настоящее время, когда в Республике

Таджикистане только протекает процесс формирования современной институциональной основы для становления и развития финансовой инклюзии, на переходном этапе от становления на пути к полноценному развитию, формируют научную основу этого направления.

Так, нормативно-правовая и организационная база формирования финансовой инклюзивности в Республике Таджикистан создана при содействии международных партнёров, вовлечённые в реализацию соответствующих программ в мире.

Так, в рамках разработки Национальная стратегии финансовой инклюзивности на 2022–2026 годы [19] (утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 июля 2022 года №314) помимо Национального банка Таджикистана как регулятора, участвовали профильные ведомства включая Министерство финансов Республики Таджикистан, Министерство экономического развития и торговли РТ, Министерство образования и науки РТ, Министерство труда, миграции и занятости населения РТ др. при активном техническом содействии со стороны Международной финансовой корпорации (IFC) и Государственного секретариата по экономическим связям Швейцарии (SECO).

Целью НСФИ является расширение доступа к качественным финансовым услугам, что имеет важное значение для обеспечения устойчивого и динамичного развития национальной экономики и повышения уровня жизни населения Таджикистана посредством обеспечения развития каналов доставки и цифровых финансовых услуг; разнообразия финансовых продуктов; защиты прав потребителей финансовых услуг и повышения финансовой, в том числе цифровой грамотности населения.

Таким образом, современные экономические, социальные и технологические вызовы требуют перехода к концепции инклюзивного устойчивого развития, основанной на вовлечении всех слоёв населения в экономические процессы, уменьшении неравенства и справедливом распределении благ. Эта концепция признана приоритетной для развивающихся стран, особенно в посткризисный период.

Финансовая инклюзия представляет собой стратегически важное направление современного социально-экономического развития любой экономики мира. На основе анализа теоретических подходов, международного и регионального опыта, включая исследования учёных из России, стран СНГ и Таджикистана, установлено, что финансовая инклюзивность способствует устойчивому и динамичному экономическому развитию, снижению бедности и повышению благосостояния за счет расширения предпринимательской активности, включая уязвимые группы населения, в том числе женщин, молодёжь, занятые в теневой экономике и т.д.

При этом, целенаправленная государственная политика являются ключевым фактором обеспечения устойчивого и долгосрочного инклюзивного экономического роста и построения эффективной и справедливой финансовой системы Республики Таджикистан.

Литературы:

1. Ianchovichina E. Inclusive Growth Analytics. Framework and Application. / E. Ianchovichina, S. Lundstrom // The World Bank. – 2009. – Policy Research Working Paper 4851. – pp. 1-42.

2. Данилов Ю.А., Пивоваров Д.А. Финансовые аспекты модели инклюзивного роста современной экономики / Ю.А. Данилов, Д.А.Пивоваров. – М.: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации», 2019. – 66 с

3. Луців Б. FINTEX в системі фінансової інклюзивності / Б. Луців // Світ фінансів. – 2018. – № 4(57). – С. 110-120.

4. Gupta J. Sustainable development goals and inclusive development/ J. Gupta, C. Vegelin //International environmental agreements: Politics, law and economics. – 2016. – №. 3 (16). – pp. 433-448
5. Kokorović Jukan M. Comparative analysis of financial inclusion in developing regions around the world / M. Kokorović Jukan, A. Softić // Journal of Economics and Busines. – 2016. – № 14 (2). – pp. 56-65.
6. Kim M. et al. Mobile financial services, financial inclusion, and development: A systematic review of academic literature/ M. Kim et al. //The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries. – 2018. – №. 5 (84) – pp. 1-17.
7. The World Bank. Financial Inclusion At-A-Glance. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion>.
8. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. –Brussels: EC, 2010. - 34 p..
9. IMF. Global Financial Stability Report: Lower for Longer. [Электронный ресурс]:<https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2019/10/01/global-financial-stability-report-october-2019>
10. Kokorović Jukan M. Somparative analysis of financial inclusion in developing regions around the world / M. Kokorović Jukan, A. Softić // Journal of Economics and Busines. 2016. No. 14 (2). P. 56–65
11. Onaolapo A.R. Effects of financial inclusion on the economic growth of Nigeria (1982-2012) / A.R. Onaolapo // International Journal of Business and Management Review. – 2015. – № 8 (3). – pp. 11-28.
12. Данилов Ю.А., Пивоваров Д.А. Финансовые аспекты модели инклюзивного роста современной экономики // Финансовый журнал. – 2020. – №3. – С. 5–18.
13. Луцив Б. FINTEX в системе финансовой инклюзивности // Банковское дело. – 2021. – №2. – С. 34–41.
14. Дудинец Л.А., Верней О.Е. Финансовая инклюзивность и её детерминанты // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2022. – №7. – С. 17–29.
15. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Шарипов Б.М. Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан // Экономика и финансы. – 2020. – №6. – С. 22–30.
16. Рахимзода Ш. Стратегияи пешгирии хавфҳои сармоягузори дар корхонаҳои энергетикӣ // Илм ва ҷомеа. – 2020. – №3. – С. 49–54.
17. Назаров Д.Т. Теоретико-методологические аспекты исследования влияния финансового сектора на экономический рост в Республике Таджикистан // Банковское дело. – 2022. – №5. – С. 61–67
18. Шарифзода Б.М. Тенденции формирования и развития финансового рынка в современном Таджикистане // Вестник Национального банка Таджикистана. – 2021. – №4. – С. 9–15.
19. Махкамова Г.М., Няргинен В.А. Моделирование развития социально-экономической системы государства в контексте финансовой инклюзии // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2022. – № 4(138). – с. 97–108. – doi: 10.26726/1812-7096-2022-4-97-108
20. Национальная стратегия финансовой инклюзивности Республики Таджикистан на 2022–2026 годы / сайт Национального банка Таджикистана, https://nbt.tj/files/program/national_strategy_ru.pdf
21. Пехальский Д.И. Финансовая инклюзия и экономический рост: опыт развивающихся стран и выводы для России // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. 2024. Т. 22. № 3. С. 161-179.

References:

1. Ianchovichina E. Inclusive Growth Analytics. Framework and Application. / E. Ianchovichina, S. Lundstrom // The World Bank. – 2009. – Policy Research Working Paper 4851. – pp. 1-42.
2. Danilov Yu. A., Pivovarov D. A. Financial aspects of the inclusive growth model of the modern economy / Yu. A. Danilov, D. A. Pivovarov. – Moscow: Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration”, 2019. – 66 p.
3. Lutsiv B. FINTEX in the financial inclusion system / B. Lutsiv // World of Finance. – 2018. – № 4(57). – P. 110-120.
4. Gupta J. Sustainable development goals and inclusive development/ J. Gupta, C. Vegelin //International environmental agreements: Politics, law and economics. – 2016. – No. 3 (16). – rr. 433-448
5. Kokorović Jukan M. Comparative analysis of financial inclusion in developing regions around the world / M. Kokorović Jukan, A. Softić // Journal of Economics and Busines. – 2016. – No. 14 (2). – rr. 56-65.
6. Kim M. et al. Mobile financial services, financial inclusion, and development: A systematic review of academic literature/ M. Kim et al. //The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries. – 2018. – No. 5 (84) – pp. 1-17.
7. The World Bank. Financial Inclusion At-A-Glance. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion>.
8. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. –Brussels: EC, 2010. - 34 p..
- 9.IMF. Global Financial Stability Report: Lower for Longer. [Electronic resource].: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2019/10/01/global-financial-stability-report-october-2019>
10. Kokorović Jukan M. Comparative analysis of financial inclusion in developing regions around the world / M. Kokorović Jukan, A. Softić // Journal of Economics and Busines. 2016. No. 14(2). P. 56–65
11. Onaolapo A.R. Effects of financial inclusion on the economic growth of Nigeria (1982–2012) / A.R. Onaolapo // International Journal of Business and Management Review. – 2015. – No. 8 (3). – pp. 11–28.
12. Danilov Yu.A., Pivovarov D.A. Financial aspects of the inclusive growth model of the modern economy // Financial Journal. – 2020. – No. 3. – pp. 5–18.
13. Lutsiv B. FINTEX in the system of financial inclusion // Banking. – 2021. – No. 2. – pp. 34–41.
14. Dudinets L.A., Verney O.E. Financial inclusion and its determinants // Financial analytics: problems and solutions. – 2022. – №7. – P. 17–29.
15. Rakhimov R.K., Dovgyallo Ya.P., Sharipov B.M. Improving the interaction between the real and monetary sectors of the economy of the Republic of Tajikistan // Economy and Finance. – 2020. – №6. – P. 22–30.
16. Rahimzoda Sh. Theoretical and methodological aspects of the study of the influence of the financial sector on economic growth in the Republic of Tajikistan // Banking. – 2022. – №5. – P. 61–67
18. Sharifzoda B.M. Trends in the Formation and Development of the Financial Market in Modern Tajikistan // Bulletin of the National Bank of Tajikistan. – 2021. – No. 4. – P. 9–15.
19. Makhkamova G.M., Nyarginen V.A. Modeling the Development of the Socio-Economic System of the State in the Context of Financial Inclusion // Regional Problems of Economic Transformation. – 2022. – No. 4(138). – p. 97–108. – doi: 10.26726/1812–7096–2022–4-97–108

20. National Strategy for Financial Inclusion of the Republic of Tajikistan for 2022–2026 / website of the National Bank of Tajikistan, https://nbt.tj/files/program/national_strategy_ru.pdf

21. Pekhal'skiy D.I. Financial inclusion and economic growth: experience of developing countries and conclusions for Russia// Scientific works: Institute of Economic Forecasting of the Russian Academy of Sciences. 2024. Vol. 22. No. 3. Pp. 161-179.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТЕХНОЛОГИЯИ МАРКЕТИНГӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Шарипов Бузургмехр Раҳмиддинович

ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, унвонҷӯи Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Суроға: 734055, Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, Телефон: (+992) 907-45-59-51, Почтаи электронӣ: BUZURGMEHR.300596@gmail.com

Аннотатсия: Дар шароити муосири иқтисодӣ технологияҳои маркетингӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва истифодаи захираҳои нақши калидӣ мебозанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳои тиҷоратӣ технологияҳои муосири маркетингиро фаъолон азхуд карда, кӯшиш мекунанд, ки мизочони навро ҷалб кунанд ва баҳисобгирии пешниҳодҳои фардӣ, барномаҳои қарздиҳии чандир, лоиҳаҳои шарикӣ ва рушди хизматрасониҳои электронии кулайро идома диҳанд. Татбиқи ва мутобиқгардонии воситаҳои маркетинг бо назардошти воқеияти иҷтимоӣ-иқтисодии маҳаллӣ ва дурнамои расонидани кӯмак ба бонкҳо на танҳо барои васеъ намудани базаи мизочон, балки барои таҳкими боварӣ ба бахши бонкӣ.

Дар мақола асосҳои назариявии технологияҳои маркетинг баррасӣ шуда, таснифоти онҳо оварда шуда, тамоюлҳои муосир ва хусусиятҳои татбиқи онҳо дар бахши бонкӣ таҳлил карда шудаанд. Диққати махсус ба воситаҳои рақамӣ (банкингӣ онлайн ва мобилӣ, таҳлили маълумоти Big, SMM, таблиғи контекстӣ ва ғайра) ва роҳҳои ҳамгироии равишҳои маркетинги классикӣ (сарпарастии чорабиниҳо, барномаҳои вафодорӣ) бо технологияҳои нав дода мешавад.

Калидвожаҳо: бонкҳои тиҷоратӣ, технологияҳои маркетингӣ, рақамӣ, инноватсия, хизматҳои бонкӣ, барнома.

ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МАРКЕТИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Шарипов Бузургмехр Раҳмиддинович

ассистент кафедры банковское дело Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан. тел. (+992 907-45-59-51), E-mail: BUZURGMEHR.300596@gmail.com

Аннотация: В современной экономической среде маркетинговые технологии играют ключевую роль в повышении конкурентоспособности и использовании ресурсов. В Республики Таджикистан коммерческие банки активно осваивают современные маркетинговые технологии, стремятся привлечь новых клиентов и продолжают удерживать счета персонализированных предложений, гибких программ кредитования, партнерских проектов и развития удобных электронных сервисов. Внедрение и адаптация маркетинговых инструментов с учетом местных социально-экономических реалий и перспектив предоставления помощи банкам не только для расширения клиентских баз, но и для укрепления доверия к банковскому сектору.

В работе рассматриваются теоретические основы маркетинговых технологий, дается их классификация, а также анализируются современные тенденции и особенности их внедрения в банковский сектор. Особое внимание уделяется цифровым инструментам (онлайн- и мобильный банкинг, Big Data-аналитика, SMM, контекстная реклама и др.) и способам интеграции классических маркетинговых

подходов (спонсорство мероприятий, программы лояльности) с новыми технологиями.

Ключевые слова: коммерческие банки, маркетинговые технологии, цифровые, инновация, банковские услуги, программа.

THEORY OF MARKETING TECHNOLOGIES IN COMMERCIAL BANKS

Sharipov Buzurgmekhr Rakhmiddinovich

assistant of the Department of Banking of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, applicant of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734055, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5, Phone: (+992) 907-45-59-51, E-mail: BUZURGMEHR.300596@gmail.com

Abstract: In the modern economic environment, marketing technologies play a key role in increasing competitiveness and using resources. In the Republic of Tajikistan, commercial banks are actively mastering modern marketing technologies, seeking to attract new customers and continue to hold accounts of personalized offers, flexible lending programs, partnership projects and the development of convenient electronic services. Implementation and adaptation of marketing tools taking into account local socio-economic realities and prospects for providing assistance to banks not only to expand customer bases, but also to strengthen trust in the banking sector.

The paper examines the theoretical foundations of marketing technologies, provides their classification, and analyzes modern trends and features of their implementation in the banking sector. Particular attention is paid to digital tools (online and mobile banking, Big Data analytics, SMM, contextual advertising, etc.) and ways of integrating classical marketing approaches (sponsorship of events, loyalty programs) with new technologies.

Keywords: commercial banks, marketing technologies, digital, innovation, banking services, program.

Актуальность. Маркетинговые технологии играют всё более важную роль в повышении конкурентоспособности и устойчивого развития коммерческих банков. В условиях стремительного роста цифровых решений, изменения клиентских предпочтений и усиления требований к качеству обслуживания вопрос эффективного внедрения и адаптации маркетинговых инструментов становится ключевым для банковского сектора Республики Таджикистан. В стране идёт активная трансформация финансовой индустрии, направленная на расширение ассортимента банковских услуг, улучшение их доступности в регионах и внедрение инновационных финансово-технологических продуктов.

После цифровизации экономики коммерческие банки были вынуждены подстроиться к новой системе. Так как большинства клиентов им не было нужно идти в банк.

Одним из основных преимуществ цифровых компаний по сравнению с традиционными финансовыми учреждениями является технологическая инфраструктура, которая поддерживает разработку и доставку продуктов и услуг, контекстную персонализацию на протяжении всего пути клиента, а также улучшенный опыт и вовлеченность. Чтобы отреагировать на эти преимущества рынка, банки и кредитные организации должны быстро обновить свои возможности маркетинговых технологий для поддержки более клиенто-ориентированного подхода.

Для привлечения больше клиентов коммерческие банки должны использовать новые маркетинговые технологии. Но перед тем, как рассказать о новых

маркетинговых технологиях в коммерческих банках, мы должны понять методологию маркетинговых технологий в коммерческих банках и ее классификацию.

Джим Маруос в своем исследовании вывел, что коммерческие банки используют маркетинговых технологий для поддержки клиенто-ориентированных стратегий, которые включают более высокий уровень персонализации, автоматическое принятие решений и коммуникацию на основе данных. [13] В своей статье он написал, что как никогда прежде для поддержки клиенто-ориентированных стратегий, включающих более высокий уровень персонализации, автоматизированное принятие решений и коммуникацию на основе данных.

По мнению Джим Маруос, что маркетинговые технологии — это совокупность стадий, операций, приемов и действий, необходимых для реализации маркетинговых решений в коммерческих банках. [4, 91-92 стр.]

Карфик Радж в своей книге по маркетинговым технологиям пришел к выводу, что роль технологий в маркетинге стала более заметной, поскольку способы маркетинга продолжают меняться и это позволяет брендам идти в ногу с изменениями в пути клиента. [1, 2 стр.] Это значит, что с помощью маркетинговых технологий маркетологи могут масштабировать свои усилия в маркетинге и это положительно влияет на отношения бренда с его клиентами. После исследования его книги я могу сказать, что маркетинговые технологии — это набор программного обеспечения и инструментов, используемых маркетологами для максимизации своих маркетинговых усилий и достижения своих целей.

И.В. Ильичева в научной работе отметил, что маркетинговые технологии — это методы, направленные на развитие деятельности кредитных организаций на рынке банковских услуг. [5, 4 стр.] То есть при применении маркетинговых технологий можно обеспечить продаж банковских услуг за счет глубокого понимания потребностей клиента, успешно конкурировать с другими коммерческими банками благодаря лучшему знанию потребностей клиентов и тенденций в развитии рынка банковских услуг, повысить прибыльность или завоевать большую долю рынка в зависимости от целей.

Ипатова Анна эксперт по digital-маркетингу и интернет-коммуникациям в своей статье указал, что маркетинговые технологии — это совокупность методов и инструментов для достижения желаемого результата и технологии как средства для взаимодействия с окружающей средой. [3] Коммерческие банки для достижения своих цели используют технологий для анализа и изучения клиентов и это способствует продаж банковских услуг.

Поляков В.В. отметила, что маркетинговые технологии — это формальные действие банка, которые осуществляются им при помощи технологических приёмов и с целью создания банковских услуг. [14, 14 стр.] Данная методология является правильным так как при помощи новых технологий коммерческие банки создают новые банковские услуги и развивают на основе оценки клиентов. И это позволяет коммерческому банку конкурировать с другими организациями.

На сайте *optimove* отмечается, что маркетинговые технологии — это технологические инструменты, используемые для предоставления, измерения и оптимизации коммуникации как с потенциальными, так и с существующими клиентами через веб-сайт, электронную почту, социальные сети, мобильные устройства и другие каналы. [10] Маркетинговые технологии могут охватывать один или несколько уровней маркетинговой деятельности в коммерческих банках, таких как агрегация и очистка данных о клиентах, анализ данных, формирование аналитических сведений, сегментация, и таргетинг клиентов, осуществление коммуникаций с клиентами и автоматическая оптимизация повторяющихся маркетинговых организаций.

На сайте Dialog insight отмечается, что маркетинговые технологии— это программное обеспечение, технология или платформы, которые компании используют для оптимизации своих маркетинговых стратегий. [8] Маркетинговые технологии помогает организациям использовать такие инструменты, как автоматизация, данные о клиентах и анализ производительности, чтобы оценить эффективность и воздействие своих маркетинговых усилий. С помощью маркетинговых технологий банки разрабатывать, внедрять и анализировать маркетинговые предложения в масштабе и маркетинговые технологии позволяет банкам разрабатывать многоканальные маркетинговые организации и более персонализированные клиентские впечатления.

На сайте Bynder – Управление цифровыми активами в статье отмечается, что маркетинговые технологии — это общий термин для технологий, используемых для помощи маркетинговым командам в их работе. Технология в основном используется в сфере цифрового маркетинга, а также для оптимизации офлайн-маркетинговых каналов. [7] Маркетинговые технологии делают банки более эффективными и результативными.

Рост в данном случае можно разложить на два ключевых аспекта. Прежде всего, автоматизация сложных маркетинговых процессов позволяет значительно снизить количество человеко-часов, необходимых для выполнения маркетинговой стратегии, что способствует повышению эффективности при меньших затратах. Кроме того, современные маркетинговые технологии дают возможность глубже анализировать рентабельность вложений в маркетинг.

Согласно мнению сотрудников Amazon, маркетинговые технологии представляют собой специализированное программное обеспечение, предназначенное для планирования, реализации и оценки маркетинговых активностей компаний, а также для их последующей оптимизации. [11] Они включают в себя программные решения для работы с клиентами, инструменты для управления соцсетями, сервисы email-маркетинга и многое другое.

Как отмечает Арти Гупта, маркетинговые технологии — это совокупность платформ, инструментов и решений, используемых маркетологами для систематизации и автоматизации маркетинговых кампаний, взаимодействия с клиентами и развития банка. [8] Данный комплекс охватывает различные инструменты цифрового маркетинга, включая системы автоматизации, контент-менеджмент, управление соцсетями, CRM-системы, email-маркетинг и другие решения. Использование этих технологий помогает специалистам по маркетингу значительно улучшить эффективность своей работы.

Отечественные исследователи в научных работах подчеркивают, что применение маркетинговых технологий играет важную роль в ускоренном развитии экономики. Высокий уровень сервиса в отрасли и использование профессиональных технологий создают крепкий фундамент для развития банковской сферы вне зависимости от их формы собственности. [6, 142 стр.]

В итоге можно заключить, что маркетинговые технологии в коммерческих банках представляют собой совокупность программных решений, платформ и инструментов, направленных на изучение потребностей клиентов и их удовлетворение. Это означает, что коммерческие банки, оказывая финансовые услуги, активно используют современные технологии для выстраивания долгосрочных отношений с клиентами:

1. CRM и взаимоотношения с клиентами. Одной из наиболее эффективных маркетинговых технологий, применяемых в кредитных организациях, является CRM (Customer Relationship Management), что в переводе означает управление

взаимоотношениями с клиентами. В банковском секторе CRM-системы делятся на два направления:

- Организация взаимодействия с клиентами, проведение маркетинговых кампаний, мониторинг их эффективности, разработка стратегии и инфраструктуры.
- Применение инструментов, методик и специализированного программного обеспечения для детального анализа клиентской базы, выявления потребностей клиентов и прогнозирования их будущего поведения.

2. Мобильные и электронные каналы взаимодействия. Это целостная система, обеспечивающая доступ клиентов к банковским услугам через интернет. Используя эту технологию, юридические лица могут:

- Осуществлять платежные операции;
- Получать отчеты по банковскому счету;
- Производить переводы, обмен и покупку валют;
- Выплачивать заработную плату сотрудникам на их банковские карты;
- Использовать торговый эквайринг;
- Применять кассово-расчетное оборудование.

Ключевыми преимуществами интернет-банкинга для бизнеса являются удобство удаленного управления финансами, возможность работы с любого устройства и доступность в любой точке мира.

3. Технология мгновенных платежей. Этот инструмент позволяет осуществлять платежные операции в режиме реального времени либо максимально приближенном к нему, функционируя круглосуточно без выходных. Различают несколько видов систем быстрых платежей: одни из них разрабатываются с нуля, другие являются расширением уже существующих платежных механизмов, предлагая новые сервисы и схемы проведения транзакций.

4. Искусственный интеллект в банковском обслуживании. ИИ активно внедряется в финансовый сектор для повышения эффективности, безопасности и качества клиентского обслуживания. Его использование позволяет автоматизировать рутинные процессы, включая обработку данных и выявление подозрительных операций, что способствует снижению затрат. Чат-боты, основанные на ИИ, обеспечивают круглосуточную поддержку клиентов, а алгоритмы машинного обучения анализируют поведение пользователей, помогая персонализировать услуги и предотвращать мошенничество.

5. Big Data и анализ данных. Применение технологий больших данных позволяет банкам расширять клиентскую базу, совершенствовать качество обслуживания, повышать продуктивность сотрудников и предотвращать финансовые махинации. Однако работа с Big Data требует соблюдения строгих стандартов обработки информации, поскольку ошибки в данных или нарушение конфиденциальности могут привести к серьезным проблемам.

6. Блокчейн в финансовом секторе. Блокчейн открывает новые возможности для международных транзакций, позволяя совершать их в режиме реального времени без участия посредников, таких как SWIFT. Это не только ускоряет процесс перевода средств, но и снижает затраты, связанные с традиционными банковскими операциями.

7. Технология cash-recycling. Система cash-recycling оптимизирует управление наличными средствами, снижая частоту инкассации и затраты на обслуживание банкоматов. Это продлевает их бесперебойную работу и гарантирует клиентам доступ к наличным деньгам в любое время.

8. Коммуникационные технологии в банковской сфере. Эффективная коммуникация играет важную роль в деятельности любой финансовой организации. Банки внедряют защищенные платформы для обмена данными, что не только

обеспечивает удобство взаимодействия между сотрудниками и клиентами, но и помогает соответствовать нормативным требованиям в области безопасности.

9. Финансовые технологии. Финансовые технологии относятся к применению новых технологических достижений к продуктам и услугам в сфере финансовых услуг. Область применения ФинТех обширна и охватывает широкий спектр приложений, включая управление платежными услугами, банковскими счетами и личными финансами через приложения, проведение биржевых торгов одним нажатием кнопки, подачу заявок на кредиты без посещения финансового учреждения и использование криптовалют для транзакций. Суть ФинТех заключается в его способности оптимизировать, улучшать и часто полностью трансформировать традиционные финансовые услуги.

10. Информационные технологии. Информационные технологии значительно повысили операционную эффективность банков. Автоматизация значительно сократила ручной труд, минимизировала ошибки и увеличила общую производительность для обычных рабочих мест, включая администрирование счетов, обработку транзакций и проверку документов.

11. PEST-анализ и SWOT-анализ. Кредитные организации для анализа конкурентоспособности в банковской системе страны используют инструменты PEST-анализ и SWOT-анализ. PEST-анализ – это анализ внешней среды кредитных организаций, такие как политические, экономические, социальные и технологические среды. SWOT-анализ – это анализ для выявления слабых и сильных сторон кредитной организаций или по другому это анализ внутренней среды кредитной организаций. [2, 92 стр.]

12. Технология бесконтактной оплаты. Бесконтактная оплата – это осуществление платежей без непосредственного контакта с терминалом и как правило, без ввода PIN-кода для небольших сумм транзакций, с помощью банковских карт, телефонов или специальных гаджетов – достаточно приложить их или приблизить на расстояние нескольких сантиметров к считывателю в терминале торговой точки. [12]

13. Рекламная технология с использованием социальных сетей. Из-за развития интернет большинства людей смотреть видео и читают информации через социальные сети: Instagram, Facebook, VK, TikTok, Telegram, Одноклассник, Mail-agent. Данные предложения актуально в том, что можно прочитать новые информации о кредитных организациях, новые акции в банковских услугах и т. д.

В развитых странах всех видов маркетинговых технологиях, которых я указал наверху используют в во-всех кредитных организациях. Но из-за проблем с скоростью интернета большинство организаций не используют всех маркетинговых технологий.

Технологии, используемые коммерческими банками в Таджикистане, постепенно развиваются в соответствии с мировыми тенденциями. В стране банковский сектор адаптируется к современным требованиям цифровизации и автоматизации. Вот основные аспекты и технологии, используемые в банках Таджикистана:

1. ГУП СБ РТ «Амонатбанк» - один из крупнейших банков Таджикистана с широкой сетью отделений и статусом государственного учреждения. Банк традиционно ориентирован на обслуживание населения, а также на социально значимые проекты и выплаты. Ниже рассмотрены основные направления маркетинговых технологий, которые использует «Амонатбанк» в своей работе. (таб. 2)

Таблица 2. Цифровые технологий использующий «Амонатбанк»

Цифровые каналы и онлайн-продвижение

<i>Официальный веб-сайт и интернет-банкинг:</i> поддерживает собственный сайт с информацией о тарифах, продуктах и актуальных новостях; интернет-банкинг, и личный кабинет для клиентов позволяют осуществлять базовые банковские операции дистанционно	<i>SMM:</i> банк предоставлен в социальных сетях, где публикует новости о запуске новых филиалов и сервисов, информацию о социальных проектах и полезные советы по финансовой грамотности; Общение с аудиторией в комментариях помогает отслеживать обратную связь и поддерживать контакт с клиентами	<i>Онлайн-реклама и контент-маркетинг:</i> возможности контекстной и таргетированной рекламы (Google Ads, соцсети) позволяют банку донести информацию о своих услугах до более молодой и digital-ориентированной аудитории; размещение статей и обучающих материалов формирует позитивный бренд и помогает клиентам лучше ориентироваться в финансовых вопросах
Персонализация услуг и работа с данными клиентами		
<i>CRM-системы и базы данных:</i> для улучшения сервиса банк может использовать CRM-инструменты, чтобы хранить данные клиентов и историю их операций и это помогает формировать более точные и персонализированные предложения	<i>Сегментация аудитории:</i> банк адаптирует продукты под нужды разных групп в зависимости от основных сегментов	<i>Информирование и уведомления:</i> Банк использует SMS или push-уведомления для оповещения о зачислении пенсий, пособий и других операций и подобные уведомления помогают клиентам своевременно узнавать о движении средств и дополнительных возможностях
Инновации и омниканальность		
<i>Интеграция финтех-решений:</i> в перспективе «Амонатбанк» может внедрять мобильные приложения с расширенными функциями (оплата услуг, P2P-переводы, мгновенное пополнение счетов) и бесконтактные платежи (NFC, QR) и участие в разработке новых финтех-платформ способствует модернизации и повышению конкурентоспособности	<i>Омниканальный подход:</i> Возможность обратиться в банк через колл-центр, сайт, мобильное приложение или прийти непосредственно в отделение и получить одинаково качественный сервис и такой подход особенно важен для клиентов из разных возрастных групп и с разным уровнем цифровой грамотности	

Источник: авторское творение

2. ГУП ПЭБТ РТ «Саноатсодиротбанк» - один из банков Таджикистана, ориентированных на поддержку промышленности, торговли и других секторов экономики. При этом банк стремится повышать узнаваемость и привлекать новых клиентов за счет современных маркетинговых инструментов и технологий. Ниже представлены основные направления маркетинга, которые реализует: (таб. 3)

Таблица 3. Современные маркетинговые инструменты использующий «Саноатсодиротбанк»

Цифровой маркетинг и онлайн-продвижение		
<i>Веб-сайт и онлайн-сервисы:</i> Банк поддерживает актуальный и удобный для пользователей сайт с полной информацией о продуктах и услугах (кредитах, депозитах, расчётно-кассовом обслуживании и т.д.) и на сайте могут быть доступны интерактивные сервисы (например, калькулятор кредитов или вкладов) для упрощения выбора банковского продукта	<i>SMM (Social Media Marketing):</i> Банк ведёт официальные страницы в социальных сетях для информирования клиентов о новых продуктах, акциях и новостях и публикует обучающие материалы по финансовой грамотности и даёт возможность клиентам напрямую задавать вопросы	<i>SEO и контекстная реклама:</i> Оптимизация сайта (SEO) под релевантные поисковые запросы помогает банку выходить на потенциальных клиентов в интернете и использование контекстной рекламы (Google Ads, Яндекс.Директ) для таргетинга определённых сегментов (бизнес, частные клиенты и пр.)
Персонализация и работа с клиентскими данными		
<i>CRM-системы:</i> Использование CRM (Customer Relationship Management) позволяет банку собирать и обрабатывать данные о клиентах, чтобы лучше понимать их потребности и предлагать соответствующие продукты и позволяет выстраивать персонализированные коммуникации (e-mail, SMS, push-уведомления) с учётом профиля клиента	<i>Сегментация и таргетированные предложения:</i> Банк может сегментировать клиентов по различным признакам (уровень доходов, сфера деятельности, частота транзакций и т.д.) и для каждого сегмента разрабатываются отдельные предложения – кредитные продукты, ставки по депозитам, специальные программы лояльности	
Мобильные и электронные каналы коммуникации		
<i>Мобильное приложение и интернет-банкинг:</i> Банк может предлагать клиентам собственное мобильное приложение, через которое осуществляются переводы, оплата услуг, просмотр остатков и выписок, погашение кредитов и интернет-банкинг позволяет юридическим лицам проводить платежи и управлять счетами дистанционно	<i>Push-уведомления и SMS-информирование:</i> оперативное информирование клиентов об операциях по счёту, сроках платежей, акциях и изменениях условий обслуживания и push-уведомления в мобильном приложении позволяют создавать более персонализированный и своевременный контакт с клиентом	<i>Онлайн-чат и мессенджеры:</i> внедрение чат-ботов или онлайн-чатов на сайте для быстрого ответа на типовые вопросы клиентов и использование популярных мессенджеров для консультаций, подачи заявок на услуги или отправки документов

Программы лояльности и партнёрства		
<i>Бонусные программы и кэшбэк:</i> для держателей карт банка могут предлагаться кэшбэк и бонусы при оплате товаров и услуг у партнёров банка и такие программы поощряют активное использование банковских карт	<i>Партнёрские предложения:</i> банк сотрудничает с местными и зарубежными компаниями (магазины, страховые туристические агенты и др.), формируя совместные акции и скидки для клиентов и это расширяет спектр возможностей для держателей карт и повышает их лояльность	<i>Специальные условия для бизнеса:</i> упрощённое кредитование, льготные ставки по обслуживанию расчётных счётов, дополнительные сервисы для экспортно-импортных операций и таким образом банк привлекает предпринимателей, работающих в сфере производства, торговли и услуг
Инновации и омниканальный подход		
<i>Финтех-решения:</i> интеграция с электронными кошельками, внедрение бесконтактных платежей, онлайн-кредитование помогают банку идти в ногу с мировыми трендами и партнёрство с финтех-стартапами или локальными IT-компаниями расширяет спектр цифровых услуг	<i>Омниканальность:</i> Создание единой среды обслуживания: клиент может начать взаимодействие с банком на сайте или через мобильное приложение, продолжить в колл-центре и при необходимости завершит в отделении и такой подход делает клиентский путь удобнее и повышает лояльность	

Источник: авторское творение

3. ОАО «Ориёнбанк» - один из крупнейших и старейших коммерческих банков Таджикистана. Банк активно модернизирует свой бренд и использует разнообразные инструменты маркетинга, чтобы укреплять позиции на рынке и привлекать новых клиентов. Ниже представлены основные направления и технологии, которые применяет банк в своей маркетинговой стратегии: (таб. 4)

Таблица 4. Маркетинговые инструмент в ОАО «Ориёнбанк»

Цифровой маркетинг и онлайн-продвижение		
<i>Современный веб-сайт и мобильные сервисы:</i> банк поддерживает и развивает собственный веб-сайт, на котором клиенты могут ознакомиться с продуктами и услугами, узнать об акциях, тарифах и новостях банка и внедряет мобильные решения (мобильное приложение, интернет-банкинг), предоставляя клиентам возможность	<i>SMM (Social Media Marketing):</i> банк ведёт страницы в социальных сетях где: публикует новости и анонсы новых продуктов, делиться советами по финансовой грамотности и отвечает на вопросы и обрабатывает обращения клиентов	<i>Контент-маркетинг:</i> банк размещает статьи и видеоролики, посвящённые кредитованию, сбережениям, банковским услугам, а также делится кейсами клиентов и образовательными материалами

управлять своими счетами, переводами и платежами онлайн		
Работа с клиентскими данными и персонализация		
CRM-системы: Банк использует решения по управлению взаимоотношениями с клиентами, позволяющие собирать и анализировать информацию о клиентах, истории их обращений, финансовых предпочтениях и транзакциях	Персонализированные предложения: на основе собранных данных банк формирует индивидуальные кредитные и депозитные предложения, программы лояльности и уведомления о специальных акциях (например, по повышенным ставкам на вклады, сниженным кредитным ставкам и т.д.)	Сегментация клиентской базы: банковские продукты нацелены на различные категории клиентов, что позволяет банку формировать релевантные маркетинговые кампании для каждой группы
Мобильные и электронные каналы коммуникации		
Push-уведомление и SMS-рассылки: при наличии мобильного приложения банк отправляет клиентам уведомления о транзакциях, специальных предложениях, сроках платежей и SMS-рассылки используются для информирования клиентов, которые не пользуются мобильным банкингом или предпочитают более традиционные каналы		Онлайн-чат и контакт-центр: барк предлагает онлайн-чат на сайте и консультации через контакт-центр, благодаря которым клиенты могут оперативно получить информацию и решить возникающие вопросы
Программы лояльности и партнёрства		
Клубные программы и кэшбэк: банк разрабатывает программы лояльности в виде кэшбэка, бонусных баллов и скидок при оплате товара или услуг партнёров	Специальные предложения для бизнеса: банк сотрудничает с предпринимателями и компаниями, предлагая выгодные условия по расчётно-кассовому обслуживанию, кредитованию и лизингу и различные совместные акции с торговыми сетями и сервисами помогают расширить охват аудитории	

Источник: авторское творение

Заключение: Современные маркетинговые подходы, включающие интеграцию омниканальных стратегий, использование цифровых платформ, развитие программ лояльности и персонализация клиентских предложений, позволяют банкам не только укрепить свои позиции на рынке, но и повысить доверие со стороны населения. В условиях глобальной цифровизации и стремительно меняющейся экономической конъюнктуры особое значение приобретают инструменты Big Data-аналитики, мобильные и онлайн-сервисы, позволяющие банкам своевременно реагировать на потребности клиентов и оптимизировать внутренние процессы.

Коммерческие банки в Таджикистане делают ставку на цифровые каналы, удобные мобильные сервисы, персонализированные предложения и тесную работу с

клиентскими данными. При этом банки не забывают о классических инструментах продвижения в офлайн. Всё это в совокупности формирует узнаваемый бренд и помогает завоёвывать доверие клиентов, предлагая им современные и доступные финансовые решения.

Литературы

1. Karthik Raj «Have you Got the Best MarTech Tools Yet?» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://uploads-ssl.webflow.com/5e960a745d60d5818084af2f/61f3da665534ae6012928acb_FOR%20REVIEW-MarTech_eBook.pdf;
2. ВЕСТНИК АЛТАЙСКОЙ АКАДЕМИИ ЭКОНОМИКИ И ПРАВА №8 2020. «Маркетинговый анализ деятельности банков российского финансового рынка»;
3. Ипатова Анна «Виды маркетинговых технологий: классические VS современные [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kom-dir.ru/article/2692-marketingovye-tehnologii>;
4. Маркетинг: учебник для вузов / Н.Д. Эриашвили, К. Ховард, Ю.А. Цыпкина и др.; под ред. Н.Д. Эриашвили, - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003г.;
5. Маркетинговые технологии: учебно-методическое пособие / И.В. Ильичева. – Ульяновск: УлГТУ, 2012г.;
6. Материалы международной научно-практической конференции на тему «Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики» (Душанбе, 10 – февраля 2023 г.);
7. Официальный сайт Bynder: <https://www.bynder.com/en/marketing-technology-martech/>;
8. Официальный сайт DataChannel: <https://www.datachannel.co/blogs/marketers-guide-to-marketing-technology-martech>;
9. Официальный сайт Dialog Insight: <https://www.dialoginsight.com/en/blog/marketing-technology/>;
10. Официальный сайт Optimove: <https://www.optimove.com/resources/learning-center/marketing-technology>;
11. Официальный сайт Амазон: <https://advertising.amazon.com/library/guides/what-is-martech>;
12. Официальный сайт РБК: <https://www.rbc.ru/quote/news/article/651ad4fa9a794774a69e3182>;
13. Официальный сайт Финансовый бренд: <https://thefinancialbrand.com/news/bank-marketing/banking-must-upgrade-marketing-technology-to-become-future-ready-149416/>;
14. Розничные банковские услуги: продуктовый подход / В.В. Поляков; под науч. ред. В.И. Самарухи. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2011г.

References

1. Karthik Raj, "Have you got the best MarTech tools yet?" [Electronic resource]. - Access mode: https://uploads-ssl.webflow.com/5e960a745d60d5818084af2f/61f3da665534ae6012928acb_FOR%20REVIEW-MarTech_eBook.pdf;
2. Bulletin of the altai Academy of economics and law, No. 8, 2020. "Marketing analysis of the activities of banks in the Russian financial market";
3. Anna Ipatova, "Types of marketing technologies: classical vs. modern [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.kom-dir.ru/article/2692-marketingovye-tehnologii>;

4. Marketing: textbook for universities / N.D. Eriashvili, K. Howard, Yu.A. Tsypkina, et al.; edited by N.D. Eriashvili, Moscow; UNITY-DANA, 2003;
5. Marketing Technologies: A Study Guide / I.V. Ilycheva. Ulyanovsk: Ulyanovsk State Technical University, 2012;
6. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on "Mechanisms for Ensuring Financial Stability of Credit Institutions in the Context of Industrialization and an Innovative Economy" (Dushanbe, February 10, 2023);
7. Bynder Official Website: <https://www.bynder.com/en/marketing-technology-martech/>;
8. DataChannel Official Website: <https://www.datachannel.co/blogs/marketers-guide-to-marketing-technology-martech/>;
9. Dialog Insight official website: <https://www.dialoginsight.com/en/blog/marketing-technology/>;
10. Optimove official website: <https://www.optimove.com/resources/learning-center/marketing-technology/>;
11. Amazon official website: <https://advertising.amazon.com/library/guides/what-is-martech/>;
12. RBC official website: <https://www.rbc.ru/quote/news/article/651ad4fa9a794774a69e3182>;
13. Financial Brand official website: <https://thefinancialbrand.com/news/bank-marketing/banking-must-upgrade-marketing-technology-to-become-future-ready-149416/>;
14. Retail banking services: a product approach / V.V. Polyakov; under scientific editorship V.I. Samarakha. - Irkutsk: Publishing house of BSUEL, 2011.

ДАРОМАДҲОИ БУЌЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУАММОҲО ВА МАСЪАЛАҲОИ RUШДИ ОН

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад

дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru Тел.: +992 972346688

Одинаев Фуркат Фарходович

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 907-75-51-44. E-mail: f-odinaev@mail.ru

Аннотатасия. Мақола ба таҳлили ҳамаҷонибаи нақш ва мақоми даромади буҷети давлатӣ дар рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Мубрамии мавзӯ аз зарурати таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар баробари ҷолишҳои мавҷудаи берунӣ ва дохилӣ бармеояд. Дар асоси фаҳмиши назариявии вазифаҳои даромадҳои буҷет (фискалӣ, тақсимотӣ ва ҳавасмандгардонӣ) арзёбии муфассали сохтор ва пӯёи мавҷудаи даромадҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2019-2024 ба ҷо оварда мешавад. Тамоюлҳои мусбат, аз қабili афзоиши устувори ҳаҷми исми даромадҳо, ошкор карда мешаванд, ки ҳамзамон бо амиктар шудани мушкilotи сохторӣ ҳамрадиқ мебошанд. Дар байни онҳо асоситарин – коҳиши ҳиссаи даромадҳои андозӣ, вобастагии ҷиддии давомдор аз андозҳои ғайримустақим (ААИ) ва осебпазирии баланди заминаи даромадҳо аз омилҳои берунӣ (интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, нархҳои ашёи хом) мебошанд.

Калидвожаҳо: даромадҳои буҷет, вазифаи фискалӣ, рушди иқтисоди миллӣ, маъмурикунонии андоз, даромадҳои андозӣ, иқтисодиёти ниҳонӣ, интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, молияи давлатӣ.

ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ВОПРОСЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад

доцент, заведующий кафедрой банковское дело Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru Тел.: +992 972346688

Одинаев Фуркат Фарходович

доцент кафедры финансов и страхования, Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: 907-75-51-44. E-mail: f-odinaev@mail.ru

Анотация. Статья посвящена комплексному анализу роли и места доходов государственного бюджета в развитии национальной экономики Республики Таджикистан. Актуальность темы обусловлена необходимостью обеспечения устойчивого экономического роста в условиях существующих внешних и внутренних вызовов. На основе теоретического осмысления функций бюджетных доходов

(фискальной, распределительной и стимулирующей) проводится детальная оценка современной структуры и динамики доходов бюджета Республики Таджикистан за период 2019-2024 годов. Выявлены позитивные тенденции, такие как устойчивый номинальный рост поступлений, которые, однако, сопровождаются углублением структурных проблем. Ключевыми из них являются снижение доли налоговых доходов, сохраняющаяся критическая зависимость от косвенных налогов (НДС), а также высокая уязвимость доходной базы к внешней конъюнктуре (денежные переводы трудовых мигрантов, цены на сырье).

Ключевые слова: доходы бюджета, фискальная функция, развитие национальной экономики, налоговое администрирование, налоговые поступления, теневая экономика, денежные переводы трудовых мигрантов, государственные финансы.

REVENUES OF THE STATE BUDGET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND ISSUES OF ITS DEVELOPMENT

Shomahmadzoda Firdavs Shomahmad

associate Professor, Head of the Banking Department, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, PhD in Economics,. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru Tel.: +992 972346688

Odinaev Furkat Farkhodovich

candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: 907-75-51-44. E-mail: f-odinaev@mail

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the role and place of state budget revenues in the development of the national economy of the Republic of Tajikistan. The relevance of this topic stems from the need to ensure sustainable economic growth in the face of existing external and internal challenges. Based on a theoretical understanding of the functions of budget revenues (fiscal, distribution, and incentive), a detailed assessment is provided of the current structure and dynamics of budget revenues of the Republic of Tajikistan for the period 2019-2024. Positive trends, such as stable nominal revenue growth, are identified, however, accompanied by deepening structural problems. Key among these are the declining share of tax revenues, the continued critical dependence on indirect taxes (VAT), and the high vulnerability of the revenue base to external factors (remittances from labor migrants, commodity prices).

Keywords: budget revenues, fiscal function, national economic development, tax administration, tax revenues, informal economy, remittances from labor migrants, public finances.

Дар шароити табдили иқтисодиёт, ки имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос аст, нақши баҳши даромади бучет махсусан калон аст. Маҳз даромадҳои устувор ва мунтазам афзоянда заминаи моддиро барои давлат ҷиҳати иҷрои вазифаҳои бунёдии худ – аз таъмини қобилияти дифоъ ва суботи иҷтимоӣ то маблағгузориҳои сармоягузориҳои муҳим ба инфрасохтор ва сармояи инсонӣ фароҳам меоранд.

Мубрам будани ин мавзӯ аз зарурати таъмини рушди дарозмуддат ва устувори иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷолишҳои берунӣ ва дохилӣ бармеояд. Ин ҷолишҳо, пеш аз ҳама – вобастагии зиёд аз бозорҳои ҷаҳонии молӣ ва вазъ дар кишварҳои, ки муҳоҷирони меҳнатиро қабул мекунанд, инчунин мушкилоти доимии сохторӣ дар дохили иқтисоди миллӣ, аз қабилҳои диверсификасияи нокифоя ва ҳаҷми

назарраси бахши соҳибкорию ғайрирасмӣ мебошанд. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯ ва дарёфт намудани захираҳои мустаҳкам намудани пойгоҳи даромадҳои бюҷети давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодабарии онҳо вазифаи асосӣ дар миқёси умумимиллӣ мегардад.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳлили ҳамаҷонибаи сохтор ва пӯёи даромадҳои бюҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ошкор кардани мушкилоти муназзаме, ки ба афзоиши онҳо ҳалал мерасонанд ва муайян намудани имкониятҳои стратегии табдил додани низоми бюҷетӣ ба омили самараноки рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии нақши даромади бюҷет мавриди баррасӣ қарор гирифта, вазъи муносири он арзёбӣ карда шуда, мушкилоти асосӣ ошкор ва роҳҳои ҳалли имконпазири онҳо пешниҳод карда мешаванд.

Солҳои охир дар адабиёти ватании соҳаи молия тавачҷуҳ ба масъалаҳои ташаккули бахши даромади бюҷети давлатӣ зиёд шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаҳои илмӣ И.Р. Иброҳимзода [1], А.Ф. Исмамов [2], Б.Ҳ. Каримов [3; 4; 5], Х.А. Сайдалиев [8], С. Ҳикматов [10], Ф.Ф. Одинаев, Ф.Ш. Шомаҳмадзода [12] ва дигарон ҷиҳатҳои ташаккул, идоракунии, баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва арзёбии манбаъҳои даромади бюҷети давлатӣ ба омӯзиш фаро гирифта шудааст. Мутаассифона, дар адабиёти илмӣ ватанӣ интишорот оид ба таҳлил ва арзёбии мушкилот ва имкониятҳои бахши даромади бюҷет барои рушди иқтисоди миллӣ кам ба назар мерасад.

Бюҷети давлатӣ, ки нақшаи ҳамаҷонибаи даромад ва хароҷоти давлатиро барои давраи муайян ифода мекунад, унсуре марказии низоми молиявии ҳар як мамлакат мебошад. Бо вучуди ин, аҳамияти он аз доираи баҳисобгирии муҳосибии муқаррарӣ хеле фаротар аст. Дар иқтисодиёти шакли омехтаи муосир бюҷет ҳамчун воситаи тавоноии танзими бошӯуруна ва ҳадафноки равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ хизмат мекунад. Давлат тавассути нишондиҳандаҳои бюҷет ба суръати рушди иқтисодӣ, сатҳи шуғл, таваррум, ислоҳоти сохторӣ ва неқӯаҳволии иҷтимоии аҳолии мамлакат бевосита таъсир мерасонад.

Механизми танзим тавассути бюҷет ба он асос ёфтааст, ки бо роҳи ҷамъ намудани захираҳои калони молиявӣ (ташаккули даромад) ва ба эҳтиёҷоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим равона кардани онҳо (анҷом додани хароҷот) давлат маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-ро аз нав тақсим карда, бо ҳамин сохтори мавҷудаи иқтисодиётро тағйир медиҳад. Дар ин раванд даромади бюҷет ҳамчун асос ва шартӣ асосӣ хизмат мекунад, ки бе он иҷрои вазифаи танзимкунии давлат ғайриимкон мегардад. Ҳамин тариқ, самаранокии тамоми воситаҳои танзими давлатӣ бевосита аз ҳаҷм, устуворӣ ва сохтори даромадҳои бюҷет вобаста мебошад.

Нақши асосии бюҷети давлатӣ дар идоракунии равандҳои иқтисодию иҷтимоӣ бевосита дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Аз ҷумла, дар Қонуни Ҷумҳурии «Дар бораи молияи давлатӣ» таъкид шудааст, ки молияи давлатӣ ҳамчун маҷмуи муносибатҳои пулӣ вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи маблағҳо ва дигар захираҳои молиявӣ тавассути низоми бюҷетӣ барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ роҳандозӣ карда мешавад. Он асоси татбиқи вазифаҳои давлатӣ буда, «бюҷети давлатӣ – фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пулии мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки бюҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад» [6].

Нақши даромади бюҷет дар рушди иқтисодиёти миллӣ тавассути иҷрои се вазифаи асосӣ – фискалӣ (ҳазинадорӣ), тақсимотӣ (иҷтимоӣ) ва ҳавасмандгардонӣ (танзимкунии) зоҳир мешавад.

Моҳияти вазифаи фискалӣ ҳамчун ҳадафи асосӣ ва аваалиндарача дар ҷамъоварию захираҳои молиявӣ, ки барои нигоҳдории давлат ва таъмини фаъолияти

ниҳодҳои он зарур мебошанд, ифода меёбад. Дар ин маврид, аз ҳисоби даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ аз ҷумла ҷунин самтҳо маблағгузорӣ карда мешавад:

- низоми ҳифзи ҳуқуқ ва амният: артиш, милиса ва судҳо;
- мақомоти ҳукуматӣ ва ниҳодҳои давлатӣ: шохаҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ;
- рушди илмҳои появӣ ва таъмини манфиатҳои ҷомеа.

Бидуни иҷрои бомуваффақияти вазифаи фискалӣ давлат наметавонад вучуд дошта бошад ва уҳдадорӣҳои асосии худро дар назди ҷомеа иҷро кунад. Иҷрои номуносиби вазифаи мазкур ба пояҳои иқтисодӣ ва амнияти миллий таҳдид мекунад.

Ҳадафи вазифаи тақсимоӣ бозтақсими даромади миллий дар байни бахшҳои гуногуни иқтисодӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва минтақаҳо ба хоҳири паст кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ ва таъмини субот дар ҷомеа мебошад. Он тавассути маблағгузории соҳаҳои иҷтимоӣ – маориф, тандурустӣ, фарҳанг, пардохтҳои иҷтимоӣ (нафақа, кумакпулиҳо), дастгирии минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ суғ (бо ёрии интиқолҳои байнибучетӣ), татбиқи барномаҳои ҳадафноки давлатӣ (масалан, дастгирии табақаҳои камбизоат, рушди деҳот) амалӣ карда мешавад. Ин вазифа оқибатҳои манфии механизми бозорро коҳиш дода, барои ноил шудан ба адолати иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Ваизфаи ҳавасмандгардонӣ (танзимкунанда) нисбатан мураккаб ва аз ҷиҳати стратегӣ муҳимтарин барои ҳадафҳои рушд мебошад. Он дар истифодаи механизмҳои ташаккули даромад (пеш аз ҳама андозҳо) барои таъсири мушаххас расонидан ба рафтори иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ ифода меёбад. Ба ин хотир, давлат ҷунин амалҳои анҷом дода метавонад:

- ҳавасманд кардани соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ миллий тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андоз, таътилҳои андозӣ ё меъёрҳои пасти андоз (масалан, барои бахши ИТ, кишоварзӣ ва нерӯи сабз);
- пешгирии рушди соҳаҳои номатлуб ё зараровар тавассути афзоиши андозҳои аксизӣ ё дигар андозҳо (масалан, ба маҳсулоти тамоку, машрубот ва намудҳои ғайриқонунии ба муҳити зист зараровар);
- ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ва инноватсияҳо тавассути механизмҳои суръатбахшии истеҳсолот ва тарҳҳои андозии сармоягузорӣ;
- таъсир расондан ба сатҳи пасандозҳо ва истеъмолати аҳоли тавассути танзими меъёри андоз аз даромад.

Ҳамин тариқ, даромадҳои бучет – ин на танҳо манбаи маблағгузории хароҷоти қорӣ, балки воситаи бисёрвазифавие мебошад, ки ба давлат барои иҷрои вазифаҳои тактикӣ (фискалӣ ва иҷтимоӣ) ва ҳамзамон роҳандозӣ намудани сиёсати стратегӣ, ки ба дигаргунсозии сифатӣ ва рушди иқтисоди миллий (вазифаи ҳавасмандкунанда) нигаронида шудааст, имкон медиҳад. Самаранокии ин воситаи муҳим мустақиман аз фасеҳӣ, мутобиқшаванда будан ва мувофиқати он бо ҳадафҳои дарозмуддати рушд вобаста мебошад. Тавассути таъсири худ ба ғайриқонунии хоҷагидорӣ, ҳаҷмҳои маҳсулот ва мучаҳаззониҳои техникаи истеҳсолот, мувозинати нархҳо ва вазъи чандирии онҳо, ҷобачогузории соҳавӣ ва минтақавии сармоягузориҳо, даромадҳои бучет «имкони коҳиш додани тағйироти даврии рушди иқтисодӣ, танзими таносубҳои макроиқтисодии арзишӣ, тасхеҳи суръатҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодиро таъмин мекунад» [9, с. 160].

Маълумот дар бораи сохтори иҷроии бахши даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Сохтори иҷроии бахши даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Table 1. Structure of the implementation of the revenue part of the state budget of the Republic of Tajikistan in 2024

Даромадҳои буҷет	Нақша, млн. сомонӣ	Сохтори нақша, %	Иҷро, млн. сомонӣ	Сохтори иҷро, %	Иҷрои нақшаи даромад, %
1. Даромадҳои андозӣ	27609,3	61,2	29124,7	62,0	105,5
2. Даромадҳои ғайриандозӣ	2238,9	5,0	3637,6	7,7	162,5
3. Воситаҳои ҳадафноки буҷетӣ ва грантҳо	15301,0	33,8	14216,0	30,3	92,9
Даромадҳои буҷети давлатӣ, ҳамагӣ	45149,2	100	46978,3	100	104,1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [11]

Тавре омӯзиши ҷадвали 1.1 нишон медиҳад, қисми даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби се гурӯҳи асосии манбаъҳо ташаккул меёбад:

1) даромадҳои андозӣ: ин манбаи асосӣ мебошад, ки мувофиқи маълумоти ҳисоботӣ дар соли 2024 – 62%-и даромадҳои умумии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил додааст [11]. Дар ин ҷо унсурҳои асосӣ инҳоянд:

– андоз аз арзиши иловашуда (ААИ): сарчашмаи муҳимтарин, ки ҳиссаи асосии даромадҳои андозро ташкил медиҳад. Ҳиссаи баланди он (дар соли 2024 – 41,7%-и тамоми воридоти андозӣ дар сохтори даромади буҷети давлатӣ) аз вобастагии қавии буҷет аз истеъмоли ниҳойӣ шаҳодат медиҳад;

– андоз аз даромад: моддаи мазкур, ки андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеиро муттаҳид мекунад, яке аз нишондиҳандаҳои асосии вазъи бахши расмӣ иқтисодиёти миллии мебошад, ки дар соли 2024 ҳиссаи он 27,4%-и даромадҳои андозии буҷети давлатиро ташкил додааст. Воридот аз шахсони ҳуқуқӣ даромаднокии корхонаҳоро инъикос карда, вобастагии зиёди даромадҳои буҷети давлатиро аз вазъ дар бахшҳои калидии иқтисодиёт, аз қабili соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ нишон медиҳад. Воридот аз шахсони воқеӣ бевосита аз сатҳи шуғли расмӣ ва музди меҳнат, инчунин ғайримустақиман – аз ҳаҷми интиқолҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ, ки талаботи истеъмоли ва ғайриқонунии соҳибкориро ангеза мебахшанд, вобаста мебошад. Ҳамин тариқ, андоз аз даромад ҳамчун барометри муҳими солимии бахши воқеии иқтисодиёт ва неқӯаҳволии аҳоли хизмат мекунад;

– андози иҷтимоӣ: ин андоз, ки маблағи он барои таъмини талаботи иҷтимоии аҳоли сафарбар карда мешавад, дар соли 2024 дар ҳаҷми умумии воридоти андозии бахши даромади буҷети давлатӣ 8,8%-ро ташкил додааст;

– андози аксизӣ: даромад аз андозбандии баъзе молҳо (тамоку, машрубот, маҳсулоти нафть ва ғ.) мебошад, ки дар соли 2024 ҳиссаи он 4,1%-ро дар ҳаҷми умумии воридоти андозӣ ташкил додааст;

– дигар андозҳо ва пардохтҳои андозӣ: андоз аз молу мулк, андоз аз фурӯши алюминийи аввалия, андозҳо барои захираҳои табиӣ ва дигар андозҳо, инчунин низомҳои махсуси андозбандӣ, ки дар соли 2023 – 18%-и воридоти андозбандии буҷети давлатиро ташкил додаанд.

2) даромадҳои ғайриандозӣ: воридот аз моликият ва ғайриқонунии соҳибкорӣ (дивидендҳо аз корхонаҳои давлатӣ); дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет; ҷаримаҳо ва мучозот (таҳримҳо); воридоти дигари ғайриандозӣ ва пардохтҳои маъмурӣ; даромад аз сармоя (дар соли 2024 – 7,7%-и маблағи умумии даромадҳои буҷети давлатиро ташкил додаанд).

3) воситаҳои ҳадафноки буҷетӣ ва грантҳо: маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ, грантҳо, қарзҳо, ҳисоббаробаркуниҳо (30,3%-и бахши даромади буҷети давлатӣ дар соли 2024).

Ташаккули қисми даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам қонунҳои умумии рушди иқтисодиёти миллии ва ҳам хусусиятҳои сохтори онро

инъикос мекунад. Таҳлили сохтор ва пӯёи ин даромадҳо дар тӯли 5-7 соли охир имкон медиҳад, ки тамоюлҳои асосӣ, нуктаҳои афзоиш ва осебпазирии муназзами он муайян карда шавад.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар давраи ба таҳлил фарогирифташуда пӯёи устувори мусбати ҳаҷми исмии даромади буҷети давлатӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин нишондиҳандаи рушди умумии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аммо барои баҳодиҳии воқеъбинона ин тамоюлро дар робита (муқоиса) бо суръати афзоиши нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулоти миллий (ММД) баррасӣ кардан муҳим аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Пӯёи нишондиҳандаҳои асосии даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Table 2. Dynamics of the main indicators of revenues of the state budget of the Republic of Tajikistan

Нишондиҳанда	Солҳо					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Даромади умумии буҷет, млн. сомонӣ	23469,4	25065,0	30053,8	36056,9	43903,4	46978,3
Суръати афзоиш нисбат ба соли пешин, %	—	106,8	119,9	120,0	121,8	107,0
Воридоти андозҳо, млн. сомонӣ	15775,4	15366,5	19669,6	21824,2	25769,1	29124,7
Ҳиссаи даромадҳои андозӣ, %	67,2	61,3	65,4	60,5	58,7	62,0
Ҳиссаи ААИ дар даромадҳои андозӣ, %	40,8	41,6	41,8	41,0	41,2	41,7
Даромадҳои буҷет, % ба ММД	29,7	29,9	29,7	31,2	33,6	—

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [7, с. 13-21, 37-45; 11]

Дар асоси маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда чунин тамоюлҳои асосии ташаккули даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2019-2024 муайян карда мешаванд:

1. Афзоиши устувори ҳаҷми исмии даромадҳои буҷет. Дар тӯли шаш сол (солҳои 2019-2023) даромади умумии буҷет тақрибан ду баробар афзуда, аз 23,5 то 46,9 миллиард сомони рошк додааст. Суръати солҳои афзоиш, махсусан дар солҳои 2021-2023 (наздики 120-122%) баланд ва муътадил буд, ки аз сатҳи таваррум дар ҷаҳон ба таври назаррас пеш гузаштааст. Ин аз барқароршавии пасазпандемиявӣ ва тақвияти иқтисодии маҷмааи мамлакат шаҳодат медиҳад.

2. Паст шудани ҳиссаи даромадҳои андозӣ ва тағйирёбии сохтори даромад. Тамоюли нигаронкунанда мушоҳида мешавад: ҳиссаи даромадҳои андозӣ аз 67,2% (соли 2019) то 58,7% (соли 2023) коҳиш ёфтааст. Ин нишон медиҳад, ки афзоиши буҷет дар солҳои охир асосан аз ҳисоби даромадҳои ғайриандозӣ ва эҳтимолан маблағҳои мақсаднок/грантҳо сурат гирифтааст. Масъалаи муҳим барои таҳқиқоти минбаъда ба миён меояд: ин афзоишро маҳз чӣ ба вуҷуд овард? Ин метавонад даромад аз ҳисоби хусусигардонии моликияти давлатӣ, афзоиши дивидендҳо аз корхонаҳои давлатӣ ё кумаки бузурги байналмилалӣ бошад. Ин тамоюл метавонад аз коҳиши заминаи даромад нишон диҳад, зеро даромадҳои андозӣ сарчашмаи нисбатан устувортари ташаккули даромадҳои буҷети давлатӣ мебошанд.

3. Вобастагии пайваста баланд ва муҳим аз ААИ. Ҳиссаи андоз аз арзиши иловашуда дар даромадҳои андозӣ хеле баланд буда, дар давоми тамоми давраи

таҳлилий дар ҳудуди наздики 41% боқӣ мондааст. Ин вобастагии сохтори буҷетро аз андозбандии ғайримустақим тасдиқ намуда, онро ба тағйирёбиҳои талаботи истеъмоли осебпазир мегардонад.

4. Афзоиши гаронии (бори) андоз ба иқтисодиёт. Таносуби «Даромади буҷет/ММД» аз 29,7% (соли 2019) то 33,6% (соли 2023) афзоиш ёфтааст. Ин аз зиёд шудани нақши давлат дар бозтақсимкунии даромади миллий ва афзудани бори андоз шаҳодат медиҳад. Барои мамлакатҳое, ки дорои сатҳи даромади шабеҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, бузургии ин нишондиҳанда хеле баланд буда, арзёбии эҳтиёткоронаро аз нигоҳи таъсир ба рақобатпазирӣ тичорат тақозо мекунад.

Таҳлили мазкур тасдиқ мекунад, ки сарфи назар аз афзоиши баланди нишондиҳандаи миқдорӣ, сифати заминаи даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваччуи ҷиддӣ талаб карда, ба таҳлили самтҳои мушкилот водор менамояд.

Таҳлили сохтор ва пӯёи даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилоти муназзамро муайян мекунад, ки ба таҳкими мустақилияти буҷет монеъ шуда, барои рушди дарозмуддат ва устувори иқтисодӣ хавфҳо эҷод мекунанд. Ин ҷолишҳо паёмади ҳам хусусиятҳои асосии иқтисодиёти миллий ва ҳам камбудии низоми идоракунии молияи давлатӣ мебошанд.

Тамоюли ошкоршудаи камшавии даромадҳои андозӣ натиҷаи бевоситаи маҳдуд будани манбаи расмӣ андоз мебошад. Ҳиссаи назарраси ғаёлияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши ғайрирасмӣ сурат мегирад, ки миқёси он, ба гуфтаи қоршиносон, ба андозаи муҳим боқӣ мемонад. Соҳибкорӣ хурд ва миёна, инчунин шахсони худкор аксаран аз пешниҳоди ҳисоботи пурраи андоз саркашӣ мекунанд. Ин ба оқибатҳои манфии зерин оварда мерасонад:

- камбудии назарраси даромади буҷет, махсусан аз андозҳои мустақим (андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ);

- таҳрифи муҳити рақобат: соҳибқорони бовиҷдон, ки андозҳои худро пурра пардохт мекунанд, нисбат ба онҳое, ки дар баҳши ғайрирасмӣ ғаёлият мекунанд, дар ҳолати ногувор қарор мегиранд;

- зиёд шудани бори андоз ба баҳши расмӣ: барои ҷаброни норасоии даромад давлат маҷбур аст, ки бори гарони андозро ба соҳибқорони дар доираи қонунгузорӣ амалкунанда нигоҳ дорад, ки минбаъд рушди онҳоро бозмедорад ва як доираи иллатноки тичоратро ба вучуд меорад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти ниҳонӣ на танҳо заминаи даромади буҷетро вайрон мекунад, балки ба рушди сифатии иқтисодӣ дар маҷмуъ монеъ мешавад.

Даромадҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ноустувор буда, аз омилҳои берунӣ, ки аз ҷониби давлат суғ нозорат мешаванд, вобастагӣ доранд. Ҳарчанд интиқолҳои пулии мустақим даромади буҷет нестанд, онҳо манбаи асосии ғайримустақими даромади буҷет ба ҳисоб мераванд. [13] Интиқолҳои пулӣ талаботи истеъмолии дохилро дастгирӣ мекунанд, ки дар навбати худ барои воридоти андоз аз арзиши иловашуда ва андози аксизӣ асос мебошанд. Ҳар як таназзули иқтисодӣ дар мамлакатҳои қабулкунандаи муҳочирони меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон (пеш аз ҳама Россия) ғавран ба қоҳиши интиқоли пул, суғ шудани гардиши савдои ҷақана ва дар натиҷа, қоҳиши даромадҳои андозӣ оварда мерасонад. Ин вобастагӣ буҷетро аз зарбаҳои берунӣ хеле осебпазир мегардонад.

Адабиёт

1. Иброҳимзода, И.Р., Камолзода, И.А., Камолов, С.А. Тақмили низоми пешгӯинамоии даромадҳои буҷети давлатӣ дар давраи гузариши ба иқтисоди рақамӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) / И.Р. Иброҳимзода, И.А. Камолзода, С.А. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 3. – С. 90-101

2. Исмаев, А.Ф. Нақши воридоти андозҳо дар ғанӣ гардонидани бучети давлатӣ / А.Ф. Исмаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 162-169
3. Каримов, Б.Х. Механизм разработки и внедрения учетной политики экономических субъектов в условиях МСФО / Б.Х. Каримов // Светоч науки. – 2025. – № 1. – С. 257-264
4. Каримов, Б.Х., Каримов, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
5. Каримов, Б.Х. Хусусиятҳои баҳисобгирӣ ва аудити дохилии андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - № 8. – С. 121-130
6. Қонуни Ҷумҳурии «Дар бораи молияи давлатӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон>
7. Молияи Тоҷикистон: маҷмуаи оморӣ 2024 / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 121 с., с. 13-21, с. 37-45
8. Сайдалиев, Х.А., Саъдуллоев, Х.Б. Бучети давлатӣ - нақш ва мақоми он дар рушди иҷтимоӣ - иқтисодии мамлакат / Х.А. Сайдалиев, Х.Б. Саъдуллоев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 4-3(65). – С. 194-203
9. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. – М.: Издательство «Юрайт», 2000. - 520 с.
10. Ҳикматов, С., Сафарова, М.И. Бучети давлатӣ ва нақши он дар идоракунии молияи давлатӣ / С. Ҳикматов, М.И. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2021. – № 4-2(39). – С. 239-247
11. Ҳисобот оид ба иҷрои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>
12. Шомаҳмадзода, Ф.Ш. Формирование и использование государственного бюджета Республики Таджикистан / Ф.Ш. Шомаҳмадзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 2. – С. 58-63
13. Одинаев Ф.Ф., Шомаҳмадзода Ф.Ш. Матрица оценки прогресса в области финансирования здравоохранения Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2024. №12. –С.- 5-12

References

1. Ibrohimzoda, I.R., Kamolzoda, I.A., Kamolov, S.A. Improving the system of forecasting state budget revenues during the transition to a digital economy (on the example of the Republic of Tajikistan) / I.R. Ibrohimzoda, I.A. Kamolzoda, S.A. Kamolov // Bulletin of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Social Sciences. – 2024. – No. 3. – P. 90-101
2. Ismatov, A.F. The role of tax revenues in enriching the state budget / A.F. Ismatov // Bulletin of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Social Sciences. – 2021. – No. 4. – P. 162-169
3. Karimov, B.Kh. Mechanism for developing and implementing accounting policies of economic entities under IFRS / B.Kh. Karimov // Svetoch nauki. – 2025. – No. 1. – P. 257-264

4. Karimov, B.Kh., Karimiyon, M.B. Formation of an accounting system and organization of accounting work in economic entities / B.Kh. Karimov, M.B. Karimiyon // Bulletin of the Tajik State University of Commerce. - 2024. - No. 3 (53). – P. 150-156
5. Karimov, B.Kh. Features of accounting and internal audit of income tax of legal entities / B.Kh. Karimov // Message of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. - 2022. - No. 8. – P. 121-130
6. Law of the Republic "On State Finance" [Electronic resource] / Access system: URL: <https://mmk.tj/content/law-of-the-republic-of-tajikistan-on-state-finance-of-the-republic-of-tajikistan>
7. Finance of Tajikistan: statistical compilation 2024 / Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, 2024. – 121 p., p. 13-21, p. 37-45
8. Saidaliev, Kh.A., Sadulloev, Kh.B. State budget - its role and status in the socio-economic development of the country / Kh.A. Saidaliev, Kh.B. Sadulloev // State management. – 2023. – No. 4-3(65). – P. 194-203
9. Finance: Textbook for universities / Under the editorship of prof. M.V. Romanovsky, prof. O.V. Vrublevskoy, prof. B.M. Sabanti. – M.: Publishing house “Yurait”, 2000. - 520 p.
10. Hikmatov, S., Safarova, M.I. The state budget and its role in the management of state finances / S. Hikmatov, M.I. Safarova // Message of the Tajik State University of Commerce. – 2021. – No. 4-2(39). – P. 239-247
11. Report on the implementation of the state budget of the Republic of Tajikistan in 2024 [Electronic resource] / Access system: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>
12. Shomahmadzoda, F.Sh. Formation and use of the state budget of the Republic of Tajikistan / F.Sh. Shomahmadzoda // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2025. - No. 2. - S. 58-63
13. Odinaev F.F., Shomakhmadzoda F.Sh. Progress assessment matrix in the field of health care financing of the Republic of Tajikistan // Vestnik Tajikskogo national universiteta. Series of social, economic and public sciences 2024. №12. -S.- 5-12

НАҚШ ВА МАҚОМИ ДАРОМАДҲОИ БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ: ТАҲЛИЛ, СОХТОР ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОН

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад

*номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкӣ,
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: firdavsbekov-
1985@mail.ru Тел.: +992 972346688*

Мақола ба таҳлили ҳамаҷонибаи нақш ва мақоми даромади буҷети давлатӣ дар рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Мубрами мавзӯ аз зарурати таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар баробари ҷолишҳои мавҷудаи берунӣ ва дохилӣ бармеояд. Хулоса бароварда шудааст, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддати стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш аз амсилаи буҷети ба омилҳои берунӣ вобаста ба амсилаи ба сарчашмаҳои дохилии рушди устувор асосёфта шартӣ зарурӣ мебошад.

Калидвожаҳо: даромадҳои буҷет, вазифаи фискалӣ, рушди иқтисоди миллӣ, маъмурикунонии андоз, даромадҳои андозӣ, иқтисодиёти ниҳонӣ, интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, молияи давлатӣ.

РОЛЬ И СОСТОЯНИЕ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА: АНАЛИЗ, СТРУКТУРА И ПОКАЗАТЕЛИ

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад –

*кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковское дело,
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана,.
Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. E-
mail: firdavsbekov-1985@mail.ru Тел.: +992 972346688*

Статья посвящена комплексному анализу роли и места доходов государственного бюджета в развитии национальной экономики Республики Таджикистан. Актуальность темы обусловлена необходимостью обеспечения устойчивого экономического роста в условиях существующих внешних и внутренних вызовов. Делается вывод о том, что переход от модели бюджета, зависимой от внешних факторов, к модели, основанной на внутренних источниках устойчивого роста, является императивным условием для достижения долгосрочных стратегических целей развития Республики Таджикистан.

Ключевые слова: доходы бюджета, фискальная функция, развитие национальной экономики, налоговое администрирование, налоговые поступления, теневая экономика, денежные переводы трудовых мигрантов, государственные финансы.

ROLE AND STATUS OF STATE BUDGET REVENUES: ITS ANALYSIS, STRUCTURE AND INDICATORS

Shomahmadzoda Firdavs Shomahmad

*PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Banking Department,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru
Tel.: +992 972346688*

This article provides a comprehensive analysis of the role and place of state budget revenues in the development of the national economy of the Republic of Tajikistan. The relevance of this topic stems from the need to ensure sustainable economic growth in the face of existing external and internal challenges. It is concluded that the transition from a budget model dependent on external factors to one based on internal sources of sustainable growth is imperative for achieving the long-term strategic development goals of the Republic of Tajikistan.

Keywords: budget revenues, fiscal function, national economic development, tax administration, tax revenues, informal economy, remittances from labor migrants, public finances.

Мубрам будани ин мавзӯ аз зарурати таъмини рушди дарозмуддат ва устувори иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷолишҳои берунӣ ва дохилӣ бармеояд. Ин ҷолишҳо, пеш аз ҳама – вобастагии зиёд аз бозорҳои ҷаҳонии молӣ ва вазъ дар кишварҳои, ки муҳоҷирони меҳнатиро қабул мекунанд, инчунин мушкилоти доимии сохторӣ дар дохили иқтисоди миллӣ, аз қабилӣ диверсификатсияи нокифоя ва ҳаҷми назарраси баҳши соҳибкорӣ ғайрирасмӣ мебошанд.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳлили ҳамаҷонибаи сохтор ва пӯёи даромадҳои буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ошкор кардани мушкилоти муназзаме, ки ба афзоиши онҳо ҳалал мерасонанд ва муайян намудани имкониятҳои стратегӣ табдил додани низоми буҷетӣ ба омили самараноки рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии нақши даромади буҷет мавриди баррасӣ қарор гирифта, вазъи муосири он арзёбӣ карда шуда, мушкилоти асосӣ ошкор ва роҳҳои ҳалли имконпазирӣ онҳо пешниҳод карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, даромадҳои буҷет – ин на танҳо манбаи маблағгузори хароҷоти ҷорӣ, балки воситаи бисёрвазифавӣ мебошад, ки ба давлат барои иҷрои вазифаҳои тактикӣ (фискалӣ ва иҷтимоӣ) ва ҳамзамон роҳандозӣ намудани сиёсати стратегӣ, ки ба дигаргунсозии сифатӣ ва рушди иқтисоди миллӣ (вазифаи ҳавасмандкунонда) нигаронида шудааст, имкон медиҳад. [1]. Самаранокии ин воситаи муҳим мустақиман аз фасеҳӣ, мутобиқшаванда будан ва мувофиқати он бо ҳадафҳои дарозмуддати рушд вобаста мебошад. Тавассути таъсири худ ба фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳаҷмҳои маҳсулот ва мучаҳҳазонии техникаи истеҳсолот, мувозинати нархҳо ва вазъи ҷандирии онҳо, ҷобачогузори соҳавӣ ва минтақавӣ сармоягузориҳо, даромадҳои буҷет «имкони коҳиш додани тағйироти даврии рушди иқтисодӣ, танзими таносубҳои макроиқтисодии арзишӣ, тасҳеҳи суръатҳои рушди иҷтимоию иқтисодиро таъмин мекунанд» [2].

Маълумот дар бораи сохтори иҷрои баҳши даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Сохтори иҷрои баҳши даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Table 1. Structure of the implementation of the revenue part of the state budget of the Republic of Tajikistan in 2024

Даромадҳои буҷет	Нақша, млн. сомонӣ	Сохтори нақша, %	Иҷро, млн. сомонӣ	Сохтори иҷро, %	Иҷрои нақшаи даромад, %
1. Даромадҳои андозӣ	27609,3	61,2	29124,7	62,0	105,5
2. Даромадҳои ғайриандозӣ	2238,9	5,0	3637,6	7,7	162,5
3. Воситаҳои ҳадафноки буҷетӣ ва грантҳо	15301,0	33,8	14216,0	30,3	92,9
Даромадҳои буҷети	45149,2	100	46978,3	100	104,1

давлатӣ, ҳамагӣ					
-----------------	--	--	--	--	--

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [5]

Тавре омӯзиши чадвали 1.1 нишон медиҳад, қисми даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби се гурӯҳи асосии манбаъҳо ташаккул меёбад:

1) даромадҳои андозӣ: ин манбаи асосӣ мебошад, ки мувофиқи маълумоти ҳисоботӣ дар соли 2024 – 62%-и даромадҳои умумии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил додааст [6]. Дар ин ҷо унсурҳои асосӣ инҳоянд:

– андоз аз арзиши иловашуда (ААИ): сарчашмаи муҳимтарин, ки ҳиссаи асосии даромадҳои андозро ташкил медиҳад. Ҳиссаи баланди он (дар соли 2024 – 41,7%-и тамоми воридоти андозӣ дар сохтори даромади буҷети давлатӣ) аз вобастагии қавии буҷет аз истеъмоли ниҳойӣ шаҳодат медиҳад;

– андоз аз даромад: моддаи мазкур, ки андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеиро муттаҳид мекунад, яке аз нишондиҳандаҳои асосии вазъи бахши расмии иқтисодиёти миллии мебошад, ки дар соли 2024 ҳиссаи он 27,4%-и даромадҳои андозии буҷети давлатиро ташкил додааст. Воридот аз шахсони ҳуқуқӣ даромаднокии корхонаҳоро инъикос карда, вобастагии зиёди даромадҳои буҷети давлатиро аз вазъ дар бахшҳои калидии иқтисодиёт, аз қабili соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ нишон медиҳад. Воридот аз шахсони воқеӣ бевосита аз сатҳи шугли расмӣ ва музди меҳнат, инчунин ғайримустақиман – аз ҳаҷми интиқолҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ, ки талаботи истеъмоли ва фаъолнокии соҳибкориҳо ангеа мебахшанд, вобаста мебошад. Ҳамин тариқ, андоз аз даромад ҳамчун барометри муҳими солимии бахши воқеии иқтисодиёт ва неқӯаҳволии аҳоли хизмат мекунад;

– андози иҷтимоӣ: ин андоз, ки маблағи он барои таъмини талаботи иҷтимоии аҳоли сафарбар карда мешавад, дар соли 2024 дар ҳаҷми умумии воридоти андозии бахши даромади буҷети давлатӣ 8,8%-ро ташкил додааст;

– андози аксизӣ: даромад аз андозбандии баъзе молҳо (тамоқу, машрубот, маҳсулоти нафти ва ғ.) мебошад, ки дар соли 2024 ҳиссаи он 4,1%-ро дар ҳаҷми умумии воридоти андозӣ ташкил додааст;

– дигар андозҳо ва пардохтҳои андозӣ: андоз аз молу мулк, андоз аз фурӯши алюминийи аввалия, андозҳо барои захираҳои табиӣ ва дигар андозҳо, инчунин низомҳои махсуси андозбандӣ, ки дар соли 2023 – 18%-и воридоти андозбандии буҷети давлатиро ташкил додаанд.

2) даромадҳои ғайриандозӣ: воридот аз моликият ва фаъолияти соҳибкорӣ (дивидендҳо аз корхонаҳои давлатӣ); дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет; ҷаримаҳо ва муҷозот (таҳримҳо); воридоти дигари ғайриандозӣ ва пардохтҳои маъмури; даромад аз сармоя (дар соли 2024 – 7,7%-и маблағи умумии даромадҳои буҷети давлатиро ташкил додаанд).

3) воситаҳои ҳадафноки буҷетӣ ва грантҳо: маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ, грантҳо, қарзҳо, ҳисоббаробаркуниҳо (30,3%-и бахши даромади буҷети давлатӣ дар соли 2024).

Ташаккули қисми даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам қонунҳои умумии рушди иқтисодиёти миллии ва ҳам хусусиятҳои сохтори онро инъикос мекунад. Таҳлили сохтор ва пӯёи ин даромадҳо дар тӯли 5-7 соли охир имкон медиҳад, ки тамоюлҳои асосӣ, нуқтаҳои афзоиш ва осебпазирии муназзами он муайян карда шавад.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар давраи ба таҳлил фарогирифташуда пӯёи устувори мусбати ҳаҷми исми даромади буҷети давлатӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин нишондиҳандаи рушди умумии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аммо барои баҳодиҳии воқеъбинона ин тамоюлро дар робита (муқоиса) бо суръати афзоиши нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулоти миллии (ММД) баррасӣ кардан муҳим аст (ҷадвали 2).

Чадвали 2. Пӯи нишондиҳандаҳои асосии даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Table 2. Dynamics of the main indicators of revenues of the state budget of the Republic of Tajikistan

Нишондиҳанда	Солҳо					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Даромади умумии буҷет, млн. сомонӣ	23469,4	25065,0	30053,8	36056,9	43903,4	46978,3
Суръати афзоиш нисбат ба соли пешин, %	–	106,8	119,9	120,0	121,8	107,0
Воридоти андозҳо, млн. сомонӣ	15775,4	15366,5	19669,6	21824,2	25769,1	29124,7
Ҳиссаи даромадҳои андозӣ, %	67,2	61,3	65,4	60,5	58,7	62,0
Ҳиссаи ААИ дар даромадҳои андозӣ, %	40,8	41,6	41,8	41,0	41,2	41,7
Даромадҳои буҷет, % ба ММД	29,7	29,9	29,7	31,2	33,6	–

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [7, с. 13-21, 37-45; 8]

Дар асоси маълумоти дар чадвали 2 овардашуда чунин тамоюлҳои асосии ташаккули даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2019-2024 муайян карда мешаванд:

1. Афзоиши устувори ҳаҷми исми даромадҳои буҷет. Дар тӯли шаш сол (солҳои 2019-2023) даромади умумии буҷет тақрибан ду баробар афзуда, аз 23,5 то 46,9 миллиард сомони ро ташкил додааст. Суръати солонаи афзоиш, махсусан дар солҳои 2021-2023 (наздики 120-122%) баланд ва муътадил буд, ки аз сатҳи таваррум дар ҷаҳон ба таври назаррас пеш гузаштааст. Ин аз барқароршавии пасазпандемиявӣ ва тақвияти иқтисодии фискалии мамлакат шаҳодат медиҳад.

2. Паст шудани ҳиссаи даромадҳои андозӣ ва тағйирёбии сохтори даромад. Тамоюли нигаронкунанда мушоҳида мешавад: ҳиссаи даромадҳои андозӣ аз 67,2% (соли 2019) то 58,7% (соли 2023) коҳиш ёфтааст. Ин нишон медиҳад, ки афзоиши буҷет дар солҳои охир асосан аз ҳисоби даромадҳои ғайриандозӣ ва эҳтимолан маблағҳои мақсаднок/грантҳо сурат гирифтааст. Масъалаи муҳим барои таҳқиқоти минбаъда ба миён меояд: ин афзоишро маҳз чӣ ба вуҷуд овард? Ин метавонад даромад аз ҳисоби хусусигардонии моликияти давлатӣ, афзоиши дивидендҳо аз корхонаҳои давлатӣ ё кумаки бузурги байналмилалӣ бошад. Ин тамоюл метавонад аз коҳиши заминаи даромад нишон диҳад, зеро даромадҳои андозӣ сарчашмаи нисбатан устувортари ташаккули даромадҳои буҷети давлатӣ мебошанд.

3. Вобастагии пайваста баланд ва муҳим аз ААИ. Ҳиссаи андоз аз арзиши иловашуда дар даромадҳои андозӣ хеле баланд буда, дар давоми тамоми давраи таҳлили дар ҳудуди наздики 41% боқӣ мондааст. Ин вобастагии сохтории буҷетро аз андозбандии ғайримустақим тасдиқ намуда, онро ба тағйирёбиҳои талаботи истеъмолӣ осебпазир мегардонад. [3].

4. Афзоиши гаронии (бори) андоз ба иқтисодиёт. Таносуби «Даромади буҷет/ММД» аз 29,7% (соли 2019) то 33,6% (соли 2023) афзоиш ёфтааст. Ин аз зиёд шудани нақши давлат дар бозтақсимкунии даромади миллӣ ва афзудани бори андоз шаҳодат медиҳад. Барои мамлакатҳое, ки дорои сатҳи даромади шабеҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, бузургии ин нишондиҳанда хеле баланд буда, арзёбии эҳтиёткоронаро аз нигоҳи таъсир ба рақобатпазирии тичорат тақозо мекунад.

Таҳлили мазкур тасдиқ мекунад, ки сарфи назар аз афзоиши баланди нишондиҳандаи миқдорӣ, сифати заминаи даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи ҷиддӣ талаб карда, ба таҳлили самтҳои мушкилот водор менамояд.

Таҳлили сохтор ва пӯёи даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилоти муназзамро муайян мекунад, ки ба таҳкими мустақилияти буҷет монеъ шуда, барои рушди дарозмуддат ва устувори иқтисодӣ хавфҳо эҷод меkunанд. Ин ҷолишҳо паёмади ҳам хусусиятҳои асосии иқтисодиёти миллий ва ҳам камбудии низоми идоракунии молияи давлатӣ мебошанд.

Адабиёт

1. Иброҳимзода, И.Р., Камолзода, И.А., Камолов, С.А. Такмили низоми пешгӯинамоии даромадҳои буҷети давлатӣ дар давраи гузариши ба иқтисоди рақамӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) / И.Р. Иброҳимзода, И.А. Камолзода, С.А. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 3. – С. 90-101
2. Исмаилов, А.Ф. Нақши воридоти андозҳо дар ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ / А.Ф. Исмаилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 162-169
3. Каримов, Б.Х. Механизм разработки и внедрения учетной политики экономических субъектов в условиях МСФО / Б.Х. Каримов // Светоч науки. – 2025. – № 1. – С. 257-264
4. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>
5. Шомаҳмадзода, Ф.Ш. Формирование и использование государственного бюджета Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 2. – С. 58-63
6. Одинаев Ф.Ф., Шомаҳмадзода Ф.Ш. Матрица оценки прогресса в области финансирования здравоохранения Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2024. №12. –С.- 5-12
7. Молияи Тоҷикистон: маҷмуаи оморӣ 2024 / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 121 с., с. 13-21, с. 37-45
8. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>.
9. Ф.Ш.Беков, Ф.Ф.Одинаев, Қ.Х.Барфиев “Роҳҳои самаранок истифодабарии воситаҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2019. - №7. - С. 5-13.
10. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. – М.: Издательство «Юрайт», 2000. - 520 с.

References

1. Ibrohimzoda, I.R., Kamolzoda, I.A., Kamolov, S.A. Improving the system of forecasting state budget revenues during the transition to a digital economy (on the example of the Republic of Tajikistan) / I.R. Ibrohimzoda, I.A. Kamolzoda, S.A. Kamolov // Bulletin of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. – 2024. – No. 3. – P. 90-101.

2. Ismatov, A.F. The role of tax revenues in enriching the state budget / A.F. Ismatov // Bulletin of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. – 2021. – No. 4. – P. 162-169.
3. Karimov, B.H. Mechanism of development and introduction of accounting policy of economic subjects in the conditions of IFRS / B.Kh. Karimov // Svetoch nauki. - 2025. - No. 1. - S. 257-264.
4. Report on the implementation of the state budget of the Republic of Tajikistan in 2024 [Electronic resource] / Access system: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>.
5. Shomahmadzoda, F.Sh. Formation and use of the state budget of the Republic of Tajikistan // Vestnik of the Tajik National University. Series of social, economic and public sciences. - 2025. - No. 2. - S. 58-63.
6. Odinaev F.F., Shomakhmadzoda F.Sh. Progress assessment matrix in the field of health care financing of the Republic of Tajikistan // Vestnik Tajikskogo national universiteta. Series of social, economic and public sciences 2024. №12. -S.- 5-12.
7. Finance of Tajikistan: statistical compilation 2024 / Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, 2024. – 121 p., pp. 13-21, pp. 37-45.
8. Report on the implementation of the state budget of the Republic of Tajikistan in 2024 [Electronic resource] / Access system: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>.
9. F. Sh. Bekov, F. F. Odinaev, K. Kh. Barfiev "Effective ways of using budget funds in the Republic of Tajikistan" // Vestnik Tajikskogo nazionalnogo universi-teta. Series of social, economic and public sciences. Monday, 2019. - #7. - S. 5-1.
10. Finance: Textbook for universities / Pod ed. prof. M.V. Romanovsky, prof. O.V. Vrublevskoy, prof. B.M. Sabanti. - M.: Izdatelstvo "Yurait", 2000. - 520 p.

УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ РИСКАМИ: РОЛЬ СЕУЛЬСКОЙ КОНВЕНЦИИ В РАЗВИТИИ МНОГОСТОРОННИХ ГАРАНТИЙ ДЛЯ ИНВЕСТОРОВ

Шохзода Назира Изатулло

*докторанти PhD, ходими калони раёсати ва инноватсия, Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Душанбе (+992) 943 22 92 92, 885
59 92 92 Почтаи электронӣ: nazirashohzoda@mail.ru*

Аннотация. В статье рассматриваются институциональные аспекты управления инвестиционными рисками в рамках международного регулирования, с акцентом на роль Сеульской конвенции 1985 года, учредившей Многостороннее агентство по гарантиям инвестиций (МАГИ). Особое внимание уделено значению МАГИ для защиты иностранных инвестиций в странах с развивающейся экономикой, включая Таджикистан. Описаны основные механизмы защиты, предоставляемые МАГИ, такие как страхование от некоммерческих рисков (экспроприация, ограничение конвертируемости, нарушение контрактов, политическое насилие), содействие разрешению инвестиционных споров и сбор информации об инвестиционном климате. Подчеркивается роль МАГИ в создании стабильной и предсказуемой инвестиционной среды, которая способствует притоку капитала, экономическому росту и укреплению деловой репутации стран-участниц.

Ключевые слова: Сеульская конвенция, Многостороннее агентство по гарантиям инвестиций (МАГИ), управление инвестиционными рисками, иностранные инвестиции, страхование некоммерческих рисков, инвестиционный климат, экономический рост, правовая защита инвесторов, развивающиеся страны, финансовая стабильность.

ИДОРАКУНИИ ХАТАРҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ: НАҚШИ КОНВЕНСИЯИ СЕУЛӢ ДАР РУШДИ КАФОЛАТҲОИ БИСЁРҶОНИБА БАРОИ САРМОЯГУЗОРОН

Шохзода Назира Изатулло

*докторант PhD, старший научный сотрудник департамента науки и инновации
Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана
Душанбе (+992) 943 22 92 92, 885 59 92 92 Email: nazirashohzoda@mail.ru*

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои институтсионалии идоракунии хатарҳои сармоягузорӣ дар доираи танзими байналмилалӣ баррасӣ мешаванд, бо таваҷҷуҳ ба нақши Конвенсияи Сеулӣ аз соли 1985, ки Агентии бисёрҷонибаи кафолатҳои сармоягузорӣ (МАГИ)-ро таъсис додааст. Таъкид ба аҳамияти МАГИ дар ҳифзи сармоягузориҳои хориҷӣ дар кишварҳои дорои иқтисодиёти рушдбанда, аз ҷумла Тоҷикистон, дода шудааст. Механизмҳои асосии ҳифзи сармоягузориҳо, ки аз ҷониби МАГИ пешниҳод мешаванд, аз ҷумла суғурта аз хатарҳои ғайритиҷоратӣ (мусоидра, маҳдудияти конвертатсия, вайрон кардани шартномаҳо, зӯроварии сиёсӣ), мусоидат ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ ва ҷамъоварии маълумот дар бораи иқлими сармоягузорӣ шарҳ дода шудаанд. Нақши МАГИ дар ташаккули муҳити устувор ва пешгӯишавандаи сармоягузорӣ, ки ба ҷалби сармоя, рушди иқтисодӣ ва таҳкими эътибори тиҷоратии кишварҳои аъзо мусоидат мекунад, таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: Конвенсияи Сеулӣ, Агентии бисёрҷонибаи кафолатҳои сармоягузорӣ (МАГИ), идоракунии хатарҳои сармоягузорӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ,

суғурта аз хатарҳои ғайритиҷоратӣ, иқлими сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ, ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron, кишварҳои рушдбанда, суботи молиявӣ.

INVESTMENT RISK MANAGEMENT: THE ROLE OF THE SEOUL CONVENTION IN DEVELOPING MULTILATERAL SAFEGUARDS FOR INVESTORS

Sohzoda Nazira Izatullo

*PhD candidate, senior researcher, Department of Science and Innovation,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe (+992)
943 22 92 92, 885 59 92 92 Email: nazirashohzoda@mail.ru*

Abstract. The article examines the institutional aspects of investment risk management within the framework of international regulation, with an emphasis on the role of the 1985 Seoul Convention that established the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA). Particular attention is paid to the importance of MIGA for protecting foreign investment in emerging economies, including Tajikistan. The main protection mechanisms provided by MIGA are described, such as insurance against non-commercial risks (expropriation, restrictions on convertibility, breach of contract, political violence), facilitation of investment dispute resolution and collection of information on the investment climate. The role of MIGA in creating a stable and predictable investment environment that promotes capital inflows, economic growth and strengthening the business reputation of the participating countries is emphasized.

Key words: Seoul Convention, Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), investment risk management, foreign investment, non-commercial risk insurance, investment climate, economic growth, legal protection of investors, developing countries, financial stability.

Современная глобальная экономика характеризуется высоким уровнем неопределенности и разнообразием рисков, связанных с иностранными инвестициями. Для обеспечения стабильности и привлечения капитала государства активно развивают системы многосторонних гарантий, направленные на снижение инвестиционных рисков.

Сеульская конвенция, принятая 11 октября 1985 года, стала важным международным документом, регулирующим отношения в сфере защиты иностранных инвестиций. На ее основе в 1988 году было создано Многостороннее агентство по гарантиям инвестиций (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA), являющееся специализированной международной организацией, входящей в структуру Группы Всемирного банка (World Bank Group). В отличие от других институтов, таких как Международный банк реконструкции и развития (International Bank for Reconstruction and Development, IBRD), Международная ассоциация развития (International Development Association, IDA), Международная финансовая корпорация (International Finance Corporation, IFC) и Международный центр по урегулированию инвестиционных споров (International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID), МИГА сосредоточена на предоставлении гарантий для защиты иностранных инвестиций от политических и других некоммерческих рисков[1].

На сегодняшний день членами МИГА являются 181 государство (данные на 23 августа 2024 года), из которых 156 представляют страны с развивающейся экономикой.

Одним из ключевых международных документов, регламентирующих вопросы защиты иностранных инвестиций, является Сеульская конвенция 1985 года, которая учредила Многостороннее агентство по гарантиям инвестиций (МАГИ). Это специализированное агентство Всемирного банка было создано с целью содействия притоку капитала в развивающиеся страны путем предоставления иностранным инвесторам гарантий от некоммерческих рисков и улучшения инвестиционного климата. Основная миссия МАГИ заключается в поддержке экономического роста, создании рабочих мест и снижении уровня бедности в странах с формирующимися рынками за счет привлечения долгосрочных иностранных инвестиций.

МАГИ предоставляет страхование от некоммерческих рисков, таких как экспроприация, ограничение конвертируемости, нарушение контрактов, политическая нестабильность и политическое насилие, что значительно снижает уровень неопределенности для иностранных инвесторов. Помимо этого, агентство содействует разрешению инвестиционных споров через посредничество и арбитраж, что позволяет минимизировать потенциальные убытки и создать более предсказуемую деловую среду.

МАГИ активно занимается сбором и распространением информации об инвестиционном климате в странах-членах, что помогает инвесторам лучше понимать политические и экономические условия в конкретных регионах и принимать более взвешенные инвестиционные решения. Это способствует укреплению доверия к принимающим государствам, снижению политических и регуляторных рисков и увеличению притока капитала для развития инфраструктуры и промышленных проектов [2].

Инвестиционные риски включают широкий спектр угроз, таких как политические, экономические, правовые, валютные и операционные риски.

Эти риски значительно усложняют процесс долгосрочного планирования и могут привести к значительным финансовым потерям, снижению стоимости активов и репутационным убыткам для компаний, работающих в таких условиях. Эти виды инвестиционных рисков необходимы для оценки и управления потенциальными угрозами, с которыми сталкиваются инвесторы при вложении капитала в зарубежные рынки. Основные цели учета и анализа инвестиционных рисков включают [5; 10; 11]: а) идентификация и контроль рисков позволяют снизить вероятность значительных потерь, связанных с внешними и внутренними факторами, такими как политическая нестабильность или экономический кризис; б) понимание основных типов рисков помогает инвесторам оценить привлекательность рынка, сопоставить возможные доходы и потенциальные убытки, а также выбрать оптимальные стратегии инвестирования; в) учет различных типов рисков позволяет диверсифицировать инвестиции, распределяя капитал между различными отраслями и регионами для снижения общего уровня риска; г) эффективное управление инвестиционными рисками позволяет минимизировать влияние неблагоприятных факторов на финансовые результаты и сохранить доходность проектов; д) прозрачное управление рисками создает более предсказуемую и стабильную инвестиционную среду, что повышает доверие иностранных инвесторов к принимающей стране и снижает стоимость заемного капитала; е) риск-менеджмент является важным элементом для компаний, стремящихся к международной экспансии, так как многие международные договоры и соглашения (например, Сеульская конвенция) требуют соблюдения определенных стандартов управления инвестиционными рисками. Хорошо разработанные стратегии управления рисками позволяют компаниям быстрее адаптироваться к изменениям во внешней среде, поддерживая свою финансовую устойчивость и конкурентоспособность.

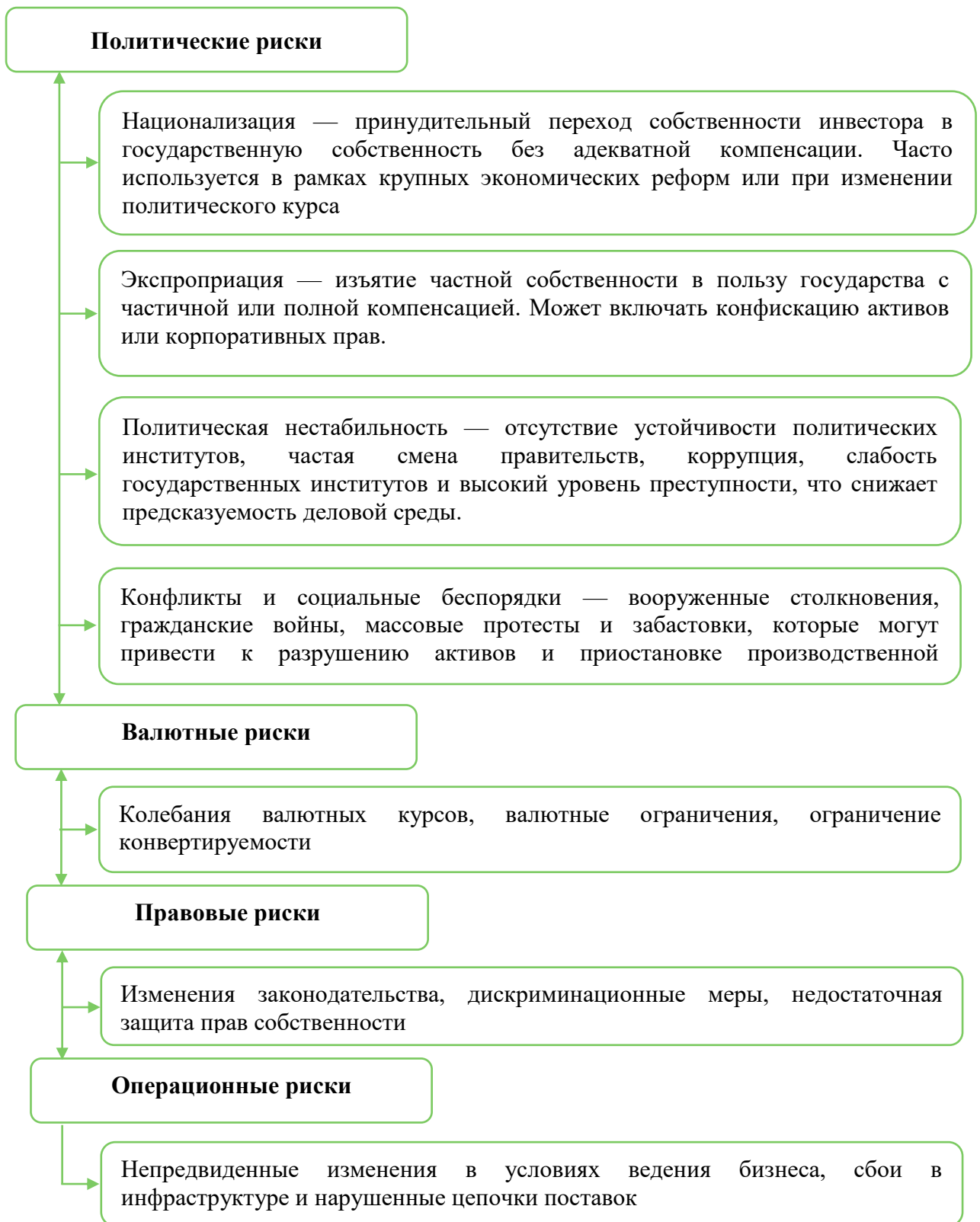

Рисунок 1. Основные виды инвестиционных рисков можно классифицировать следующим образом. Источник: Составлено автором

МАГИ предоставляет иностранным инвесторам гарантии от политических и других некоммерческих рисков, что позволяет минимизировать потенциальные убытки и обеспечить защиту капиталовложений. Деятельность МАГИ способствует

укреплению доверия к инвестиционной среде принимающих стран, поскольку гарантии против политических рисков, таких как национализация, экспроприация, политическая нестабильность и социальные беспорядки, позволяют инвесторам ощущать большую уверенность в сохранности своих активов [3; 4; 7]. Это особенно актуально для развивающихся стран, где политические риски часто выступают ключевым барьером для притока иностранных инвестиций. Гарантии МАГИ также охватывают риски, связанные с валютными ограничениями и нарушением контрактных обязательств, что делает инвестиции более предсказуемыми и стабильными. Таким образом, участие в МАГИ позволяет странам улучшить инвестиционный климат и привлечь долгосрочные капиталовложения, что положительно сказывается на экономическом развитии и модернизации инфраструктуры.

Основные функции МАГИ включают:

1) Страхование от некоммерческих рисков (экспроприация, ограничение конвертируемости, нарушение контрактов, политическое насилие). Страхование от некоммерческих рисков включает защиту иностранных инвесторов от финансовых потерь, возникающих в результате действий принимающего государства или неблагоприятных политических событий, которые не связаны с обычными коммерческими рисками. Основные виды таких рисков включают: экспроприацию (принудительное изъятие собственности инвестора государством без справедливой компенсации), ограничение конвертируемости (невозможность свободного перевода прибыли и капитала из принимающей страны), нарушение контрактов (отказ государственных органов выполнять контрактные обязательства или одностороннее изменение условий соглашений) и политическое насилие (включая гражданские беспорядки, войны, революции и терроризм). Механизмы страхования от таких рисков предоставляются МАГИ, что позволяет защитить капиталовложения от непредвиденных политических потрясений и создать более стабильную и предсказуемую деловую среду для иностранных инвесторов;

2) Содействие разрешению инвестиционных споров через посредничество и арбитраж. Содействие разрешению инвестиционных споров через посредничество и арбитраж направлено на обеспечение справедливого и эффективного механизма урегулирования конфликтов между иностранными инвесторами и принимающими государствами [6; 7; 9; 11;]. Этот механизм позволяет минимизировать финансовые и репутационные риски, связанные с затяжными судебными процессами, и создать более предсказуемую правовую среду для бизнеса. Посредничество используется для достижения взаимоприемлемых решений на основе диалога и переговоров, что снижает затраты и временные издержки сторон. Арбитраж, в свою очередь, предоставляет инвесторам независимую и беспристрастную площадку для рассмотрения споров, обеспечивая защиту их прав на международном уровне. МАГИ активно содействует использованию этих методов для защиты иностранных капиталовложений, что укрепляет доверие инвесторов и повышает привлекательность стран-членов для долгосрочных инвестиций;

3) Сбор и распространение информации об инвестиционном климате в странах-членах. Сбор и распространение информации об инвестиционном климате в странах-членах является важной функцией МАГИ, направленной на повышение прозрачности и предсказуемости инвестиционной среды [8;11]. Эта деятельность включает мониторинг экономических и политических условий, анализ регуляторных изменений и оценку рисков, связанных с иностранными инвестициями. МАГИ предоставляет инвесторам актуальную информацию о юридической защите прав собственности, налоговых режимах, валютных ограничениях, степени политической стабильности и уровне коррупции в странах-членах. Такая информация позволяет

инвесторам лучше оценивать потенциальные риски и принимать более обоснованные инвестиционные решения, что, в свою очередь, способствует притоку капитала и устойчивому экономическому развитию принимающих государств.

Сеульская конвенция, создавшая Многостороннее агентство по гарантиям инвестиций (МАГИ), значительно расширила возможности государств и инвесторов для защиты капитала. Конвенция обеспечила международные правовые гарантии для иностранных инвесторов, включая страхование от некоммерческих рисков, таких как экспроприация, ограничение конвертируемости валюты, нарушение контрактов и политическое насилие. Она также установила механизмы разрешения инвестиционных споров через посредничество и арбитраж, что позволяет снижать риски долгосрочных инвестиций и улучшать предсказуемость деловой среды. Кроме того, МАГИ активно занимается сбором и распространением информации об инвестиционном климате в странах-членах, что повышает прозрачность и снижает неопределенность для потенциальных инвесторов. Таким образом, Сеульская конвенция способствует созданию стабильной и предсказуемой инвестиционной среды, что, в свою очередь, стимулирует приток иностранного капитала, ускоряет экономическое развитие и укрепляет позиции стран-членов в глобальной экономике.

Конвенция способствует повышению доверия к принимающим государствам, так как предоставляет иностранным инвесторам дополнительные гарантии защиты их капиталовложений, снижает уровень неопределенности и повышает предсказуемость бизнес-среды. Это особенно важно для стран с развивающейся экономикой, где политические и экономические риски могут быть более выражены. Кроме того, Конвенция снижает политические и регуляторные риски, предоставляя механизмы страхования от экспроприации, ограничения конвертируемости валюты, нарушения контрактов и политического насилия. Это позволяет инвесторам увереннее планировать долгосрочные проекты, минимизируя потенциальные убытки. В конечном итоге, такие меры стимулируют увеличение притока иностранных инвестиций, способствуя экономическому росту, развитию инфраструктуры и созданию новых рабочих мест в принимающих странах.

Привлечение иностранных инвестиций является одним из ключевых факторов экономического развития Республики Таджикистан. Иностранные инвестиции способствуют модернизации производственных мощностей, развитию инфраструктуры, созданию новых рабочих мест и повышению конкурентоспособности национальной экономики. Для того чтобы обеспечить устойчивый приток капитала, необходимо создать благоприятные условия для ведения бизнеса, которые включают политическую стабильность, прозрачное законодательство, защиту прав собственности и доступ к международным финансовым ресурсам.

Основная миссия МАГИ заключается в снижении уровня неопределенности, связанного с политическими, экономическими и правовыми рисками, которые часто являются основным препятствием для иностранных инвесторов. МАГИ предоставляет страхование от таких рисков, как экспроприация, ограничение конвертируемости, нарушение контрактов, политическое насилие и политическая нестабильность. Это позволяет иностранным компаниям увереннее планировать долгосрочные проекты и снижает потенциальные убытки, связанные с неожиданными изменениями в политической и экономической среде.

Еще одним важным направлением деятельности МАГИ является сбор и распространение информации об инвестиционном климате в странах-членах. Это включает мониторинг экономической ситуации, анализ политических рисков и оценку правовых условий для ведения бизнеса. Такая информация позволяет инвесторам

более точно оценивать возможные риски и принимать взвешенные инвестиционные решения.

Для Таджикистана, как для страны с развивающейся экономикой, участие в международной системе защиты иностранных инвесторов, такой как МАГИ, имеет важное значение. Оно способствует укреплению доверия к национальной экономике, снижает стоимость заемного капитала и привлекает долгосрочные инвестиции, необходимые для реализации крупных инфраструктурных проектов и модернизации производственных мощностей.

Таким образом, деятельность МАГИ является важным элементом глобальной системы управления инвестиционными рисками, который поддерживает экономическую стабильность, стимулирует развитие частного сектора и способствует более быстрому экономическому росту в развивающихся странах, включая Таджикистан.

Сеульская конвенция создает правовую основу для участия Таджикистана в международной системе защиты иностранных инвесторов, что существенно расширяет возможности страны для привлечения долгосрочных капиталовложений. Присоединение к этой системе позволяет Таджикистану воспользоваться преимуществами многосторонних механизмов защиты инвестиций, таких как страхование от политических и некоммерческих рисков, включая экспроприацию, ограничение конвертируемости, нарушение контрактов и политическое насилие.

Для развивающейся экономики Таджикистана такие гарантии являются важным инструментом для диверсификации экономики, модернизации инфраструктуры и повышения конкурентоспособности на глобальном уровне.

Это также включает доступ к международным арбитражным и посредническим механизмам, что значительно снижает уровень правовой неопределенности для иностранных компаний, работающих в стране. Кроме того, участие в Сеульской конвенции повышает инвестиционную привлекательность Таджикистана, укрепляет доверие международных инвесторов к национальной экономике и способствует созданию стабильной и предсказуемой деловой среды.

Сотрудничество с МАГИ позволяет Таджикистану использовать международные стандарты управления инвестиционными рисками, что способствует созданию новых рабочих мест и экономическому росту за счет привлечения долгосрочных инвестиций и развития частного сектора. Защита иностранных капиталовложений снижает уровень неопределенности для инвесторов, что стимулирует открытие новых предприятий, расширение производства и развитие инфраструктуры. Кроме того, доступ к гарантиям МАГИ помогает снижать стоимость заемного капитала для местных компаний, так как сниженные риски делают страну более привлекательной для международных финансовых институтов и частных кредиторов. Это, в свою очередь, способствует развитию малого и среднего бизнеса, повышению конкурентоспособности национальной экономики и увеличению налоговых поступлений. Укрепление деловой репутации страны на международных рынках также является важным преимуществом сотрудничества с МАГИ. Прозрачное и предсказуемое регулирование, поддерживаемое международными стандартами, улучшает позиции Таджикистана в глобальных рейтингах инвестиционной привлекательности, повышает доверие международных партнеров и способствует активному экономическому сотрудничеству.

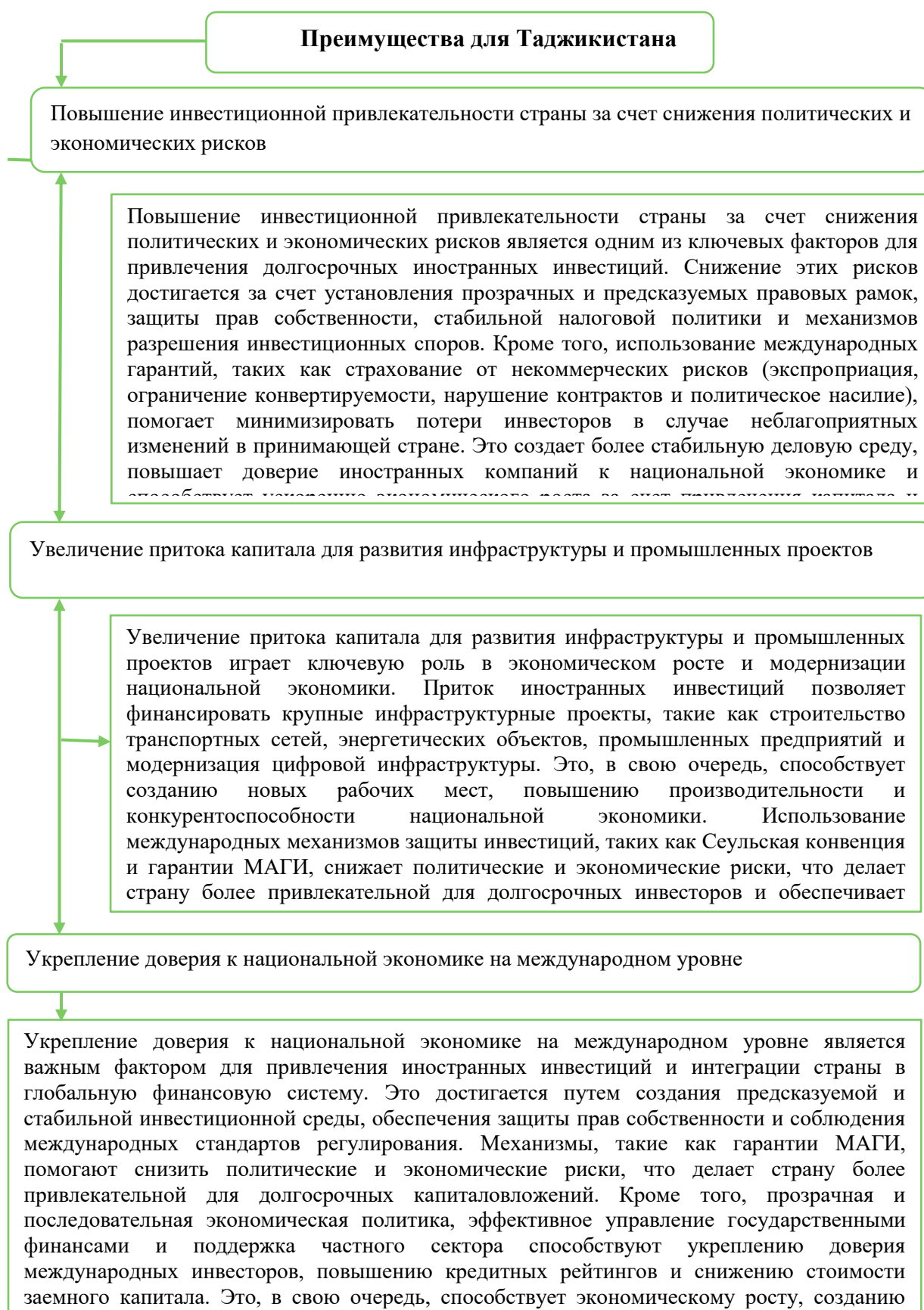

Рисунок 2. Элементы системы управления инвестиционными рисками поддерживающий экономическую стабильность. Источник: Составленно автором.

Сеульская конвенция играет ключевую роль в международной системе управления инвестиционными рисками, обеспечивая стабильную и предсказуемую среду для иностранных инвесторов. Развитие и укрепление многосторонних механизмов защиты, таких как МАГИ, остается важным направлением для стран, стремящихся к привлечению иностранного капитала и развитию своих экономик. Успешное управление инвестиционными рисками на основе международных стандартов - это залог устойчивого экономического роста и финансовой стабильности. Сеульская конвенция играет ключевую роль в укреплении инвестиционного климата Республики Таджикистан. Развитие многосторонних механизмов защиты инвесторов, таких как МАГИ, способствует созданию стабильной и предсказуемой среды для долгосрочных иностранных инвестиций, что является важным фактором устойчивого экономического роста и модернизации национальной экономики.

Литература

- 1) Каплун Д.А., Соколова И.В. Особенности формирования механизма привлечения иностранных инвестиций в национальную экономику // Международный научный вестник. 2019. — URL: <http://eduherald.ru/ru/article/view?id=19545> (дата обращения: 29.09.2020).
- 2) Крохина Ю.А. Правовое регулирование предоставления государственных гарантий - важное условие улучшения инвестиционного климата России // Вестник финансового университета. 2012. № 6.
- 3) Лошкарев А.В. Правовые гарантии: теоретические проблемы определения понятия и классификации: дис.... канд. юрид. наук. Краснодар, 2009. 245 с.
- 4) Серебряков А.А. Правовые режимы информации в гражданском праве // Алтайский юридический вестник. 2015. № 2 (10).
- 5) Сеульская Конвенция об учреждении многостороннего агентства по гарантиям инвестиций 1985 г. (вст. в силу 12 апреля 1988 г.). [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: <http://docs.cntd.ru/document/1900505> (Дата обращения: 25.04.2024)
- 6) Сухарев А.Я., Крутских В.Е. Большой юридический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2004.
- 7) Трапезников В.А. Валютное регулирование в международном инвестиционном праве. - М.: Волтерс Клувер, 2004. - 167 с.
- 8) Щепановский Д.А. Некоторые гарантии прав иностранных инвесторов в Российской Федерации // Молодой ученый. - 2020. - № 45 (335). - С. 193-196.
- 9) Шохзода, Н. И. Ташаккули шаклҳои танзими давлатии дастгирии сармоягузориҳои хориҷӣ барои рушди бозори хизматрасонии экологӣ / Н. И. Шохзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – №. 1. – Р. 190-195.
- 10) Досиев, М. Н. Изучение и реализации зарубежный опыт развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М. Н. Досиев, Н. И. Шохзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 4-2(50).
- 11) Досиев, М. Н. Изучение и реализации зарубежный опыт развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М. Н. Досиев, Н. И. Шохзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 4-2(50). – EDN SPUNID.

Literature

- 1) Kaplun D.A., Sokolova I.V. Features of the Formation of a Mechanism for Attracting Foreign Investments into the National Economy // International Scientific

Bulletin. 2019. — URL: <http://eduherald.ru/ru/article/view?id=19545> (date of access: 09/29/2020).

2) Krokhtina Yu.A. Legal Regulation of the Provision of State Guarantees - an Important Condition for Improving the Investment Climate in Russia // Bulletin of the Financial University. 2012. No. 6.

3) Loshkarev A.V. Legal Guarantees: Theoretical Problems of Defining the Concept and Classifying: Diss. Cand. Sci. (Law). Krasnodar, 2009. 245 p.

4) Serebryakov A.A. Legal Regimes of Information in Civil Law // Altai Legal Bulletin. 2015. No. 2 (10).

5) Seoul Convention Establishing a Multilateral Investment Guarantee Agency, 1985 (entered into force on 12 April 1988). [Electronic resource]: Access mode: URL: <http://docs.cntd.ru/document/1900505> (Accessed: 25.04.2024)

6) Sukharev A. Ya., Krutskikh V. Ye. Comprehensive Law Dictionary. 2nd ed., revised and enlarged. Moscow, 2004.

7) Trapeznikov V. A. Currency regulation in international investment law. - Moscow: Wolters Kluwer, 2004. - 167 p.

8) Shchepanovsky D. A. Some guarantees of the rights of foreign investors in the Russian Federation // Young scientist. - 2020. - No. 45 (335). - P. 193-196.

9) Shozhoda, N. I. Formation of forms of state regulation of foreign investment support for the development of the environmental services market / N. I. Shozhoda // Message of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. – 2025. – No. 1. – P. 190-195.

10) Dosiev, M. N. Study and implementation of foreign experience in the development of forms of environmental entrepreneurship in the Republic of Tajikistan / M. N. Dosiev, N. I. Shokhzoda // Bulletin of the Tajik State University of Commerce. – 2023. – No. 4-2(50).

11) Dosiev, M. N. Study and implementation of foreign experience in the development of forms of environmental entrepreneurship in the Republic of Tajikistan / M. N. Dosiev, N. I. Shokhzoda // Bulletin of the Tajik State University of Commerce. - 2023. - No. 4-2 (50). - EDN SPUNID.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) ба таври зерин оварда мешавад: Ҷабборзода Ҷируз Набот – кандидат экономических наук, доцент, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (10 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Соҳти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомони ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунакҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Ҷабборзода Ҷируз Набот – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков - 10 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных

навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хизматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i>	ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>
ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электроники matrob@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои ҷоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: matrob@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<i>Ҳар як мақолае, ки ба маҷаллаи «ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОҶУЛ ВА ДУРНАМО» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i> 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар	<i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i> 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна

муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақриран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.
--	---

Шакли электронии маҷала дар сомонаи www.majala.dbsst.tj ҷой дода шудааст

Электронная версия опубликована на сайте www.majala.dbsst.tj

Маълумот барои тамос:**Сармухаррир:****Асрорзода Убайдулло Саттор**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Ҷонишини сармухаррир:**Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад**

тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ҷонишини сармухаррир:**Шаропов Фарход Разоқович**

Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул:**Шохзода Назира Изатулло**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:**Главный редактор журнала:****Асрорзода Убайдулло Саттор**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала:**Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад**

тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Зам. гл. редактора журнала:**Шаропов Фарход Разоқович**

тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:**Шохзода Назира Изатулло**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:**Editor-in-chief of the journal:****Asrorzoda Ubaidullo Sattor**

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal:**Zoirzoda Islombek Sangmahmad**

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Deputy editor-in-chief of the journal:**Sharopov Farhod Razokovich**

Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive Secretary of the Journal:**Shohzoda Nazira Izatullo**

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 16.12.2025. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 14,57
Тираж 100 экз.

«СОҲИБКОР»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5
